

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филип Д. Вучетић

ГЕНЕРАЛ РАДОМИР ВЕШОВИЋ
(1871–1938): ЖИВОТ И ДЈЕЛО

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2026

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филип Д. Вучетић

ГЕНЕРАЛ РАДОМИР ВЕШОВИЋ
(1871–1938): ЖИВОТ И ДЈЕЛО

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2026

UNIVERSITY OF PRIŠTINA TEMPORARILY SETTLED IN
KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

Filip D. Vučetić

**GENERAL RADOMIR VEŠOVIĆ
(1871–1938): LIFE AND WORK**

Doctoral dissertation

Kosovska Mitrovica, 2026

ПРИШТИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕРАБАЗИРОВАШИЈСЯ В.Г. КОСОВСКА – МИТРОВИЦА
ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Филип Д. Вучетич

**ГЕНЕРА РАДОМИР ВЕШОВИЧ
(1871–1938): ЖИЗИЊ И ДЕЈАТЕЉНОСТ**

Докторская диссертация

Косовска – Митровица, 2026

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор

Проф. др Владан Виријевић, редовни професор, ужа научна област Савремена историја, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Катедра за историју

Доц. др Александар Стаматовић, доцент, ужа научна област Општа историја новог вијека, Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет – Никшић, Студијски програм Историја

ЂЕНЕРАЛ РАДОМИР ВЕШОВИЋ (1871–1938)

ЖИВОТ И ДЈЕЛО

Резиме: Ђенерал Радомир Вешовић представља сложену и комплексну историјску личност, пуну контрадикторности. Због тога је истраживачки поступак ове дисертације био изазовнији, али и занимљивији. Његово вријеме живљења и прегалаштва било је вријеме великих догађаја на Балкану, али и у Европи. То су била два балканска рата, у којима су границе на Балкану знатно измијењене у односу на оне које су вјековима постојале. Након тога је услиједио и Европски, касније називан и Свјетски рат, у којем су пропала четири царства, а на њиховим рушевинама је створен низ нових држава. У читавом том процесу, Ђенерал Вешовић је био учесник.

Истраживачки поступак, и доношење судова о Ђенералу Вешовићу на основу њега, могу се пратити у два главна правца. Први је војнички, у коме је он у црногорској држави остварио импозантну војничку каријеру, ослободиоца Плава, Гусиња, Дечана и Ђаковице. У Европском рату је успјешно штитио источне границе Црне Горе од Албанаца, уплевши се од половине 1915. године и у политичке и дипломатске игре као командант Скадра. Врхунац његове војничке каријере представљало је именовање за министра војног Краљевине Црне Горе. Међутим, од тада почиње његов брзи и суновратни, често контрадикторни дио војничке каријере. Постао је тзв. капитулациони министар, а као такав је означен од својих политичких противника двадесетих година међуратног периода. Други дио Европског рата у Црној Гори, који је донио тешку аустроугарску окупацију, обиљежиће и његов даљи контроверзни војнички пут. Он постаје организатор устанка у Црној Гори, увлачећи народ у тешке репресалије од стране аустроугарског окупатора. Идући у другу крајност, у формалном комитовању постаје потпуно пацификован, предаје се, да би на крају постао аустроугарски колаборатер. Ту чињеницу такође ће касније користити његови политички противници за његову дискредитацију.

На самом крају Европског рата, враћајући се из интернације, Вешовић постаје велики заговорник стварања југословенске државе, нудећи Србији да он у Црној Гори преузме улогу ујединитеља. Но, није му се вјеровало, управо због његовог контроверзног

комитовања. Он је први црногорски високи официр, уз сердара Јанка Вукотића, који је преведен у нову војску Краљевине СХС са чином дивизијског ђенерала. Своје незадовољство испољио је већ 1919. године, из њему знаних разлога, тражећи пензионисање. Из позиције већ пензионисаног ђенерала, он се опет под контроверзним околностима окреће противницима уједињења и емигрантској Влади у Француској. На крају ове, сада већ политичке епизоде, доспијева и на суд, да би послје низа перипетија био аболиран од стране краља Александра Карађорђевића.

Црногорска федералистичка странка је у самом врху окупила неколико такође контроверзних политичких личности, у које спада и ђенерал Вешовић. Окушавајући се и у политици, као црногорски федералиста 20-их година, Вешовић није оставио озбиљнији политички траг. Заправо, из његовог војничког значаја у прошлости произишао је и његов политички значај. И ту, крајем 20-их и почетком 30-их година, прави потпуни заокрет, подржавши диктатуру краља Александра Карађорђевића. Посљедњих година живота ђенерал Вешовић бива све више маргинализован, да би живот окончао ван своје Црне Горе, чак и Београда као престонице, приликом посјете кћерци у Славонском Шамцу, 1938. године, гдје је и сахрањен.

Кључне ријечи: ђенерал Радомир Вешовић, црногорска војска, комите, Црна Гора, Краљевина СХС, уједињење, црногорски федералисти

Научна област: историјске, археолошке и класичне науке

Ужа научна област: Модерна и национална историја

УДК: 355:929 Вешовић

Р. (043.3)

32:929 Вешовић

Р. (043.3)

GENERAL RADOMIR VEŠOVIĆ (1871–1938)

LIFE AND WORK

Summary: General Radomir Vešović represents a complex and multifaceted historical figure, marked by numerous contradictions. For this reason, the research process undertaken in this dissertation has proven both more challenging and more engaging. His lifetime and public activity coincided with an era of profound events in the Balkans and Europe as a whole. These were the two Balkan Wars, during which the political and territorial map of the region was significantly altered in comparison with the centuries-old borders. This was followed by the European War, later known as the World War, which saw the collapse of four empires and the creation of a number of new states upon their ruins. General Vešović was an active participant in this entire process.

The research framework, and the conclusions drawn regarding General Vešović, may be followed along two principal lines. The first is military. Within the Montenegrin state, he built an impressive military career, distinguished as the liberator of Plav, Gusinje, Dečani, and Đakovica. During the European War, he successfully defended Montenegro's eastern frontiers against Albanian incursions, and from mid-1915 he became entangled in political and diplomatic affairs as governor of Scutari (Shkodër). The culmination of his military career was his appointment as Minister of War of the Kingdom of Montenegro. However, this appointment marked the beginning of a rapid and often contradictory decline in his military trajectory. He came to be labeled the so-called "capitulatory minister," a designation later employed by his political opponents during the 1920s interwar period. The second phase of the European War in Montenegro, characterized by harsh Austro-Hungarian occupation, further shaped the controversial course of his career. Vešović emerged as one of the organizers of the uprising in Montenegro, thereby exposing the population to severe reprisals by the occupiers. In the opposite extreme, after formally affiliating with the *komita* resistance, he was eventually pacified, only to become an Austro-Hungarian collaborator. This fact, too, was subsequently exploited by his political adversaries in their efforts to discredit him.

At the very end of the European War, returning from internment, Vešović emerged as a strong advocate of the creation of a Yugoslav state, presenting himself to Serbia as the figure who could assume the role of unifier in Montenegro. Yet he was not trusted, precisely because of his controversial record as a *komita*. Alongside Serdar Janko Vukotić, he was the first Montenegrin high-ranking officer to be incorporated into the army of the newly established Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, with the rank of divisional general. His discontent, for reasons known primarily to himself, became apparent as early as 1919, when he requested retirement. From this position, now as a retired general, he once again, under controversial circumstances, turned towards the opponents of unification and the Montenegrin émigré government in France. At the end of this, now overtly political episode, he even faced trial, only to be ultimately pardoned by King Alexander Karađorđević after a series of complications.

The Montenegrin Federalist Party gathered at its top several equally controversial political figures, among whom was General Vešović. In attempting to engage in politics as a Montenegrin federalist during the 1920s, Vešović left no deeper political imprint. In fact, his political significance derived mainly from his earlier military prominence. By the late 1920s and early 1930s, however, he made a complete turnabout by supporting King Alexander Karađorđević's royal dictatorship. In the final years of his life, General Vešović became increasingly marginalized, passing away far from his native Montenegro, and even away from Belgrade as the capital, in Slavonski Šamac in 1938.

Keywords: General Radomir Vešović, Montenegrin army, *komiti*, Montenegro, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, unification, Montenegrin federalists.

Scientific field: historical, archeological and classical sciences

Narrow scientific field: Modern and national history

UDK: 355:929 Вешовић

P. (043.3)

32:929 Вешовић

P. (043.3)

ГЕНЕРАЛ РАДОМИР ВЕШОВИЧ (1871–1938) ЖИЗНЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Резюме: Генерал Радомир Вешович представляет собой сложную и противоречивую историческую личность. Именно поэтому исследовательский процесс, связанный с его биографией, оказался особенно трудным, но и интересным. Его время жизни и деятельности совпало с эпохой больших событий на Балканах и в Европе. Это были две Балканские войны, в ходе которых значительно изменились границы на Балканах, существовавшие веками. После этого последовала Европейская, позднее названная Мировая война, в результате которой пали четыре империи, а на их руинах возник целый ряд новых государств. Во всех этих процессах принимал участие генерал Вешович.

Исследовательский подход и выводы о генерале Вешовиче могут быть рассмотрены в двух основных направлениях. Первое — военное. В черногорском государстве он сделал впечатляющую военную карьеру, освободив Плав, Гусинье, Дечани и Джняковицу. В Европейской войне он успешно защищал восточные границы Черногории от албанцев, начиная с середины 1915-ого года оказался вовлечён и в политические, и в дипломатические игры как командующий Скадаром. Высшей точкой его военной карьеры стало назначение министром военного Королевства Черногории. Однако именно с этого времени начинается его быстрый и противоречивый упадок. Он станет так называемым «капитуляционным министром», и именно так его будут характеризовать политические противники в 20-ие годы межвоенного периода. Вторая часть Европейской войны в Черногории, ознаменованная тяжёлой австро-венгерской оккупацией, также определила его дальнейший спорный военный путь. Он становится организатором восстания в Черногории, втянув народ в суровые репрессии со стороны австро-венгерских оккупантов. Но затем, впад в другую крайность, формально возглавив комитский отряд, он фактически полностью капитулирует, сдаётся, а затем становится австро-венгерским коллаборационистом. И этот факт позднее будут использовать его политические противники для его дискредитации.

В самом конце Европейской войны, возвращаясь из интернирования, Вешович становится горячим сторонником создания югославского государства, предлагая Сербии

взять на себя в Черногории роль объединителя. Однако ему не доверяли именно из-за его спорного участия в комитском движении. Он был первым черногорским высокопоставленным офицером, наряду с сердаром Янко Вукотичем, переведённым в новую армию Королевства СХС в чине дивизионного генерала. Уже в 1919-ом году он проявил недовольство, по известным лишь ему причинам, потребовав отставки. Находясь в этой позиции, уже как пенсионер, он вновь при противоречивых обстоятельствах обращается к противникам объединения и эмигрантскому правительству во Франции. В конце этой, теперь уже политической эпопеи, он оказывается и на суде, но после ряда перипетий был помилован королём Александром Карагеоргиевичем.

Черногорская федералистическая партия объединила в своём руководстве ряд также противоречивых политических фигур, среди которых был и генерал Вешович. Попробовав свои силы и в политике, в качестве черногорского федералиста в 20-ие годы, Вешович не оставил серьёзного политического следа. По сути, его политическое значение вытекало из его военного прошлого. И тогда, в конце 20-их — начале 30-их годов, он совершает полный поворот, поддержав диктатуру короля Александра Карагеоргиевича. Последние годы жизни генерал Вешович всё больше оказывался на обочине, и окончил свой жизненный путь вдали от родной Черногории и даже от Белграда как столицы, во время визита к дочери в Славонском Шамце в 1938-ом году, где и был похоронен.

Ключевые слова: генерал Радомир Вешович, черногорская армия, комиты, Черногория, Королевство СХС, объединение, черногорские федералисты.

Научная область: исторические, археологические и классические науки

Узкая научная область: Современная и национальная история

УДК: 355:929 Вешовић

Р. (043.3)

32:929 Вешовић

Р. (043.3)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	1
1. УВОД.....	15
1. 1. Постојбина Васојевића.....	15
1. 2. Настанак и развитак братства Вешовић	18
1. 3. Од Лијеве Ријеке до Казерте.....	23
2. ВОЈНА И ПОЛИТИЧКА КАРИЈЕРА ДО ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА.....	29
2. 1. Од Народне скупштине до истражног затвора.....	29
2. 2. На црногорско – турској граници.....	43
2. 3. Устанак у Малесији 1911. године.....	55
2. 4. Предвечерје рата.....	60
3. БАЛКАНСКИ РАТОВИ (1912–1913).....	76
3. 1. План ратних дејстава Источног одреда.....	76
3. 2. Почетак ратних операција.....	79
3. 3. Дејство Васојевићке бригаде у Плавско-гусињској области.....	83
3. 4. Операције Васојевићке бригаде у Метохији.....	94
3. 5. Двовлашће у Ђаковици.....	98
3. 6. Опсада Скадра.....	111
3. 7. Повратак у Метохију	123
4. ПРВИ СВЈЕТСКИ РАТ (1914–1918)	133
4. 1. Политичке прилике у Црној Гори уочи Првог свјетског рата.....	133
4. 2. Јулска криза и почетак ратних дејстава.....	139
4. 3. Ратни пут Старосрбијанског одреда.....	146
4. 4. Министар војни.....	167
4. 5. Инспиратор устанка	180
4. 6. „Гди вам је сабља господине генерале?“.....	196
4. 7. Комитовање и предаја	207
5. У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ (1918–1938).....	232
5. 1. Став Радомира Вешовића према уједињењу Црне Горе и Србије.....	232
5. 2. Сумња на суберзивну дјелатност Радомира Вешовића.....	239
5. 3. Судски процес против Радомира Вешовића	247

5. 4. Штампа о афери „Вешовић“	255
5. 5. Црногорски федералиста	263
5. 6. Последње године и смрт	278
6. РАДОМИР ВЕШОВИЋ КАО СТВАРАЛАЦ	288
6. 1. Биљешке ђенерала Радомира Вешовића	288
6. 2. Радомир Вешовић о савременицима	291
7. РАДОМИР ВЕШОВИЋ КАО КЊИЖЕВНИ И ДРАМСКИ ЛИК.....	298
7. 1. Радомир Вешовић у прози и поезији	298
7. 2. На филмском платну	309
ЗАКЉУЧАК.....	316
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	325
ИЗВОРИ.....	325
ЛИТЕРАТУРА	331
ПРИЛОЗИ	340
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	350

ПРЕДГОВОР

Биографија као историјски жанр један је од најстаријих приступа историографске презентације прошлости. У њој је задуго централни лик, како изучавања тако и презентације резултата изучавања, била позната историјска личност. Ипак, савремена историографија се све више занима за „обичне људе“. Овај правац у историографији, познат као „историја одоздо“, не интересује се за владајућу елиту, већ за сељаке и радничку класу. „Историја одоздо“ заправо се бави људима чије су животно искуство историчари сматрали небитним. У овом феномену историографског приступа уочавају се двије основне релације. Прва је колико та историјска личност уобличава и ствара историјске догађаје. Друга је колико историјски догађаји, тј. окружење, омогућавају да преко њих та личност постане историјска, те тиме ствара погодност да она заузме пажњу историчара. У сваком случају, основне потребе те релације испуниле су се за мотив исказане дисертације.

Биографија представља један од најпривлачнијих и најпопуларнијих историјских жанрова, који већ вијековима изазива живо интересовање читалачке публике. У свјетској историографији овај жанр заузима изузетно значајно мјесто: више је заступљен, развијен и цијењен него на просторима нашег културног круга. Његова посебност лежи у споју научне аналитичности и књижевне наративне, што биографију чини жанром на граници између историје и умјетности.

Биографско писање доноси читав низ изазова за истраживача, а један од њих односи се на неопходност укрштања различитих научних дисциплина: историје, политикологије, социологије, психологије, па чак и књижевне теорије. Поред тога, аутор се суочава с деликатним питањем: колико може да се лично „унесе“ у текст, а колико мора да дозволи документима и изворима да сами (про)говоре. Приликом реконструкције живота једне историјске личности, пред историчарем се нужно поставља и више него значајна дилема: гдје почиње приватно, а завршава се јавно. Да ли је сваки детаљ из интимне сфере релевантан и морално оправдан за објављивање? Управо у том простору између научне објективности и наративне слободе лежи суштина биографског жанра. Историчару је у овом случају допуштена нешто већа умјетничка слобода него у другим историјским жанровима,

али управо то чини задатак знатно сложенијим. Текст се лако може отргнути из оквира научне анализе и „склизнути” у публицистички тон. Због тога су многи историчари дуго гледали на биографију са дозом скепсе, сматрајући је „лаганијом формом” која не припада озбиљном научном дискурсу. У академским круговима се често о њој говорило као о једнодимензионалном и поједностављеном жанру, мада савремена историографија све више препознаје њен потенцијал као посебног начина разумијевања историјске личности и епохе.

Ипак, и поред опречних схватања међу историчарима о значају биографије, оне су доживљавале велики успјех код читалачке публике, па су на тај начин многе монографије тога типа, иако написане некритички и без дубље анализе, али примамљивим стилем, постигле велику популарност. Књиге овог типа послужиле су млађим нараштајима за упознавање са значајним историјским процесима, са животом важних личности, упоредо пружајући информације неопходне за разумијевање одређених историјских периода.

Вриједи подсјетити да је било историчара који су се с пуним повјерењем окренули биографском жанру и успјели да изњедре зрела и научно релевантна дјела, утичући на тај начин и на извјесне историографске токове. Иако је незахвално правити селекцију, сматрамо да посебно мјесто заузимају Ијан Кершо са двотомном биографијом Адолфа Хитлера и Херберт Фајс аутор монографије *Черчил – Рузвелт – Стаљин*. Такође, међу историчарима који су се профилисали као угледни биографи запажено мјесто свакако заузима Француз Жан Пол Блед, чија дјела о Францу Јозефу, Францу Фердинанду и Бизмарку представљају примјере најуспјелијих биографских остварења. Блед је такође објавио и биографије нацистичких политичких и војних првака, под насловом *Хитлерови људи*. Списку ваља придодати и њемачког историчара Франца Бабингера, који је у научном свијету остварио изузетну репутацију дјелом *Мехмед Освајач*. Руска савремена историографија такође је остварила запажене радове на овом пољу и ту, прије свега, ваља имати у виду монографије Олега Хлевњука *Стаљин - живот једног вође* и Лава Даникина *Лењин*. Увидом у продукцију, јасно се уочава да се већина значајних историчара фокусирала на писање биографија владара и политичких лидера, док је дио њих истраживања усмјерио на вјерске лидере. Велико интересовање научне и лаичке јавности привукла је књига историчара Џона Кронвела *Хитлеров папа*. Ријеч је о биографији папе Пија XII са посебним освртом на

његову улогу у Другом свјетском рату. Ова монографија изазвала је негативне реакције римокатоличке цркве, како због наслова, тако и због саме садржине дјела.

Важно је истаћи да је група историчара окупљена око француске школе *Анала*, одбацивала догађајну биографску историју, као и ерудицију која се исцрпљује у монографијама. Ова група се превасходно занимала за материјалну производњу, кретање цијена, економске циклусе, технику, религију, менталитет и сличне аспекте. Међутим, један од водећих представника *Анала*, Лисјен Февр, није у потпуности одбацивао биографију као историјски жанр. Он је писао биографије познатих личности попут Лутера и Раблеа, али се није концентрисао на њихов карактер, већ је пажњу усмјеравао на друштвене односе који су, како је сматрао, условили дјеловање појединих актера. Сматрао је да историјска личност може дјеловати само онако како му допусте вријеме и друштвена клима.

За историчаре велику важност имају дневници, мемоари и аутобиографски списи. У ред прворазредних историјских извора спадају дневници, док су мемоари и аутобиографије извор другог ред. Користећи поменуте изворе историчар се суочава са разним изазовима. Прије свега, поставља се питање колико су аутори мемоара и аутобиографија објективни, тј. да ли су и у којој мјери пренагласили сопствену улогу. Такође, није ријеткост да аутори у својим сјећањима свјесно занемарују улогу осталих актера. Наравно, то не значи да ова дјела поред свих мањкавости нијесу важан извор за писање биографија. Посебно се истичу мемоарски и аутобиографски списи војних команданата и државника, објављени након Другог свјетског рата, попут: В. Черчил, *Други свјетски рат I-VI*, Г. К. Жуков, *Мемоари, успомене и размишљања*, Д. Ајзенхауер, *Од инвазије до победе*, Б. Монтгомери, *Од Ел Аламејна до Балтичког мора*, Џ. С. Патон, *Рат каквог сам ја видео* и остали списи.

Српска историографија, евидентно је, заостаје за свјетском када је ријеч о биографији као историјском жанру. Ову чињеницу посебно истиче Ђорђе Ђ. Станковић 1985. године у предговору монографије *Никола Пашић и југословенско питање I-II*, а слична запажања износе и Мира Радојевић и Ана Столић. Поменуте историчарке нијесу се задржале само на критици, већ су дале и свој допринос: прва биографијама о Божидару В. Марковићу и Милану Гролу, а друга монографијом о Ђорђу Симићу. Потребно је споменути да су пионирске радове у овом жанру дали Јован Радонић (монографија *Гроф Ђорђе Бранковић и његово доба*), као и Владимир Ђоровић (*Портрети из новије српске*

историје). Важно мјесто заузимају и сљедећа дјела: Димитрије Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Јован Милићевић, *Јеврем Грујић*, Латинка Перовић, *Пера Тодоровић*, Владимир Дедијер, *Велики бунтовник Милован Ђилас*, Драгољуб Р. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић I-III*, Радош Љушић, *Вожд Карађорђе*, Бранислав Глигоријевић, *Александар Карађорђевић I-III*, Сузана Рајић, *Александар Обреновић: владар на прелазу векова. сукобљени светови* и др.

Академик Радован Самарцић сматрао је да се успон и пад Османског царства најбоље могу приказати кроз биографије владара и државника тога периода, па с тим у вези и објављује монографије: *Мехмед паша Соколовић*, *Сулејман и Рокселана* и *Осман*. Поред примамљивог стила писања, Самарцић се послужио и несвакидашњим методом у историографији. Наиме, током рада на монографији о Мехмед-паши отпутовао је у Истанбул, у позну јесен, настојећи да што непосредније осјети амбијент у којем је Мехмед-паша страдао. Основни циљ аутора био је да схвати какво расположење буде у човјеку јаки вјетрови са Босфора. У Турској је боравио и у врелим љетњим данима и путовао широм земље, настојећи да разумије осјећања турских војника који су путовали са истока на Балкан. Самарцићев научни приступ дао је завидне резултате, а његове монографије доживјеле су и по више издања.

Посљедњих година млађа генерација српских историчара дала је знатан допринос овом жанру. Запажено мјесто свакако заузимају дјела историчара Зорана Бајина и Данијела Радовића. Бајин је 2021. године објавио монографију о Мирославу Спалајковићу, под насловом *Спалајковић: дипломата и контрареволуционар*, док Радовић двије године касније објављује књигу *Јован Ристић (1829-1899): биографија српског државника*. Обје монографије настале су на основу рукописа докторских дисертација које су браћене на Филозофском факултету у Београду.

Посебно ваља нагласити да је један број историчара дао значајан допринос у расвјетљавању биографија контроверзних историјских личности: Коста Николић, Бојан Б. Димитријевић, *Генерал Драгољуб Михаиловић 1893-1946: биографија*, Бојан Димитријевић, Немања Девећ, *Никола Калабић и Горска краљевска гарда: историја и мит*, Рстко Ломпар, *Димитрије Љотић учитељ или фарисеј: Збор хришћанство и верске заједнице 1935-1945*. Посљедњих година се управо Бојан Димитријевић профилисао као врстан биограф који је,

пored наведених дјела, написао и монографије о Александру Ранковићу, Слободану Пенезићу Крцу, Зорану Ђинђићу и Ратку Младићу. Димитријевић је међу првим историчарима отворио теме из модерне српске историје, монографијама о премијеру Ђинђићу и генералу Младићу.

У српској историографији посебно мјесто заузимају и дјела Михаела Антоловића. Он се, за разлику од осталих колега, посветио писању интелектуалних биографија Фридриха Мајнекеа и Чедомира Попова, што је био риједак случај у домаћој историографији да се неки аутор интересовао за биографије научника. Водећи се традиционалним историографским приступом, историчари су се углавном интересовали за биографије владара, политичара и војсковођа. Изузетак је направио и историчар Јован Алексић који је на Универзитету у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици 2021. године, одбранио докторску дисертацију под насловом *Живот и дело Милорада Екмечића (1928-2015)*.

Сагледано у цјелини, биографија као историјски жанр представља не само облик реконструкције живота појединаца, већ и методолошки инструмент за разумјевање историјских процеса кроз призму људског искуства. Њена снага лежи у способности да споји личну судбину и колективно памћење, приватно и јавно, индивидуално и системско. Савремена историографија све више препознаје да се историјска истина не налази искључиво у догађајима и структурама, већ и у унутрашњем свијету актера који су их обликовали. Управо зато, биографија више није тек „приповијест о животу једног човјека“, већ епистемолошки мост између науке и нарације, између чињенице и интерпретације. Њена вриједност мјери се не само научном прецизношћу, већ и способношћу да читаоцу приближи комплексност људског дјеловања у историјском контексту. У том смислу, обновљено интересовање за биографију у оквиру савремене историографије представља повратак човјеку као централном субјекту историје, што овај жанр чини једним од најживљих и најдинамичнијих поља савремених историјских истраживања.

Црногорска историографија уопште дала је мало биографских историја, а нарочито она модерна. Од половине до краја XX вијека уочава се неколико историографских радова, углавном посвећених црногорским владарима. Но, ти радови се не могу третирали као биографски, јер су заправо у омјеру двије трећине посвећени приликама у којима су те

личности дјеловале. Познате црногорске личности, углавном владарске, тако су историографски исказане као дио времена и догађаја у којима су живјеле и дјеловале, а не обратно. Такве радове изњедрили су нам: Глигор Станојевић, Јевто Миловић, Димитрије Вујовић, Бранко Павићевић и др.

С друге стране, личности познатих црногорских војсковођа, у црногорској историографији су запостављене. Балкански и Први свјетски рат избацили су на историјску сцену читаву плејаду црногорских војсковођа, углавном војно школованих у иностранству, јер суштински, чак и од 1903. године (када је отворена официрска школа на Цетињу), Црна Гора није имала праву војну академију. Од тих војсковођа, опет је већина војно школована у Италији. Међу тим војсковође треба истаћи: Јанка Вукотића, Митра Мартиновића, Радомира Вешовића, Милутина Вучинића, Машана Божовића, Ника Пејановића, Луку Гојнића, Петра Мартиновића и др. Уз њих стоје и потпуно војно нешколоване црногорске војсковође: војвода Ђуро Петровић, војвода Лакић Војводић, Павле Вујисић, Милош Меденица, сердар Нико Кусовац итд.

Неки покушаји обраде живота и дјела познатих црногорских војсковођа јавили су се 1996. године, у издању Службеног листа СР Југославије, у виду мемоарских записа, биљешки и неких новинских чланака Јанка Вукотића и Митра Мартиновића. Но, како је већ назначено, то су више били објављени мемоари и краћи записи тих личности, са краћим уводним биографским подацима. Исти случај је са прикупљеним чланцима и расправама једног од лидера црногорских федералиста Сава Вулетића. Ако би се један дио животне и политичке биографије Радомира Вешовића, представљен у овој дисертацији, посматрао у компаративном оквиру, његов најближи пандан у модерној историографији представљале би монографије хрватског историчара Жељка Карауле (објављена 2022. године) и српског историчара Вељка Ђурића Мишине (објављена 2025. године), обје посвећене др Секули Дрљевићу.

Генерал Радомир Вешовић није био неинтересантна или мало интересантна историјска личност за обраду историчарима и публицистима. Он је, у мањем или већем опсегу, до сада помињан у разним историографским и публицистичким радовима. Широко је опсег његовог помињања у вези с разним темама, управо јер је дјеловао и као војник и као високи административни чиновник, али и као политичар. Ти захвати су били углавном по

овим темама: политичке борбе у Црној Гори од 1905. године, Први балкански рат, стање у Метохији после ослобођења 1912. године, Први свјетски рат до 1916. године, комитски покрет у Црној Гори 1916–1918, политичке борбе и комитски покрет у Црној Гори 1918–1922, црногорски федералисти, историја племена Васојевића итд.

Међутим, ђенерал Вешовић никада до сада, у крајње испољеном класичном историографском истраживачком раду и по историографским формама интерпретације, није обрађен као централна личност истраживања. То је представљало мотив више да се та личност узме за истраживање у овој дисертацији. Истина, у претходним деценијама појавио се извјестан број публицистичких радова са елементима класичне историографије. Но, они су остали својим методом интерпретације резултата, научним апаратом итд. углавном у домена публицистике: за ширу читалачку, а не научну публику. Ипак, без обзира на недостатке, анализирани су у овој дисертацији.

С обзиром на разнолико дјеловање ђенерала – у доменима војничке каријере, високе административне и политичке каријере – извори о њему могу се сврстати у неколико група. Војничка каријера ђенерала Вешовића испољила се у два основна вида: у командним функцијама јединица црногорске војске у мирнодопско вријеме и у командним функцијама у ратовима. Окосница истраживања за први вид његове војне каријере свакако је фонд Министарства војног Књажевине/Краљевине Црне Горе, у потфондовима *Васојевићка бригада* и *Команда IV дивизије*. Ово стога што је Вешовић прије Првог балканског рата постао командант ове бригаде, која је била у саставу IV дивизије. Други вид се тиче командних функција у ратовима. Окосница за ову проблематику нађена је у потфондовима наведеног фонда: *Васојевићка бригада*, *Врховна команда*, *Команда VI дивизије* – *Ђаковачка бригада*, *Старосрбијански одред*.

У архиву Историјског института Црне Горе за операције у Првом балканском рату чувају се списи сердара Јанка Вукотића, *Источни одред*, Пуковник Мило Божовић – *Први балкански рат* и *Први свјетски рат*. То су оперативна наређења јединицама, кореспонденција са командантима, информације о стању на бојиштима итд., у којима на много мјеста има помена Радомира Вешовића. Углавном, на овим документима заснивали су се први историографски радови о Првом балканском рату, настали у првим деценијама

послије Другог свјетског рата. У вези са Првим свјетским ратом, у архиву овог института је и фасцикла 112 – *Документа Први свјетски рат 1916*.

Радомир Вешовић је од половине прве деценије XX вијека па до капитулације црногорске војске крајем јануара 1916. године обављао неколико врло важних административно-политичких функција. То су биле функције које нијесу произилазиле из својства страначке политике. У њима је често мијешао ингеренције са својим војним функцијама, тако да се у одређеном броју ситуација не може установити права граница између војних и цивилних ингеренција. Он је тако, поред осталог, био: обласни управитељ, гранични комесар, војни командант са цивилним ингеренцијама у Скадру, министар војни и сл.

О овом питању у Државном архиву Црне Горе, у фонду *Министарства војног Књажевине/Краљевине Црне Горе*, окосницу докумената чине фондови: *Бомбашка афера*, *Васојевићка афера*, *Збирка Костадина Микића (Велика)*, *Министарство унутрашњих дјела Књажевине/Краљевине Црне Горе*, *Обласна управа – Андријевица*, *Обласна управа – Пећ*, *Обласна управа – Гусиње*. У Архиву Историјског института Црне Горе могла би се издвојити *Документа Јована С. Пламенца* (фасцикла 81) и фонд *Арбанашки устанак* (фасцикла 151 и 152).

Друга фаза Првог свјетског рата и аустроугарска окупација у Црној Гори 1916–1918. донијели су тешке патње у земљи: глад, немаштину, интернације, репресалије окупатора у разним видовима и, што је најважније, јак герилски отпор у виду комитског покрета. За тај период је незаобилазно име Радомира Вешовића. Гро извора по овом питању, у вези са Радомиром Вешовићем, похрањено је у Архиву Историјског института Црне Горе. У те изворе, поред осталог, могу се сврстати: *Историјати к. III – Јанко Тошковић, Црна Гора у окупацији 1916–1918*; *Вуксан Минић, Комитовање, Комитске борбе 1916–1918*; *Документа из историје Црне Горе 1916–1918*; *Пуковник Миро Божовић, Први свјетски рат*.

Сами завршетак Првог свјетског рата и процес уједињења у Црној Гори 1918–1920. године нијесу имали активно присуство Радомира Вешовића, нарочито не у покрету присталица краља Николе и условног уједињења („зеленаши“ и „Божихни устанак“). То се може објаснити, и објашњено је у дисертацији, чињеницом да је Вешовић један од првих високих официра бивше црногорске војске који су преведени у нову војску Краљевине СХС.

Он у моменту одржавања Подгоричке скупштине, као ни у мјесецима послје ње, укључујући Божићну побуну, дијелом није ни био у Црној Гори; будући да је био из Васојевића, није био у центру тих догађаја. Међутим, у вези с његовим ангажовањем у овом периоду, могу се издвојити документа концентрисана у Архиву Историјског института Црне Горе: *Документа из оперативне архиве Команде Јадранских трупа за јануар и фебруар 1919; Документа из ратне архиве Команде Зетске дивизијске области за период од 1. X до 31. XII 1919; Команда Зетске дивизијске области строго повјерљиво за 1919. годину*. Ради се о преписима из Архива Војноисторијског института ЈНА у Београду, рађеним за потребе Историјског института СР Црне Горе, половином 60-их година XX вијека. Нека од докумената су из половине 1919. године, када је Вешовић већ био пензионисан и вратио се у Црну Гору (углавном у рејон Васојевића и Пећи), те када је почео да испољава незадовољство према новој држави.

Отворено Вешовићево незадовољство новом државом ескалирало је од половине 1919. године. Тада је он већ оперативно праћен од стране органа нове државе, нарочито од Министарства унутрашњих дјела. За фазу до покушаја бијега у Румунију, о његовим ставовима може се наћи највише извора у одговарајућем фонду у Архиву Југославије у Београду. Читав овај процес ескалирао је хапшењем Вешовића на граници према Румунији, одвођењем у затвор у Сремској Митровици и суђењем у Београду почетком 1921. године. За његово суђење круцијалан извор је брошура у његовом издању, коју је објавио након суђења, када је био аболиран. О овој брошури биће више ријечи у наредним пасусима овог поглавља.

Послије изласка из затвора након суђења, Вешовић се вратио у Црну Гору и Метохију, те се углавном кретао, сем рјеђих изузетака, у рејону Андријевице, Берана и Пећи. Избори за Уставотворну Скупштину Краљевине СХС су већ прошли, а он је за вријеме њих био у затвору. Од тада почињу припреме за његову политичку ангажованост, које ће услиједити већ 1923. године. Стога се о праћењу његових активности такође може периодично наћи извора у фонду *Министарства унутрашњих дјела Краљевине СХС* (са ким се састаје, шта планира, куда се креће, шта изјављује и сл.). У класично изворном архивском смислу, преко истог фонда може се пратити његова активност све до диктатуре 1929. године, када се кандидовао на парламентарним изборима у три наврата и био члан Главног одбора Црногорске федералистичке странке.

Штампа као извор послужила нам је у значајном дијелу при реконструкцији биографије Радомира Вешовића. Његов војнички ангажман, као и ангажман у административним функцијама, и у Скупштини Књажевине Црне Горе (јер је у првом сазиву био посланик), може се највише пратити кроз званични државни орган *Глас Црногорца*. За другу, важнију фазу његовог ангажмана, послје Првог свјетског рата, штампа је пак много издашнија. Она је углавном критички пропратила припреме за његово суђење и сам процес. То треба разумјети, јер је он у том периоду већ добио епитет антидржавног и сепаратистичког елемента. Од 1921. године у Црној Гори се повећава број листова који су незванична гласила одређених странака. Од 1923. године, крајње негативан однос према Вешовићу у Црној Гори имају листови: *Црна Гора* (радикалски), *Народна ријеч* (демократски) и *Слободна мисао* (земљораднички). За разлику од њих, федералистичко гласило *Црногорац*, које се појављује 1925. године, сасвим разумљиво, повољно је писало о Вешовићу. У сличном контексту је и писање неофедералистичког гласила *Зета*, које се појављује касних 20-их година прошлог вијека.

Период од диктатуре 1929. године до смрти краља Александра 1934. године доноси најмање архивских и, у значајној мјери, и новинских извора о ђенералу Вешовићу. То треба разумјети, јер је дотадашњи класични парламентарни живот замро, а федералистичко вођство се подијелило на оне за и оне против диктатуре. Листови *Црна Гора*, *Народна ријеч* и *Црногорац* престали су да излазе. *Слободна мисао*, у почетку претежно настројена као земљорадничко гласило, умногоме је промијенила свој политички исказ ка неутрализацији, а у још већем опсегу и подгоричка *Зета*. Истина, један дио југословенске режимске штампе, ту и тамо давао је афирмативна обавјештења о ђенералу Вешовићу, што је разумљиво, јер је он подржао диктатуру. Но, са друге стране, све већа маргинализација Вешовића у јавности може се тумачити на више начина. Он је већ увелико био једна анахрона личност, пензионисани ђенерал, неуспјешан у политичким покушајима, уз то са тешким баластом контроверзних потеза, у готово двије деценије уназад.

Убиство краља Александра 1934. године и повратак политичког парламентарног живота у Југославији и Црној Гори, донијели су нове околности. Из овог периода до Вешовићеве смрти 1938. године, има најмање података о њему. Он је већ остарјели заборављени пензионисани ђенерал, који чак ни за прилике у Црној Гори никога не

интересује. И док политички успјешнији, неки лидери федералиста, попут др Секуле Дрљевића и Сава Вулетиха, како-тако опстају на политичкој сцени – захваљујући укључивању у коалицију Удружене опозиције, на челу са др Влатком Мачеком – Вешовић више никога не занима у том погледу. С времена на вријеме, он се у штампи јавља са својим сјећањима, углавном у вези с догађајима из балканских ратова, Првог свјетског рата и периода комитовања.

Смрт ђенерала Вешовића коректно је пропраћена у штампи Србије и Црне Горе. Као да се настојало да се избјегну контроверзни детаљи његове животне биографије. Ипак је он био икона времена великих ратова. Вјероватно би штампа Црне Горе и Србије дала више простора његовој сахрани да није умро и сахрањен далеко од Београда (гдје је од уједињења обитавао све већи број Црногораца) или родне Црне Горе и Васојевића. Будући да је умро у Славонском Шамцу, већину становништва није интересовао, пошто није ни припадао тој средини. Ријеч је о малом мјесту, гдје је и новинарска дописничка мрежа била исувише скромна да би се од његове сахране направила репортажа пријемчива за носталгичаре његовог времена и дјела.

Мемоари ђенерала Вешовића чекали су дуго на објављивање. Разлога за то има више. Најприје се није знало да постоје, па је касније испитивано и код кога од његових потомака се налазе. У сваком случају, они су такође значајан извор за изучавање не само ђенераловог живота и дјела него и прилика у којима је живио и дјеловао. Ограничавајући је фактор што се завршавају 1922. године, јер је ђенерал кроз читаву ту деценију активно политички дјеловао и дошао у период живота када се мемоари обично и пишу. У њима има низ опречних детаља и квалификација које је давао о догађајима и личностима у својим каснијим исказима штампи. Довољно је само поменути краља Николу и чланове његове породице, које је он у мемоарима углавном негативно описао, а у каснијим записима пак позитивно.

И сама квалификација његових мемоара као историографског исказа доста је дискутабилна. Под тим именом су објављени 2005. године. Очигледно је да би то више била комбинација мемоара, мањег дневника, његових запажања, говора и сл. У ово издање уврштена је и већ помињана брошура *Ђенерал Вешовић пред судом*. Ради се о издању које је прилично непрецизно са становишта концепцијске замисли. Неки дјелови су нејасни и

непрецизни, па остаје отворено питање да ли их је сам Вешовић писао или одражавају туђа тумачења његових ставова. Историографски научни апарат за једно дјело оваквог концепта налази се на самој доњој граници. Чињеница више која иде у прилог овој тврдњи јесте да особа која се потписује као приређивач није историчар.

Како је већ назначено, наведени фондови су само окосница за истраживање ове дисертације. У Државном архиву Црне Горе на Цетињу, Архивском одсјеку овог архива у Подгорици, Архиву Историјског института Црне Горе у Подгорици, те Војном архиву и Архиву Југославије у Београду, користили смо још много мањих архивских извора, као и извора у којима је ђенерал Вешовић секундарно третиран, у оквиру разних догађаја и личности. Свакако су нам од велике важности били и објављени извори, бројна релевантна литература (која је једним дијелом на граници мемоаристике и историографије), као и штампа.

Треба напоменути да, из објективних разлога, нијесмо могли доћи до неких извора, који свакако не би имали круцијалну важност, али би у неким детаљима употпунили ову дисертацију. У фонду Министарства војног Књажевине Црне Горе, као ни у фонду Иностраних дјела у Државном архиву, нема прецизнијих детаља о војном школовању ђенерала Вешовића у Италији, сем оних који су презентовани у дисертацији (нпр. његов успјех, предмети које је изучавао, похвале и сл.).

Књажевина/Краљевина Црна Гора за читаво вријеме свога постојања, у оквиру Министарства војног, није имала службене досијее свог официрског кора, попут Србије или Краљевине СХС/Југославије. Нешто налик на службене досијее биле су Кондуит листе црногорских официра. Приликом истраживања у Државном архиву нијесмо их могли добити, јер су већ годину биле на рестаурацији. Према информацијама до којих смо дошли, ради се о листинама 50 x 40 cm, у којима су у паралелним правоугаоником уписивани основни подаци официра (основне персоналије, напредовања у служби, одликовања и сл.).

Кондуит листе су вођене до 1910. године. У њима би се свакако могли наћи подаци о ђенералу Вешовићу. Међутим, и да смо до њих дошли, оне за елаборирано истраживање имају мањкавост, јер су вођене само до 1910. године. Управо после балканских ратова, у периоду октобар/новембар 1913. године, дошло је до највећег обима унапређења и одликовања црногорских официра за заслуге у њима. И у наредним мјесецима, до почетка

Првог свјетског рата, овај тренд је настављен, али у мањем обиму. Иако се одликовање Обилића медаљом за заслуге у ослобођењу Дечана Радомиру Вешовићу помиње у више наврата, током истраживања нијесмо могли наћи документа која прецизно то доказују.

У Архиву Југославије у Београду чува се архива неколико југословенских казниона (затвора), а између осталог и оне у Сремској Митровици, гдје је од краја 1919. и током 1920. године био затворен ђенерал Вешовић. Међутим, током истраживања нијесмо могли наћи било какве податке о ђенералу Вешовићу у тој казниони. О овом питању могу се дати два условна одговора. То је био период почетка функционисања нове државе, Краљевине СХС, па је администрација још увијек била у повоју и недовољно уређена. Такође, ђенерал Вешовић у казниони није боравио као осуђено лице, већ се налазио у некој врсти истражног затвора. Свакако би подаци о његовим изјавама, понашању, здравственом стању, евентуалним посјетама и сл. допунили истраживање о њему представљено у овој дисертацији.

Хронолошки и проблемски, на ову чињеницу надовезује се нова. Наиме, судски списи са суђења ђенералу Вешовићу почетком 1920. године не могу се наћи ни у једном архиву, па ни у Архиву Београда. Више истраживача (историчара и публициста) ову чињеницу је констатовало прије неколико деценија. Та чињеница констатована је и у овој дисертацији, у дијелу у којем се обрађивало суђење Вешовићу. О детаљима суђења Вешовићу сазнаје се из брошуре коју је он издао годину након суђења, као и из штампе. По тој брошури се види да је Вешовић, као издавач и приређивач, у значајној мјери имао судске списе у својим рукама. Зашто судски списи никада нијесу пронађени, и када су нестали, остаје непознато јавности.

Током истраживања, у Војном архиву смо пронашли службене официрске досијее ђенераловог сина Душана, коњичког мајора, као и поручника Перуте Вучељића, контроверзног свједока са суђења. Међутим, нијесмо пронашли службени официрски досије ђенерала Радомира Вешовића. И ова чињеница може да има само два објашњења: да је током деценија негдје изгубљен, јер је било таквих случајева, или да уопште није ни формиран, јер је ђенерал био у активној служби веома кратко, око пола године. Сличан случај је и са досијеима сердара Јанка Вукотића и војводе Лакића Војводића, који је такође био релативно кратко у активној служби нове војске. Логичког објашњења за досије сердара

Вукотића пак нема, јер је он био у активној служби годинама послје тога. Ђенерал Вешовић је у вријеме диктатуре био у аудијенцији код краља Александра Карађорђевића, што је ондашња штампа и пропратила. Међутим, у Архиву Југославије, у фонду Двор, нема ни помена о његовој аудијенцији код краља, нити било каквих података о томе.

Што се тиче црногорских војсковођа из балканских ратова и Првог свјетског рата, по броју помињања у књижевним остварењима, било прозе или поезије, ђенерал Вешовић долази одмах иза сердара Јанка Вукотића. Тако је за дисертацију третирана и ова проблематика, уз поређење са историографском подлогом. Та књижевна остварења у већини случајева имају истовјетну историјску подлогу, тј. покриће. Свакако да у њима има и нетачних података, који потичу најчешће из недовољног познавања чињеница, али и из тежње да се оствари занимљива књижевна наратија, науштрб историјских података.

1. У В О Д

1. 1. Постојбина Васојевића

Радомир Вешовић потицао је из брдског племена Васојевићи, које је врло сложеног поријекла. Старо становништво, односно племенско језгро у Лијевој Ријеци, појачано је сјеничким ускоцима. Даљим освајањем, Васојевићи су проширили своју територију и асимиловали старо српско племе Лужане, затим становништво дуж обале Лима, да би на крају обухватили старо племе Шекулар.¹ Зачеци овог племена сежу у средњи вијек, у период након слома државе Немањића. Ипак, с обзиром на чињеницу да је постојала племенска организација у вријеме српске средњовјековне државе, постоји могућност да је ужа заједница из које су настали Васојевићи постојала још раније.²

Први писани помен Васојевића датира из пете деценије XV вијека. Дубровачки трговци у једном извјештају упућеном својој влади 1444. године пишу да су Васојевићи који станују недалеко од Медуна са Пиперима и Братоножићима напали њихов караван и нанијели им материјалну штету. Поменути извјештај довео је до тога да један број научника изведе закључак да су Васојевићи у том периоду насељавали област Куча. Ипак, на основу поменутог дубровачког списка не би се могло тврдити да су Васојевићи насељавали поменуте области. У документу се Кучи и Медун помињу као локација гдје се догађај одиграо, а не као племенска област Васојевића.³ Важно је напоменути да васојевићка традиција и предање не биљеже да су њихови преци икада живјели на Медуну. Очигледно је да су дубровачки трговци били непрецизни у одређивању мјеста становања групе Васојевића која је напала њихове караване.⁴ Зачетак васојевићког племена пада и прије помена у дубровачким документима. У епској поезији помиње се и наводно учешће васојевићког првака у боју на Косову 1389. године.⁵

За вријеме османске окупације поменуто племе се нарочито умножило и постало моћно. Радослав Јагош Вешовић поред осталог наводи да настанак етничке групе

¹ Радослав Јагош Вешовић, *Плеће Васојевићи: у вези са историјом Црне Горе и племенским животом сусједних брда (Постанак и развјетак племенске заједнице. Прошлост, традиција, и етничка улога племена. Миграције. Племенско уређење. Живот и обичаји. Психичке особине)*, друго издање (Беране: Центар за културу, 2022), 80.

² Исто.

³ Миомир Дашић, *Васојевићи од помена до 1860 године* (Београд: Народна књига, 1986), 154.

⁴ Исто, 155.

⁵ Марко Цемовић, *Васојевићи: историјска истраживања* (Београд: Издавачки савјет Завичајног удружења Васојевића, 1992), 42–45.

Васојевића „носи чисто породично обиљежје, преставља породицу као зачетника племена“.⁶ Предање говори о родоначелнику племена Васу и његовом даљем претку Васоју. Ипак, често се у традицији Васо и Васоје помињу као једна особа. Исто предање говори о петорици браће (Васо, Пипо, Озро, Красо и Ото) као прецима српских племена Васојевића, Пипера и Озринића и два албанска племена – Краснића и Хота.⁷

Област Васојевића заузима велик простор данашње сјеверозападне Црне Горе. Добила је име по истоименом племену, које се као етничка цјелина формирало у Лијевој Ријеци, у сливу ријеке Мораче, у горњем току ријеке Таре, западно од планина Комови и Трешњевик. Даљим кретањем Васојевићи су се проширили на пространије предјеле горњег тока Лима – Горње Полимље.⁸ Територија Васојевића захвата терен од Вјетерника на југозападу до ријеке Љешнице, односно до Бихора на сјеверу. Затим, простире се од Матешева на западу до Брезојевице и Новшића у близини Плава и планине Чакора, Мокре и Цмиљевице на истоку. Историјско-етничке границе племена коначно су уобличене у XIX вијеку.⁹ Васојевићи се дијеле на Доње Васојевиће и Горње Васојевиће, а у њихове границе улазе и насеља неवासојевићког етничког поријекла, као што су Велика, Шекулар, Горња Села и друга села мјешовитог етничког и племенског поријекла. Граница Васојевића на линији сјевер–југ дуга је више од 120 километара, а широка преко 70 километара, од Матешева на западу до Бјелухе испод Чакора на истоку.¹⁰

Најстарији дио Васојевића, према предању „колијевка племена“, назива се Лијева Ријека. Ово мјесто се раније називало Васојевићи, а мјештани не памте како је село добило име. Долином насеља тече рјечица са своја два крака; поток од Ковачице назива се ријека Ковачица, а поток од Лопата Лопатска ријека или једноставније Ријека.¹¹ Радослав Јагош Вешовић о настанку имена Лијева Ријека поред осталог пише: „Исто име носи и насеље око воде све до Ножице, гдје се ова ријека састаје са другом рјечицом која се зове Љеваја (долази из Птича), чијом долином насеље такође носи назив истог имена Љеваја. По пресељењу преко Кома, пошто су и тамо постојали једни Васојевићи, стала су се ова два главна дијела

⁶ Р. Ј. Вешовић, *Племя Васојевићи...*, 81.

⁷ Исто.

⁸ М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, 21.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, 22.

¹¹ Р. Ј. Вешовић, *Племя Васојевићи...*, 122.

племена називати посебним именима: „Васојевићи око Лима називали су насеље својих саплеменика на старевини васојевићкој Лијева Ријека, а Љеворечани насеља оних Нахија“¹². Поменути аутор даље наводи да народ „лијеву и десну страну ријеке, или лијеве и десне притоке“ рачуна како долази од себе, кад се окрене према извору. На тај начин је настало име Љеваја, а тако је могло настати и име Лијева Ријека, закључује Вешовић.¹³

Лијева Ријека има два засебна дијела: старо племенско сједиште од брда Ивовика и Рашкова Гувна до Јаблана под Вјетерником и други предео Таре, који су Васојевићи населили касније, спуштајући се пут Колашина. У оба дијела Лијеве Ријеке формирано је око 30 села и заселака, на терену од Вјетерника према Братоножићима до Планинице и Букове Пољане према Колашину.¹⁴ На простору Лијеве Ријеке настала су села и засеоци: Лопате, Крушчићи, Тузи, Слацко, Ками, Птич, Ступови, Душке, Љеваја, Ножица, Ријека, Ханови, Грби До и Оровићи.¹⁵ На овом подручју временом су се формирала братства из групе Раевића – Лопаћана: Поповићи с Вешовићима, Ђукићи, Милошевићи, и Карацићи. Од братства групе Новаковића настају Миликићи, Ацићи, Радовићи, и Мујовићи. На овом терену такође се формирају братства Лашићи, Којићи, Радевићи, Дујовићи, Марнићи и други.¹⁶ Насеља у сливу Таре настала су касније ширењем из Лијеве Ријеке и крчењем шума.

Важно је напоменути да Марко Цемовић одбацује теорију о Лијевој Ријеци као прапостојбини Васојевића. Он полемички одбацује тврдње о Васојевићима које износе Р. Ј. Вешовић, Ровински и Цвијић.¹⁷ Поред осталог, Цемовић тврди да су Васојевићи морали своју судбину везати за Куче како би очували своју независност. Такође, он наводи да до XIX вијека историјски извори не помињу Лијеву Ријеку као постојбину Васојевића.¹⁸ Ипак, народна традиција упамтила је Лијеву Ријеку као постојбину Васојевића, одакле се племе ширило на друге области. Већина истраживача/историчара полази од ове теорије.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, 53.

¹⁵ Исто, 53–54.

¹⁶ Исто.

¹⁷ М. Цемовић, *Васојевићи...*, 14–15.

¹⁸ Исто, 22–24.

1. 2. Настанак и развитак братства Вешовић

Братства формирана у Лијевој Ријеци на простору села Лопате називају се Лопаћани. Топоним Лопате је српског поријекла и у њему нема никаквих трагова који би се могли довести у везу са Власима и Албанцима. Радослав Јагош Вешовић наводи да су на овом локалитету „одавно становали само Срби“.¹⁹ У околини села Лопате такође се налазе топографски називи српског поријекла: Пресјека, Рајичев лаз, Ковачев лаз, Вучић брдо, Загулина, Осредак и друга имена.²⁰ На јужној страни испод села Лопате налази се кршевита главица названа Градац. На овом узвишењу су Лопаћани истицали одсјечене главе посјечених Турака.²¹ Према једном предању, Градац је Никола Консул²² одредио за утврђење које би служило за одбрану Лијеве Ријеке. Према другом предању, мјесто се и раније тако звало.²³ Поменути локалитет свједочи о ратничкој традицији Лопаћана још из првих дана османске окупације.

На простору Лопата формирао се велики број братстава од гране Рајевића. Радослав Јагош Вешовић наводи: „Ову грану Рајевића чине братства: Ракетићи, у које спадају Радуловићи (Поповићи односно Вешовићи), са Марсенићима и Вулевићима, Бојовићи, Ђукићи (православни и муслимани), Милошевићи са Велицикнићима, Чукићи, Голубовићи, Лалевићима и својим огранцима (Рајичевићи, Ивановићи, Нововићи, Васовићи, Павићевићи, Драгићевићи, Миковићи), Стојановићи са Стојковићима, Вукићевићи са Боричићима, Лабани са Мијовићима и огранцима (Радуновићи, Радивојевићи, Вуканићи, Угреновићи, Јелићи, Перовићи, Мирковићи, Ивановићи, Киковићи), Карацићи и Саковићи са Фолићима и Зулевићима. Има их око 980 кућа [...]“.²⁴ Наведена братства су се из Лопата населила по разним насељима Лијеве Ријеке, и горњег и доњег дијела Васојевића. У неколико села која су населили нема других братственичких група. Лопаћани су, поред Лопата и Тузи (Љеворечких), населили насеља око Таре, и то села:

¹⁹ Р. Ј. Вешовић, *Племя Васојевићи...*, 123.

²⁰ Исто, 123–124.

²¹ Радослав Јагош Вешовић наводи да је Градац опјеван у епској поезији. У пјесми поред осталог стоји: „А на Градац главе поперше за орлове и за гавранове и јуначки спомен за вјекове“ (Р. Ј. Вешовић, *Племя Васојевићи...*, 124).

²² Видјети опширније: Радомир П. Губеринић, *Кнез Никола Милошевић Васојевић и Кнежевина Васојевићи* (Иванград: Друштво пријатеља књиге, 1990) / Радомир П. Губеринић, *Кнез Никола Васојевић*, (Андријевица, Ступови, 1997).

²³ Р. Ј. Вешовић, *Племя Васојевићи...*, 124.

²⁴ Исто, 193.

Бојовиће, Анцелате, Трешњево и Марсенића Ријеку. Великим дијелом населили су и села Грачаницу, Цецуне и Тречу.²⁵

Сва наведена братства из групе Лопоћана потичу од заједничког претка Ђура Рајова, који је унук родоначелника племена Васа. Ђуро је имао потомке Манојла, Радослава и Миличка. Манојло, син Ђура Рајова, имао је синове Рајка и Пеја, од којих потичу сва братства из Лопата. Вешовић наводи да братства с подручја Лијеве Ријеке боље памте своју генеологију од Васојевића око Лима, који памте само до првог пресељеног претка „по којему обично носе своје презиме“.²⁶

Од Ракете Рајкова, који је на шест пасова од Васа, родоначелника племена, настали су Ракетићи (Поповићи). Отац Ракетин Рајко Манојлов погинуо је од колашинских муслимана (народни термин Турака), на ливадама између Лопата и Тузи, гдје је отишао да обиђе своје чобане. Ракета је такође страдао од турске руке, у мегдану на Ђемовском пољу. Према сачуваном предању, противник му је био „силан Турчин Арап од Азије“. Ракета је убио Арапина, али је и он убијен на превару.²⁷ Ракетина удовица након поменутог догађаја одлази у свој род Пилетића, гдје сина даје на школовање свом брату, игуману Манастира Дуга. Син Ракетин, поп Арсеније, након школовања постао је главар Васојевића. Током XVII вијека организовао је отпор против Турака, а након побједе саградио цркву. Поп Арсеније имао је синове Радула, Вула и Илију. Постоје и подаци да је имао још једног сина – Станоја.²⁸

Од поменуте браће настали су: Радуловићи – Поповићи (Вешовићи и Јолићи), Вулевићи и Стојановићи у Трешњеву и Марсенићи, по удовици мајци Марсенији у Марсенића Ријечи. Од најстаријег сина попа Арсенија – Радула Попова – настали су Вешовићи и Јолићи, који су презиме добили по браћи Вещу и Јолу. У Лијевој Ријечи названи су Поповићи по попу Арсенију и Радуловићи по Радулу.²⁹ У истом братству, на малом одстојању у сродству, настало је више презимена: Вешовићи, Вуковићи (који су такође Вешовићи) и Ђукановићи – Гаранчићи.³⁰ Радослав Јагош Вешовић наводи да се од

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто, 193–194.

²⁸ Исто, 194–195.

²⁹ Исто, 195.

³⁰ Исто. У монографији *Презимена у Црној Гори* поред осталог стоји: „Вешовић огранак Ракетића из групе Лопоћана у Васојевићима, па као: Вуковић на Црном Врху (Беране), на Цетињу и у Загоњи (Улцињ) ови су

поменутих Веша и Јола родило у продужењу седам пасова, „братство које је дало више племенских главара, седам свештеника (пас по пасу) и неколико војвода и бригадира“. На основу предања, родоначелник братства Вешо је био имућан и држао више од хиљаду оваца. Он је четовао до Старе Србије и из Будимље довео себи жену, према предању, изузетне љепоте. Вешо је погинуо у сукобу са колашинским Турцима.³¹ Његов син Симо Вешов, према сачуваном предању, спомиње се као изасланик Лијеве Ријеке у Скадру, у сукобу „са Кучима и Арбанасима око Комова“. Његов брат Божо Вешов био је четовођа и погинуо је на Комовима од бегова Шабанагића.³² Запажено мјесто у племену заузима и Милош Спаов, племенски барјактар који је 1804. године дочекао војску из Србије и добио Карађорђев барјак. Такође се издвајају Марко Симов, као кнез у Лијевој Ријеци, Ново Марков и четовођа Паун Марков.³³

Свакако једна од најзначајнијих личности братства Вешовић био је војвода Миљан Вуков. Рођен је 1820. године у Лопатама у Лијевој Ријеци. Још као младић истакао се у четовању на терену Мокре, Ругове и Плава. Дјелатност Миљана Вукова проистекла је из духовне климе, коју је у доба митрополита Петра I Петровића Његоша створио игуман Ђурђевих ступова Мојсије Зечевић.³⁴ Миљан Вуков се врло млад укључио у борбу око барјака. Наиме, Карађорђев војвода Хаци Продан Глигоријевић подијелио је неколико барјака васојевићким главарима 1812. године. Том приликом барјак је добио и Милош Спаов (Спахов) Вешовић, стриц Миљана Вукова. Након смрти Милоша Спаова барјак је наслиједио његов син Веко, да би након његове погибије у борби са Турцима дошло до сукоба око барјака.³⁵ Уз посредовање Куча, ово питање је ријешено у Скадру, гдје је Осман-паша на предлог васојевићко-кучке делегације барјак додијелио Миљану Вуковом.³⁶

Након повратка из Скадра, Миљан Вуков је одлучио да оде код митрополита Петра II Петровића Његоша како би оправдао свој боравак у Скадру. Он је од владике тражио да му призна старо барјактарство. Ипак, на Цетињу је хладно примљен. Владика је тражио да

једно вријеме живјели у Кучима“ (Вукота Миљанић, Аким Миљанић, *Презимена у Црној Гори*, Београд: Београдска књига, 2002, 79).

³¹ Р. Ј. Вешовић, *Племя Васојевићи...*, 195.

³² Исто.

³³ Исто, 195–196.

³⁴ Слободан Томовић, *Војвода Миљан Вуков* (Андријевица: Ступови, 1998), 11.

³⁵ Исто, 15.

³⁶ Исто, 16.

се докаже и да му донесе главу угледног Турчина. Убрзо након повратка са Цетиња, Миљан Вуков је на Мокрој убио пашу Шеховића и његову главу послао митрополиту на Цетиње.³⁷ Након овог догађаја се посветио четовању са рођеним братом Милованом. Браћа су четовала нападајући турска упоришта у Колашину, Бихору, Беранама и Плаву.³⁸ У овим бојевима углед Миљана Вукова је растао, па је убрзо постао водећа фигура васојевићког племена. Његов успон настављен је и за вријеме владавине књаза Данила и књаза Николе.

Књаз Данило имао је велико повјерење у Миљана Вукова, који је дао велики допринос током рата са Омер-пашом Латасом 1852–1853. године. Након окончања рата са Турцима, књаз га је именовао са војводу свих Васојевића и дао му титулу црногорског сенатора. Капетан Лијеве Ријеке Никола Бошков Томовић добио је том приликом титулу сердара.³⁹ Војвода Миљан наставио је четовање у Полимљу 1854. године, гдје је био поражен, иако је показао неспорну личну храброст и јунаштва. Овај пораз га није поколебао, па је успјешно заузео и разорио Колашин 1858. године.⁴⁰ Затим је војевао у Бихору 1859. године и активно учествовао у Црногорско-турском рату 1862. године. Током овог рата храбро се борио на Полимљу, око Будимље, на Рудешу и око Ђурђевих ступова.⁴¹

Ратну каријеру војвода Миљан крунисао је у Црногорско-турском рату 1876–1878. године. У овом рату Васојевићи су под његовом командом одијели велике побједе над турском војском у борбама на Буковој Пољани и код Манастира Мораче 1877. године.⁴² Побједе војводе Миљана опјевао је књаз Никола у *Васојевићком колу*.⁴³ По окончању рата, војвода се нашао у штабу Марка Миљанова Поповића као савјетник, током припрема за заузимање Плава и Гусиња, крајем 1879. године. Ипак, многи аутори сматрају да је мјесто

³⁷ Р. Ј. Вешовић, *Племи Васојевићи*, 197–198.

³⁸ С. Томовић, *Војвода Миљан Вуков*, 21–22.

³⁹ Исто, 35.

⁴⁰ Исто, 39–42.

⁴¹ Видјети опширније: Миомир Дашић, *Васојевићи у устанцима 1860–1878. године*, (Подгорица: Побједа, 1992), 35–138.

⁴² Исто, 578–589.

⁴³ У pjesми *Васојевићко коло* Никола I Петровић Његош пјева:

„Миљанов ће мегдан остат и Мехмеда Али-паше да се прича у далеке нараштаје млађе наше. На Буковој пољани ће Војводина луча сјати. Док с бојеви не прекину. И с јунаком јунак рати“ (Никола I Петровић Његош, *Пјесме*, Цетиње: Обод, 1969, 306).

команданта требало да припадне управо војводи Миљану, због његових ранијих војних успјеха на овом терену.⁴⁴

Из свега наведеног може се закључити да је Миљан Вуков Вешовић представљао најзначајнију личност XIX вијека у свом племену. Моралне особине војводе Миљана Вукова свакако су биле примјер млађим нараштајима, посебно оним у Лијевој Ријеци. Војвода је био неуморан и несавладив борац, прегалац који није другима препуштао иницијативу. Иако је консултовао народ и народне прваке, племеном је управљао аутократски. Сликосит опис васојевићког војводе оставио је Панто Цемовић: „Бољега јунака, разборитије главе Васојевка није родила. За свакога добар, само ако је имао каквог такмаца би га оћерао у сто сежања“.⁴⁵ Иако је био изузетно строг, његова строгост није прелазила границе правичности. Говорио је мало и одмјерено, док је приликом доношења одлука био уздржан. Ипак, када би једном донио одлуку, није је мијењао. Као човјек који је одрастао у строгој патријархалној средини, ужасавао се претјеране веселости и неумјесног смијеха. Његови савременици такође истичу да није подносио „псовке бруталност као досјетке и шале“. Нарочито га је љутила вулгарност и алузија на еротику, а сви су водили рачуна да пред њим не изговоре „какву слабу ријеч, нарочито о стварима са женама“.⁴⁶ Савременици такође наводе да се војвода Миљан Вуков никад није смијао, нити га је ко насмијаног видио.⁴⁷

Све наведене особине морале су утицати на војводино потомство, али и на остале братственике. На његовом примјеру су несумњиво стасавале нове генерације, прије свих

⁴⁴ Слободан Томовић наводи: „За команданта црногорских снага на плавско - гусињском сектору постављен је Марко Миљанов Поповић - Дрекаловић. Из непознатих разлога команда није повјерена Миљану Вукову, што би у овом случају било најцјелисходније. Радило се о терену на коме је Миљан Вуков водио много успјешних бојева. Црногорске снаге сукобиле су се са снагама Али бега гусињског код мјеста "Новшиће" у близини Плава 4. децембра 1879. године. Са непријатељске стране учествовало је углавном албанско и погранично муслиманско становништво, затим дио низама пресвучен у народна одијела. Донекле, ривалство међу црногорским старјешинама утицало је на то да план напада буде лоше направљен и распоред батаљона није био усаглашен са тереном на коме се битка водила. Марко Миљанов је са својим цјелокупним одредом упао у замку снажне непријатељске противакције. Из правца тако Метеха и Јечмеништва непријатељ је опколио Марков одред, да му је пријетила катастрофа и заробљавање. Црногорци су се спасавали бјекством, а многи од њих и утопили су се у набујалу ријеку Лим. Прослављени војвода Марко Миљанов први пут у војничкој каријери није могао да влада догађајима. У међувремену пристигла му је помоћ. Батаљон Тодора Вуковића из правца Мурина снажно је ударио у бок непријатеља и тако спасао Кучку бригаду од тоталног пораза. Битка на Новшићу је изгубљена. Црногорци су на бојишту оставили стотине мртвих и рањених војника“ (С. Томовић, *Војвода Миљан Вуков*, 95).

⁴⁵ С. Томовић, *Војвода Миљан Вуков*, 96.

⁴⁶ Исто, 97.

⁴⁷ Исто.

његови синови Гавро и Тодор. Први Миљанов син Гавро имао је више дипломатског него војног талента, па се истакао као дипломата и министар иностраних дјела у периоду 1890–1905. године.⁴⁸ Други је наслиједио очев ратнички таленат, храбро је војевао са Турцима, а посебно се истакао на Вучјем долу, Буковој Пољани и у Боју на Новшићу. Умро је изненада, 1886. године, као бригадир црногорске војске.

1. 3. Од Лијеве Ријеке до Казерте

Најзначајније личности из васојевићког братства Вешовић током XIX вијека били су војвода Миљан Вуков Вешовић (1820–1886) и његов син Гавро Вуковић Вешовић (1852–1926). Трећа знаменита личност у низу, и то у прве двије деценије XX вијека, био је Радомир Лукин Вешовић. Рођен је 25. марта 1871. године у Лопатама (Лијева Ријека), од оца Луке Паунова Вешовића и мајке Петре Перове Вујисић.⁴⁹ Лука Паунов Вешовић (1850–1923) имао је поред Радомира још пет синова: Велишу (1873–1955), Павића (1881–1944), Павла (1884 – нема прецизних података о години смрти), Владислава Влајка (1892–1916) и Новицу (1896–1968). Радомир је имао и двије сестре: Полку и Јасну.⁵⁰

Лука Паунов са братом Мирком учествовао је у бојевима на Буковој Пољани и у Морачи 1877. године. Из борби са Турцима браћа Вешовић су изашли као доказани јунаци. Након окончања ратних дејстава, Лука Паунов стекао је знатан иметак. У Буковој Пољани на локалитету Чуке изградио је велику породичну кућу, која је по димензијама одударала од осталих сеоских кућа. Породица Вешовић бавила се сточарством, од чега је стекла велики капитал за то вријеме. На имању Луке Пауновог радиле су слуге и надничари, а мјештани Букове Пољане и оближњих села често су од њега позајмљивали новац.⁵¹ Велико богатство Вешовића изазивало је завист код мјештана, па су се о његовом поријеклу препричавале различите приче. Према једној од њих, Лука Паунов је током боја на Буковој Пољани успио да заплијени велику количину турског злата, коју је на вријеме сакрио од сабораца. Народна

⁴⁸ Видјети опширније: Гавро Вуковић, *Мемоари*, (Цетиње: Обод, Титоград: Побједа, 1985); Дарко Бакић, *Дипломатски представници Црне Горе у Цариградском посланству: Станко Радоњић и Гавро Вуковић* (Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2011).

⁴⁹ Радомир Вешовић, *Мемоари: аутобиографија, дневници, бесједе, полемике, суђења, писма* (Подгорица: Унирекс, 2005), 11.

⁵⁰ Душан Ј. Мартиновић, *Портрети VII* (Цетиње: Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурађ Црнојевић“, 2000), 69.

⁵¹ Ауторизовани текст интервјуа са професором (дефектологом) Новом Вукићевићем, у посједу аутора, јун 2025, Букова пољана.

машта отишла је толико далеко да се чак наводи како је наводно и књаз Никола зајмио новац од Луке Пауновог.⁵²

Најстарији Лукин син Радомир Вешовић основну школу је завршио у Лијевој Ријеци, а четири разреда гимназије на Цетињу.⁵³ Поред основног образовања, у родном мјесту је стекао карактерне особине које су знатно утицале на његов даљи животни пут. Радослав Јагош Вешовић наводи да су Васојевићи „надарени најаче израженим особинама Срба динарског типа: јако су умни, способни, инстинктивно да осјете и погоде истину [...] држе се заједничког поријекла, поносе се именом свога племена и цијене себе“.⁵⁴ Он такође истиче да је национална свијест код Васојевића била развијена и да су били спремни да се жртвују за општу ствар.⁵⁵ Када је ријеч о Љеворечанима, одакле је потицао Радомир Вешовић, они су се разликовали од остатка племена. Становништво Лијеве Ријеке имало је више додир са Кучима, Братоножићима, Морачанима и Ровчанима, али и племенима Старе Црне Горе. Самим тим имали су и више сличности са Кучима и племенима Старе Црне Горе.⁵⁶ Љеворечани су плаховити, врло осјетљиви, импулсивни, „понекад махнито одлучни и непромишљено храбри“.⁵⁷ Васојевићи у долини Лима показују више умјерености, духовне гипкости и благе нарави. Радослав Јагош Вешовић закључује да су Љеворечани горштаци, оштрији су и брже доносе одлуке. Он такође истиче да су у Лијевој Ријеци „испољене опште црногорске особине плаховитости и сујете виолентног динарског типа“.⁵⁸ Већину поменутих особина наслиједио је и Радомир Вешовић, посебно одлучност и храброст, али и плаховитост, импулсивност и сујету. Све наведено је знатно утицало на његову војну и политичку каријеру.

Из четвртог разреда гимназије Радомир Л. Вешовић је упућен на школовање у Италију, 22. децембра 1887. године. Са њим је у Италију упућено још пет младића: Павле И. Пламенац, Никола Ђ. Митровић, Томо П. Љешевић, Милутин Вучинић и Јово Бећир.⁵⁹ Припадност овом угледном братству или у ширем смислу познатим братствима и

⁵² Исто.

⁵³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 11; Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880–1920* (Cetinje: Obod, 2007), 778.

⁵⁴ Р. Ј. Вешовић, *Племе Васојевићи...*, 473.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто, 475.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 11.

породицама, по ондашњим црногорским обичајима била је основ за регрутацију за државне функције разних ресора (барјактаре, перјанике, офицере, племенске капетане, обласне управитеље и министре). Та чињеница препоручила је и Радомира Вешовића за школовање у Италији. Одлазак на војну академију ипак није био случајан избор. Радомир је растао уз гусле и десетерачке пјесме, а свакако је као дјечак у родном мјесту морао слушати о ратничким подвизима оца Луке, стрица Мирка и војводе Миљана Вукова.⁶⁰

Важно је напоменути да је селекцију питомаца лично извршио књаз Никола. Он је имао велику улогу у додјеливању стипендија ђацима и студентима. Та улога је нарочито била пресудна до доношења првих правила 1890. године, а и касније до 1907. године, када су на снагу ступила нова правила. На тај начин су главари блиски двору школовали дјецу у иностранству. Ипак, строго се водило рачуна о томе да се стипендисти не шаљу у Србију и Русију, како се не би надахњивали напредним и револуционарним идејама.⁶¹

Прије Вешовићеве групе, на школовање у Италију упућени су 1890 године Јанко Вукотић, Саво Ивановић, Нико Пејановић, Иво Ђуровић, Машан Божовић, Милош Радовић, Милутин Николић, Илија Бојовић, Антоније Милачић и Лакић Лабовић.⁶² Културне везе између Црне Горе и Италије успостављене су у вријеме Петра II Петровића Његоша. У том периоду дошло је до појединачних случајева одласка црногорских младића на школовање у Италију. Организованији одлазак на школовање у Италије јавио се за вријеме владавине књаза Данила и књаза Николе. Ипак, важно је напоменути да су ови подухвати све до 80-их година XIX вијека дали скромне резултате.⁶³ У периоду 1848–1918. године у Италији су школована 83 ђака и студента из Црне Горе и Боке. Од овог броја 50 је било ученика средњих школа.⁶⁴ Код ученика средњих школа највеће интересовање владало је за војне школе, па се

⁶⁰ Вешовићев биограф др Милутин Ј. Фолић поред осталог биљежи: „Бурних осамдесетих година XIX вијека расли су васојевићки малишани, са њима и Радомир Вешовић. Сећао се како су се тада деца играла рата и како су организовали дечје устаничке и противничке таборе. То ће га, поред осталог, вероватно касније одредити за војнички позив. Али дечак Радомир је растао уз гусле и десетерачке песме. Слушао је о бојевима и јунацима. Тиме се одушевљавао и напајао свој немирни дух борбе и поноса, жеље за слободом, за опстанак на овим врлетима испод Кома“ (Милутин Ј. Фолић, *Необични ђенерал Радомир Л. Вешовић (1871–1938)*, Београд: Епархијска радионица, 2008, 35).

⁶¹ Момчило Д. Пејовић, „Школовање државних стипендиста и улога књаза (краља) Николе у додјели стипендија“, *Историјски записи*, 4, 2010, 127–128.

⁶² Srđa Martinović, *Crnogorska vojska 1854–1916*, (Podgorica: Ministarstvo odbrane Crne Gore, 2018), 344.

⁶³ Momčilo D. Pejović, *Školoвање Crnogoraca u inostranstvu* (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore; Službeni list Crne Gore, 2000), 273.

⁶⁴ Исто, 274.

у њима школовао 31 ђак. Полазници војних школа углавном су се школовали о трошку црногорске или италијанске владе. Поменуће војне школе налазиле су се у Модени, Ђенови, Фиренци, Казерти, Напуљу и Милану.⁶⁵

Радомир Вешовић је са школским друговима по доласку у Италију упућен у трупе, гдје су остали двије године. У трупама су младићи научили италијански језик и упознали се са војничким животом, након чега су произведени у полуводнике, тј. поднареднике. Послије полагања пријемног испита, Вешовић је упућен у официрску школу још двије године, јер је курс био подијељен на два дијела. Питомци су похађали школе у Модени и Казерти код Напуља.⁶⁶ У Казерти је Вешовић завршио школовање и 1891. године, након положеног испита, произведен је у чин потпоручника. Ипак, није служио у италијанској војсци, већ се вратио у Црну Гору.⁶⁷ Са њим су се у домовину вратили и Митар Мартиновић, Јово Бећир, Стево Јовићевић, Никола Митровић, Милутин Вучинић и Павле Пламенац.⁶⁸

Одмах по доласку у земљу, јула 1891. године, произведен је у чин потпоручника. Исте године у септембру Вешовић је унапријеђен у чин поручника и именован за ађутанта Колашинске бригаде, са сједиштем у Колашину.⁶⁹ На овом положају је остао до 1895. године, под командом бригадира и сердара Мира Павићева Влаховића.⁷⁰ Убрзо је дошло до нове прекоманде. Наиме, када су се створили неопходни услови, књаз Никола и Министарство војно у периоду од јануара до августа 1895. године окупили су све црногорске официре који су се школовали у иностранству. Циљ је био да се под руководством руског аташеа у Црној Гори, генералштабног пуковника Сумаркова, припреми програм рада војне школе.⁷¹ Официри су саставили план и програм рада по узору на војне школе које су похађали у Италији, Француској, Русији и Србији, свакако прилагодивши наведено црногорским потребама. Као резултат овог рада у Подгорици је септембра 1895. године формирана Пјешадијска подофицирска школа. Заповједник школе био је командир Јанко Вукотић, на чији предлог је школа промијенила име у Књажевско-црногорска војничка школа. Након

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 11.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ S. Martinović, *Crnogorska vojska...*, 344.

⁶⁹ Srđa Martinović, *Generali Knjaževine i Kraljevine Crne Gore: (1881-1921): studija o vojnoj eliti i biografski leksikon* (Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost, 2016), 249.

⁷⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 12.

⁷¹ S. Martinović, *Crnogorska vojska...*, 263–364.

оснивања војне школе, бригадни ађутант Радомир Вешовић је постао један од предавача. Поред њега наставни кадар чинили су капетани Машан Божовић, Иво Ђуровић, Милутин Николић и Милош Радовић; бригадни ађутанти Јово Бећир и Никола Митровић; поручници Стево Јовићевић, Илија Бојовић, Павле Пламенац, Ананије Милачић, Лакић Лабовић и Томаш Павловић.⁷²

На мјесту предавача у подофицирској школи у Подгорици Вешовић је био у периоду 1895–1901. године. У мемоарима је оставио запис о раду у поменутој школи. Он поред осталог биљежи: „За првих десет година долазили су у стајаћу војску т. ј. у учбени батаљон младићи између 25 до 20 година, по реду, почињући од 25 година па наниже, док се дошло до 20 година старости, па су се тек установиле праве регрутске класе, ђе су младићи служили у двије периоде: годину дана – у 18-ој години - 6 мјесеци; и у 19-ој години - 6 мјесеци“.⁷³ Када би младићи навршили двадесету годину и били спремни за војску, превођени су у родно мјесто, у чету и батаљон. Сваки младић добијао је пушку од државе, за коју је био одговоран и морао ју је држати чисту, те увијек показати на захтјев старјешине.⁷⁴ Вешовић је у „учбеним батаљонима“ као поручник био получетни командир или наставник. Војницима се у поменутој школи предавала „укратко српска историја, упознавање земаљских закона државног поретка, понешто писмености и остале неопходности о реду и односу према управним властима“.⁷⁵

У служби Стајаће војске Радомир Вешовић је био поручник пјешадије од 1896. године, да би 1898. године био именован за ађутанта на Двору.⁷⁶ Маја 1901. године Вешовић је произведен у чин пјешадијског капетана и постављен за командира чете Другог батаљона у Стајаћој восци.⁷⁷ Наредне године именован је за члана пограничне комисије, на челу са војводом Божом Петровићем.⁷⁸ Комисија је имала задатак да утврди и верификује границу између Црне Горе и Османског царства, на линији од Јадранског мора, ушћа ријеке Бојане до Левер Таре према Шаранцима. На овом простору били су чести сукоби између

⁷² Исто, 364.

⁷³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 12.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ S. Martinović, *Generali Knjaževine...*, 249.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Д. Ј. Мартиновић, *Портрети VII*, 42.

црногорских и османских поданика. Ипак, до рјешења није дошло, па је комисија убрзо расформирана.⁷⁹ Током 1904. године био је постављен за дјеловођу Војног ванредног дисциплинског суда за рјешавање спорова између официра.⁸⁰ Вешовићево унапређење у чин командира објављено је у *Гласу Црногорца* почетком децембра 1905. године. Са њим су истог дана у чин командира именовани капетани Стево Јовићевић, Павле Пламенац, Никола Митровић и Јово Бећир.⁸¹

Након повратка из Италије, Радомир Л. Вешовић се оженио Даницом Ристовом Косановић, родом из Бањана, синовцем митрополита Саве Косановића (1839–1903).⁸² Не постоје прецизни подаци о години Вешовићеве женидбе, али се вјероватно ради о 1899. или 1900. години. Са Даницом је имао петоро дјеце: синове Душана (1902–1983), Данила (1904–1929) и Сава (умро у раној младости) и ћерке Зорку (1900–1969) и Десанку (1910–1986).⁸³

⁷⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 12–13.

⁸⁰ *Министарство војно 1879–1916: зборник докумената*, приредио Славко Бурзановић (Подгорица. ЦИД, 2010), 287.

⁸¹ „Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 48, 3. децембар 1905, 1.

⁸² Трудна Даница Вешовић је приликом једне вожње у кочијама поред Лима доживјела несрећу, када су се исте преврнуле, а она задобила тешке повреде од којих је убрзо преминула. У литератури не налазимо прецизан податак када се поменути догађај одиграо (Д. Ј. Мартиновић, *Портрети VII*, 53).

⁸³ Д. Ј. Мартиновић, *Портрети VII*, 70.

2. ВОЈНА И ПОЛИТИЧКА КАРИЈЕРА ДО ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА

2. 1. Од Народне скупштине до истражног затвора

Друштвено-економски развитац у Црној Гори на освитку XX вијека добија нови замаха. У овом периоду долази до формирања нових привредних институција, које немају много заједничког са оним насталим у XIX вијеку. Пољопривреда ипак најслабије напредује и остаје на примитивном нивоу.⁸⁴ Такође долази и до формирања индустријских постројења, која су по величини и капацитету производње врло скромна. Упоредо с тим започињу веће експлоатације шума у Колашину и околини Дурмитора. Отварају се и парне пилане у Васојевићима. Постепено се отварају и друге фабрике, попут фабрике пива у Никшићу, која је отворена 1896, а модернизована 1909. године.⁸⁵

У Црну Гору продире и страни капитал, прије свега енглески, а затим и италијански.⁸⁶ Као знак пријатељских веза орођених династија Петровић Његош и Савоја, у Књажевини Црној Гори значајну улогу има италијански капитал. Већ 1903. године италијанска компанија преузима монопол дувана у Црној Гори.⁸⁷ На самом почетку XX вијека, 1901. године основана је и прва банка у Црној Гори, а исте године донесен је *Закон о државном буџету*.⁸⁸

Привредни и економски развитац Црне Горе након Берлинског конгреса био је видан. Ипак, већина становништва је и даље живјела у изузетно тешким условима. Када је ријеч о политичким слободама, видног напретка није било. Апсолутистички режим књаза Николе био је главна кочница ширењу напредних политичких идеја. Он се најбоље огледао у главарском слоју, који је након 1878. године био изузетно ојачао. Њихова моћ није била само политичка, већ и економска, јер им је књаз након Берлинског конгреса додијелио најбоља имања. У периоду од 1879. до 1905. године, три министра су била незамјењива.

⁸⁴ Mirčeta Đurović, *Crnogorske finansije 1860–1915, Izabrana djela, tom II* (Podgorica: CID, 2008), 327–328.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ „Објава“, *Глас Црногорца*, бр. 2, 10. јануар 1904, 4.

⁸⁷ „Закон о монополу дувана у Књажевини Црној Гори“, *Глас Црногорца*, бр. 31, 19. јул 1903, 1.

⁸⁸ М. Đurović, *Crnogorske finansije...*, 332.

Први је био војвода Божо Петровић, као предсједник Владе, други војвода Гавро Вуковић, као министар иностраних дјела, а трећи војвода Илија Пламенац, као министар војни.⁸⁹

Генерације које су у кратком року изнијеле на својим раменима четири рата, 1852–1853, 1858, 1862 и 1876–1878, и двије побуне, 1854. и 1856. године, припадале су по својим „наступима и општем менталитету слободном војнодемократском племенском друштву“.⁹⁰ Никола Шкеровић констатује да се те генерације нијесу понашале као поданици и војници подвргнути строгој дисциплини, већ као „слободни наоружани чланови заједнице“.⁹¹ Према овим генерацијама књаз Никола се опходио врло опрезно, као према равноправним сарадницима. Он је вјешто користио њихову личну осјетљивост, ратничку вриједност, породичне везе, сујете, такмичарски дух, као и племенску припадност.⁹² Ипак, треба напоменути да је књаз поред свега поменутог често био у сукобу са једним бројем главара (Јолем Пилетићем, Пеком Павловићем, војводом Марком Миљановим).

Новонастали главарски слој који није имао војних заслуга, по много чему се разликовао од старог главарског слоја. Њихово држање према књазу било је зависније, покорније, а некада и ропско.⁹³ Заправо, стари главари су се храброшћу у ратовима наметнули књазу, за разлику од новог слоја, које је књаз лично изабрао као припаднике угледних братстава. Они су тек требали да се докажу књазу. Књаз Никола је, гдје је год могао, за школовање у иностранству одабирао дјецу главара. Исти је био случај са уписом у домаће школе, како наводи Шкеровић: „од попа поп, од барјактара барјактар, од сердара сердар“.⁹⁴ По идентичном принципу је и Радомир Вешовић отишао на школовање. Његов братственик Миљан Вуков се наметнуо Цетињу храброшћу, док је Радомир храброст и вјерност тек требало да докаже књазу Николи.

Почетком XX вијека књаз се суочио са новом генерацијом омладинаца, која се школовала изван Црне Горе. У тим редовима стасала је јака опозиција књажевог режима, која се надахњивала револуционарним идејама. Такође, књазу нијесу ишле на руку ни

⁸⁹ Јанко Тошковић биљежи у мемоарима, да је у народу постојала изрека „све се мијења до бога и министра војног“. Јанко Тошковић, *Мемоари: биљешка из уставне владавине краља Николе и њеног трагичног свршетка од 1905–1918. године* (Цетиње: Обод, 1974), 17.

⁹⁰ Никола Шкеровић, *Црна Гора на освитку XX вијека* (Београд: Научно дело, 1964), 39.

⁹¹ Исто.

⁹² Исто.

⁹³ Исто, 40.

⁹⁴ Исто, 41.

спољнополитичке прилике. Маја 1903. године група официра убила је краљевски пар Обреновић, након чега је на престо дошао зет књаза Николе Петар Карађорђевић. До преврата у Србији књаз Никола се надао да ће он или један од његових синова наслиједити београдски престо након династије Обреновић. Са друге стране, Русија се, као главни савезник Црне Горе, суочавала са потешкоћама на унутрашњем и спољашњем плану. Пораз у рату са Јапаном убрзао је политичко врење у Русији, што је довело до револуције 1905. године. О поменутих догађајима књаз Никола је сазнао из преписке са ћеркама – Милицом и Анастасијом, које су биле удате за кнежеве из куће Романов.⁹⁵

Након што је руски цар Николај II донио Уставни закон и сазвао Думу, истим путем је кренуо и књаз Никола. Он је дан након руског цара, 18. октобра 1905. Године, прокламовао да ће Црној Гори даровати устав.⁹⁶ Књаз Никола је октобра 1905. године издао указ којим је наредио да се у цијелој земљи одрже избори за Народну скупштину. Избори су одржани 14. новембра 1905. године, а изборне јединице су се поклапале са капетанијама и варошким општинама. На овим изборима гласачи су бирали 56 посланика из капетанија, док су посланици за шест градова посебно бирани. Самим тим, гласачи су у Уставотворну скупштину слали 62 посланика. У први сазив скупштине ушло је и 14 вирилних посланика.⁹⁷

На овим изборима нијесу постојале политичке странке, па самим тим није постојала партијска агитација. Кандидати су на изборе изашли без писаног програма, позивајући се на личне и породичне заслуге. У први сазив Скупштине ушла су 23 племенска капетана, девет командира и поткомандира, девет судија, три војводе, два обласна управитеља и два чиновника.⁹⁸ Међу девет командира био је изабран и Радомир Вешовић као посланик. Он је на тај начин 1905. године први пут ступио на политичку сцену. Вешовић је на овим изборима изабран испред Љеворечке капетаније.⁹⁹ У његовом случају дошле су до изражаја породичне, односно братственичке заслуге. У Лијевој Ријеци братство Вешовић

⁹⁵ Лука Вукчевић, *Никољдански устав 1905 и почеци уставног живота у Црној Гори* (Подгорица: Културно просвјетна заједница, 1996), 101.

⁹⁶ Н. Шкеровић, *Црна Гора на освитку...*, 82–83; Видјети опширније: Миомир Дашић, „Неки преломни догађаји и јужнословенским земљама на почетку XX вијека и њихово рефлектовање на доношење Устава на књажевину Црну Гору 1905“, *Историјски записи*, бр. 1–4, 2005, 269–287.

⁹⁷ Филип Д. Вучетић, „Избори у Књажевини/Краљевини Црној Гори 1905–1913“, *Историјски записи*, 1–2, 2023, 105–106.

⁹⁸ Исто, 106; Љиљана Јокић, *Устав за Књажевину Црну Гору 1905* (Подгорица: Графос, 1996), 87.

⁹⁹ „Домаће вијести“, *Глас Црногорца*, бр. 46, 19. новембар 1905, 3; „Избори за Народну скупштину“, *Застава*, бр. 261, 26. новембар 1905, 3.

је имало велики углед још од времена војводе Миљана Вукова, па самим тим Радомиру Вешовићу није била потребна посебна агитација. О свом избору за народног посланика Вешовић у мемоарима осим фактографских података не наводи више детаља.¹⁰⁰

Ипак, важно је напоменути да је опозициони лист *Народна мисао* негативно писао о Вешовићевој агитацији. Између осталог, извјештавао је да је у Лијевој Ријеци вршен притисак на бираче да гласају за Радомира Вешовића. Како стоји у тексту, Вешовић је у село дошао уочи Тројичина дана, а његови противкандидати су окарактерисани као „невјерни господару“.¹⁰¹ Овај скупштински сазив је без дискусије прихватио Никољдански устав¹⁰² децембра 1905. године. Скупштина је убрзо распуштена, а нови избори одржани су септембра 1906. године. На овим изборима Радомир Вешовић није био кандидат за посланика, већ се одлучио за војну каријеру. За вршиоца дужности команданта Васојевићке бригаде именован је 27. октобра 1907. године.¹⁰³ Исте године Радомир Вешовић био је постављен и за политичког пограничног комесара између Османског царства и Црне Горе, са сједиштем у Андријевици.¹⁰⁴

У периоду када је донесен Никољдански устав, у Црној Гори је стасала нова генерација Црногораца школована у иностранству. Из ове генерације издвојила се политичка групација ђака и студената који су по повратку са школовања тежили демократизацији црногорског друштва. Ова група школовала се о сопственом трошку, без било какве помоћи од црногорских власти. Већина њих је током школовања живјела у изузетно тешким условима. Да би обезбиједили новац за школовање, они су у Београду послуживали по грађанским кућама, прали пелене, чували дјецу и цијепали дрва.¹⁰⁵ Они

¹⁰⁰ У Аутобиографији Вешовић биљежи: „Године 1905 у Црној Гори даде краљ Никола сам од своје воље устав Црној Гори, без да га је народ и помислио тражити. Како је требало изабрати народну скупштину слободном вољом народа да призна овај устав, то према распису ондашњег Мин. ун. Дјела Божа Петровића могао се јавити за изборе народног посланика сваки држављанин који има тридесет година, без разлике чина, положаја или дужности коју врши само ако није за прљава дјела кажњаван. Онда се Вешовић, иако официр у стајаћој војсци јави на изборе у својој капетанији Лијевој Ријеци и буде изабран за народног посланика. Црна Гора се дијелила на области а ове на племенске капетаније, те је једна од њих била и Лијева Ријека. Ово се први пут среће Вешовић, да узима учешће у политичкој ситуацији своје отаџбине“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 13).

¹⁰¹ „Из Лијева Ријеке“, *Народна мисао*, бр. 28, 22. јуни 1907, 4.

¹⁰² Видјети опширније: Љ. Јокић, *Устав за Књажевину Црну Гору*; Л. Вукчевић, *Никољдански устав*; Ljiljana Jokić, *Državno pravna istorija Crne Gore* (Podgorica: Kulturno prosvjetna zajednica, 2002); Mijat Šuković, *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru 1905: u svom vremenu* (Podgorica: CID, 2006).

¹⁰³ S. Martinović, *Generali Knjaževine...*, 250.

¹⁰⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 14.

¹⁰⁵ Н. Шкерковић, *Црна Гора на освитку...*, 58.

који нијесу успјели да нађу сличан посао, спавали су на клупама жељезничких станица или у пећинама Ташмајдана. Велики број ђака није имао новца за уџбенике и гардеробу, па су многи били „голи и боси“.¹⁰⁶

Ђаци и студенти пратили су политичка збивања у Црној Гори и реаговали на њих. Они су сматрали да су на неки начин остављени од домовине, па су имали непријатељски став према режиму у Црној Гори, као и према књазу Николи.¹⁰⁷ Из ових редова изникао је велики број политичара, националних – револуционарних радника, публициста, озбиљних просвјетних, правних и других стручњака. Свима њима заједнички је био опозициони став према режиму књаза Николе.¹⁰⁸

Након што је Књажевина Црна Гора добила устав 1905. године, реаговала је црногорска универзитетска омладина. У свом прогласу, они су у изузетно оштром тону напали режим у Црној Гори и књаза Николу.¹⁰⁹ Књаз је наредио предсједнику Владе Лазару Мијушковићу да покрене судски поступак против аутора прогласа, под оптужбом за увреду и клевету. Ипак, студенти су дошли на суђење, што је књаза Николу изненадило. Под притиском јавности, књаз је морао да се повуче, па су омладинци Марко Даковић и Јован Ђонович слављени као побједници.¹¹⁰ Падом владе Андрије Радовића окончан је кратак период владавине Народне странке.¹¹¹ На власт је дошла група тзв. праваша¹¹², на челу са др Лазаром Томановићем као предсједником Владе. По формирању нове владе отпочео је

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ Исто, 59.

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ Видјети опширније: Јован Ђонович, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори: почетком XX вијека*, репринт из 1939 (Подгорица: Књижевна задруга Српског националног савјета, 2017), 60–72.

¹¹⁰ Ј. Тошковић, *Мемоари*, 26.

¹¹¹ Народна странка основана је 1907. године, а свој програм је штампала марта исте године у Дубровнику. Странка је као свој главни циљ пред себе ставила демократизацију друштва, као и већа права и слободе, тј. ограничење књажевог апсолутизма. Народна странка била је једина странка у Црној Гори која је имала свој писани програм. У своје редове окупила један број старијих, угледних и заслужних људи: војводу Лазара Сочицу, војводу Шака Петровића, Баја Гардашевића, књажевог пашенога и великосудију, као и књажевог шурака Марка Вукотића. Од млађих чланова Народне странке посебно су се истицали: др Милован Марушић, Симо Шобајић, Спасоје Пилетић, Митар Ђуровић, Гаврило Церовић, Милисав Раичевић, Михаило Ивановић и Марко Радуловић. Чланови и симпатизери Народне странке у народу су прозвани „клубаши“ (Јован Маркуш, *Народна странка у Књажевини и Краљевини Црној Гори 1906–1918: прилог почецима парламентаризма у Црној Гори*, Цетиње: Народна мисао, 2005, 112–117).

¹¹² Чланови Праве народне странке названи су у народу „праваша“. За разлику од Народне странке нијесу имали писани програм, па се никада нису званично формирали као политичка странка. У редове ове странке ушли су конзервативни политичари блиски двору: Јован С. Пламенац, др Секула Дрљевић, Марко Ђукановић, Лабуд Гојнић, Лазар Мијушковић и др. (Јован Ђетковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, репринт, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2024, 73–74).

прогон и убиства симпатизера и чланова Народне странке. У узаврелој политичкој атмосфери пале су и прве жртве. Барјактар Ристо Савов Пејовић, који је био тзв. клубаш, након малтретирања од стране полиције ушао је у обласну управу у Подгорици и убио шефа полиције Марка Газиводу, те смртно ранио обласног управитеља Јова Мартиновића. Пејовић је по извршеном злочину погинуо у сукобу са полицијом.¹¹³ Јанко Тошковић наводи да су нове власти организовале плаћенике, који су демонстрирали силу над члановима и симпатизерима Народне странке. Са таквим задатком у Никшић је послат извјесни Сенић, кога је по наређењу војводе Ђура Петровића убила полиција.¹¹⁴ На путу Даниловград – Орја Лука убијен је клубаш, учитељ Борко Бошковић. Сумњало се да је његово убиство организовао његов рођак бригадир Блажо Бошковић.¹¹⁵ Као следећа жртва пао је зет књаза Николе Саво Пламенац. Он је након понижавања која је доживио у улцињском суду извршио самоубиство.¹¹⁶

Под све већим притиском и терором режима, велики број првака Народне странке је емигрирао. Међу њима су били Марко Даковић, Андрија Радовић, Бајо Гардашевић, Саво Ђурашковић, Васо Ђулафић.¹¹⁷ Након овога власти су ухапсиле војводу Лазара Сочицу, док су књажеви рођаци Божо, Шако и Марко Петровић стављени у кућни притвор. Затим је група људи, организована од двора, уништила штампарију *Народне мисли*, листа који је било гласило Народне странке.¹¹⁸ Све наведено утицало је на омладинце да крену у акцију.

Студент Тодор Божовић дошао је на идеју октобра 1907. године да набави бомбе и упути их у Црну Гору. Божовић их је набавио преко пјешадијског капетана Чедомиља Поповића у Смедеревској Паланци, да би их потом пренио у Београд.¹¹⁹ Бомбе су у Црну Гору упућене у два правца, преко четири особе. На источну границу са бомбама је ишао Васо Ђулафић, бивши народни посланик из Васојевића. На западну границу са истом пошљицом су ишли Јован Ђонових, Ђуро Војводић и типограф Стеван Рајковић. План је

¹¹³ Симо Поповић, *Мемоари* (Подгорица: ЦИД, 2015), 493.

¹¹⁴ Ј. Тошковић, *Мемоари*, 52–53.

¹¹⁵ Јован Ст. Кујачић, *Из моје прошлости: уставна борба у Црној Гори (1906–1912): један прилог историји Црне Горе*, (Подгорица: Народна библиотека „Радослав Љумовић“, 2017), 126–127.

¹¹⁶ С. Поповић, *Мемоари*, 502–503.

¹¹⁷ Новица Ракочевић, *Црногорска народна скупштина 1906–1914* (Подгорица: Унирекс, 1997), 73–74.

¹¹⁸ Симо Поповић у Мемоарима поред осталог биљежи, да му је син књаза Николе Мирко, рекао да је он организовао напад на штампарију. Ипак, Поповић закључује да се ништа није могло предузети по том питању без дозволе књаза (С. Поповић, *Мемоари*, 527–528).

¹¹⁹ Ј. Ђонових, *Уставне и политичке...*, 122.

био да се бомбе смјесте на сигурно и да се нипошто не креће у самосталне акције. Убиство књаза Николе и чланова двора није планирано. Бомбе је требало употребити само у случају грађанског рата.¹²⁰

Типограф Стеван Рајковић је без потешкоћа прешао границу и у рано јутро 22. октобра 1907. године донио бомбе министру унутрашњих дјела војводи Лакићу Војводићу. Јавност је за аферу сазнала 27. октобра из *Гласа Црногорца*.¹²¹ У тексту се поред осталог наводи да је Рајковић бомбе донио из Београда. Као његови саучесници наведени су Васо Ђулафић, Саво Шобајић, и поручник Никола Вукотић. Како стоји у тексту, Рајковић је био у контакту са Андријом Радовићем, Марком Даковићем, Јованом Ћетковићем и Петром Новаковићем.¹²²

У периоду када је избила *Бомбашка афера*, Радомир Вешовић је био на мјесту пограничног команданта и политичког комесара. Активно је учествовао у хапшењу осумњичених за учешће у афери. Како наводи у мемоарима, он је „похватао неваљалце и омео сваки револуционарни покрет у Васојевићима, ђе је имала да отпочне и да буде сва тежина тог њиховог издајничког недјела“.¹²³ Вешовић биљежи да је Аустроугарска поменути аферу жељела да искористи како би изазвала nerede у Црној Гори и извршила окупацију. Циљ је био заузимање Ловћена и Сутормана, чиме би „Црна Гора била уништена и од мора одвојена“, наводи он.¹²⁴ Из цитираних текста запажа се да је Вешовић сматрао Аустроугарску за инспиратора афере, за разлику од дворске камариле, која је у тој улози видјела Србију.

Након откривања афере, формиран је Суд за суђење анархистичким злочинима. За предсједника Суда изабран је Лабуд Гојнић, док су иследници били командири Павле Вујисић и Јанко Дрљевић. Они су поред улоге иследника били и државни тужиоци, док је др Секула Дрљевић био именован за секретара суда.¹²⁵ Одмах по формирању суда почело

¹²⁰ Исто, 124.

¹²¹ „Цетиње 27. октобра“, *Глас Црногорца*, бр. 47, 27. октобар 1907, 1.

¹²² Исто.

¹²³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 16.

¹²⁴ Исто, 15–16.

¹²⁵ У састав Суда за суђење анархистичких злочина ушли су: Лазар Мијушковић, Марко Ђукановић, Мехмед Медо Лукачевић, Лабуд Гојнић, Мило Дожић, Ристо Поповић, Павле Вујисић, Шћепо Мартиновић, Андрија Рађеновић, Јанко Дрљевић, Јован Ивановић (Вукић Илинчић, *Бомбашка и Васојевићка афера*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2012, 31–32).

је испитивање Стевана Рајковића. Упоредо са саслушањем Рајковића отпочела су хапшења осталих осумњичених.

Радомир Вешовић као обласни управитељ и погранични комесар активно је учествовао у хватању Васа Ћулафића. Он је о акцијама које је спроводио са циљем хватања поменутог редовно извјештавао министра унутрашњих дјела војводу Лакића Војводића. Вешовић је упутио министру Војводићу Вулету, Гавра, Симеуна, Милију, Сава и Радисава Ћулафића, који су узели одбјеглог Васа из куће Гавра Милевића и омогућили му бјекство.¹²⁶ У истом извјештају он наводи да је још 30. октобра „призвао Ћулафиће у команду Васојевићке бригаде“ и наредио им да траже Васа, те да га предају суду. Такође им је запријетио да ће они „платити“ за њега уколико не поступе по наређењу.¹²⁷ У наставку извјештаја стоји да су Ћулафићи омогућили Васово бјекство и да он сам није могао извести бјекство за Плав.¹²⁸

Вешовић је новембра 1907. године детаљније писао о поменутом догађају. Том приликом извјештавао је министра Војводића да је од Александра Поповића из Берана сазнао како је одбјегли Ћулафић дошао у Беранску нахију 24. на 25. октобар. Сличан извјештај Вешовић је добио и од Вукоте Пантовића, 27. октобра 1907. године.¹²⁹ Како би спријечио прелазак одбјеглог Ћулафића у Србију, он је упутио Милутина Оровића са 15 војника да заузму прелазе преко Љешнице. Идентична упутства послао је у Горњу Ржаницу¹³⁰ и у Велику. Вешовић је преко својих људи позвао на саслушање све из Беранске нахије који „преводе за Србију“, како би од њих добио потребне информације.¹³¹

Акција обласног управитеља дала је прве резултате. Он је наредио да се поставе страже у пограничним предјелима: Машници, Горњој Ржаници, Велици, и на другим мјестима. Војници које је упутио у потјеру дознали су да је Ћулафић боравио у кући

¹²⁶ Државни архив Црне Горе Цетиње (даље: ДАЦГ), Васојевићка афера, ф. 26, док. 836, 10. XI 1907.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Исто, док. 1168, 22. XI 1907.

¹³⁰ Потчакорско село Горња Ржаница налазило се у овом периоду у саставу Османског царства, све до ослобођења Плава и Гусиња 1912. године. Сусједно село Велика, ушло је у састав Књажевине Црне Горе одлукама Берлинског конгреса 1878. године. Видјети опширније: (Бранко Јокић, *Велика и Величани: историјско-етнолошка хроника*, (Подгорица, Издање аутора, 2015)

¹³¹ ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 26, док. 1168, 22. XI 1907.

Андрије Пантовића, гдје су нашли његову робу и бомбе.¹³² Током потјере дошао је до изражаја Вешовићев таленат у обавјештајном раду. Како сам наводи, знао је да ће се Ћулафић послѣје организоване потјере вратити код неког рођака, па је у Беранској нахији организовао своје људе „да шпијају и уходе“. Такође је наредио да Шекуларци¹³³ буду приправни са полубатаљоном. Њима је било наређено да на силу извуку поменутог Ћулафића уколико се буде скривао у Беранској нахији.¹³⁴

Вешовић је извијестио министра унутрашњих дјела Војводића да је горе поменути бјегунац боравио у једној кући у Ровцима.¹³⁵ Одатле је Васо Ћулафић, са два друга, Илијом и Марком, побјегао пред патролом и сакрио се у кућу поменутог Гавра Милетића у Будимљи. Да би окончао потјеру, обласни управитељ је поред Ћулафића саслушао више лица у команди бригаде. Од њих је тражио да пронађу бјегунца или ће их третирати као његове саучеснике.¹³⁶ На крају извјештаја он закључује да је Ћулафић намјерио да се склони пред црногорским властима у Плав или Гусиње.¹³⁷ Крајем октобра ухваћен је Мијат Минин Ћулафић, који је био у бјекству са Васом. Њега је лично испитивао Радомир Вешовић, након чега је извјештај о бјекству и боравку у Србији упутио војводи Лакићу.¹³⁸

Након Мијатовог хапшења, капетан Милоња Зоњић и официр Радош Шошкић добили су наређење од обласног управитеља да затворе све пролазе на Лиму за Плав до Велике. Такође, било им је наређено да блокирају пут према Превији и Виситору, како Васо Ћулафић не би побјегао у Гусиње. Након бјекства пред Вешовићевом патролом, Ћулафић је преко Сјекирице и Штита стигао у Горњу Ржаницу. У селу се на „бесу“ склонио у кућу једног Албанца, који је требао да га пребаци у Плав. Вешовић је одмах наредио покрет Полимског и Величког батаљона, чиме је онемогућено Ћулафићево бјекство. Албанац код

¹³² Исто.

¹³³ Мјештани села Шекулар.

¹³⁴ ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 2, док. 1168, 22. XI 1907.

¹³⁵ Ровца, село у Беранама.

¹³⁶ Вешовић је, како наводи у команди Васојевићке бригаде, позвао „све утледније Новаковиће, Командира Бакића, Официра Драговића, Милутина Радоњића, Бандовиће и т. те сам им исто наредио као и Ћулафићима“ (ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 26, док. 1169, 22. XI 1907).

¹³⁷ ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 26, док. 1169, 22. XI 1907.

¹³⁸ ДАЦГ, Бомбашка афера, ф. 3, 27. X 1907.

кога је Васо боравио одузео му је оружје и торбу са бомбама, коју је предао црногорском официру Симу Николетићу.¹³⁹

Вешовићева упорност дала је резултате и Ћулафић је ухваћен у Горњој Ржаници. У извјештају који је упутио властима на Цетињу, обласни управитељ је истицао улогу својих војника у акцији. У писму Министарству унутрашњих дјела стоји да су се у акцији истакли командир Милија Николић, потпоручник Р. Маријановић, водник Радисав Ћукић, официр Милутин Оровић, командир Вукајло Лабан, потпоручник Рако Лабан, потпоручник Михаило Јанковић, официр Гавро Марсенић, барјактар Јован Николић и капетан Зоњић. На крају депеше Вешовић истиче: „Што се тиче важности посла, да се ухвати Васо Радомиров Ћулафић, то је сваки поштени војник ове бригаде из срца и душе желио да га увати“.¹⁴⁰

Након хватања Васа Ћулафића, Вешовић је успио да ухвати и његове помагаче. У извјештају који је упутио министру унутрашњих дјела војводи Лакићу Војводићу, поред осталог наводи да на Цетиње шаље под пратњом Арса Дедовића, Богдана Бабовића из Петњика и Милана Ивовића из Роваца. Бабовић је, како стоји у извјештају, крио Ћулафића и није га пријавио властима, док је Ивовић поменутог крио „један дан и једну ноћ“ и чувао му стражу, под изговором да „бере купус изнад куће“.¹⁴¹ У другој депеши, која је истога дана упућена војводи Лакићу, Вешовић је таксативно пописао ствари које су заплијењене приликом Ћулафићевог хапшења. На списку су били: баунић „којем сам браву ја (Вешовић – прим Ф. В.) овђе сломио“, шест великих бомби, једне црногорске гаће, један џамадан, један свилени пас, један пар чизама, два војничка сакета (торба), један околоратник и једна вунена торба васојевићке израде.¹⁴²

Током даље истраге, обласни управитељ се осврнуо и на извјештај који је 27. октобра добио од Вукоте Пантовића. У том извјештају Пантовић му је писао да је Васо Ћулафић прешао преко Полице 26. октобра.¹⁴³ Касније се испоставило да је Пантовићев извјештај био лажан. Наиме, он је обласном управитељу писао о Ћулафићевом кретању тек

¹³⁹ ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 26, без датума, док. 1170; С обзиром на чињеницу да је Васо Ћулафић ухваћен 2. новембра 1907. године, Вешовићев извјештај је вјероватно настао исти дан, или дан касније, тј. 3. новембра 1907. године.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ ДАЦГ, Бомбашка афера, ф. 1, док. 1034, 3. XI 1907.

¹⁴² Исто, док. 1037, 3. XI 1907.

¹⁴³ Исто, 27. X 1907, без броја.

када се овај удаљио са терена Полице. Због тога је Вешовић војводи Лакићу упутио и Пантовића и његово писмо. У том извјештају он министру унутрашњих дјела пише да је Васо 24. и 25. октобра боравио у Полици, тј. да га је Пантовић о томе извјестио тек 27. октобра. Вешовић закључује да су Ћулафић и Пантовић све наведено спровели у договору. Он поред осталог пише: „Моје је мишљење да је Вукота то све у заједници с Васом и да га томе намјерно и послао у Србију“.¹⁴⁴ Такође се позвао на свједока официра Оровића, који је војводи Лакићу требао да исприча све о Пантовићевом држању током потјере за Ћулафићем.¹⁴⁵

За вријеме *Бомбашке афере*, обласни управитељ Вешовић одиграо је значајну улогу у хапшењу оптужених омладинаца. Његова улога није била лака ако се узме у обзир чињеница да је своје људе морао да шаље у потјере у дубину турске територије. Самим тим изазов је био већи, јер је постојала константна опасност од сукоба са турском војском. Такође, он се суочавао и са тешким материјалним стањем. Као погранични комесар и официр, неријетко је морао да даје свој новац војницима који су спроводили ухапшене. Због тога је писао министру унутрашњих дјела војводи Лакићу Војводићу и Лабуду Гојнићу да му исплате утрошена средства.¹⁴⁶

И поред Вешовићеве активне улоге у спровођењу правде током *Бомбашке афере*, убрзо се и он нашао у улози осумњиченог. Како наводи у мемоарима, „извјесном броју учесника у бомбашкој афери, који су били инфилтрирани у висока црногорска надлештва“ успјело је да га оклеветају код власти.¹⁴⁷ Вешовић је био ухапшен и задржан у војном затвору у периоду од 30. септембра до 24. децембра 1908. године. Док је био у притвору, власти су у више наврата претресале његову кућу и испитивале чланове његове породице.¹⁴⁸ О мотивима који су довели до његовог хапшења он пише: „Арнаути сјеверне Албаније, односно Косовске области, имали су обичај да се сваке године око Духова (Тројичинадне)

¹⁴⁴ Исто, док. 1060, 3. XI 1907.

¹⁴⁵ Исто.

¹⁴⁶ У једној депеши писао је Вешовић предсједнику суда за суђење анархистима Лабуду Гојнићу да му пошаље утрошени новац: „јер ја немам никаквих новаца“. Наиме, он је током спровођења Акса Поповића из Полице дао Велиши Ђукановићу десет круна за потребне трошкове. Након повратка, Ђукановић му је вратио четири круне, па је Вешовић молио Гојића да му пошаље утрошену разлику (ДАЦГ, Бомбашка афера, ф. 2, 24. III 1908, бр. 146/2).

¹⁴⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 16.

¹⁴⁸ Исто.

купе у близини манастира Високи Дечани, у мјесту звано Лука, и ту се договорили како и шта да раде током наредне године. [...] На једном од тих скупова повела се ријеч да се од црногорског Краља тражи један јачи официр, који би те банде организовао, преузео команду над њима и повео их на младотурке. Између осталих, на том збору је фигурирало и моје име, јер су ме сви њихови прваци који су долазили на Цетиње, познавали и још ме сматрали као својим рођаком“.¹⁴⁹

Према другој верзији коју Вешовић наводи, један првак из Беранске нахије извијестио је политичко-погранични комесаријат о покрету и појачању турске војске у Беранама и о доласку Шемси-паше. Ово писмо је случајно или намјерно изгубљено, да би касније дошло у руке паши. О поменутих догађајима било је обавијештено Цетиње, па је Вешовић позван на одговорност. Он је одбацио тврдње да је писмо сличне садржине икад дошло до њега.¹⁵⁰ У мемоарима Вешовић биљежи: „Изгледа да је то писмо неки доносилац или лично предао или су му га приликом претреса одузели аскери на граници, јер су сваког контролисали ко је с обје стране границу прелазио, те тај није смио да каже о чему се ради, већ је изјављивао да га је донио на Андријевицу и предао у Комесаријат. Али не зна коме“.¹⁵¹ Он даље наводи да је један емигрант из Турске са другом отворио пушчану паљбу на турске положаје у Виницкој. Све је урађено, како Вешовић закључује, „по наговору оног писца извјештаја“.¹⁵² Емигрант је на саслушању изјавио да га је Вешовић наговорио да изврши напад, како би се осветио због уклањања са положаја.¹⁵³

Архивска грађа о овом догађају је веома оскудна. Ипак, на основу једног записника са Вешовићевог саслушања, догађај се може донекле реконструисати. Наиме, извјесни Вукајло Лакушић оптужио је обласног управитеља Вешовића да га је наговарао да побије Турке на путу Беране–Рожаје. Лакушић је у исказу навео да је од Вешовића тражио фишке, на шта је он одговорио да ће им узети и пушку кад није у стању да побије Турке. Све је наводно било мотивисано Вешовићевом смјеном са мјеста комесара. Лакушић у исказу наводи да је обласни управитељ и комесар поред осталог рекао: „да виде какав сам ја био а

¹⁴⁹ Исто, 17.

¹⁵⁰ Исто, 17–18.

¹⁵¹ Исто, 18.

¹⁵² Исто.

¹⁵³ Исто.

како је сад без мене – кад ја нијесам комесар“.¹⁵⁴ Тешко је утврдити колико има истине у овом исказу. Вешовић је често од савременика описиван као сујетна особа. Ипак, мало је вјероватно да је због разрјешења са мјеста комесара био спреман да у знак освете изазове сукоб на црногорско-турској граници. На саслушању Вешовић је наведене оптужбе одбацио, образлажући да су се они њему хвалили како су убили једног Турчина на горе поменутој локацији. Он је такође негирао да је знао било шта о бомбама.¹⁵⁵ Наведене оптужбе на крају су одбачене, јер је свједок тврдио да је разговарао са Радомиром Вешовићем „дан-два пред Вазнесеније“, тј. у периоду када је он боравио на Цетињу.¹⁵⁶ На тај начин он је ослобођен оптужбе, али је ипак остао на располагању Министарству војном без дужности.¹⁵⁷

Епилог *Бомбашке афере* био је следећи: 31 лице нашло се под оптужбом, у рукама власти, док је 21 лице остало недоступно органима гоњења. На смрт су осуђени: Тодор Божовић, Марко Даковић, Јован Ђоновић, Петар Новаковић, Ђуро Војводић и Васо Ђулафић. На казну доживотне робије осуђени су: Радоња Поповић, Симо Шобајић и Вујадин О. Вујачић. Казна робије је изречена за следећа лица: Никола Даковић, Стеван Рајковић, Душан Ђоновић, Мирко Беговић, Милош Ивановић, Јово Лазаревић, др Милован Марушић, Андрија Радовић, Љубомир Павић, Марко Васов Ђулафић, Илија Миљанов Ђулафић, Милосав Раичевић, Михаило Ђоновић, Митар Ђуровић, Мијат Мињин Ђулафић, Милисав Ј. Љепава, Крсто А. Миловић, Јован П. Миловић, Перо Врбица, Бајо Гардашевић, Милија Павићевић, Лазар Дамјановић, Никола Т. Мартиновић, Спасоје Пилетић, Михаило Ивановић, Андрија Поповић, Милутин Р. Миличковић, Митар Вукчевић, Јован Томашевић, Блажо Радифковић, Блажо Ђукановић, Гаврило Церовић, Владислав Дамјановић, Ђорђе Контић, Аким Даковић, Саво А. Даковић Јован Кажић, Глигорије Вукчевић, Саво Ђурашковић и Перо Церовић. У недостатку доказа, казне су ослобођени Лазо Божовић и Михаило Јовановић, а као невин ослобођен је Никола П. Стругар.¹⁵⁸

¹⁵⁴ ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 2, док. 1133, 12. X 1908.

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 18.

¹⁵⁷ Исто.

¹⁵⁸ ДАЦГ, Бомбашка афера, ф. 2, док. 3347; Видјети опширније: Вукић Илинчић, *Бомбашка и Васојевићка афера* (Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2012).

Када је ријеч о поменутој афери, Вешовић у мемоарима поред осталог биљежи да је у тренутку њеног откривања Аустроугарска почела са груписањем војске на црногорској граници. У Котор је упловила аустријска флота под командом адмирала Монтекуколија, док армијска команда из Задра бива премјештена у Дубровник.¹⁵⁹ Упоредо са овим догађајима, аустријске трупе су групишу у рејону Требиња, Билиће, Гацка и Невесиња. На другој страни, арнаутске банде нападају погранична црногорска села, пале и пљачкају. Све наведено спроводи се са циљем скретања пажње властима, како би се у Црну Гору „лакше протуриле бомбе и брошуре”, закључује Вешовић.¹⁶⁰ Учеснике у Бомбашкој афери окарактерисао је као „домаће изроде”, док је акција Аустроугарске, сматра он, спроведена са нарочитим циљем „због Ловћена и због завађивања двије српске државе“.¹⁶¹

Кратак боравак у војном затвору ипак се одразио на његову даљу службу. Очигледно је постојало неповјерење власти према њему, па је био нераспоређен током цијеле 1909. године. Тек је 1910. године именован за начелника штаба Друге дивизије, са сједиштем у Подгорици.¹⁶² Своје ново постављење описао је као тешко и рискантно, јер је командант дивизије био „један добар и паметан човјек а и с правом оглашени јунак“. Ријеч је било о војводи Михајлу Вучинићу¹⁶³. Вучинић је припадао старој гарди црногорских официра, војнички нешколованих, који су чинове стицали комбинацијом личног јунаштва и породичног поријекла. Уз то био је неписмен.¹⁶⁴ Вешовић даље наводи да се радило о „неповјерљивом, подругљивом и једноумном“ човјеку. За вријеме боравка на овој функцији, он је, како наводи, морао умјесто Вучинића да води кореспонденцију, да чита и пише сва акта. Вучинић је често заборављао поруке које му је Вешовић преносио, па је

¹⁵⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 16.

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Исто.

¹⁶² Исто, 18–19.

¹⁶³ Михајло (Мијајло) Вучинић (Пипери 1834 – Цетиње 1910) био је црногорски барјактар, перјаник, војвода, дивизијар, гувернер, судија и посланик у првом сазиву Црногорске народне скупштине. Михајло је био најстарији син и прво дијете Нише Вучинића, перјаника владике Петра II Петровића Његоша. Са 17 година Михајло се истакао у борбама са Турцима, што га је препоручило да га књаз Данило именује за барјактара пиперске и братоношке гардијске чете. Књаз Никола Петровић Његош га је касније поставио за перјаника, а затим за команданта Пиперског батаљона. Због показане храбрости у бојевима на Граховцу 1858, Вучјем долу 1876, и Фундини 1876. године књаз га је произвео у чин дивизијара. Иако неписмен, Михајло Вучинић је био на челу Војног суда током Колашинског процеса 1909. године. Многи савременици су сматрали да је одиграо пресудну улогу у изрицању смртних казни оптуженим у поменутом процесу. Умро је на Цетињу 1910. године (S. Martinović, *Generali Knjaževine...*, 93–96).

¹⁶⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 19.

неријетко порицао да су му биле саопштене. Како даље наводи, ова особина је код Вучинића долазила до изражаја када би пропуст повлачио за собом казну или одговорност.¹⁶⁵ На овом положају Радомир Вешовић је остао до априла 1911. године, када је именован на нову дужност.

2. 2. На црногорско – турској граници

Након 1878. године разграничење између Црне Горе и Османског царства на источној граници вршила је једна комисија, која није довољно водила рачуна о природи земљишта, о тачном утврђивању границе и о двовласничким имањима. Ови пропусти су касније довели до сталних инцидената на граници, који су са мањим или већим интензитетом трајали од 1878. до 1912. године.¹⁶⁶ Са обје стране, а нарочито са турске, спровођене су крађе, убиства и освете. Становништво на граници трпјело је највећи притисак и било задужено да бесплатно одржава ред и мир на граници.¹⁶⁷ Тај задатак није био лак ако се узме у обзир чињеница да су турски упади на црногорску територију били чести. У таквим околностима православно становништво је често кршило наредбе о чувању мира, вршећи превентивне нападе на турске карауле.

Да би се очувао мир на граници, састајале су се мјешовите црногорско-турске комисије како би постигле споразум. Ове комисије су се састајале 1900. и 1904. године. Договор је био постигнут 1904. године, а према њему је свако лице које се затекне током ноћи на граници третирано као „лупеж“. Такође је био постигнут договор да обје стране исплате штету за покрадену стоку. Према овом споразуму, турска страна је требало да исплати 954 перпера, а црногорска страна 336 перпера. Иако је рок за исплату био до 29 новембра 1904. године, турска страна га није испоштовала.¹⁶⁸

Због стабилизације на источној граници према Турској, Влада на Цетињу одлучила се да у Андријевицу пошаље способног, одлучног човјека од повјерења. Октобра 1907. године предсједник Владе др Лазар Томановић, уз сагласност књаза Николе, именовao је

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ Новица Ракочевић, „Стање на црногорско-турској граници 1908–1912“, *Историјски записи*, 3–4, 1962, 485.

¹⁶⁷ Исто.

¹⁶⁸ Из истраживања које је спровео Новица Ракочевић, сазнаје се да турска страна није исплатила договорену суму новца ни 1910. године. Капетан из Поља Блажо Анђелић извијестио је надлежне на Цетињу 5. маја 1910. године да Турци још увијек нијесу платили „покрађу“ из 1900. године (Н. Ракочевић, „Стање на црногорско-турској граници 1908–1912“, 486).

командира Радомира Вешовића за вршиоца дужности команданта Васојевићке бригаде. Истом одлуком Вешовић је именован и за политичког комесара и обласног управитеља,¹⁶⁹ са сједиштем у Андријевици.¹⁷⁰

У годинама прије поменутог постављења, у пограничним дјеловима Турске према Црној Гори избијале су побуне православног живља. Већи и одлучнији протести православног становништва против турске власти отпочели су током 1900. године. Локалне власти су тада покушале да уведу веће дажбине становништву које је живјело на потезу од Трепче до Ограђенице. Против нових дажбина устали су и бјелопољски бегови. У Расову код Бијелог Поља од турске власти убијена су 44 човјека, а од тог броја 40 муслимана.¹⁷¹

У Пљеваљском кадилуку 1903. године избила је побуна српског становништва. Немири су кулминирали 1905. године, када је дошло до велике побуне. Према расположивим подацима, са обје стране Њехотине налазило се око 2.500 побуњеника.¹⁷² Годину дана прије Вешовићевог постављења за политичког комесара и обласног управитеља, немири су отпочели у Беранској нахији. Сеоске старјешине православних села писале су властима на Цетињу о тешком стању које трпе од турских власти, напомињући да ће прије све жртвовати него подлећи притисцима. У истој депеши су навели да не могу

¹⁶⁹ Према наредби Државног Савјета о дјелокругу обласних управитеља од 25. маја 1903. године, у надлежност обласног управитеља спада: „1) да се стара о одржању мира, реда и опште сигурности у области отклањајући брзо и енергично све оно што би томе могло сметати. Он хитно извјештава Министра унутрашњих Дјела о сваком ванредном догађају, који се деси у његовој области или у сусједној држави, а могло би имати утицаја на ред и мир у области или држави; 2) да се стара о брзом и правилном примјењивању, и о тачном вршењу закона и законских наредба државних власти. Ради овог он је властан, као и онда кад се год појави потреба, да у законским границама издаје опште наредбе, које се односе на управне послове свију капетанија, и да у законским границама, мијења и потпуно обуставља опште наредбе капетанских државних власти. Сваку своју општу наредбу дужан је обласни управитељ у року од 24 часа упутити у вјерном пријепису надлежном по том предмету министру; 3) да води надзор над управним и самоуправним властима и установама своје области и да им у границама закона издаје наредбе и упутства, а уједно да прима извјештаје и предлоге од њих; 4) Да се стара о чувању и унапређењу економских војних, просвјетних, здравствених, финансијских, културних и других интереса државе и области, помажући оне органе, који имају нарочито о томе да се брину; 5) да према појављеним потребама чини представке Краљ. Влади, што би се од стране државе имало и могло учинити у корист области и капетанија административним и законодавним путем; 6) да се стара о државној имовини у области, изузимајући војничку и да држи инвентар од исте; 7) да рјешава о предметима, који спадају у његову надлежност, или долазе предањ ушљед жалбе против рјешења нижих управних власти – према прописима специјалних закона, и 8) да врши све оне послове, који су му одређени садашњим или будућим посебним законима и законским наредбама“ (ДАЦГ, Министарство унутрашњих дјела (даље: МУД), Управно одјељење (УО), 1913, ф. 132, бр. 382 (5).

¹⁷⁰ S. Martinović, *Generali Knjaževine ...*, 250.

¹⁷¹ Ђоко Д. Пејовић, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878 – 1912*, (Титоград: Историјски институт, 1973), 77.

¹⁷² Исто, 77–78.

платити дажбине ни за једну годину, а камоли турска потраживања за више година.¹⁷³ Отпор плаћању дажбина 1905–1906. године пријетио је да прерасте у буну већих размјера, па су црногорске власти покушале да спријече такав епилог.¹⁷⁴

Одмах по именовању и преузимању дужности, Вешовић се суочио са врењем на турској територији. Од септембра 1906. године турске власти су примјењивале нове мјере према српском становништву. До тада им је толерисано ношење црногорске капе, а од тада је постало строго забрањено. Штавише, од мушкараца је тражено да носе турске капе, што је изазвало отпор код православног живља. Због непоштовања ових наредби отпочела су прва хапшења.¹⁷⁵ Послије жестоког отпора православног живља, црногорске капе су задржане, али под условом да се са њих уклоне грбови и обиљежје НІ. Умјесто поменуте ознаке, било је дозвољено да се на капе стави крст, звијезда или други знак.¹⁷⁶

У једном од својих извјештаја из 1907. године Вешовић је писао да се отпор „плаћању агнама и аргатовању“ у Лугама завршио са неколико мртвих и рањених. Наредне године обласни управитељ је пратио и извјештавао Владу на Цетињу о немирима у селима: Фемића Крш, Заостро и Бубање. Немири су, према Вешовићевим сазнањима, избили јер је православно становништво одбило да се њихова насеља прикључе Бјелопољској кази. Такође, и сељаци из Полице, Будимље и Дапсића, све до Јасиковца, устали су против наредбе да се ставе под надлежност суда у Лозни.¹⁷⁷

Немири на граници пренијети су и у област Затарја. Након побуна из 1905. године, Турци су имали намјеру да дуж границе са Црном Гором, у унутрашњости своје територије, подигну нова утврђења. Турски план изазвао је незадовољство код српског становништва, јер су сматрали да ће ова утврђења Турци користити за насиље и терор. Подизањем низа утврђења 1906. године Турци су погазили договор који је годину дана раније војвода Божо

¹⁷³ Исто, 78–79.

¹⁷⁴ Исто.

¹⁷⁵ Исто, 119.

¹⁷⁶ Радомир Вешовић писао је 26. XI 1906. године министру иностраних дјела да су низами скидали црногорске капе ђацима и стављали им на главе ћулахе. У депеши даље стоји да им родитељи нијесу дозвољавали да тако иду у школу (Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе...*, стр. 119, напомена 147).

¹⁷⁷ Исто, 79.

Петровић постигао са косовским валијом. Према овом споразуму, Турци су одустали од изградње поменутих утврђења.¹⁷⁸

Велико незадовољство код православног живља изазвао је покушај турских власти да Берански округ, који је потпадао под Косовски вилајет, 1907. године пређе под надлежност Сјеничког мутесарифлука. Вешовић је писао др Томановићу да је у Беранама боравио турски судски инспектор, који је одлуку турских власти правдао чињеницом да је лакше спроводити осуђенике у Сјеницу него у Пећ. У поменутом извјештају стоји како становништво страхује да ће потпадање под сјенички суд бити само почетак и да ће постепено потпуно потпасти под нову управу.¹⁷⁹ Обласни управитељ је такође извјештавао да је народ страховао од већих дажбина. Он даље истиче да нове дажбине народ не би могао да подмири, што би довело до њихове оружане побуне. Премјештање Беранског округа под надлежност сјеничког суда, сматрао је Вешовић, спровођено је из два разлога: „а) Да покупе порезе и намете; б) Да скрајну робијаше из Призрена и тијем да их уклони од вида Јевропских консула, да се не би за њих ко заузимао“.¹⁸⁰ На маргини депеше Вешовић је тражио упутства од Томановића како да савјетује Србе из Беранске нахије. Обласни управитељ тако закључује допис наводом да турске власти траже да главари дођу у Беране, а да они страхују да ће бити притворени.¹⁸¹

Црногорско-турска граница у рејону Плава и Гусиња показала се као изузетно турско подручје. Погранични инциденти на овом сектору трајали су, са мањим или већим интензитетом, од Берлинског конгреса до Првог балканског рата. Село Велика било је најистуреније према турској територији. Једина веза са Црном Гором био је прелаз Тафа према Шекулару. Ова путна веза била је током зимских мјесеци непроходна. Радомир Вешовић је посветио посебну пажњу потчакорским селима. Од свог ступања на положај политичког комесара и обласног управитеља, активно је водио преписку са величким капетаном Костадином Микићем.

¹⁷⁸ Дарко Л. Бакић, „Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог балканског рата“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2017), 276.

¹⁷⁹ *Министарство иностраних дјела 1879–1915. Зборник докумената*, приредио Славко Бурзановић (Подгорица: ЦИД, 2007), 347–348.

¹⁸⁰ Исто, 348–249.

¹⁸¹ Исто, 349.

У периоду 1906–1907. године он је радио на утврђивању црногорских кула у Велици, према Чакору. Лично је обилазио поменуте положаје како би се боље упознао са стварним стањем на терену. У једној депеши извјестио је Микића да је обилазећи стражарске куле на Ваганици примијетио да граничарима недостају дрва за огријев. Због тога је наредио да се из Величког батаљона издвоји 100 до 150 људи који би прије зиме обезбиједили дрва за огријев.¹⁸² Вешовић је такође наредио да се грађа припремљена за обнову старих и изградњу нових кула складишти у „сувоту“.¹⁸³ За наведене послове поправке и изградње држава је обезбиједила новчана средства за она лица која су изводила радове. Ипак, дневнице нијесу редовно исплаћиване, што сазнајемо из молби које су упућиване обласном управитељу у Андријевици. Михаило Микић и Саво Пауновић молили су Вешовића да се заузме код власти за исплату њихових дневница.¹⁸⁴

Вешовић је септембра 1907. године из Велике изашао на Чакор, ради преговора са турским властима. Са турске стране ради преговора са обласним управитељем дошли су Февзи-бег и гусињски кајмакам. Вешовић је извјестио на Цетиње да на Чакор није дошао валија, како је очекивано, већ његов замјеник, подвалија мутесариф. Разговори између црногорских и турских представника вођени су око утврђивања границе, односно кота „нумера“ 117 и 118.¹⁸⁵ У завршном дијелу извјештаја обласни управитељ је истакао да ће из Цариграда бити упућена нова комисија, која ће утврдити граничну линију. Вешовић је такође извјестио званично Цетиње да у новој комисији неће бити Февзи-бег, јер су се Плављани жалили да је њихову земљу продао Црној Гори. Он на маргини депеше закључује да међу Турцима влада велико нерасположење поводом могућности да црногорска граница остане на Језерском врху.¹⁸⁶ Погранични спорови на Чакору неће бити ријешени све до краја Првог балканског рата.

Током 1907. године црногорска страна је наставила са изградњом утврђења. Министарство војно издвајало је посебна средства за ове послове. Осим на подручју Велике, стражарске куле изграђиване су дуж Полимља. Поред надгледања самих радова, обласни

¹⁸² ДАЦГ, Збирка Костадина Микића, ф. 1, 28. XI 1906.

¹⁸³ Исто.

¹⁸⁴ ДАЦГ, Министарство војно (даље: МВ), Васојевићка бригада (даље: ВБ), ф.1, 19; 1/1906

¹⁸⁵ Архивско-библиотечко одјељење Народног музеја Црне Горе Цетиње (даље: АБО НМЦГЦ), фонд књаз Никола I Петровић Његош, ф. 53, бр. 156, 3. IX 1907.

¹⁸⁶ Исто.

управитељ је вршио преписку са административним одјељењем Министарства војног, ради исплаћивања дневница.¹⁸⁷ Упоредо са изградњом нових утврђења, Вешовић је руководио и обнављањем старих војних складишта. Извјесни Милета В. Зулевић и Бошко М. Зоњић писали су команданту Васојевићке бригаде у Андријевици, тражећи да им се исплати 100 круна због оправке војног складишта у Краљама.¹⁸⁸

Утврђивање границе на сектору Велика-Чакор било је од посебне важности, јер су се на том терену, поред пљачки и турских упада у црногорску територију, дешавале и честе погибије.¹⁸⁹ Влада на Цетињу трудилa се да на овом терену одржи мир по сваку цијену, па су од обласног управитеља тражили да утиче на православно становништво потчакорских села. Ипак, сваки нови сукоб на граници могао је да изазове рат. Аскери су углавном без повода отварали ватру на сељане, који су обављали свакодневне послове на својим имањима. Из извјештаја упућеног Министарству иностраних дјела сазнаје се да су Турци убили два чобанина, Васиља Петровића и Јеремију Вучетића, док су чували стадо.¹⁹⁰ О погибијама на граници Костадин Микић је редовно извјештавао Вешовића. На основу доступне грађе може се закључити да су злочине углавном вршили регуларни турски војници – аскери. Они су, поред тога што су убијали, уништавали усјеве и сточни фонд.¹⁹¹ Самим тим, Вешовић је био пред већим изазовом, јер је на све начине покушао да одржи ред и одврати Величане од сукоба.

Ипак, важно је напоменути да су нереде неријетко изазивали и сами Величани, или ускоци који су боравили на том терену. Због тога је обласни управитељ често критиковао Микића. У једној депеши тражио је од њега да му упути официра Гавра Јокића и сва лица која су учествовала у убиству турског војника, код куле која се налазила код локалитета Кодре.¹⁹² Од Микића је тражено и да упути неименованог ускока који је учествовао у

¹⁸⁷ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, док. 13; 1/1907.

¹⁸⁸ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, док. 9; 1/1908.

¹⁸⁹ Према истраживању Андрије Јовићевића, само на простору Велике у периоду 1879–1912. године убијено је 108 људи од стране турских војника (Андрија Јовићевић, *Плавско гусињска област: Полимље, Велика и Шекулар*, Београд: Дех, 2009, 162).

¹⁹⁰ ДАЦГ, Министарство иностраних дјела (даље: МИД), 1906, ф. 131/ а, док. 1573; 1/1906, исто, док. 1574.

¹⁹¹ Велички капетан Костадин Микић, писао је 29. јуна 1907. године команди Васојевићке бригаде у Андријевици да су аскери убили двије овце и вола. У истој депеши тражио је од црногорске власти да Величане узму у заштиту (ДАЦГ, Збирка Костадин Микић, ф.1, 29. VI 1907).

¹⁹² Локалитет Кодре су ливаде које доминирају над селом Новшићи. Са овог локалитета се врло брзо могло стићи у велички заселак Лешћари, а Кодре су такође путно повезане и са планином Чакор. Све до 1912. године,

убиству.¹⁹³ Из цитираног документа сазнаје се да је Вешовић као представник црногорске власти спроводио истрагу и, по потреби, санкционисао црногорске поданике (држављане) који би изазивали сукоб са Турцима. Са друге стране, водио је бригу о рањеним и породицама погинулих у граничним сукобима. Набавка новца за ову сврху није била лак посао, с обзиром на чињеницу да је Црна Гора у овом периоду имала озбиљне проблеме са финансијама. Ипак, из једног писма које је Микић добио од Вешовића, види се да су становници Велике добили новчану помоћ 1907. године.¹⁹⁴

Обласни управитељ и политички комесар имао је у својим рукама и цивилну и војну власт. Преплитање цивилне и војне власти нарочито је дошло до изражаја код Радомира Вешовића. Он је упоредо са мјестом политичког комесара и обласног управитеља, обављао и функцију команданта Васојевићке бригаде. У суштини, он је био војник, и његова строга и војна дисциплина долазила је до изражаја и приликом обављања послова који се не могу подвести искључиво под војне. У једном писму које је упутио предсједнику Министарског савјета и министру иностраних дјела Марку Радуловићу жалио се на војнике андријевичког вода. Наиме, војници су одбили да носе писма кроз земљу и врше пратњу одређених особа. Вешовић је тражио да влада преко министра војног казни водника и десечара (десетара), као и извјесне Радула Савковића и Милана Лалевића. Он је предлагао да се старјешине лише чина и казне са десет дана затвора, а редови са петнаест дана затвора.¹⁹⁵ Разлог самовоље у андријевичком воду он је видио у погрешном схватању Устава у Васојевићима. Вешовић тако, поред осталог, биљежи: „Треба имати на уму, да је овђен устав и сувише слабо протумачен у ових људи, јер они мисле кад је устав да не треба никога слушати“.¹⁹⁶ На маргини документа он опомиње да се ствар што прије ријеши како не би имао неприлике, „јер ја кад нешто наредим као власт то се мора извршити па макар ме и главе коштало“.¹⁹⁷

на овим ливадама су се налазила турска утврђења, односно куле. Видјети опширније: (Марко Кнежевић, *Велика и Новишиће: завичајна монографија*, (Подгорица: Ободско слово, 2015).

¹⁹³ ДАЦГ, Збирка Костадин Микић, ф. 1, 25. X 1907.

¹⁹⁴ Исто, 13. V 1907.

¹⁹⁵ ДАЦГ, МИД, 1907, ф. 143а, док. 116; 2/1907.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Исто.

Ова Вешовићева реченица вјероватно најбоље описује његов карактер. Он је сматрао да се његова наредба мора извршити без поговора, што у војсци и јесте био случај. Ипак, био је спреман да свако одбијање или побуну најстроже казни. О томе је свједочио и руски војни агент у Црној Гори Николај Михайлович Потапов. За вријеме пописа војске у Подгорици, дошло је до побуне у Братоножићком батаљону. Братство Милачић, незадовољно што за четног официра није изабран неко од њих, организовало је побуну. Да би их умирио, Вешовић је наредио једном воду да напуне пушке бојевом муницијом и побуњенике узму на нишан. Присутни официри су га једва спријечили да их не стријеља, наводи Потапов.¹⁹⁸ Вешовић је тада једном војнику за казну ставио појас са тесаком око врата и наредио му да шета испред строја. Овакав начин понижавања војника умало је довео до нове побуне, која је једва спријечена. Због оваквог држања Вешовић је осуђен на три мјесеца боравка у Улцињу.¹⁹⁹

Као обласни управитељ, Вешовић је свакодневно добијао разне молбе и жалбе, које је рјешавао или упућивао на Цетиње. Током 1906–1907. године у Андријевицу је стигло низ предмета на рјешење обласном управитељу. Командир В. Лабан прослиједио је Вешовићу молбу војника Јеремије Гарчевића, коме је украдена пушка „московка“ и револвер „гасер“.²⁰⁰ Обласној управи у Андријевици стизале су и молбе за запослење. Извјесни Милован Кастратовић писао је Вешовићу да је током пријема код књаза Николе говорио са њим о свом запослењу. Том приликом добио је орден Данилов крст првог степена и 150 круна. Кастратовић је молио обласног управитеља да му нађе службу коју ће он савјесно обављати.²⁰¹ Обимна документација Васојевићке бригаде свједочи о одговорном раду

¹⁹⁸ Н. М. Потапов, *Руски војни агент у Црној Гори, т. 2, Дневник: 1906, 1907, 1912, 1914–1915* (Подгорица: Историјски институт Црне Горе; Москва: Институт за руску историју Руске академије наука, 2003), 301.

¹⁹⁹ Потапов поред наведеног биљежи о Вешовићу: „И баш тога дана, када је суђење било завршено и пресуда објављена стигао је Јанко (Јанко Вукотић – прим. Ф. В.) у Подгорицу. Тада је командир Вешовић отворено рекао у лице Министру војном: „Да нисте данас стигли овамо, морали би сте да ме тражите са оне стране границе“. Заправо он се спремао да пребјегне у Турску. И, последице свега тога он не само да је остао у служби већ му је и тромјесечна казна од стране Министарства скраћена на мјесец дана“ (Н. М. Потапов, *Дневник*, 301).

²⁰⁰ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф.1, док. 143, 22; 1/1906, 13. XII 1906; Исто, док. 144, 23; 1/1906, 18. XII 1906; Командир Лабан је у једној депеши пренио садржину писма које му је упутио Јеремија Гарчевић. У писму поред осталог стоји да је током Гарчевићевог боравка у Аустроугарској (гдје је био на привременом раду), код његове жене дошао лажни просјак, који му је том приликом украо пушку „московку“ и револвер „гасер“. Лабан извјештава Вешовића да Гарчевић сумња да је „просјак“ извршио крађу по нечијем наговору (ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 16; 1/1906).

²⁰¹ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф.1, док. 133, 26; 1/1906, 26. XII 1906.

њеног команданта. Он је обављао преписку са Цетињем по питању плата чиновништву Васојевићке бригаде, те дневница за стражаре на кулама и граничаре.²⁰²

Обласни управитељ био је задужен да посредује између становништва и званичног Цетиња. Самим тим преко Вешовића су ишле све жалбе на рачун државних органа и чиновника. Највише упућених предмета односило се на тражење службе, разна постављења, као и на неиспуњена обећања власти. Извјесни Божица Оташевић писао је команди Краљског батаљона априла 1907. године да влада није испунила обавезе према њему. Ова молба је даље упућена на разматрање Вешовићу. Поред осталог, Оташевић је тражио да му се додијели чин и плата, коју је добио од комисије у којој су били војвода Божо Петровић, војвода Лакић Војводић и бригадир Јанко Вукотић.²⁰³

Поред свакодневних административних послова, Вешовић се суочавао и са недостатком официрског кадра. Лоши материјални услови у Црној Гори почетком XX вијека натјерали су многе војнике и официре да пођу у иностранство, у потрази за зарадом. Ова појава изазивала је многе потешкоће, прије свега јер је упражњена мјеста требало попунити. Команданту Васојевићке бригаде и обласном управитељу писао је Максим Стаматовић из Велике, јуна 1907. године. Он је извјестио команду да је Сава В. Пауновић отишао за Америку, предајући њему официрску дужност. Од Вешовића је тражио да му изда указ о именовању на Пауновићево мјесто.²⁰⁴

Важно је напоменути да Вешовић није био пуки извршилац наредби са Цетиња, већ је често слао своје предлоге за рјешење текућих проблема. Неријетко је знао да се успротиви, у границама службе, одређеним предлозима надлежног министарства. Током 1906. године Министарство војно планирало је да изврши кадровске промјене у Васојевићкој бригади. Наиме, постојала је идеја да постојеће кадрове замијене млади и школовани официри. Поводом овог плана Вешовић је писао Министарству војном да су људи у његовој бригади „мале или никакве спреме“, али људи од угледа и ауторитета.²⁰⁵ Даље је истакао да официри поменуте бригаде добро познају своје потчињене, као и стање на терену. У депеши стоји да млади и школовани кадрови, а без искуства, не би имали

²⁰² ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, док. 143, 3; 1/1907, 22. VI 1907; Исто, док. 150, 4; 1/1907, 24. IX 1907.

²⁰³ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, док. 155, 8; 1/1907, 24. IV 1907.

²⁰⁴ Исто, док. 157, 10; 1/1907, 6. VI 1907.

²⁰⁵ Исто, 26; 1/1906.

потребан ауторитет у четама. Стога је Вешовић тражио да остане све по старом. За команданта Величког батаљона Костадина Микића писао је да је млад и способан и да би га требало задржати на положају.²⁰⁶ Вешовић на крају закључује да се смјеном старих и именовањем нових команданата не би ништа постигло, већ би се само изазвало незадовољство у народу. Нови командант, наводи он, не би могао да оствари Микићев ауторитет.²⁰⁷

За вријеме док је био на дужности обласног управитеља и политичког комесара, Вешовић се трудио да очува углед својих чиновника и војника. То се види из писма које је децембра 1906. године упутио предсједнику Владе и министру иностраних дјела Марку Радуловићу. У њему је извјестио да чиновници и војници иду на берански пазар са грбом, сабљом и ордењем. Тако одјевени продају стоку или „упрте“ врећу жита, фуруну, котао или лопату коју су купили на пазару, те тако служе за подсмјех.²⁰⁸ Овакве појаве, сматра он, нарушавале су углед не само чиновништва и главара већ и Црне Горе у страној земљи. Вешовић поред осталог запажа: „Наш се главар, ма које струке, разбагаши под грбом па прича којекакве лакардије, што му се они смију, а поред тога се махом сваки напије те га по вароши Беранама вуку и у којекакве крчмице остављају његови рођени пријатељи. Многи од овамошњих главара пође и без пазарног дана у Беране, исто униформисан (са грбом и ордењем) без да се икоме јави кад је пошао ни кад се је вратио, као ни то што је тамо одио и радио“.²⁰⁹ Од Радуловића је тражио да се главарима забрани да на пазар иду са ордењем, грбовима и сабљом ради завршавања својих приватних послова. Обласни управитељ даље наводи: „Јер наш човјек а особито кад попије двије више, и ако је дошао да купи врећу жита или котао и лично га носи, не може никако што неће себе истицати како је он чињеница, метати се у расправу за политичка питања која је расправа сама глупост, те тијем омаловажава не само себе него и Владу“.²¹⁰ На крају депеше, Вешовић напомиње да је о

²⁰⁶ Исто. Вешовић образлаже да би Костадина Микића требало задржати на положају, узимајући у обзир мјесне прилике и положај Велике.

²⁰⁷ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 26; 1/1906.

²⁰⁸ Радомир П. Губеринић, *Документа о Васојевевићкој области са околином: 1861–1912* (Београд: Културно просветна заједница Србије, 2001), 461.

²⁰⁹ Исто, 461–462.

²¹⁰ Исто.

истом извијестио и министра војног и моли да се чиновништву забрани горепоменути начин одласка на пазаре.²¹¹

Бурни политички догађаји који су наступили након 1905. године, праћени су и на црногорској-турској граници. Устав, Скупштина, странке и политичке борбе будиле су интересовање и у потчакорским селима. Након пада клубашке владе Андрије Радовића, у Велици су се појавила различита тумачења и приче. Према једној од њих, Скупштина је распуштена како не би открила злоупотребе бившег режима. Вешовић је на ове гласине реаговао упутивши депешу величком капетану Микићу. Од њега је тражио да војсци објасни да приче које се шире у народу нијесу истините и да лица која шире такве гласине „муче“.²¹² Он је даље образложио Микићу да је до распуштања Скупштине дошло унутар ње саме, због чега је дошло до немогућности њеног даљег рада. Вешовић наводи да је формиран нови кабинет, који чине др Лазар Томановић, предсједник Владе и министар иностраних дјела; Митар Мартиновић, министар војни; војвода Лакић Војводић, министар унутрашњих дјела; Јован С. Пламенац, министар правде и црквених дјела; Душан Вукотић, министар финансија и грађевина. На крају напомиње да су све друге гласине неистините.²¹³ Из горенаведеног може се закључити да је Вешовић добро организовао обавјештајни рад на терену и преко „својих људи“ добијао информације о расположењу у народу. Самим тим био је спреман да брзо реагује и спријечи све приче које се нијесу уклапале у наратив режима на Цетињу.

Извјесни Обрад Раденовић из Плава такође је обавјештавао Обласну управу у Андријевици о сумњивим лицима. Он је у депеши упућеној јануара 1911. године писао да је учитељ Милош Поповић из Брезојевица „имао савез са србијанскијем министром Николом Пашићем и Комесаром Мрњићем“.²¹⁴ Раденовић даље наводи да је учитељ у Србију послао посланике који су му донијели црквене ствари. Поповић је, према истом извјештају, препоручио србијанској влади Паша Нурова Драшковића, који је од њих добио пушку са 100 фишека. Раденовић даље извјештава Вешовића да још није дознао шта све Драшковић добија из Србије. На крају закључује да учитељ окреће Србе и Турке за Србију,

²¹¹ Исто.

²¹² ДАЦГ, Збирка Костадина Микића, ф. 1, 2/5 1907.

²¹³ Исто.

²¹⁴ *Министарство иностраних дјела 1879–1915*, 390.

„да се он са Црногорском владом политичи, а са Србијом се фали“.²¹⁵ Из цитираног документа може се закључити да је обласни управитељ у Андријевици добијао од својих људи информације до најситнијих детаља. Вешовићу нијесу могле да промакну ни „аљине“ које су из Србије стигле за попа Саву Поповића.²¹⁶

Ипак, треба истаћи да је Вешовић на свом терену морао да води више рачуна о сукобу са Турцима него о опозиционим струјама у пограничним селима. Ситуација на овом терену нагло је почела да се заоштрава након Младотурске револуције 1908. године. Умјесто најављених реформи, у Турској је завладао терор над православним становништвом, који се преносио у пограничне дјелове Црне Горе. Велико узнемирење код православног живља изазвао је један догађај у Горњој Ржаници, у зиму 1908. године. Наиме, ржанички Турци и аскери пронашли су пушку код извјесног Милутина, који је радио и живио на имању Арслана Ђеровића. Одмах су га спровели у Гусиње. Микић је писао Вешовићу да овакво поступање турских власти према човјеку који није имао „ни кућу ни башту“, већ је радио на Арслановом имању, може довести до прогона осталих Срба из Горње Ржанице.²¹⁷

Исте године дошло је и до немира у мјесту Брзава код Бијелог Поља. Радомир Вешовић извјестио је предсједника Владе др Лазара Томановића да су Турци истјерали ђаке и ученике из школе у том мјесту и да намјеравају ту да смјесте низаме.²¹⁸ Овај догађај изазвао је незадовољство у народу, који се спремао на оружани отпор. Обласни управитељ тражио је хитан одговор, јер надзорник Цемовић и Маријан Вуковић чекају даља упутства. Томановић је одговорио Вешовићу да преко главара умири народ, јер је Влада интервенисала у Цариграду.²¹⁹ Стање на овом терену није се смирило ни у периоду 1909. године, када је Радомир Вешовић био нераспоређен. На локалитету Велика–Чакор немири су и даље трајали. Турски војници су са куле код локалитета Ваганица (Чакор) убили два лица, и то Вукоту Љ. Кнежевића и Миленка С. Пауновића. Они су прије погибије успјели да убију и ране неколико Руговаца.²²⁰

²¹⁵ Исто.

²¹⁶ Исто.

²¹⁷ ДАЦГ, Збирка Костадин Микић, ф. 1, 10/II 1908.

²¹⁸ Р. Губеринић, *Документа...*, 463.

²¹⁹ Исто.

²²⁰ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 12; 1/1909.

2. 3. Устанак у Малесији 1911. године

Албанци су дали знатан допринос током Младотурске револуције да се укине апсолутистичка власт султана Абдул Хамида II. Самим тим мало је ко очекивао да у будућности може доћи до албанске побуне против турске власти.²²¹ Убрзо по добијању новог устава, који је гарантовао грађанска права, дошло је до културног и политичког полета Албанаца. Ипак, све је кратко трајало. Младотурци су жељели да наметну свим народима у царству јединствени национални осјећај, почевши са спровођењем те политике још од средине 1909. године.²²² Самим тим, на удару се нашао и албански национални покрет. Такође, турске власти су повећале и пореске дажбине, што је довело до низа побуна албанског становништва током 1909. године.²²³ На скупштини албанских првака у Ѓњилану марта 1910. године донијета је одлука да се подигне оружани устанак против Османског царства. Устанак се проширио на Приштину, Пећ, Вучитрн, Ђаковицу и друга мјеста у Косовском вилајету. Порта је за гушење овог устанка мобилисала 40.000 војника под командом Шефкет Тургут-паше, трпећи велике губитке.²²⁴

Наредне године незадовољство се пренијело и на албанско становништво Скадарске Малесије. Већи број албанских првака, незадовољан младотурским режимом, склонио се у Црну Гору. Фебруара 1911. године, у Подгорици је одржан скуп албанске емиграције под руководством њихових главара. Том приликом донијета је резолуција да се емигранти не враћају у домовину док Порта не испуни захтјеве донесене на Другом манастирском (Битољском) конгресу.²²⁵ Албански народни прваци тражили су од Порте повраћај одузетог оружја, смањење пореза, ослобођење од војне службе у мирнодопско вријеме и ослобођење свих политичких затвореника.²²⁶ Скадарски валија дао је мање уступке, као што су одлагање плаћања пореза, стављање ван снаге одлуке о одузимању оружја, као и промјену режима служења војног рока. Мањи број Албанаца повјеровао је у обећање турских власти, док је њих 7.000 напустило Малесију прешавши у Црну Гору.²²⁷

²²¹ Д. Бакић, „Политика Црне Горе према Османском царству...”, 305.

²²² Исто, 306.

²²³ Исто.

²²⁴ Исто, 307.

²²⁵ Đorđe Nikprelević, *Ustanak u Malesiji 1911. godine*, (Podgorica: DOB, 2001), 131–132.

²²⁶ Исто, 132.

²²⁷ Исто.

Албанска побуна, која је тињала од доласка младотурака на власт, помагана је од Црне Горе. Током 1910. године црногорске власти ступиле су у додир са једним од најпознатијих вођа косовских Албанаца Исом Бољетинцом. Послије слома побуне, Бољетинац је средином јуна 1910. године прешао на територију Црне Горе. Послије краћег задржавања у потчакорском селу Велика, Бољетинац је прешао у Андријевицу 2. јула 1910. године.²²⁸ Скадарски валија тражио је од црногорске владе да Бољетинца уклони са црногорско-турске границе. Убрзо је премјештен из Андријевице у Никшић.²²⁹ Краљ Никола је покушао да поменутог албанског првака искористи за дестабилизацију Османског царства.

Током устанка у Малесији 1911. године, црногорска влада је узела активно учешће у помагању побуњеника. Устанак је почео 11. марта 1911. године размјеном пушчане ватре између Хота и Климента са једне стране и турске посаде у Хотској Рапши са друге стране. Сјутрадан су албански побуњеници убили два турска војника и два ранили.²³⁰ У предвечерје самог устанка, код краља Николе боравио је Дед Ђон Љуља. Он је по повратку са Цетиња пренио главарима да се припреме за устанак, а да ће им он издејствовати пушке и муницију.²³¹

Краљевска влада на Цетињу именовала је током албанског устанка бригадира Јанка Вукотића за ванредног комесара, док је за његовог помоћника постављен командир Радомир Вешовић. Током поменутог устанка, Вешовић је имао задатак да организује мале чете, састављене од Куча и Зећана. Ови одреди обучени у албанске ношње прелазили су у Малесију, пружајући помоћ тамошњим устаницима. Вешовић наводи да су за вријеме устанка у Малесији највише страдали Кучи „јер када би који погинуо није се смио дати знак жалости да је одатле, а било је доста мртвих“.²³²

Обласни управитељ из Подгорице, бригадир Велиша Лазовић, пратио је ситуацију у Скадарском вилајету и редовно извјештавао црногорске власти о дешавањима унутар албанских племена. Лазовић је, иначе, по племенској припадности био Куч. У једном од

²²⁸ Богумил Храбак, „Арбанашки првак Иса Бољетинац и Црна Гора 1910 – 1912. године“, *Историјски записи*, 1977/1, 177–178.

²²⁹ Исто, 178.

²³⁰ Ђ. Nikprelević, *Ustanak...*, 133.

²³¹ Исто, 138.

²³² Р. Вешовић, *Мемоари*, 19.

извјештаја које је упутио Вукотићу, он је извијестио да на подручју Скадарске Малесије има непуне двије чете регуларне турске војске. Он је, поред осталог, навео да је граница отворена и да се без већих потешкоћа прелази са једне на другу страну. Бригадир Лазовић у истој депеши напомиње да су код њега били албански прваци и да су тражили пушке и муницију.²³³ У детаљном извјештају даље стоји да су Албанци спремни да ударе на Турке у области Мирдита, Хота, Груда и Климента. Лазовић је предлагао Вукотићу да се албанским племенима подијели 200-300 пушака са муницијом и да се одреди један способан официр који би у Затријепчу одржавао ред на граници.²³⁴

Лазовић је вршио преписку и са Вукотићевим помоћником, командиром Радомиром Вешовићем. У једној депеши извијестио је Вешовића да на граници не постоји стража. Такође, тражио је од њега да се што прије поставе страже, јер је шест Ораховаца покушало да пређе границу, али је успио да их врати кућама.²³⁵ Вешовић је такође био добро упућен у дешавања у Малесији. У једном извјештају који је упутио Јанку Вукотићу, писао је о паљењу албанских села у Врмоши од стране турске војске.²³⁶

Турске власти отворено су оптуживале Црну Гору за умијешаност у малисорску побуну. Садредин-бег је тврдио да црногорски поданици активно учествују у устанку, док црногорски официри руководе борбеним дејствима.²³⁷ Црногорски конзул у Скадру Душан Греговић писао је у својим извјештајима да су припадници скадарског башибозука тврдили да су им оружје одузели Црногорци, а не Малисори. Такође су тврдили да је у борби на Диноши учествовало „преко 150 Куча и Затребчана“.²³⁸

Упечатљиво свједочење о умијешаности Црне Горе у устанак оставио је Вешовић у мемоарима. Он биљежи да је Тургут Шефкет-паша, главни командант турске војске против Малисора, једног дана позвао код себе црногорског конзула Греговића, прошао с њим кроз улогорену војску и том приликом му рекао: „Виђосте ли са колико војске располажем? Зато Вас молим, поручите Вашем Краљу, да успостави ред у својим

²³³ Архив Историјског института Црне Горе (даље: АИИЦГ), ф. 151, Арбанашки устанак 1911, бр. 7, 10. III 1911.

²³⁴ Исто.

²³⁵ Исто, ф. 152, Арбанашки устанак 1911, 1/1911.

²³⁶ Исто, 319/320.

²³⁷ Д. Бакић, „Политика Црне Горе према Османском царству...“, 331.

²³⁸ Исто.

пограничним мјестима и да прекине даље свако прелажење Црногораца у турско, да не прихвата царске поданике и помаже [...] иначе ћу доћи ја да својом војском заведем ред у Црној Гори и потражим и повратим подајнике свога господара“.²³⁹

Важно је напоменути да Греговић није био у потпуности упознат са акцијама црногорске владе током устанка у Малесији.²⁴⁰ Вешовић сматра да је овај разговор био пресудан да црногорска влада нареди Вукотићу да спријечи сваки даљи прелазак црногорских поданика на турску територију.²⁴¹ Како би отклонила сумње у умијешаност у Малисорском устанку, црногорска влада је поставила бригадира Јанка Вукотића за специјалног комесара за одржавање реда на граници. Он је имао задатак да спроведе истрагу о турским оптужбама. Вукотић је у Подгорицу стигао 19. марта 1911. године.²⁴²

Истрагу на терену непосредно је спроводио командир Радомир Вешовић, који је по обављеном послу прослиједио извјештај Јанку Вукотићу. Вешовић је имао задатак да у Фундини и Затријепчу извиди ситуацију и да похвата и спроведе у Подгорицу сва лица која покушају прелазак границе. Он је убрзо по доласку на терен извијестио Цетиње да од Омербожовића до Фундине влада потпуни ред.²⁴³ У другом извјештају упућеном влади на Цетињу он је навео да није могуће доћи до прецизних података о томе ко је и када прешао границу. Тражено се није могло утврдити, наводи Вешовић, јер се није могло заузети свако мјесто на граници, чак и уз употребу више батаљона од предвиђених.²⁴⁴ У пограничним селима Затријепчу, Коћима, Орахову и Фундини живе једноплеменици са устаницима, запажа командир.²⁴⁵ У наставку извјештаја Вешовић је на неки начин правдао граничаре, рекавши да нијесу могли мотрити на све који прелазе границу током дана, а камоли ноћу. Њему је посао нарочито био отежан, јер је становништво које се бавило сточарством било

²³⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 20.

²⁴⁰ Дарко Бакић наводи да је црногорски конзул у Скадру Душан Греговић био увјерен да Црна Гора није била умијешана у сукобе. Штавише, Греговић је у једном извјештају поред осталог записао: „Једино дакле по дужности навео сам вам горње, без да и најмање вјере полажем у истинитост тврђења, али на сваки начин добро би учинили да на исто свратите озбиљну пажњу нашим пограничним војним властима“ (Д. Бакић, „Политика Црне Горе према Османском царству...“, 332).

²⁴¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 20.

²⁴² Ристо Драгићевић, „Малисорске буне 1910. и 1911. године“, *Записи*, књ. XXIV, св. 1–6, 1940, 209.

²⁴³ АБО НМЦГЦ, фонд краљ Никола I Петровић Његош, ф. 58, бр. 53, 26. III 1911.

²⁴⁴ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, 1006/1

²⁴⁵ Исто.

измијешано у долини Цијевне. Након детаљног исљеђивања, он је утврдио да је у борбама могло учествовати 50-60, највише до 100 људи.²⁴⁶

Када је ријеч о наоружавању устаника, Вешовић је утврдио да су Албанци из Црне Горе своје пушке уступили сународницима са друге стране границе, док су до муниције дошли куповином. У његовом извјештају стоји да су Клименти, Кастрати и Хоти посједовали „московке“, које су набавили куповином или крађом. Други дио пушака узели од убијених Куча и Васојевића, закључује командир.²⁴⁷ Након спроведене истраге, Вешовић је утврдио да 98 црногорских држављана није било код своје куће и да се највјероватније налазе у Кастратама.²⁴⁸ Преко укућана им је наредио да се у року од три дана врате или ће бити третирани као војни бјегунци.²⁴⁹ Такође је утврдио да дванаест црногорских војника не посједује код себе пушку, под изговором да су је позајмили или да је на оправци. Због тога је Вешовић наредио да се задрже у притвору док се не установи истина.²⁵⁰ Највише прелазака границе забиљежено је 25. марта, али командир образлаже у извјештају да је ријеч о људима који су послати да врате војску кућама уколико је затекну на турској територији.²⁵¹ Поменути Вешовићев извјештај дјелимично је објављен у *Гласу Црногорца*, почетком априла 1911. године. У чланку, поред осталог, стоји да је командир Вешовић након спроведене истраге на терену оставио потпоручника Пера Вуковића са четири жандарма да мотри на границу, одсутне граничаре и да поднесе тачан списак.²⁵²

Спроведена истрага требало је да аболира Црну Гору од било каквог учешћа у Малисорском устанку 1911. године. Колико је црногорска влада неозбиљно приступила овом послу најбоље свједочи чињеница да су за главног истраживача на терену именовали командира Радомира Вешовића. Наиме, он је, по сопственом казивању, организовао упаде Куча и Зећана на турску територију, помажући устанак у Малесији.²⁵³ На тај начин, човјек који је раније организовао упаде у Малесију сада је требало да утврди колико је црногорских држављана прешло границу и учествовало у албанској побуни.

²⁴⁶ Исто.

²⁴⁷ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/2.

²⁴⁸ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/1.

²⁴⁹ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 191, док. 1006/2.

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹ Исто.

²⁵² „Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 14, 2. април 1911, 1.

²⁵³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 19.

2. 4. Предвечерје рата

Након што је Црна Гора предала избјегле Малисоре турским властима, на граници према Тузима успостављен је ред. Иако су малисорски устаници помиловани од Порте, мир није завладао у потпуности. Наиме, у сјеверном дијелу Албаније остао је велики број устаника под оружјем. Ове групе су наставиле да праве инциденте на црногорско-турској граници, па је званично Цетиње било принуђено да именује новог обласног управитеља на овом простору. По други пут на овај терен упућен је Радомир Вешовић, као обласни управитељ и командант Васојевићке бригаде. Почетком марта ступио је на прву дужност, док је другу преузео 5. априла 1911. године.²⁵⁴

Вешовићев избор био је најбоље рјешење, јер је за вријеме првог боравка у овом рејону упознао и људе и терен. Искуство у овом подручју стекао је као политички комесар и обласни управитељ. Самим тим, црногорској влади је био олакшан избор. Пред само именовање, Вешовић је био на аудијенцији код краља Николе. Он поред осталог биљежи да му је краљ у присуству турског изасланика рекао да ће га даровати више него иједног Црногорца ако успостави ред на граници. Исто обећање добио је и од представника турске власти.²⁵⁵

Прије доласка Вешовића на овај положај, стање на граници је било изузетно тешко. Турски војници су често са својих положаја отварали ватру на граничаре и цивиле у Велици. Један дио становништва поменутог села избјегао је у дубину црногорске територије. Они који су остали, пружали су отпор турским регуларним трупама, одговарајући на пушчану ватру истом мјером. Децембра 1910. године, црногорска влада одредила је Јанка Вукотића за рјешавање пограничних сукоба и питања емиграната.²⁵⁶ Вукотић је са Цетиња дошао у Андријевицу, а одатле у Велику, гдје је појачао страже и извршио разоружавање становништва. За граничаре су постављени људи из унутрашњости Црне Горе. Исти је случај био и са официрима за граничну службу. Умјесто официра из Велике, на ово мјесто су именовани капетани Илија Вујачић и Војин Лазовић.²⁵⁷ Стање на терену се погоршавало

²⁵⁴ Д. Ј. Мартиновић, *Портрети VII*, 42.

²⁵⁵ Вешовић поред осталог наводи у мемоарима: „Ја испуних обећање, али они затајише“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 22).

²⁵⁶ Н. Ракочевић, „Стање на црногорско...“, 505.

²⁵⁷ Исто, 506.

из дана у дан, па је, према расположивим подацима, у Андријевици 1910. године боравило 74 избјеглице.²⁵⁸

Капетан Костадин Микић писао је Обласној управи у Андријевици о стању у Велици. У једном од многих његових извјештаја стоји да турски војници пуцају на становништво поменутог села и да нико не излази из куће.²⁵⁹ На овом подручју често су сељаци због свакодневних обавеза прелазили са једне на другу страну границе. Ови преласци су били неопходни током потраге за стоком, али су од турских стража третирани као намјерна повреда границе. Величани који су прелазили у сусједно село Новшиће због поменутих потреба, били су често под пушчаном паљбом са куле Јечмиште.²⁶⁰

Вешовић се убрзо након преузимања дужности састао са представницима турске власти како би заједнички завели ред на граници. До састанка је дошло маја 1911. године, у Гусињу. У том периоду на овом терену био је Етем-паша са 20.000 војника, спреман да изврши напад на Васојевиће чим добије наредбу од Порте. На састанак је Вешовић отишао са 25 главара и са свим командантима батаљона. Он поред осталог биљежи: „Ово је први случај да су оружани Црногорци слободно могли да уђу у Плав и Гусиње, чиме су Турци мјештани били веома огорчени, говорећи за Вешовића: „Дошао је крмак да разгледа позиције“, док су Срби мјештани у том доласку гајили неку наду“.²⁶¹

Извјештај са ових преговора обласни управитељ је 18. маја упутио министру унутрашњих дјела Марку Ђукановићу. Како стоји у поменутој депеши, црногорска делегација била је лијепо и срдечно примљена од грађанских и војних власти. Вешовић је током преговора тражио да низами не пуцају са куле на цивиле и граничаре. Кајмакам, који је био заступник Етем-паше, обећао је да ће наредити војницима да обуставе паљбу на црногорске положаје, али и да друга страна прекине нападе на турске куле.²⁶²

Обласни управитељ је оптужио турске посаде на пограничним кулама да штите „лупеже“, тј. да им служе као одступница са украденом робом. Он је такође тражио да се

²⁵⁸ Од овог броја у Андријевици је боравило осам главара, 12 учитеља и три свештеника. До средине 1910. године одбјегло је у планине и преко границе око 1.500 људи (Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе...*, 122).

²⁵⁹ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 17; 1/ 1910.

²⁶⁰ Исто, 17; 2/1910.

²⁶¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 22.

²⁶² ДАЦГ, МИД 1911, ф. 193, 1514; 1/1911.

аскери који су учествовали у овим акцијама казне и повуку са кула. Кајмакам је обећао да ће испунити и ове захтјеве. Црногорска делегација тражила је да се поврати покрадена стока. Исте захтјеве је изнијела и турска страна.²⁶³ На састанку је договорено да се одмах отпочне истраживати гдје је украдена стока, а ако се то не може утврдити, да се учињена штета надокнади у новцу. Обласни управитељ је такође захтијевао да се дозволи слободан долазак црногорских поданика на пазаре у Плаву и Гусињу. Овај предлог подразумијевао је и слободан долазак турских поданика на црногорске пазаре.²⁶⁴

Према овом договору, и једна и друга страна издавале би пропуснице приликом одласка на пазаре. Црногорске пропуснице издавале би се у Полимљу, а турске у Плаву или на Пепићима. Сваки војник под оружјем који би био ухваћен на туђој територији, црногорској или турској, имао се на лицу мјеста убити. Цивил кога би власти једне или друге земље затекле на својој територији без пропусног листа, према договору би био спроведен у пограничну команду.²⁶⁵ Све наведено имало је за циљ да се спријече нелегални преласци границе, који су често доводили до погибија са обје стране.

Вешовић је такође инсистирао на томе да се омогући слободан пролаз из Полимља у Велику и у супротном смјеру преко Горње Ржанице. Договором је било предвиђено да се овај пут не може прелазити под оружјем. Капетани и официри имали су право да користе поменути пут у пратњи два војника под оружјем, уз обавезу да се претходно јаве најближој пограничној кули. Под истим условима пролаз је био дозвољен и чиновницима.²⁶⁶ Обласни управитељ је успио да договори са кајмакамом да заједнички посјете Раван изнад Иван Поља, како би установили стварно стање на терену.²⁶⁷ Договор је подразумијевао да након обиласка овог локалитета обје стране напишу извјештај. Вешовић је тражио да се одмах „обали“ шанац на Језерском врху. Турска делегација је и ово прихватила, тражећи заузврат да се као знак добре воље уклоне црногорске страже са Говеђег крша.²⁶⁸

²⁶³ Исто.

²⁶⁴ Исто.

²⁶⁵ Исто, 1514; 2/1911.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ На овом локалитету Турци су годинама уназад сјекли шуму црногорских поданика. Због ових радњи често је долазило до ватрених обрачуна са трагичним исходом.

²⁶⁸ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 193, 1514; 2/1911.

Највећу полемику изазвало је питање емиграната. Кајмакам је тврдио да су они виновници свих сукоба и да се могу вратити у Плав и Гусиње под истим условима као емигранти у Беранама.²⁶⁹ Вешовић је одговорио да он не може силом натјерати никога на повратак, али да ће све оне који не желе да се врате уклонити са границе у унутрашњост Црне Горе. Отворено је и питање Кућана. Турска делегација је тражила да се врате на своја имања. Проблем је био што су они били црногорски поданици који су посједовали имања на турској територији. Обласни управитељ је покушао да објасни турској делегацији да су Кућани купили имања под старим турским режимом и да посједују папире о купопродаји. Он је такође рекао турској делегацији да Црна Гора не може сносити одговорност за сличне неправилности.²⁷⁰ Даљи разговор на ову тему обласни управитељ је прекинуо, уз образложење да нема овлашћење од министра да расправља о том питању.²⁷¹ Из Вешовићевог држања јасно се види да је њему био циљ да успостави мир на граници. Сва друга питања он је сматрао маргиналним, не желећи да полемиче о њима без претходних консултација са Владом на Цетињу.

У завршном дијелу преговора кајмакам је тражио да Црна Гора забрани својим поданицима прелаз границе мимо званичног прелаза на Пепићима. Такође је оптуживао Црногорце да су са Албанцима срушили турску кулу. Тврдио је обласном управитељу да је двогледом гледао како људи у црногорским ношњама преносе оружје и муницију албанским племенима. Вешовић је наведене оптужбе одбацио, уз образложење да међу албанским побуњеницима може бити бјегунаца из Зетске бригаде.²⁷² Поменути извјештај обласни управитељ је прослиједио министру Ђукановићу у десет тачака, тражећи од њега да назначи које су му прихватљиве. На маргини депеше Вешовић је напоменуо да се у околини Гусиња груписала велика турска војска, коју је „својим очима“ видео. Како наводи, осам табора турске војске није доведено на овај терен због умирења „шаке дивљих Малисора“.²⁷³

²⁶⁹ Овај предлог предвиђао је да ће један дио емиграната моћи да се врати на своја имања без било каквих посљедица. Други дио био би подвргнут истрази, како би се утврдила њихова могућа кривица. Трећи дио емиграната, за које су турске власти сматрале да су починили злочине, били би осуђени на затворске казне (ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 193, 1514; 3/1911).

²⁷⁰ ДАЦГ, МИД, 1911, 1514; 3/1911.

²⁷¹ Исто.

²⁷² Исто.

²⁷³ Исто, 1514; 4/1911.

Након поменутих преговора, мир на граници није завладао, иако је црногорска страна све радила да спријечи сукобе. Крајем маја, капетан Лазовић писао је обласном управитељу да турске страже граде утврђења и шанчеве на Чакору, на локалитету Ђевојачки крш.²⁷⁴ Лазовић је писао Вешовићу јуна 1911. године да по његовој наредби није испаљен ниједан метак на турске положаје.²⁷⁵ По наредби обласног управитеља, и Лазовић се састао са турским прваком Османом Нуријем, на Пепићу, како би обезбиједио мир на граници.²⁷⁶

Вешовић је водио сличне преговоре са кајмакамом у Беранама, такође у јуну. Велики број православног живља избјегао је из ових крајева, јер су турске власти покушале да их мобилишу у војску. Извјештај о преговорима упутио је 8. јуна 1911. године министру Ђукановићу. Вешовић, поред осталог, у депеши наводи да кајмакам гарантује безбједан повратак емигрантима. Такође, у даљем тексту стоји да су турске власти за главног кривца означиле Авра Цемовића и да траже од учитеља само Мираша Дабетића.²⁷⁷ Турци су том приликом обећали да ће војни бјегунци служити војску само унутар европског вилајета Османског царства. Повратак је био орочен на 30 дана, па је Вешовић предлагао да се народ савјетује на повратак на своја имања.²⁷⁸ Обласни управитељ је планирао да у унутрашњост земље склони сва она лица која нијесу жељела да се врате на своја имања. На тај начин би, како је наводио, избјегао нереде на граници.²⁷⁹

У мемоарима Вешовић биљежи да су током Беранске буне августа 1911. године²⁸⁰ биле мобилисане Васојевићка и Колашинска бригада. Војници из његове бригаде прелазили

²⁷⁴ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф.1, 152; 1/1911.

²⁷⁵ Исто, 142; 1/1911.

²⁷⁶ Исто, 172; 1/1911.

²⁷⁷ ДАЦГ, МИД, 1911, ф. 193, 1553; 1/1911.

²⁷⁸ Исто.

²⁷⁹ Исто, 1553; 1, 2/1911.

²⁸⁰ Беранска буна из 1911. године била је само једно у низу оружаних побуна, које је српско становништво беранског краја подизало као одговор на терор турских власти. Положај православног живља у овом крају нагло се погоршао након 1906. године. Турска војска отпочела је акцију разоружавања православних села, вршећи злочине над цивилним становништвом. Терор је настављен током 1907. и 1908. године. Мјештани села Лубнице писали су званичном Цетињу, да се турска војска више не може подносити. До највећег инцидента дошло је на Госпођиндан 15/28. августа 1909. године код манастира Ђурђеви Ступови. Том приликом дошло је до рзмијене ватре са смртним исходом. Турске власти су искористиле инцидент и прогласили 800 Васојевића за побуњенике. Терор над српским становништвом настављен је и током 1910. године. Маја 1911. године постигнут је споразум између турских и црногорских власти о прекиду сукоба. Ипак турска страна није испоштовала договор. Током јула и августа 1911. године турске јединице су починиле велики број злочина у беранском крају, што је довело до оружаног отпора српског живља. Беранска буна 1911. године замало је

су у Беранску нахију и поред забране, како би помогли својим сународницима. Војска која је била задужена да спријечи преласке умало није ушла у отворени сукоб са турском војском. Да би смирила стање на граници, црногорска влада је упутила у ове крајеве Јанка Вукотића.²⁸¹ Иако је успио да смири ситуацију, многи су му замјерили што није заузео Беране. Сјећајући се ових догађаја, Вешовић је поред осталог записао да је сердар Вукотић августа 1911. године у згради основне школе у Трепчи окупио све прекограничне главаре. На састанку су били Авро Цемовић, Маријан Вуковић, Томаш Пешић, Вук Дабетић, Вукота Пантовић, са командирима, капетанима и другим угледним људима из бригаде. Том приликом им је рекао: „Ко не слуша јавно мишљење будала је – је ли тако командире Вешовићу?“ Ово је Вешовића збунило, па је одговорио да га није разумио. На то је сердар одговорио: „Тако, тако треба... мњење јавно... и свачију чути, од тога корист извести... Мило ми је што Васојевићи са обје стране границе имају овако једнодушне идеје и прегалаштво. Али том још није вријеме. Брзо ће и то доћи, ако Бог да у здравље Господарево и његових искрених пријатеља и савезника“.²⁸² Вешовић закључује на основу цитираних ријечи да је Вукотић био упознат са преговорима о формирању Балканског савеза. Зато је био знатно строжи према војсци и становништву Беранске нахије него иначе.²⁸³

Гранични сукоби у правцу Плава нијесу били ријешени, већ су се све више заоштравали. Августа 1911. године Вешовић је отпочео акције са циљем умирења граничних сукоба. Већи дио преписке, као и за вријеме свог првог мандата, вршио је са официрима у Велици. Од њих је тражио да складиште одузето оружје и муницију у школи и да му упуте рањене.²⁸⁴ Једно од најважнијих питања за Вешовића било је питање сигурног преласка сељака са једне на другу страну ради обављања свакодневних послова. Наиме, муслиманско становништво посједовало је ливаде на црногорској територији, а православно на турској. Због тога је Вешовић писао капетану Лазовићу да је Новшићанима дозвољено да косе ливаде на црногорској граници. У истој депеши наредио је да се поведе

довела до рата између Црне Горе и Турске. Мир је упостављен тек пошто су турске власти обећале обнову спаљених кућа у Виношкој. (Вукашин Д. Дедовић, „Госпођиндански сабор и „беранска афера“ 1909-1911“, *Баитина*, св. 63, 2024, 397+399.).

²⁸¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 23.

²⁸² Исто, 24–25.

²⁸³ Исто, 25.

²⁸⁴ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф.1, 11; 1/1911; 20; 1/1911.

рачуна да не дође до нереди.²⁸⁵ У другој наредби је писао да је и Величанима дозвољено кошење ливада на турској територији.²⁸⁶ Ипак је напоменуо да се поведе рачуна да се Величани и Новшићани не сусрећу приликом обављања поменутих послова, како би се избјегли нежељени сукоби.²⁸⁷

Посебну упорност требало је уложити да се обустави размјена ватре између црногорских и турских стража. Вешовић је још јуна 1911. године упутио писмо команданту величког батаљона Костадину Микићу, изражавајући чуђење како није у стању да успостави ред.²⁸⁸ Иако су Величани уклоњени из граничних стража, то није дало жељене резултате. Официри и војници из унутрашњости земље такође нијесу могли да реагују мирно на турске провокације, па су истом мјером одговарали на пушчану ватру. Током љета, када су у јеку сезонски послови на ливадама и у катунима, стање се још више погоршавало. Сви покушаји да се спријечи крвопролиће нијесу успјели. У Велици је извјесни Ђуро Куч убио једног аскера на кули Ржаница. Истог дана муслимани из Ржанице и Пепића отпочели су пљачку српског становништва. Лазовић је писао обласном управитељу да је више Срба из Ржанице тражило фишке.²⁸⁹ Стање се из дана у дан заоштравало. Капетан Лазовић је писао Вешовићу тражећи упутства, а овај просљеђивао извјештаје даље на Цетиње. Из њихове преписке може се закључити да је стање у Велици било тешко и да су аскери без разлога нападали црногорске страже.²⁹⁰

Током љета 1911. године Обласна управа у Андријевици се суочила са још једним проблемом. Наиме, у Плаву се појавила колера, па је Вешовић морао да предузме све потребно како би спријечио њено ширење на црногорској територији. Он је 18. августа издао наредбу о строгој забрани ловљења рибе на Лиму, због појаве поменуте болести у Турској.²⁹¹ На основу доступне архивске грађе тешко је реконструисати како се обласна

²⁸⁵ ДАЦГ, Обласна управа Андријевица (даље: ОУА), ф. 1, 42; 1/1911.

²⁸⁶ Након разграничења Црне Горе и Османског царства 1878. године, граница је тако повучена да су ливаде и катун Величана остали на турској територији. На другој страни, исти је случај био и са Новшићанима. У овом селу су већином живјели Албанци исламске вјероисповијести, док је у Велици живјело искључиво српско становништво. Албанске породице су се након продаје имања из Новшића иселиле 60-их година XX вијека. Данас ово село насељава искључиво православно становништво. (Б. Јокић, *Велика и Величани...*, 13-21.).

²⁸⁷ ДАЦГ, ОУА, ф. 1, 14; 1/1911.

²⁸⁸ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 36; 1/1911.

²⁸⁹ Исто, 222; 1/1911.

²⁹⁰ Исто, 223; 1/1911; 251; 1/1911.

²⁹¹ ДАЦГ, ОУА, ф. 1, 39; 1/1911.

управа у Андријевици борила против ове заразе. Ипак, из једне наредбе коју је Вешовић упутио Греговићу, сазнаје се да је граница према Плаву била извјесно вријеме затворена.²⁹²

Због све чешћих инцидената, Вешовић је септембра 1911. године наредио капетанима Драговићу и Лазовићу да ураде све што је потребно како би зауставили оружане сукобе. Уколико то не ријеше, писао је, сматраће их одговорним за сукобе.²⁹³ Ипак, инциденти су и даље настављени, па је обласни управитељ тражио да му се одмах упути лице које је запалило сијено у Горњој Ржаници.²⁹⁴ Пред Вешовићем је био велики изазов на изборни дан 1911. године. Тада је морао да отпусти војнике Љеворечког батаљона како би гласали у свом мјесту.²⁹⁵ За вријеме њиховог одсуства требало је одржати мир, како не би дошло до нежељених сукоба. Због тога је командант Васојевићке бригаде 28. септембра наредио да се хитно испита због чега су се састајали Величани и Ржаничани и о чему су преговарали.²⁹⁶ Септембра 1911. године чинило се да је мир немогуће завести. Вешовић је у једној депеши крајем септембра критиковао команду у Велици због нереда који је владао на њиховом подручју.

Стање се није побољшало ни наредних мјесеци. У депеши од 14. новембра Вешовић је изразио чуђење због чињенице да Величани још увијек посједују оружје, иако је било наређено њихово разоружавање.²⁹⁷ Два дана касније, упутио је извјештај на Цетиње, министру Ђукановићу. У њему је извијестио да је завео ред у Велици уз помоћ официра Зоњића и да су заузети сви положаји око села.²⁹⁸ Даље је наводио да су нeredи избили због пљачке. Према извјештају који је добио од команданта Лазовића, немири су почели јер су Руговци почели да плијене стоку Величанима. Турска страна се пак жалила да црногорски поданици из Велике и Полимља пљачкају стоку и волове.²⁹⁹

Током новембра 1911. године на простору Плава и Гусиња појавио се велики број одметника, односно албанских качака. Вешовић је извјештавао да је до побуна дошло јер

²⁹² Исто, 59; 1/1911; У једној депеши за вријеме колере, Вешовић је издао наређење капетану Лазовићу да заузме положаје око Велике и да их држи док му не стигне смјена (ДАЦГ, ОУА, ф. 1, 61; 1/1911).

²⁹³ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 21; 1/1911.

²⁹⁴ ДАЦГ, ОУА, ф. 1, 43; 1/1911.

²⁹⁵ Исто, 62; 1/1911.

²⁹⁶ Исто, 75; 1/1911.

²⁹⁷ Исто, 101; 1/1911.

²⁹⁸ Исто, 109; 1/1911.

²⁹⁹ Исто, 110; 1/1911.

су турске власти покушале да мобилишу Албанце у аскер. Како наводи у извјештају, одметници су одговорили да су они „вјечити војници“ на „мртвој стражи поред Карадага“. Како даље стоји у Вешовићевој депеши, они не само што нијесу хтјели да иду у царску војску, већ су тражили новац и оружје како би наставили да чувају границу према Црној Гори.³⁰⁰ Са турским властима Албанци су договорили да своје захтјеве прослиједи Цариграду, па Вешовић извјештава да се иста идеја јавила код православног живља. Због тога је од Владе на Цетињу тражио детаљнија упутства. На крају извјештаја он пише да је у Пећи, Ђаковици, Плаву и Гусињу тешко стање. Вешовић закључује да на граници ври и да се могу надати „свакојаким случајевима“.³⁰¹

Крај 1911. и почетак 1912. године обиљежили су немири на црногорско-турској граници према Плаву. Због тога је обласни управитељ тежио да спријечи индивидуалне акције и самовољу православног живља потчакорских села. Сваки наизглед безазлени сукоб могао је да изазове несагледиве посљедице. Због тога се тежило да се Турцима не да ни најмањи повод за рат. Радомир Вешовић је са тим у вези издао строгу наредбу Величанима да не пуцају из пушака за вријеме божићних празника.³⁰²

И поред велике упорности, низа упозорења и забрана, обласни управитељ није успио да среди стање на граници. Треба напоменути да све није ни зависило од њега, односно, чак и ако би он успио да умири црногорске поданике, инциденте су правили турски поданици. На турске изгреде реаговали су црногорски граничари, чиме је отворан нови круг сукоба. Јануара 1912. године инциденти су настављени у рејону Велике. У извјештају који је упућен Вешовићу 29. јануара стоји да је са куле у Ржаници убијен један војник из Машничке чете.³⁰³ Саво Пауновић из Велике писао је јануара исте године Вешовићу да су аскери са 400 тестера сјекли шуму Милована Кнежевића.³⁰⁴ Такође, официр Г. Јокић из Велике писао је Вешовићу да је од стране Новшићана убијено једно лице у близини Иван поља.³⁰⁵

³⁰⁰ ДАЦГ, МИД 1911, ф. 199, 3361; 1/1911.

³⁰¹ Исто.

³⁰² ДАЦГ, ОУА, ф. 1, 31; 1/1912.

³⁰³ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 7; 1/1912. Током 1912. године турски војници су прелазили црногорску границу и сјекли шуму која је припадала Величанима. Низ извјештаја о поменутих догађајима упућен је команданту Васојевићке бригаде и обласном управитељу Радомиру Вешовићу (ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 8; 1/1912).

³⁰⁴ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 1, 8; 2/1912.

³⁰⁵ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 19; 1/1912.

Детаљан извјештај о стању у Плаву и Гусињу упутио је Вешовић 28. марта 1912. године министру иностраних дјела Душану Греговићу. У извјештају стоји да је састанак одржан на Мурини и да турска страна нема јединственог комесара. Вешовић је преговарао са турским мајором Фаиком, за кога је писао да је непосвећен послу и да често прави заплете. Он даље наводи да турски мајор нема ауторитет и да његове наредбе не слуша ни берански ни гусињски кајмакам. Такође, ни он не слуша њихове предлоге, па често долази до „прескубања“ међу њима, наводи Вешовић.³⁰⁶

Вешовић се жалио министру да је представник турске власти током састанка излазио како би се консултовао са Ржаничанима, Новшићанима и Пепићанима. Под њиховим утицајем турски мајор је тражио да се исплати 80 наполеона штете по стану, за укупно 80 станова. Ову надокнаду турске власти су тражиле јер њихови поданици шест година нијесу излазили на катун на Мокрој. Вешовић је ове захтјеве категорички одбио, уз образложење да нијесу излазили на планину услед њиховог „неуредног владања“, а не због црногорске забране.³⁰⁷

Током преговора, црногорска страна је предала три захтјева. Вешовић је поред наведеног тражио: 1) да се ослободи радно земљиште и пашњаци за црногорске поданике на територији Турске, уз гаранцију да ће иста права на црногорској територији имати и турски поданици; 2) да се ослободи пут између Велике и Полимља кроз Горњу Ржаницу; 3) да муслиманско становништво Горње Ржанице и Пепића издиже на катун без оружја „великих пушака“, само са оружјем за пас. Турска страна је прихватила прве двије тачке, док је тачку три одбила тражећи да Црна Гора плати одштету.³⁰⁸

На маргини извјештаја Вешовић опомиње министра Греговића да током прољећа треба добро да се пази на одржавање реда на граници према Плаву. Вешовић пишући о турском мајору запажа да је под утицајем „лупежа“ и да је током преговора дошао у сукоб са њим. Такође биљежи да он не жели мир на граници и да није хтио да чује за „поравнање за покрађе“.³⁰⁹ Због свега наведеног Вешовић моли Греговића да утиче на турске власти да

³⁰⁶ ДАЦГ, МИД 1912, ф. 202, 706; 1/1912.

³⁰⁷ Исто.

³⁰⁸ Исто.

³⁰⁹ Исто, 706; 2/1912.

пошаљу новог изасланика за преговоре.³¹⁰ Из овог извјештаја може се закључити да положај обласног управитеља није био лак. Пред Вешовићем је био тежак задатак. Наиме, требало је да преговара са турским представницима, који су тако лако кршили дату ријеч. Са друге стране, међу турским преговарачима је владала неслога. Самим тим, оно што би Вешовић договорио са једним представником турске власти, други би олако погазио. Због тога је Вешовић и упозоравао да се мотри на границу током прољећа 1912. године.

Током прољећа и лjeta 1912. године стање на црногорско-турској граници се погоршало и поред покушаја обласног управитеља да одржи ред и мир. Вешовић је маја 1912. године писао величком капетану Костадину Микићу да је на Цетиње пренио његову поруку о пуцању на страни Чакора. Од Микића је тражио да са црногорске стране не пукне ниједна пушка као одговор Турцима. Такође је упозорио да се скрене пажња капетану Пауновићу и свим главарима у Велици „да се не шале главом“. Из ове депеше видимо да се обласни управитељ надао да ће аскери умирити Новшићане. Због тога је тражио од Величана да издрже или им је „пукла погибија“.³¹¹ Војник Величког батаљона В. Гојковић оставио је сликовит запис о стању на Чакору у овом периоду. Поред осталог биљежи: „Био сам у стражарски стан, и чух ће свира низамска труба на Шабову главу, и још трубач не предвојио, чух једну пушку ће пуче, па за њом одмах двије. Ми стражари, кад чусмо пуцањ пушака, скочисмо те узесмо пушке, и у толико пуче плотун од низама на нас и то од Језерског врха са Шупљег крша, и од више извора. Ми стражари тога дана нијесмо ни једног фишека сагорели“.³¹² Из цитираног записа види се да су се војници Величког батаљона придржавали наредбе коју им је упутио Вешовић.

Капетан Микић је 24. јуна исте године писао Вешовићу да од 19. јуна пуцњава не престаје, „од са дна Јечмишта до Планинице“. Према његовом извјештају, пуцњаву највише изазивају Руговци и остали Турци из Новшића и плавско-гусињског округа. Црногорска стража је на пуцње одговарала само када би турски војници ушли на њихову територију. Из извјештаја величког капетана сазнаје се да су инциденте изазивали регуларни царски

³¹⁰ Исто.

³¹¹ Čedo Ćulafić, *Prokletijski meterizi*, rukopis, 154.

³¹² Исто, 155.

војници и башибозук.³¹³ Он је такође истакао да се на локалитету Шабова глава груписао велики број Турака.³¹⁴

Из извјештаја који је велички капетан упутио Вешовићу 23. августа, јасно се уочава да су се Турци спремали за већи сукоб. Наиме, извјесни Ратко М. Раденовић из села Метех³¹⁵ извјестио је Микића да су Гусињани са 70 товарних коња отишли у Призрен за оружје и да исто планирају и Плављани. Раденовић је, поред наведеног, извјестио да један Србин ради за Турке и преноси им податке о стању у Црној Гори. Такође, у истом извјештају је наведено да је у Плав стигао телеграм у ком се говори да ће убрзо доћи до рата са Црном Гором.³¹⁶ Добијене податке Микић је прослиједио Вешовићу.

На основу наведеног извјештаја, Вешовић је истог дана упутио нове наредбе команданту Величког батаљона. Од њега је тражио да одмах упути извиднице да донесу извјештаје о стању у Пећкој и Ђаковичкој нахији. Командант Вешовић тражио је да извиђачи утврде да ли је у Пећ и Ђаковицу пристигло још војске.³¹⁷ Такође је инсистирао да се утврди гдје је Џавид-паша, има ли и колико артиљерије у Пећи и Ђаковици, да ли та војска планира напад на Црну Гору и да ли се Арнаути групишу због напада или одбране.³¹⁸ Он напомиње: „Нека војници не жале труда и ако бише за ово погинули боље ће се осигурати њихове породице него за најбоље лично јунаштво“.³¹⁹ За испуњење овог задатка Вешовић је обећао златне медаље.³²⁰ За захтјевне подувате Вешовић је често својим војницима обећавао Обилића медаље. Знао је да ништа не може мотивисати црногорског војника као поменуто одличје. Ипак, било је случајева да војници изврше успјешно задатак,

³¹³ Чедо Ђулафић као борац НОП-а добио је задатак након завршетка Другог свјетског рата, од општинске власти у Плаву, да напише хронику Плава и Гусиња. Иако је рукопис под насловом „Проклетијски метеризи“ завршио 60-их година, никада није штампан. За тему ове дисертације важна су документа која је Ђулафић пронашао у Полимском музеју у Иванграду. Документа обухватају период уочи, током и након балканских ратова 1912–1913. године.

³¹⁴ Ѓ. Ѓулафић, *Prokletijski meterizi*, 155.

³¹⁵ Село Метех у близини Плава такође се налазило у саставу Османског царства. Већински је било насељено муслиманским живљем, што је случај и данас. У селу је живјело неколико српских братстава, попут Раденовића и Ђукића. Видјети опширније: (Славољуб Т. Ђукић, *Ђукићи од Павића Владимираова из Метеха*, (Краљево: Рижа, 2007).

³¹⁶ Ѓ. Ѓулафић, *Prokletijski meterizi*, 156.

³¹⁷ Исто.

³¹⁸ Исто.

³¹⁹ Исто, 156–167.

³²⁰ Исто.

али остану без испуњеног обећања. Такав догађај одиграо се током Беранске буне 1911. године, када је сердар Јанко Вукотић лично боравио у Васојевићима.³²¹

Како Вешовић билежи, убрзо након повратка Вукотића на Цетиње стигла је нова наредба Вешовићу. Сердар је тражио да се оправе путеви и мостови на путу Матешево–Андријевица, гдје ће убрзо да се превози „тежак материјал“. Вешовић наводи у мемоарима да му је тек тада било јасно како се ради о „нечем озбиљном“.³²² Одмах пошто је извршио поменуто наређење, упућена су му два далекобојна топа. Од Министарства војног добио је задатак да их смјести у двориште команде, уз упозорење да се све држи у тајности.³²³ Септембра 1912. године, уз велике напоре, војници Васојевићке бригаде су их извукли на Сјекирицу,³²⁴ односно били су спремни за дејство у правцу Плава и Гусиња. Чекало се само да Црна Гора званично објави рат Османском царству.

Током љета 1912. године гранични сукоби су отпочели у Зети, а затим у Мојковцу. Наиме, јула 1912. године Турци су у Зети без повода ранили два црногорска поданика. Након овог инцидента отпочео је оружани сукоб, који је трајао шест сати. Током тих сукоба страдало је девет, а рањено пет црногорских поданика. Турски губици, према расположивим подацима, били су три погинула и четири рањена војника.³²⁵ Након што је мјешовита комисија извршила истрагу, црногорска влада је упутила Порти оштар протест. У протестној ноти званично Цетиње је тражило да се спријече даљи инциденти.³²⁶ Након поменутог догађаја, до новог сукоба је дошло на црногорско-турској граници, у близини Мојковца. Наиме, турски војници су на црногорске поданике који су радили на свом имању

³²¹ Вешовић у мемоарима описује да је 1911. године требало да достави једно писмо Џевдет-паши. Сви главари Беранске нахије, као и сердар Јанко Вукотић, сматрали су да писмо не треба да носе људи кроз турске и арнаутске положаје, већ да га треба предати некој жени. Вешовић је био против ове идеје, сматрајући да би паша био увријеђен уколико му жена однесе писмо. Он је одабрао три војника и дао им упутства како најбезбједније да стигну до турских стража. Даље наводи да су многи негодовали због ове одлуке, говорећи „како им Радомир закла три човјека“. Сердар Вукотић је наводно обећао, на инсистирање команданта Васојевићке бригаде, да ће војницима ако успјешно изврше задатак додијелити златне Обилића медаље. Задатак је био успјешно извршен, али обећање никада није испуњено (Р. Вешовић, *Мемоари*, 27).

³²² Р. Вешовић, *Мемоари*, 27.

³²³ Исто.

³²⁴ Исто.

³²⁵ Дарко Бакић, „Сукоби у Доњим Васојевићима августа 1912. године“, *Историјски записи*, 1–2, 2023, 71–72.

³²⁶ Исто, 72.

отварали пушчану ватру. Због ових дешавања црногорска влада је више пута интервенисала код Порте. Турска страна, као и увијек, обећавала је мир на граници.³²⁷

Инциденти су отпочели и у Доњим Васојевићима, у тренутку када још увијек није била завршена истрага у Мојковцу. Јанко Вукотић је писао из Андријевице да су се аскери првог на други август напили ракије, а затим кренули да пуцају низ Доњу Ржаницу. Овај инцидент уплашио је како чобане тако и остале сељаке из поменутог села.³²⁸ Другог августа 1912. године око 200 аскера ударило је на Доњу Ржаницу и том су приликом убили Милоша Чукића. На турску паљбу одговорили су наоружани сељаци ради самоодбране. Том приликом страдали су Сура Чукић, Милутин Чукић, Васо Чукић и Мијаило Чукић. Такође, рањена су два лица, Александар и Радосав Чукић. Како даље стоји у извјештају „убили су на мртво жене: Јелку Чукић, Велику Чукић топовским метком, а убили су у куће Маргиту Чукић, а ранили Милицу Чукић“.³²⁹

О дешавањима у Доњим Васојевићима, односно у Доњој Ржаници, извјештавао је и Радомир Вешовић. Он је из Андријевице упутио депешу министру војном, бригадиру Митру Мартиновићу. У депеши је поред осталог стојало да је у поменутом селу погинуло шест Чукића, два Девиха, један Коматина, један Гудовић, Марко Јелић са четворо чељади и Радуле Девих са четири дјевојке. Вешовић закључује да има још страдалих, али да је број непознат и да су заробљени Радуле Чукић, супруга учитеља Чукића са двоје дјеце и жена Гавра Чукића.³³⁰ О истом догађају постоји, поред Вукотићевог и Вешовићевог извјештаја, и извјештај Нова Девиха. Овај извјештај се разликује од оба поменута, иако не у већој мјери.³³¹

Командир Радомир Вешовић, одлуком министра унутрашњих дјела и заступника министра просвјете и црквених дјела Јована С. Пламенца, разријешен је дужности

³²⁷ Исто.

³²⁸ Исто, 73.

³²⁹ Исто, 73.

³³⁰ Исто, 73–74.

³³¹ Дарко Бакић у већ цитираном чланку наводи да Девихев извјештај највише одговара чињеничном стању. Поменути запис, сматра Бакић, даје цјелокупнији увид у дешавања у Доњим Васојевићима. Извјештај о броју страдалих не подудара се са бројем који наводе Вукотић и Вешовић. Поред осталог, у њему стоји да су у Д. Ржаници страдали: Новица Девих, посјечени су Суро, Милош, Васо и Милутин Чукић, Милутин Гудовић, Аксо, Марко Јолић и син му, Мијаиле Ђукић са сином. Од жена су погинуле: Велика, Јаглика и Маргита Чукић, Марија и Милица Јолић, Грана Мићковић и Милица Ђукић. Рањени су Милоња и Новица Коматина, Миљан, Петар Гудовић и Васо Раичевић (Д. Бакић, „Сукоби у Доњим Васојевићима...“ 74–75).

управитеља Васојевићке области 1. јула 1912. године. Нови управитељ Васојевићке области постао је Јован Н. Пламенац, који је до тада био вршилац дужности команданта Приморско-црмничке бригаде црногорске војске.³³²

Два Вешовићева мандата на функцији обласног управитеља у периоду 1906–1908. и 1911–1912. године могу се окарактерисати као успјешни. У овом периоду је добро упознао људе и терен, али и непријатеља. Било би погрешно закључити да му је посао био олакшан чињеницом да је био припадник васојевићког племена. Напротив, то је за њега била отежавајућа околност, јер је био представник власти у свом племену. За вријеме боравка на овој функцији суочио се са низом потешкоћа. Прије свега, требало је да одржи мир на турском подручју, гдје су инциденти трајали још од 1878. године. Потешкоће су нарочито долазиле до изражаја у рејону потчакорског села Велика. Ово село, иако у саставу Црне Горе, било је у непријатељском окружењу. Једина веза са матицом била је преко Шекулара. Због неприступачног терена, Величани су користили прелаз преко турске територије, што је често доводило до сукоба са крвавим исходом. Такође, на самој граници поменутог села налазиле су се турске куле, одакле су аскери отварали ватру на црногорске поданике. Пред Вешовићем се налазио тежак задатак. Требало је да умири Величане, али и да постигне споразум са турском страном о миру. И поред низа потешкоћа и инцидената са смртним исходом, успио је да очува мир, баш до тренутка када је формиран Балкански савез.

Вешовић је сличну политику спроводио и у Беранској нахији, са циљем очувања мира. Ова граница је такође била турсна: на њој је инцидент могао да прерасте у рат. Вешовић је показао завидне способности током преговора са турским властима из Плава и Гусиња и Беранске нахије. Иако се трудио на све начине да очува мир, није повлађивао ни турским кајмаканима, али ни црногорским главарима. Док је представнике турске власти оптуживао да штите „лупеже“, својим официрима је када су кршили наредбе пријетио да ће им „пући погибија“. Вешовићева тврдња да је отворио „очи Црној Гори преко Чакора“, јер комесари прије њега нијесу се „никад пружали мимо Беранске нахије, Плава и Гусиња“,

³³² Службени дио, *Глас Црногорца*, бр. 28, 2. јул 1912, 1; Иако је Радомир Вешовић 1. јула 1912. године разријешен дужности обласног управитеља, и даље је остао на мјесту команданта Васојевићке бригаде.

била је и те како истинита.³³³ Плодове тог успјеха Вешовић је убирао током и након балканских ратова.

³³³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 27.

3. БАЛКАНСКИ РАТОВИ (1912–1913)

3. 1. План ратних дејстава Источног одреда

Након што су Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка формирале Балкански савез,³³⁴ отпочело се са припремама за рат. Према потписаном споразуму, краљ Никола је први објавио рат Турској. Његов проглас штампан је у *Гласу Црногорца* 26. септембра 1912. године.³³⁵ Црна Гора је мобилисала 36.000 војника, Србија 20.000 стајаће војске и 335.000 из резерве, Бугарска 375.000 војника и Грчка 108.000 војника, не рачунајући флоту.³³⁶ Војска Краљевине Црне Горе била је подијељена у три одреда: Приморски, Зетски и Источни. У правцу Скадра дејствовала је главнина црногорске војске, тј. Приморски одред, јачине 8.000 војника, са 34 артиљеријска оруђа, и Зетски одред, од 15.000 војника, са 40 оруђа. У правцу тзв. Старе Србије, на источној граници Црне Горе, дејствовао је Источни одред. У саставу поменутог одреда било је 24 батаљона војске, четири митраљеза и 32 комада артиљеријског оруђа. Источни одред, под командом бригадира и сердара Јанка Вукотића, у свом саставу имао је 12.600 војника, рачунајући и добровољце из беранског краја.³³⁷

Наспрам Источног одреда, у рејону Васојевића, Рашке области и Метохије стајала је турска војска јачине 22 батаљона низама, односно 14.000 људи под оружјем. Ове јединице располагале су са 17 митраљеза и 54 артиљеријска оруђа. Однос снага био је повољнији за турску страну, нарочито што је на почетку рата мобилизација башибозука убрзано расла.³³⁸ Сердар Јанко Вукотић у мемоарима наводи да је Ђаковачка дивизија мобилисала 20-30 хиљада добро опремљених и модерно наоружаних војника. Како даље наводи, дивизија је мобилисала Арнауते и тзв. Бијеле Турке, односно башибозук из Берана, Бијелог Поља, Плава, Гусиња, Рожаја, Ђаковице, Пећи и Пљеваља, уз подршку Арнаута од Косова и

³³⁴ Видјети опширније: Саша Станојевић, *Стварање Балканског савеза 1912* (Ниш: Историјски архив Топлице: Народни музеј Топлице, 2020).

³³⁵ *Глас Црногорца*, бр. 42, 26. септембар 1912, 1.

³³⁶ Борислав Ратковић, „Први балкански рат 1912–1913“, *Војноисторијски гласник*, бр. 2–3, 1987, 117.

³³⁷ Митар Ђуришић, *Први балкански рат 1912–1913*, књ. 3; *Операције црногорске војске* (Београд: Историјски институт Југословенске народне армије, 1960), 160–161.

³³⁸ Исто, 161.

Призрена. У саставу турских јединица били су и Бијели Турци из цијеле Рашке области, закључује Вукотић.³³⁹ Ипак, турске јединице су и поред бројчане надмоћи и бољег наоружања заузеле дефанзивно држање. Ове снаге су биле развучене, слабо или никако повезане, док је башибозук био слабо организован и без нарочите борбене вриједности. Самим тим, Источни одред је на почетку ратних дејстава преузео иницијативу и заузео важна стратешка мјеста.³⁴⁰

Треба напоменути да је одред под командом сердара Вукотића упућен на фронт другоразредног значаја. Мобилизација је већ била отпочела када је краљ Никола сазвао ратни савјет на Цетињу, на коме је требало донијети ратни план. Сједници су присуствовали бригадир и сердар Јанко Вукотић, бригадир Митар Мартиновић, војвода Илија Пламенац, бригадир Блажо Бошковић, сердар Раде Пламенац и бригадир Иво Ђуровић. На овом савјетовању су установљени ратни приоритети. Наиме, краљ Никола је упитао присутне да ли главнина црногорске војске треба да иде на Скадар или у Рашку област. За ријеч се јавио сердар Вукотић, који је као главни правац назначио Скадар. Пошто се нико други није јавио за ријеч, краљ је овај предлог сматрао прихваћеним.³⁴¹ Треба напоменути да је овај предлог Вукотић изнио на основу претходног савјетовања са краљем Николом. Самим тим, одред под његовом командом имао је задатак да „чува леђа“ главнини. Краљ је упозорио Вукотића да продор у правцу Берана, Плава и Гусиња може извршити само ако увиди добру прилику.³⁴²

Према ратном плану, одреду под командом сердара Јанка Вукотића нудила су се три правца напредовања. Први правац: Колашин–Андријевица–Беране, други правац: Колашин – Мојковац – Бијело Поље и трећи правац: Беране–Жабљак–Пљевља. Трећи правац је био периферан, па су у обзир дошла прва два.³⁴³ Источни одред формиран је из састава Четврте дивизије (Колашин) и Дурмиторске бригаде из Треће дивизије (Никшић).³⁴⁴ Под командом бригадира и сердара Јанка Вукотића била је Колашинска бригада, под

³³⁹ Јанко Вукотић, *Успомене из три рата* (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио телевизија Србије, 2020), 200–201.

³⁴⁰ Исто.

³⁴¹ Павле Милошевић, „Операције Источног одреда црногорске војске у Санцаку, Горњем Полимљу и Метохији 1912. године“, *Историјски записи*, 3–4, 1972, 294.

³⁴² Исто.

³⁴³ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 159.

³⁴⁴ П. Милошевић, „Операције Источног одреда...“, 295.

командом командира Милоша Меденице. Ова бригада имала је у свом саставу шест батаљона пјешадије: Ровачки, Горњоморачки, Доњоморачки, Колашински, Липовски и Пољски, и брдску спорометну батерију од четири „Крупова“ топа калибра 75 mm.³⁴⁵

Командир Радомир Вешовић одређен је за команданта Васојевићке бригаде. Он је у саставу бригаде имао шест батаљона пјешадије: Љеворечки, под командом Вука Томовића; Краљски, под командом Радосава Марјановића; Андријевачки, под командом Стефана Драговића; Трепачко-шекуларски, под командом Мила Кењића; Полимски, под командом Вукајла Лабана, и Велички, под командом Костадина Микића. Ова бригада посједовала је и брдску спорометну батерију од четири италијанска топа калибра 75 mm и коморски батаљон.³⁴⁶ Из горе наведеног може се закључити да је Вешовић био надређен командантима батаљона, са којима је сарађивао још док је био обласни управитељ. Самим тим, он је око себе имао људе од повјерења, које је добро познавао, а и они су били упознати са његовим радом. На тај начин сарадња током ратних дејстава била је знатно олакшана.

Поред наведеног, дивизијска артиљерија је бројала два пољска брзометна топа калибра 76 mm руске производње, четири пољска спорометна топа калибра 87 mm италијанске производње и четири спорометна мерзера калибра 150 mm руске производње. Четврта дивизија такође је располагала Митраљешким одјељењем, извиђачима и пионирском четом.³⁴⁷ Због процјене ратног савјета да Источни одред не располаже са

³⁴⁵ Командант Ровачког батаљона био је командир Милета Бећковић, Горњоморачког командир Ђуро Пековић, Доњоморачког командир Јово Меденица, Колашинског командир Периша Влаховић, Липовског командир Васо Дожић и Пољског командир Павле Вујисић. Брдска спорометна батерија била је под командом капетана Божа Ракочевића (П. Милошевић, „Операције Источног одреда...“, 295). Официрски чиновници у црногорској војсци били су: потпоручник, поручник, капетан, командир, бригадир и дивизијар. Чин командира у црногорској војсци, у паралели са чиновима ондашњих модерних европских армија, одговарао је чину мајора и потпуковника. Чин бригадира одговарао је чину пуковника и бригадног генерала, а чин дивизијара чину дивизијског генерала. У моменту избијања Првог балканског рата, црногорска војска није имала у активној служби нити једног официра са чином дивизијара. Овај чин након окончања Другог балканског рата добили су војвода Ђуро Петровић Његош, сердар Јанко Вукотић, Митар Мартиновић и војвода Лакић Војводић. Петровић и Војводић нијесу имали никаквог војничког образовања. (Бранко Бабић, „Црногорска војска – опште карактеристике, организација и модернизација“, у: *Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде: радови са научног скупа Титоград, 26. и 27. април 1983*, књ. 25, Одјељење друштвених наука, књ. 7, (Титоград: ЦАНУ, 1987), 329-343).

³⁴⁶ П. Милошевић, „Операције Источног одреда“, 295.

³⁴⁷ Исто.

довољно људства, у његов састав је ушла и Дурмиторска бригада, под командом командира Јока Вулова Аџића.³⁴⁸

Пред сам почетак ратних дејстава, Источни одред се концентрисао у четири групе. То су биле: Горњолимска група – Васојевићка бригада са двије батерије, једном брдском и једном пољском, са два топа у Андријевици; Колашинска група – Колашинска и Дурмиторска бригада, са двије брдске батерије и јединицама специјалне намјене у Колашину; Прекотарска група – Језерошарански батаљон Дурмиторске бригаде са Добровољачким батаљоном (устанници са турске територије из пљеваљског краја) и једним водом спорометних брдских топова у Жабљаку. Одредска артиљерија била је у Колашину и чинили су је по један вод 7. и 10. опсадне батерије. Такође, поменути групама је придодато и шест новоформираних васојевићких батаљона из рејона Берана (устанници са турске територије).³⁴⁹ Ови батаљони били су под командом војводе Лакића Војводића.

Главнина Источног одреда имала је задатак да наступа правцем Мојковац – Бијело Поље – Беране. Васојевићка бригада под командом Радомира Вешовића требало је да обезбједи операције главнини одреда, затварајући правце од Гусиња, Плава и Чакора према Андријевици. Уколико ситуација на терену дозволи, ове јединице је требало да заузму турска утврђења на сектору Виситор–Чакор–Мокра. Добровољачки васојевићки батаљони имали су задатак да држе Беране под опсадом и спријече продор непријатеља ка Андријевици и Колашину. Прекотарски одред имао је задатак да пређе Тару код села Премћани и заузме турска утврђења.³⁵⁰ План дејстава Источног одреда био је детаљно разрађен, свака бригада је добила свој задатак. Са обје стране границе војска је била спремна за борбу. Чекао се први пуцањ. Сердар Јанко Вукотић је са својим одредом прешао границу 26. септембра у правцу Мојковца.

3. 2. Почетак ратних операција

Шеф штаба Источног одреда командир Мило Матановић издао је наређење 23. септембра управнику слагалишта Радугу Вуисићу да отпочне издавање оружја и муниције. Према овом наређењу требало је издати пушке „московке“, „бердан“ и „верндл“. На

³⁴⁸ Дурмиторска бригада имала је у свом саставу пет батаљона пјешадије: Језерско-шарански, Ускочки, Дробњачки, Жупопивски и Планинопивски (П. Милошевић, „Операције Источног одреда“, 295).

³⁴⁹ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 160.

³⁵⁰ Исто, 161.

почетку, уз сваку пушку требало је издати 100 до 150 метака, да би се касније тај број повећао. Посебно наређење односило се на борце који долазе из пограничних подручја. Ове борце је требало упутити како да рукују са оружјем и на који начин да држе одстојање.³⁵¹ Сердар Јанко Вукотић наредио је 24. септембра команданту Васојевићке бригаде Радомиру Вешовићу да подијели муницију добровољцима из Берана. Истог дана сердар је извјестио Владу на Цетињу о издатом наређењу.³⁵² Упоредо са муницијом и оружјем требало је обезбиједити и санитет. Начелник санитетског одјељења капетан др Мило Иличковић пред сам почетак ратних дејстава упутио је депешу др Јовану Зарубици да се са својим особљем стави на располагање Васојевићкој бригади. Поред ове наредбе, начелник је тражио да се припреми и болница, са што више кревета.³⁵³

Након што су извршене припреме, сердар Вукотић је 24. септембра издао детаљна наређења команданту Васојевићке бригаде. Према овој наредби, Колашинска и Дурмиторска бригада требало је у сриједу 26. септембра да пређу границу у правцу Мојковца и Бијелог Поља. Вешовић је са својим јединицама имао задатак да држи положаје у правцу Плавско-гусињског округа и Ругове. Такође, морао је да усклади своје акције са војводом Лакићем Војводићем и да буде у контакту са њим. Вешовић је требало да своја два батаљона усмјери као планини Мокри, на Штитску главу и Ваганицу. Друга два батаљона требало је да заузму Виситор, док би преостала два батаљона оставио у резерви. Ипак, команданту Васојевићке бригаде било је наглашено да не отвара први ватру на турске положаје.³⁵⁴ Ова наредба била је усклађена са ратним планом који је договорен на Цетињу. Према њему, офанзивно дејство Источног одреда, односно у овом случају Васојевићке бригаде, било је предвиђено само у случају позитивног исхода на другим фронтовима.

Поред поменутог, пред команданта Васојевићке бригаде био је стављен задатак да овлада пограничним турским кулама на Мокри, Чакору, Планиници, Пепићу и на коси Брезоевица. Ова депеша, иако је у суштини била строго војничког карактера, имала је и посебно важан дио који се односио на муслимански живаљ. У том дијелу тражено је од команданта поменуте бригаде да се преко границе „пренесе прича“ да војска краља Николе

³⁵¹ АИИЦГ, ф. 301/1, Источни одред, бр. 111.

³⁵² Исто, 301/1, бр. 64, бр. 65.

³⁵³ Исто, 301/1, бр. 71.

³⁵⁴ Исто, 301/1, бр. 179.

долази да заведе ред и да ће свако ко приступи под његово крило бити заштићен. Такође, било је подвучено да ће бити кажњен свако ко се одлучи да пролива крв.³⁵⁵

Под непосредном командом сердара Вукотића, Колашинска група је 26. септембра кренула у правцу Колашин–Мојковац и убрзо, пред само вече, стигла у рејон Горње и Доње Штитарице. Преко гребена планине Бјеласица упућена су два батаљона Колашинске бригаде, с једним водом брдских топова, правцем Мушовића Ријека – Шишко језеро – Вагани.³⁵⁶ Групе су заједнички извршиле напад на Мојковац. Турска команда одбила је понуду сердара Вукотића да се преда. Борба је настављена. И поред жилавог отпора, град је пао у црногорске руке. Источни одред је заузео важна стратешка мјеста стигавши до локалитета Лепенац, на три сата од Бијелог Поља.³⁵⁷ Након ослобођења Мојковца, сердар Вукотић је наредио покрет ка Бијелом Пољу, гдје су наишли на одлучнији отпор. Турске трупе које су се повукле из Мојковца организовале су се на линији Муминов крш – Пале – Лијеска, како би зауставиле црногорски продор ка Бијелом Пољу.³⁵⁸

Поред жилавог отпора који су пружиле, турске снаге су морале пред Вукотићевим јединицама да се повуку у правцу Сјенице. У ноћи 27. на 28. септембра, у команду сердара Вукотића дошли су муслимански прваци нудећи предају, уз молбу да се Бијело Поље не бомбардује.³⁵⁹ У четири сата поподне, 28. септембра, црногорски барјак завијорио се на војном стану у Бијелом Пољу. Током борби за ослобођење Мојковца и Бијелог Поља, Источни одред је имао знатне губитке. У извјештају који је Вукотић упутио војводи Лакићу Војводићу и команданту Васојевићке бригаде Вешовићу стоји да је у овим борбама погинуло 25 војника и један официр. Број рањених је био знатно већи: 82 војника и три официра.³⁶⁰

Током дејства Источног одреда у правцу Мојковца и Бијелог Поља, турска посада у Беранама је била пасивна. Према истраживањима Митра Ђуришића, у Беранама је турска посада са низама и башибозуком могла бројати око 6.000 људи. Ипак, током горе поменутих операција црногорске војске, беранска посада није угрожавала бокове

³⁵⁵ Исто.

³⁵⁶ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 161–162.

³⁵⁷ „Извјештај са бојишта“, *Глас Црногорца*, бр. 43, 29. септембар 1912, 1.

³⁵⁸ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 167.

³⁵⁹ „Извјештај са бојишта“, *Глас Црногорца*, бр. 44, 6. октобар 1912, 1.

³⁶⁰ АИИЦГ, ф. 301/1, Источни одред, бр. 306.

Колашинске и Васојевићке бригаде.³⁶¹ Главнина црногорске војске кренула је у покрет десном обалом ријеке Лим, нападом из позадине на турске снаге у Беранама. Од почетка ратних дејстава па све до доласка Колашинске групе на овај терен, васојевићки добровољци су држали град под опсадом.³⁶² Турски гарнизон у Беранама пред саму борбу ојачан је са 3.000 Арнаута из Ругове и Истока. Иако добровољачке јединице под командом војводе Лакића нијесу успјеле да спријече турску поуну, ипак су извршиле главни задатак. Наиме, они су од почетка рата успјели да вежу за себе турске посаде у Беранама. Самим тим спријечили су њихов продор ка Андријевици и Колашину.³⁶³ На тај начин знатно су олакшали дејство Вешовићеве бригаде у правцу Плав–Гусиње.

Борбе око Берана вођене су са посебном жестином. Артиљеријска ватра на црногорске положаје била је изузетно јака. Ипак, црногорске јединице су наставиле фронтални напад. Одмах по пристизању Дурмиторске бригаде, командант одреда је одлучио да је уведе у борбу. Сердар Вукотић је наредио да Ускочки и пола Жупопивског батаљона изврше напад на главнину непријатељских снага. На другој страни, Доњоморачки, Липовски и дио Жупопивског батаљона добили су наређење да изврше напад на Тивран (Тифран).³⁶⁴

У овим борбама црногорски војници су били под константном пушчаном и артиљеријском ватром. Ипак, успјели су да заузму Јејевицу и Тивран, чиме су натјерали турске јединице на повлачење ка Јасиковцу. Одмах по паду поменутих мјеста, муслимански живаљ се обратио команданту Источног одреда и команданту Војводићу са молбом за предају. Такође су затражили од команданта турског гарнизона да преда град.³⁶⁵ Након крвавих борби, сердар Јанко Вукотић је тријумфално ушао у Беране 2. октобра 1912. године. Црногорска војска је том приликом заплијенила 14 пољских топова, као и велику количину топовске и пушчане муниције.³⁶⁶ У заробљеништво је пало и 400 Арнаута и низама, као и командант Арнаута Асим-бег Махмутбеговић.³⁶⁷ Након заузимања Берана, званично је

³⁶¹ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 173.

³⁶² Исто, 174.

³⁶³ Исто, 175.

³⁶⁴ Исто,

³⁶⁵ Исто, 178–179.

³⁶⁶ Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, 202.

³⁶⁷ Исто.

формирана и Доњовасојевићка бригада, до тада често називана беранском бригадом. Она је формацијски ушла у састав Источног одреда. За команданта бригаде краљ Никола је именовао Авра Цемовића, кога је произвео у чин бригадира („подарио му“ чин).³⁶⁸ У састав новоформиране бригаде ушли су сљедећи батаљони: Бучко-виницки, под командом Мила Саичића; Лужачки, под командом Марјана Вуковића; Горњосељски, под командом Томаша Пешића; Доњоржанички, под командом Сима Чукића; Будимски, под командом Вука Дабетића; Полички, под командом Вукоте Пантовића.³⁶⁹ Формирањем поменуте бригаде, Васојевићка бригада под командом Радомира Вешовића добила је назив Горњовасојевићка бригада. Ипак, и након преименовања, она је често називана старим именом, о чему свједочи и обимна архивска грађа.

3. 3. Дејство Васојевићке бригаде у Плавско-гусињској области

Васојевићка бригада вршила је продор из Андријевице ка Плаву и Гусињу. Радомир Вешовић као командант бригаде имао је на располагању пет батаљона: Велички, Краљски, Љеворечки, Полимски и Трепачко-шекуларски. Такође, бригада је располагала и једном брдском батеријом, митраљешким одјељењем и једном пољском батеријом. Укупна јачина ових снага била је око 3.000 војника.³⁷⁰ Пред Васојевићком бригадом био је тежак задатак – требало је да одржи изузетно широк фронт, на коме је дјеловао више него два пута бројнији непријатељ. Турске јединице су на почетку ратних дејстава могле да рачунају на помоћ из Пећи и Ђаковице.³⁷¹

Два дана након што су отпочела ратна дејства, 30. септембра, командант Васојевићке бригаде писао је сердару Јанку Вукотићу о стању у Плаву и Гусињу. Вешовић је у поменутом писму извјештавао о кретању становништва и војске. Наводи да је из Гусиња добио писмо у ком се каже да је непријатељска војска јачине 40 низама извукла два топа

³⁶⁸ Миодраг С. Јоксимовић, *Народна Војска Васојевића: 1858–1918* (Андријевица: Ступови, 1997), 231. Авро Цемовић био је човек без икаквог војног образовања.

³⁶⁹ Исто.

³⁷⁰ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 184.

³⁷¹ Исто, 185.

брдске батерије на Кодру више Лаза³⁷² и да се у њиховој близини налази још 100 низама.³⁷³ На основу овог извјештаја може се закључити да турској војсци није стигла очекивана помоћ из Пећи и Ђаковице. Вешовић наводи занимљив податак: Турцима је стигло свега четири човјека, јер су остали упућени у Беране. Ипак, и поред потешкоћа са попуном, „сви имају мишљење да на Васојевиће ударе“.³⁷⁴

Након што су се турске снаге позиционирале за одбрану Плава, Васојевићка бригада је отпочела маневре. Љеворечки батаљон је 26. септембра одмах по отпочињању ратних дејстава добио задатак да изнесе топове на Превију, али се убрзо због недостатка пута одустало од овог плана. Батаљон је повучен у Полимље, гдје је чекао даље наредбе. Током 27. септембра борбе су вођене великом жестином, о чему свједочи официр Васојевићке бригаде Радивоје Милошевић. Он, поред осталог, наводи да је борба трајала цијели дан и да је један војник „посјекао“ Турчина, иако је то било забрањено још 1876. године.³⁷⁵ Вешовић је 29. септембра издао наредбу Љеворечком батаљону да врши продор лијевом обалом ријеке Лим, како би заузела положаје на Виситору. Наредног дана Васојевићка бригада је вукла топове у правцу Пепића како би артиљерија дејствовала према Плаву. Овај задатак је успјешно извршен, а црногорска артиљерија је под командом Вида Булатовића дејствовала на турске положаје на десној обали Лима. Исте вечери Љеворечки батаљон је заузео турску кулу на Виситору, чиме је успјешно извршен један од првих задатака постављен пред команданта Васојевићке бригаде.³⁷⁶

Вешовић је након првих успјеха 30. септембра извјестио команданта Источног одреда о стању на његовом сектору. Турци су јаком артиљеријском ватром на Велички батаљон покушали да заузму Ваганицу и Нишавин гроб, али су били одбијени.³⁷⁷ Вукотић је био више него задовољан заузимањем турске карауле на Виситору, што није скривао ни у писму команданту Вешовићу. Заузимање важног стратешког мјеста Вукотић је Вешовићу

³⁷² Ливаде Кодре и ливаде Лазе су локалитети који доминирају над селом Новшићи. Због свог положаја ове ливаде су биле стратешки важне тачке. Са њих се лако контролисало поменуто село. Брзо се могло стићи и до Велике, Плава и изаћи на планину Чакор. Турска батерија са ове позиције имала је стратешки повољан положај, јер је могла да дјелује на црногорску војску која је вршила продор из Мурина ка Новшићу. Видјети опширније: (М. Кнежевић, *Велика и Новшиће...*)

³⁷³ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 291.

³⁷⁴ Исто.

³⁷⁵ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански рат 1912–1913, 1–2.

³⁷⁶ Исто, 2.

³⁷⁷ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 48.

честитао сљедећим ријечима: „Честитам теби и браћи Васојевићима јуначки и полетни поступак“.³⁷⁸ Такође је наредио да се утврде положаји на Виситору и да се не иде даље уколико ситуација није повољна. Сердар је у истој депеши наредио да се Обласној управи у Подгорици упуте ратни заробљеници.³⁷⁹ У извјештају који је упутео на Цетиње, командант Источног одреда је такође похвално говорио о Вешовићевим дејствима. Он је, поред осталог, навео да је командант Васојевићке бригаде „мудро оперисао“ и заузео цијели Виситор „па му се сада не бојим“.³⁸⁰

Током 27. септембра турске снаге су под командом Џавид-паше извршиле продор на Чакор. На том терену већ је био позициониран Велички батаљон, око 300 људи, под командом Костадина Микића. Бројчано надмоћније турске снаге имале су план да затворе у обруч и униште батаљон под Микићевом командом, а да затим брзим нападом продру на Сјекрицу и заробе црногорске топове. Микић је ипак уз велике напоре успио да одржи положаје, храбрећи војнике да ће ускоро стићи помоћ од Вешовића.³⁸¹ Турци су запалили Велику, надајући се да ће тако сломити морал Величког батаљона. О тешким борбама на Чакору најупечатљивија свједочанства оставио је Чедо Ћулафић, у већ цитираном рукопису. Он, поред осталог, наводи да су војници Величког батаљона гледали како им страдају породице и сав иметак, али нијесу дозволили да топови падну у турске руке. Један од учесника боја тобџија Немања Булић био је увјерен да ће читав батаљон stradати.³⁸² Велички батаљон је имао мотив више за борбу, јер је Велика, као погранично село окружено турским кулама, годинама трпјела турски терор.

У периоду 28. на 29. септембар, Вешовић је наредио напад на турске куле од Ржанице до Виситора. Његове јединице су успјешно заузеле и уништиле кулу Пепићи, а затим Мали Виситор, у размаку од сат времена. Поред поменутих кула, Васојевићка бригада је уништила и пар шанчева у Ржаници. Десно крило борбене групе разорило је подземни шанац и том приликом заплијенило два брзометна „Крупова топа“, са свом потребном опремом.³⁸³ Из Вешовићевог извјештаја, који је упутео Вукотићу 29. септембра, сазнаје се

³⁷⁸ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр 350.

³⁷⁹ Исто.

³⁸⁰ *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 1, 43.

³⁸¹ Ћ. Ћулафић, *Prokletijski meterizi*, 163.

³⁸² Исто, 164–165.

³⁸³ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 347.

да су губици у бригади били незнатни. Са друге стране, наводи да су приликом заузимања куле у Новшићу заробили 36 аскера, неколико пушака, муницију, два коња и нешто брашна, уз велике турске губитке. Борбени морал Васојевићке бригаде био је на високом нивоу. Како наводи њен командант, војници су са „највећом вољом и ријетком енергијом“ упадали у шанчеве и заузимали турске куле.³⁸⁴ Извидница Васојевићке бригаде 29. септембра била је надамак самог Плава, код села Брезојевице.³⁸⁵ Из наведеног се види да је Вешовић првих дана по почетку ратних операција извршио задатке постављене пред њега. Наиме, он је сва важна стратешка мјеста, као и турске куле на прилазима Плаву, заузео без већих потешкоћа.

Пред Васојевићку бригаду нијесу били постављени искључиво офанзивни задаци. С обзиром на чињеницу да је поменута бригада била претходница Вукотићевој групи, пред њу су стављани и извиђачки задаци. Самим тим, командант Источног одреда је 1. октобра писао Вешовићу да „вјеште Величане“ пошаље у извидницу у Плав, Пећ и Ђаковицу. Требало је да извиђачи прикупе податке да ли је Риза-бег са 1.000 Арнаута дошао у Гусиње.³⁸⁶ Командант Васојевићке бригаде је убрзо извијестио команду одреда да је вијест о доласку бега у Гусиње лажна и намјерно „протурена“ од Турака.³⁸⁷

Током 1. октобра, положај Величког батаљона на Чакору био је угрожен. Турске снаге су извршиле снажан продор ка Приједолу, натјеравши јединицу Костадина Микића на повлачење у правцу Сјекирице. Због опасности да турске јединице заробе црногорске топове, Вешовић је извршио усиљени марш. Са доста муке је, уз помоћ артиљерије, заузео Приједол и Нишавин гроб, одакле је о томе извијестио сердара Вукотића 3. октобра.³⁸⁸ Губици Васојевићке бригаде били су знатни: четири погинула и 14 рањених. Међу погинулима био је и један поручник, а међу рањенима и командант Трепачко-шекуларског батаљона Мило Кењић. Да се радило о изузетно тешким борбама свједочи и сам Вешовић. Он на маргини поменутог извјештаја наводи да је непријатељска погибија била велика и да су му војници донијели 20 обиљежја са мртвих турских војника.³⁸⁹

³⁸⁴ Исто.

³⁸⁵ Исто.

³⁸⁶ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 351.

³⁸⁷ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 352.

³⁸⁸ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 353.

³⁸⁹ Исто.

У борбама од 1. октобра Васојевићка бригада је заробила десет аскера и четири војника из Плава. Обје војске су се храбро бориле. Турци су одлучно бранили своје положаје, али и нападали истурене дјелове црногорске војске. Јединице под Вешовићевом командом успјеле су да сачувају пређашње положаје и да заузму нове, на обали Лима у близини Плава. Све турске куле на овом сектору биле су порушене.³⁹⁰

Током напредовања црногорске војске у правцу Плава, Вешовић се суочио и са недисциплином у својим редовима. У селу Новшићи црногорски војник Милија Николић запалио је пар муслиманских кућа. Командант Васојевићке бригаде био је видно незадовољан овим чином, образлажући у извјештају да је на тај начин спријечена муслиманска предаја.³⁹¹ Познајући прилике на терену, Вешовић је страховао од освете, на коју се није дуго чекало. Наиме, истог дана у предвечерњим часовима Новшићани и Руговци су упали у Велику и том приликом запалили велики број кућа. Турци су, такође, у садејству са Арнаутима, напали село Брезојевице. Арнаутска група била је под командом Бајрам Цура и сина Риза-бега.³⁹²

Бригадир и сердар Јанко Вукотић добио је 3. октобра детаљан извјештај од команданта Вешовића. Бригада је у том тренутку држала положаје на сектору Планиница, Чакор, Равно брдо и Језерски врх. Иако су турске снаге пружале жесток отпор, биле су принуђене да се повуку у правцу Јечмишта. Вешовић, поред осталог, наводи да је његова бригада у овим борбама имала једног погинулог и два рањена борца. Војници Васојевићке бригаде су команданту донијели 40 непријатељских обиљежја и један барјак.³⁹³

Турске јединице биле су попуњене мањим бројем Арнаута из Гаша и Горњих Краснића и са нешто артиљерије. Вешовић је писао команданту Источног одреда да поново постоје вијести о доласку Риза-бега у Гусиње, али да их он не може са сигурношћу потврдити. О жестоким борбама на Чакору свједочи и податак да црногорска војска није успјела заробити ништа од војног материјала, јер је све било уништено артиљеријском ватром. Вешовић је у поменутом извјештају нагласио да је употреба брзометних топова

³⁹⁰ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 354.

³⁹¹ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 357.

³⁹² АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 358; исто, бр. 359.

³⁹³ АИИЦГ, ф. 1, 301/І, Источни одред, бр. 407.

била кључна за заузимање ових положаја. Како даље наводи, не би могао ништа учинити само са брдским топовима.³⁹⁴

Након крвавих борби на сектору око Плава, пред Вешовићем је био задатак да одржи положаје до доласка главнине. Сердар Вукотић упутио је Васојевићкој бригади у помоћ два батаљона под командом Томаша Пешића и Мила Саичића. Њима је било наређено да, што је могуће прије, дођу до Приједола. О исцрпљености црногорске војске свједочи и извјештај који је Вукотић упутио Вешовићу 3. октобра. У њему, поред осталог, сердар пише: „Гледај држи се док ми дођемо јер прије не можемо. Војску сам подавио од умора“.³⁹⁵

Истог дана Вешовићева група је морала да настави борбу код турских кула на Кукољском врху и Ваганици. У овим борбама Васојевићка бригада је имала седам погинулих војника и једног погинулог поручника, извјесног Лабовића, који се храбро борио и пао у јуришу. Бригада је имала и 24 рањена војника, од тога седам тешко рањених.³⁹⁶ Ове борбе су се одиграле прије доласка Пешићевог и Саичићевог батаљона. Иако је помоћ каснила, Вешовић је писао сердару Вукотићу да је „војска по све одушевљена“.³⁹⁷ С обзиром на чињеницу да је Васојевићка бригада наставила борбу, командант Источног одреда био је принуђен да поново реагује. Вукотић је с тим у вези писао Вешовићу да држи заузете положаје и да се не излаже беспотребној погибији, јер он стиже са главнином.³⁹⁸

Сердар Јанко Вукотић упутио је команди Васојевићке бригаде 4. октобра детаљан план о нападу на Плав. Према овом плану, командант Мило Матановић требало је да крене 5. октобра са два батаљона и једном брдском батеријом да заузме Зелатин, који је држао Андријевички батаљон. Главнина војске, под непосредном командом бригадира Јанка Вукотића, требало је да крене у напад на Мокру 6. октобра. Након заузимања поменутих положаја, план је био да се заједнички удари на Плав и Гусиње, како би се турске јединице одсјекле од Арнаута.³⁹⁹

³⁹⁴ Исто.

³⁹⁵ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 443.

³⁹⁶ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 444.

³⁹⁷ Исто.

³⁹⁸ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 448.

³⁹⁹ АИИЦГ, ф. 85, Оригинална документа из архива Јанка Вукотића, 4. X 1912.

Полимски и Љеворечки батаљон добили су наређење да држе положаје на Виситору и коси Пепиће. Трепачко-шекуларски батаљон требало је да осигура лијево крило Источног одреда од напада Руговаца. Велички батаљон имао је задатак да врши извидницу и води главнину војске. Краљски батаљон био је одређен као претходница са Величким батаљоном.⁴⁰⁰ Према Вукотићевом плану, требало је 6. октобра да се састане са командантом Васојевићке бригаде Радомиром Вешовићем на Ваганици и Мокри. Од њега је тражио да упути Величане да извиђају, не само у Плаву и Гусињу него и у Пећи и Ђаковици. Колико су ова извиђања била значајна за даље напредовање Источног одреда свједочи и чињеница да је Вешовићу било дозвољено да обећа Величанима Обилића медаље за успјешно обављен задатак.⁴⁰¹

Васојевићка бригада је већ 6. октобра извршила напад на турска утврђења Ђевојачки крш, Шабова глава, Црвени крш и Језерски врх на Чакору. У овим борбама Вешовић је имао тројицу погинулих и пет рањених. Васојевићка бригада заробила је три брдска „Крупова“ топа са муницијом, као и знатан ратни материјал и 26 врећа брашна. Борбени морал био је на високом нивоу, а расположење добро и поред тешких борби. Бригада је тражила јуриш на Плав, што је командант одбио, јер је планирао да Плављане позове на предају.⁴⁰²

До предаје ипак није дошло, па је Васојевићка бригада заузела Плав 6. октобра. Вешовић је писао сердару Вукотићу да је бригада под његовом командом око десет сати ушла у град. Поред осталог, Вешовић је записао: „Данас се над дивљим Плавом вије слободна застава црногорска“. У даљем извјештају он наводи да се војска Риза-бега након пораза повукла у правцу Ђаковице и Пећи.⁴⁰³ У тренутку ослобођења Плава, главнина црногорске војске под командом сердара Вукотића налазила се на Чакору. Вукотић је извјестио на Цетиње да се даље не може због густе магле. Такође је тражио да му се што је могуће прије пошаље хљеба и брашна за 6.000 људи.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Исто.

⁴⁰¹ АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 449.

⁴⁰² АИИЦГ, ф. 301/ІІ, Источни одред, бр. 595.

⁴⁰³ АИИЦГ, ф. 301/ІІ, Источни одред, бр. 596.

⁴⁰⁴ АИИЦГ, ф. 301/ІІ, Источни одред, бр. 584.

Са Чакора је командант Источног одреда 7. октобра упутио честитке команди Васојевићке бригаде. У поменутом телеграму упућеном команданту Вешовићу се наводило: „Из свег ти срца честитам теби и подручној ти храброј војсци [...] грлим и капу скидам свакојему Васојевићу“. Вукотић је даље савјетовао команданта поменуте бригаде да заузме „јаке положаје“, а да ће он рано ујутру стићи у Плав. Такође га је упозорио да ступи у сарадњу са командиром Матановићем, јер га до сад није узимао у обзир.⁴⁰⁵ Вукотић је овом приликом тражио да му се упути десетак Величана, јер од магле није могао даље, а није имао по коме ни телеграм да упути.⁴⁰⁶

Одмах након уласка Васојевићке бригаде у Плав дошло је до првих инцидената. Војници Љеворечког батаљона почели су да пљачкају муслиманско становништво. Бијесан због таквог развоја догађаја, Вешовић је смијенио команданта Љеворечког батаљона. Ипак, Вуко Томовић је сјутрадан враћен на дужност.⁴⁰⁷ Важно је напоменути да је црногорској војсци прије почетка ратних дејстава била строго забрањена пљачка, као и паљење кућа и убијање становништва. Вешовић је у једној наредби, поред осталог, нагласио: „Никакви изговори од кога било, услед глади, тешкоће путовања, рђавог конака, рђавог времена и др. не оправдавају дјело пљачке“. ⁴⁰⁸ Такође, он је наредио официрима да предузму све потребне мјере како би спријечили пљачку, паљевину, убиства и слична недјела.⁴⁰⁹ Како наводи хроничар Плава и Гусиња Мустафа Мемич, Вешовић је током поменутих операција оставио утисак достојанственог команданта, а Вукотић примјерног и правичног човјека, што истичу и бошњачки историчари.⁴¹⁰

О достојанственом држању команданта Васојевићке бригаде свједочи и савременик горепоменутих догађаја Андрија Мијатовић. Он је, како тврди, преносио повјерљиве податке команданту Вешовићу из Гусиња у Плав. Мијатовић је примио у кућу тридесет промрзлих војника који су се вратили са Богићевице изнад Плава. За њихов опоравак требало је обезбиједити дрва за огријев, које он није имао. Због тога је из дворишта

⁴⁰⁵ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 597.

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански рат 1912–1913, 3.

⁴⁰⁸ Ђ. Ђулафић, *Prokletijski meterizi*, 173.

⁴⁰⁹ Исто.

⁴¹⁰ Mustafa Memić, *Plav i Gusinje u prošlosti*, (Beograd: „Veljko Vlahović “- Kultura, 1989), 195–196.

комшије муслимана украо дрва и на тај начин спасио промрзле војнике.⁴¹¹ За овај чин Вешовић га је позвао на одговорност. Мијатовић наводи да га је спасао један црногорски официр, који је пред командантом бригаде отпасао сабљу, рекавши том приликом да је неће ни вратити ако се преступнику нешто деси. Вешовић га је ослободио, уз напомену да ће за сваки сљедећи преступ одговарати лично њему или краљу.⁴¹² Из свега наведеног може се закључити да Вешовић није дозвољавао ни ситне преступе својим војницима, а камоли да им је толерисао пљачку и убиства.

Убрзо пошто је црногорска војска ослободила Плав, у команду Васојевићке бригаде дошла је делегација муслиманских првака. Командант бригаде је ову групу срдечно примио, а они су обећали да ће без отпора предати Плав и Гусиње и сва села. Радомир Вешовић је о овом разговору извијестио команданта Источног одреда. Такође је јавио сердару Вукотићу да ће сјутрадан, 7. октобра, са четири батаљона кренути у Гусиње.⁴¹³ Око 11 сати 7. октобра црногорска војска је ушла у Гусиње. Прваци из Гусиња и околине предали су оружје команданту бригаде. Вешовић је истог дана писао бригадиру Вукотићу о уласку у варош, наводећи да је одушевљење код војске неописиво. У истом извјештају навео је да ће остати у вароши док не заведе ред и да ће ту сачекати команданта одреда.⁴¹⁴

Ипак, и поред обећања о предаји оружја које су дали плавско-гусињски прваци, стање на терену је било другачије. У Гусињу се налазио велики број Арнаута, па је Вешовић молио Вукотића да што прије дође у варош. Из депеше коју је упутио 7. октобра јасно се види да је командант бригаде страховао од груписања Арнаута. Због тога је, на позив Вукотића да дође код њега, одговорио да није у могућности да остави положај.⁴¹⁵

Борбе на овом сектору још увијек нијесу биле окончане. Ситуација се погоршала 9. октобра. Сердар Вукотић је приликом изласка на Приједол затекао Колашинску бригаду у борби са турским јединицама. Турска војска је располагала са топом и два митраљеза, па је сердар Вукотић наредио Вешовићу брзи покрет. Од њега је тражио да, чим прими писмо, упути један батаљон и изврши напад у правцу Језерског врха. На тај начин повезао би се са

⁴¹¹ Č. Ćulafić, *Prokletijski meterizi*, 173.

⁴¹² Исто, 174.

⁴¹³ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 598.

⁴¹⁴ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 599.

⁴¹⁵ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 600.

његовом групом и заједнички би уништили турске снаге, које су дошле да поново заузму Плав и Гусиње. Вешовићу је два пута подвучено да одмах крене, уз сердареву напомену да се нада да неће закаснити.⁴¹⁶ Васојевићка бригада је већ 10. октобра заузела Језерски врх, који је предала Горњосељском батаљону. Командант Микић је затим са Величким батаљоном и три чете Горњоморачког батаљона заузео локалитет Старац на Чакору. Микић је предложио команданту Источног одреда да напад иде правцем: Јеленак – Слано поље – Рељино камење – Бијело поље до Пећи. Такође, према његовом плану, Трепачко-шекуларски батаљон требало је да врши продор преко Бабиног поља, путем који води за Дечане.⁴¹⁷

Сердар Јанко Вукотић је 10. октобра извршио напад на Планиницу и протјерао турске јединице низ Ругову. Њему су у помоћ на лијевом крилу дошле јединице Доњовасојевићке бригаде, под командом Авра Цемовића. Након извршеног продора, командант Источног одреда писао је Вешовићу да се налази у Ругови, „да на траг не може нити жели“ и да иде у даљи продор до Пећи. Од њега је тражио да му осигура десно крило и да се не упушта у борбу све док он не дође до Патријаршије.⁴¹⁸

За то вријеме Вешовић је боравио у Гусињу. Становништво у овој вароши било је незадовољно због најављеног разоружавања. Ипак, већих инцидената није било. Вешовић је планирао да након одузимања оружја изврши напад на Валбону, гдје су се груписале непријатељске снаге.⁴¹⁹ Првих дана по разоружавању, командант Васојевићке бригаде је упутио у Андријевицу 42 лица из Мартинића и приближно толико лица из Вусања.⁴²⁰ Разоружавање је у почетку ишло споро, али одлучно. Вешовићева акција је убрзала тај процес.⁴²¹ Важно је напоменути да је командант Источног одреда сердар Јанко Вукотић још 8. октобра извијестио краља Николу о незадовољству муслиманског живља. Он је, поред осталог, истакао да се сто муслиманских фамилија које су избјегле прије уласка црногорске војске вратило у Плав. Међу избјеглима је био и Хасо Феровић,⁴²² који се са браћом склонио

⁴¹⁶ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 652.

⁴¹⁷ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 663.

⁴¹⁸ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 669.

⁴¹⁹ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 664.

⁴²⁰ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 666.

⁴²¹ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 667.

⁴²² Хасо (Асо) Феровић био је син Јакупа Феровића, који је 1879. године погинуо у борби са црногорском војском у боју на Новшићу. Октобра 1912. године Хасо Феровић био је управник Плава. Ипак, приликом уласка

у Бабино поље. Вукотић наводи да је Феровић то урадио под притиском и из страха од Ђаковчана, али да ће се вратити у Плав.⁴²³

Након што је колико-толико стабилизовао ситуацију у Гусињу, Радомир Вешовић је 11. октобра упутио један одред у Валбону, да тамошње становништво приволи на предају.⁴²⁴ Ипак, до предаје није дошло, па је напад отпочео 13. октобра. За заузимање поменутог села Вешовић је одредио 2. 3. 4. и 5. чету, док је 1. чета стављена у резерву. Полимски батаљон и поменуте чете Љеворечког батаљона нијесу успјели да изврше задатак, па је официру Радивоју Милошевићу наређено да уведе своју чету у борбу.⁴²⁵ Милошевић је одмах по доласку на положај наредио напад и село је заузето на јуриш. Васојевићка бригада је у овим борбама претрпјела знатне губитке, па је село по заузимању запаљено.⁴²⁶ За разлику од Милошевићевих тврдњи о знатним губицима, *Глас Црногорца* је извјештавао да су губици били незнатни.⁴²⁷ Вешовић је 14. октобра наредио повлачење војске из села. Рањеници су упућени за Андријевицу, а погинули сахрањени на Плавском гробљу. Љеворечки батаљон се улогорио на Бабином пољу изнад Плава, гдје је требало да сачека нова наређења.⁴²⁸ Источни одред успјешно је завршио прву фазу операције. Све је било спремно за продор у Метохију. Јединице под непосредном командом сердара Вукотића већ 10. октобра извршиле су продор у Ругову, одакле је планиран даљи продор у правцу Пећи. Васојевићка бригада држала је положаје у Плаву и изнад њега, припремајући такође продор у Метохију.

црногорске војске у варош, није организовао отпор, већ се мирно повукао у Косовску Митровицу. Његово пасивно држање приликом уласка Васојевићке бригаде у град негативно је примљено код муслиманског и албанског живља. Непознати пјесник, савременик поменутих догађаја, поред осталог је записао: „Хасан аго женска страшљивице, што се бојиш вуче од лисице? Како су те Власи уплашили од кад су ти баба погубили на Новшиће силног Јакуп Фера, што га уби пророкова вјера. Феровићу ти знаш трговати ал не знадеш сад како се рати“ (Ћ. Ћулафић, *Prokletijski meterizi*, 175).

⁴²³ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 602.

⁴²⁴ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 685.

⁴²⁵ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 3.

⁴²⁶ Радивоје Милошевић наводи у сјећањима да је један војник Васојевићке бригаде у Валбони убио заробљеника, након чега му је наређено да се врати кући. Радомир Вешовић је након поменутог догађаја оштро критиковао команданта Љеворечког батаљона Милошевића што војника није предао војном суду (АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански рат 1912–1913, 2).

⁴²⁷ „Извјештаји са бојишта“, *Глас Црногорца*, бр. 47, 20. октобар 1912, 1.

⁴²⁸ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански рат 1912–1913, 3.

3. 4. Операције Васојевићке бригаде у Метохији

Продор у Метохију могао се извршити у три правца: Беране–Рожаје–Пећ, Беране–Чакор–Ругова–Пећ и Беране–Андријевица–Плав–Богићевица–Дечани. Прва два правца водила су ка циљу, односно заузимању Пећи. Оба путна правца су исте дужине, али је пут Беране–Рожаје–Пећ био проходнији. Правац Беране–Чакор–Ругова–Пећ био је тежи у односу на поменути. Овај правац водио је кроз неприступачне терене и планинске тјеснаце, гдје је Источни одред тешко могао развити јаче снаге. Такође, нападач је на овом сектору морао организовати и бочну заштиту. Турске јединице су на овом правцу могле организовати јаку одбрану и са слабијим снагама. На руку им је ишла и конфигурација терена, па се самим тим могла организовати одбрана на низ узастопних линија у дубини.⁴²⁹

Трећи правац такође је водио кроз неприступачан терен у правцу планине Богићевица. Туда могле су се упутити само помоћне снаге, јер би тим правцем јединице изашле 12 километара јужно од Пећи. Из свега наведеног може се закључити да је најповољнији правац био Беране–Рожаје–Пећ. Ипак, сердар Вукотић је овај правац одбацио, иако је био географски и топографски најповољнији. Он је главнину непријатељских снага очекивао на сектору Пећ–Ругова–Чакор. Самим тим, да се командант Источног одреда определијелио за повољнији правац, у рејону Чакора би остале слабије црногорске снаге. Такође, постојала је опасност да упућивањем слабијих јединица, на поменутом сектору буде угрожена читава акција.⁴³⁰

Васојевићка бригада је након борбе на Богићевици 17. октобра извршила даљи продор ка Дечанима. Већ сјутрадан, војници те бригаде су уз велике напоре, ручно, без употребе коња, извукли топове на врх Богићевице, како би их употрежили у ослобађању Дечана. Официр Љеворечког батаљона Радивоје Милошевић записао је да не вјерује да су игдје на свијету извлачени топови по тако тешком терену и таквом земљишту.⁴³¹ На путу ка Дечанима падала је киша, која је убрзо прешла у снијег. Самим тим, преношење топова је било још више отежано. Тешки услови на путу довели су до пуцања једног точка на топу,

⁴²⁹ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 200.

⁴³⁰ Исто.

⁴³¹ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 4.

што је изазвало бијес код команданта Вешовића. Како наводи официр Милошевић, Вешовић је плакао грдећи војнике: „Куку мени сучим ћу сад освојити Турске градове“. ⁴³²

Васојевићка бригада је имала жесток окршај 18. октобра на Вокшинским катунима у близини Дечана. Истог дана бригада је заузела главна стратешка мјеста. Вешовић је на тај начин заузео висове изнад Дечана, чекајући на тим положајима да сердар Вукотић ослободи Пећ. ⁴³³ Вешовић је правилно процијенио да би, уколико изврши напад на Дечане прије Вукотићевог уласка у Пећ, њега нападе турске јединице из Пећке и Ђаковачке нахије. Због тога је извијестио команданта Источног одреда да ће наредног дана, 19. октобра, извршити напад, уз молбу да му јави час кад отпочне напад на Пећ. ⁴³⁴

Сердар Вукотић је успјешно ослободио Пећ 18. октобра, о чему је извијестио Вешовића. Од Вешовића је такође затражио податке о јачини непријатеља и мјесту када и гдје се могу срести. ⁴³⁵ Одмах по добијеној депеши, Вешовић је наредио напад на Дечане. Послије дуже борбе, Васојевићка бригада ослободила је манастир Високи Дечани. У овим борбама турске јединице су имале 60 погинулих и 80 рањених, док је у Васојевићкој бригади било 13 рањених. Од тог броја, два војника су преминула у болници у Плаву. ⁴³⁶

Командант Вешовић је упутио честитку сердару Вукотићу након ослобођења Пећи и Патријаршије. Такође је у истој депеши извијестио команданта Источног одреда да је 20. октобра, око четири часа послје подне, ослободио Дечане. Васојевићка бригада је у овим борбама разбила јединице Бајрама Цура, који се повукао за Ђаковицу. Радомир Вешовић је савјетовао Вукотића да што је могуће прије концентрише снаге, јер би непријатељ након груписања могао да изврши контранапад. ⁴³⁷ Албанске јединице, на челу са Бајрамом Цуром, склониле су се у Јуник, о чему је Вешовић био обавијештен. Он је, ради контролисања стања на терену, упутио извидницу и уходе да прате поменутог албанског првака. ⁴³⁸ Самим тим, Вешовић је био спреман да по добијеном извјештају изврши напад на поменуту групу.

⁴³² Исто.

⁴³³ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 836.

⁴³⁴ Исто.

⁴³⁵ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 837.

⁴³⁶ „Извјештај са бојишта“, *Глас Црногорца*, бр. 47, 20. октобар 1912, 2.

⁴³⁷ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 895.

⁴³⁸ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 896.

Улазак Васојевићке бригаде у Дечане оставио је снажан утисак на војнике. Командант Љеворечког батаљона је записао да су се војници веселили када су видјели богату и плодну Метохију, „за којом смо све од Косова до овог доба чезнули“. Такође пјевала се и пјесма краља Николе „Онамо, намо“.⁴³⁹ Након ослобођења Дечана, Радомир Вешовић се састао са сердаром Јанком Вукотићем у Пећи, гдје је сазнао да је унапријеђен у чин бригадира.⁴⁴⁰ У једном тексту у *Гласу Црногорца*, који говори о доласку сердара Јанка Вукотића у манастир Високи Дечани, Радомир Вешовић се помиње као бригадир.⁴⁴¹ Сердар Вукотић је 20. октобра послао депешу на Цетиње. У њој је, поред осталог, извјестио да је Вешовић ослободио Високе Дечане и сва села до Ђаковице. Сердар је такође навео да албански прваци не желе ниједног господара осим краља Николе.⁴⁴²

Васојевићка бригада је након Дечана кренула у правцу Ђаковице. Поменута варош је ослобођена 22. Октобра, око пет сати послје подне. Упоредо са црногорским јединицама, у правцу Ђаковице продирала је и србијанска војска.⁴⁴³ Бригадир Вешовић је извјестио сердара Вукотића да је у борбама страдало 15 Турака и да су двојица заробљена. Иако је навео да у варош продире србијанска војска, нагласио је да још увијек није видио ниједног официра.⁴⁴⁴ За ову операцију сердар Јанко Вукотић је бригадиру Вешовићу упутио командира Милоша Меденицу, са три најјача батаљона и два топа.⁴⁴⁵ Ослобођење Ђаковице био је први војни успјех Радомира Вешовића након што је унапријеђен у чин бригадира. Одмах по ослобођењу поменуте вароши, услиједили су телеграми честитки. Милутин Радоњић и Алекса Чукић срдечно су честитали команданту Васојевићке бригаде. У њиховом телеграму, између осталог, стоји: „Послужила вас је ратна срећа да сузе обришете и нашој браћи у Ђаковци и Призрену“.⁴⁴⁶

⁴³⁹ Командант Љеворечког батаљона Радивоје Милошевић, поред поменутог, наводи да је након ослобођења Дечана ноћио у „зеленом гају“, гдје је добио реуматизам (АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 4).

⁴⁴⁰ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 4.

⁴⁴¹ „Најновији Телеграми“, *Глас Црногорца*, бр. 49, 27. октобар 1912, 4.

⁴⁴² Записи, 1935, књ. XIII, св. 1, 49.

⁴⁴³ „Извјештаји са бојишта“, *Глас Црногорца*, бр. 49, 27. октобар 1912, 1; Поручник Радивоје Милошевић Ђаковицу је оквалификовао као „највеће зликовачко мјесто у Турску царевину“ (АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 4).

⁴⁴⁴ АИИЦГ, ф. 301/III, Источни одред, 1060.

⁴⁴⁵ *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 1, 51.

⁴⁴⁶ ДАЦГ, Обласна управа Гусиње, (даље: ОУГ), ф. 7, 35; 1/1912.

Од самог почетка ратних дејстава Васојевићка бригада је биљежила успјех за успјехом. Иако је фронт на ком је дјеловала означен као периферан, убрзо се показало супротно. Управо се на овом сектору прославило црногорско оружје током Првог балканског рата. О храбром држању бригаде и команданта Вешовића свједочио је и сердар Вукотић. Он је у писму упућеном краљу Николи 8. октобра навео да су се командант Вешовић и бригада под његовом командом држали храбро, да се храбрије од тога није могло, те да стога заслужују сваку похвалу.⁴⁴⁷

Важно је напоменути да се Васојевићка бригада током својих дејстава суочавала са озбиљним проблемима. Они су се огледали у лошем снабдијевању, па се тако у извјештајима које је командант бригаде слао команданту одреда наводило да је војска гладна. У једном од њих Вешовић се жалио сердару Вукотићу да је упутио товарне коње у Андријевицу за храну, али ње није било. У Андријевици су овај чин правдали чињеницом да су требовања била писана умјесто штампана.⁴⁴⁸ Видно огорчен, Вешовић је писао команданту Источног одреда да ће га овакво држање Обласне управе натјерати да изађе из својих овлашћења. Он је даље наводио да се на рачун реквизиране хране „пирује“ у Андријевици, „на штету сиромаша који голи, боси и гладни проливају крв“.⁴⁴⁹

Да је постојао озбиљан проблем са снабдијевањем и да је војска заиста била гладна, свједоче и други извори. Официр Љеворечког батаљона Радивоје Милошевић описао је упечатљив догађај приликом уласка Васојевићке бригаде у Дечане. Наиме, калуђери су пред војску изнијели хљеб у знак добродошлице. Милошевић је том приликом, како наводи, појео пола килограма хљеба и то му је био први оброк након три дана.⁴⁵⁰ Сви наведени напори Васојевићке бригаде, глад, борба по неприступачним теренима и у лошим временским условима, још више су увећали њену ратну славу. Храброст војника и официра, али и команданта Васојевићке бригаде, пресудно су утицали на краља Николу да Радомира Вешовића унаприједи у чин бригадира.

⁴⁴⁷ АИИЦГ, ф 301/II, Источни одред, бр. 602.

⁴⁴⁸ АИИЦГ, ф 301/II, Источни одред, бр. 668.

⁴⁴⁹ Исто.

⁴⁵⁰ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 4.

3. 5. Двовлашће у Ђаковици

Ослобођењем Ђаковице окончане су операције црногорске војске у Метохији. Ипак, по завршетку војних дејстава, отпочели су нови изазови. Убрзо се испоставило да је заједнички улазак црногорске и србијанске војске проузроковао озбиљну политичку кризу.⁴⁵¹ Ђаковица је била „премала“ за два команданта, бригадира Вешовића и пуковника Павла Пауновића. Бригадир Вешовић сусрео се са србијанским официрима 23. октобра. Приликом тог сусрета сазнао је да су они планирали да разоружају албанско становништво.⁴⁵² Након овог сусрета, Вешовић је тражио од сердара Вукотића да што прије дође у Ђаковицу. Вешовић је том приликом извијестио да ће ући у сукоб са србијанском командом ако било шта предузме. На крају извјештаја закључује да су србијански официри били видно незадовољни што је црногорска војска учествовала у ослобађању Ђаковице.⁴⁵³

Да се сукоб између официра двије војске распламсао свједочи низ извјештаја Вешовића. У једном од њих он, поред осталог, пише сердару Вукотићу: „Чудо Г. Бригадире што учинисте од мене што не дођосте али ми не дадосте упутства како имам поступати“. У наставку извјештаја стоји да је србијанска војска након уласка у град на све начине покушала да „пошто пото“, преузме сва дотадашња турска државна надлештва.⁴⁵⁴ Србијански официри су истјерали црногорску стражу и чиновнике из зграде телеграфа. Вешовић је посебно био огорчен на пуковника Пауновића, наводећи у извјештају: „Ја и пуковник Пауновић хоћемо очи да поवादимо ко је старији и ко има право да постави власти“.⁴⁵⁵

Сукоб црногорског и србијанског команданта није избио само око подјеле власти у Ђаковици. Вешовић се жалио да пуковник Пауновић не признаје његов чин бригадира. Наиме, пуковник Пауновић је сматрао да је он старији по чину, тј. да чин бригадира не одговара чак ни потпуковнику у србијанској војсци. Такође, Пауновић је сматрао да он, као

⁴⁵¹ Александар Стаматовић, „Ослобођење Метохије у Првом балканском рату и успостављање црногорских органа власти у првим мјесецима ослобођења“, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава, Национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембра 2015, књ. 2*, ур. Срђан Словић (Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2016), 139.

⁴⁵² АИИЦГ, ф. 301/III, Источни одред, бр. 1061.

⁴⁵³ Исто.

⁴⁵⁴ АИИЦГ, ф. 301/III, Источни одред, бр. 1062.

⁴⁵⁵ Исто.

командант дивизије, треба да буде надређен Вешовићу, као команданту бригаде.⁴⁵⁶ Бригадир Вешовић свакако није желио да буде подређен србијанском официру. Због тога је захтијевао од сердара Вукотића да дође прије него избије неки скандал. На крају извјештаја затражио је да га сердар разријеша дужности ако већ не може да буде господар вароши коју је „са крвљу добио“.⁴⁵⁷

Ђенерал Божидар Божа Јанковић одбацио је тврдњу бригадира Вешовића да је црногорска војска прва ушла у Ђаковицу. Он је Врховној команди војске Краљевине Србије упутио детаљан извјештај из Призрена за Скопље. Ђенерал Јанковић је извјештај сачинио на основу података које је добио од ђенералштабног пуковника Миловановића и професора Мите Димитријевића. На основу извјештаја поменутих лица, ђенерал је тврдио да је србијанска војска ослободила Ђаковицу, без садејства црногорске војске. У његовом извјештају, поред осталог, стоји: „Тврђење да су Црногорци били ти, који су први ушли у Ђаковицу и то, по првом њиховом извештају уз припомоћ српске дивизије (као да дивизија може сама марширати Црногорцима у помоћ и помагати напад њихових трупа пре но напад наших) а по доцнијим чак и без икакве помоћи од наше стране – са свим је произвољно, тенденциозно и неистинито. [...] Из извештаја за свакога ко мало боље познаје ствар, јасно провирују нелогичности и немогућности онаквог заузимања вароши како га описује ђенерал г. Вешовић“.⁴⁵⁸

Ђенерал Јанковић је такође истицао да црногорски бригадир није признавао власт србијанског начелника вароши, што је довело до сукоба. Природна последица тог сукоба била је да је ауторитет побједника над побијеђеним пао, да албанско становништво не предаје оружје, већ се склања у гору, те да је становништво у заблуди која власт је надлежна, закључује ђенерал Јанковић.⁴⁵⁹ Према овом извјештају, црногорска војска је пљачкала Ђаковицу и околину, што је утицало на то да је становништво одлучило да напусти варош. Наводно, Црногорци су јавно пријетили да ће убити сваког Албанца који буде одлазио да се жали у србијанску команду. Ђенарал Јанковић такође биљежи да је бригадир Вешовић дао овлашћење тројници „озлоглашених Арнаута католика“ да носе оружје и да их је

⁴⁵⁶ Исто.

⁴⁵⁷ Исто.

⁴⁵⁸ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 5, св. 3, ур. Радован Самарџић (Београд: САНУ, 1986), док. 256, стр. 371.

⁴⁵⁹ Исто.

одликовао. Задатак ове тројке био је да разоружава албанско становништво у зони србијанске војске. Ђенерал је сматрао да је крајњи циљ Вешовића био да се освети и разоружа Махмуда Зајима и његову породицу, због његове сарадње са србијанским властима.⁴⁶⁰ Он се такође жалио на „дрскост“ Црногораца, који су купили потписе подршке за себе у Прекорупљу, Дреници и чак сишли у Косово. Како стоји у Јанковићевој депеши, Црногорци немају нимало стида да признају „да они нису ни једно место сем Берана сами заузели, а најмање Ђаковицу“.⁴⁶¹

Из цитираног текста може се закључити да је ђенерал Јанковић у свом огорченом исказу био необјективан према црногорској војсци. Тврдња да су црногорски војници само Беране сами ослободили била је нетачна. Он је свакако био упознат са црногорским операцијама према Мојковцу, Бијелом Пољу, Плаву, Гусињу и Пећи, па је поменути извјештај вјероватно написан у афекту.

Негативне извјештаје о црногорској управи писао је и посланик Краљевине Србије у Црној Гори др Михаило Гавриловић. Он је извјештавао председника Министарског савјета и министра иностраних дјела Николу Пашића о стању у новоослобођеним крајевима. У једном од извјештаја др Гавриловић је писао врло негативно о црногорским официрима командиру Павлу Вујисићу и бригадиру Авру Џемовићу. Гавриловић је Вујисића описао као „ноторно непоштеног човјека“, а Џемовића као дрског човјека. Он је такође оба црногорска официра оптужио за пљачку.⁴⁶² И у овом извјештају се инсистира на томе да бригадир Вешовић није ослободио Ђаковицу. Гавриловић тако наводи: „Овде се иде несумњиво на што ширу окупацију с уверењем: где су црногорске посаде ту ће бити Црна Гора. Тако је Вешовић сјурио и у Ђаковицу после решене битке и овде нико не мисли напуштати то место“.⁴⁶³

Посланик др Гавриловић је предао Влади Краљевине Црне Горе представку о двовлашћу у Ђаковици, којом је, између осталог, тражио повлачење црногорских трупа из вароши. Одмах по добијању поменуте представке, краљ Никола је затражио од бригадира Вешовића извјештај о уласку у Ђаковицу. У депеши коју је командант Вешовић упутио

⁴⁶⁰ Исто, 371–372.

⁴⁶¹ Исто, 372.

⁴⁶² *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 5, св. 3, док. 548, стр. 666–667.

⁴⁶³ Исто, док. 548, стр. 667.

краљу 6. новембра, наводило се да је црногорска војска ушла у варош 22. октобра, а србијанска војска сјутрадан прије подне. Бригадир Вешовић је на крају извео следећи закључак: „Наравно да нијесу србијанске трупе биле од раније неколико сати водиле борбу око Ђаковице ја не бих ушао (у) исту са тако мало жртава, али ипак би ушао“.⁴⁶⁴ Из наведеног може се закључити да бригадир Вешовић није спорио улогу србијанске војске у ослобођењу Ђаковице. Он је нагласио да су та дејства олакшала његов продор у варош са малим губицима. Ипак, посланик Гавриловић је и даље инсистирао на томе да је Васојевићка бригада ушла у Ђаковицу након што је битка ријешена од србијанске стране.⁴⁶⁵

Ђенерал Михаило Живковић такође је одбацивао тврдње да је командант Васојевићке бригаде ослободио Ђаковицу. Он је новембра 1912. године писао Врховној команди како је истина да су Црногорци ослободили Пећ и Дечане. Том приликом је подвукао да се ради о варошицама у подножју планине и да црногорске јединице до доласка србијанских трупа у Метохију нијесу могле даље.⁴⁶⁶ Живковић је категорички тврдио да црногорске јединице нијесу учествовале у борбама за Ђаковицу, већ су у њу ушле по окончању борбених дејстава и извршиле пљачку. Он је сматрао да се граница не може повући у Метохији и да она цијела треба да припадне једној држави. Наравно, његов предлог је био да Метохија припадне Краљевини Србији, а да се Црној Гори умјесто Пећи и Дечана уступи долина Лима, Увац са Сјеницом и Новом Вароши до Јавора.⁴⁶⁷ Командант Ибарске војске, ђенерал Живковић, добио је информације од мајора Милутина Лазаревића. Он је у једном од извјештаја тврдио да је Ђаковицу ослободила искључиво Дринска дивизија, без помоћи црногорске војске, након борбе која је трајала шест сати. Црногорска војска је у варош ушла тек када су борбе биле окончане, стајало је у депеши мајора Лазаревића.⁴⁶⁸

Бригадир Вешовић је, за разлику од ђенерала Јанковића и Живковића, те посланика Гавриловића, тврдио да су пљачку и нереди у Ђаковици изазвали србијански

⁴⁶⁴ Исто, док. 368, стр. 483, нап. 216.

⁴⁶⁵ Исто, док. 368, стр. 484.

⁴⁶⁶ Александар Животић, „Ривалитет Србије и Црне Горе и ослобођење Метохије и Санцака 1912“, *Историјски записи*, 3 - 4/2022, 77.

⁴⁶⁷ Исто, 77–78.

⁴⁶⁸ Александар Животић, *Пут у Метохију: Ибарска војска и Јаворска бригада Војске Краљевине Србије у Првом балканском рату (1912–1913)*, (Нови Сад: Прометеј: Архив Војводине, Београд: РТС, 2022), 179.

војници. Сва недјела су, тврдио је Вешовић, касније приписана Васојевићкој бригади. Он је у вези са тим тражио од поручника Маријановића да му упути једног официра и „једног Србијанца“ како би се утврдила истина.⁴⁶⁹ Због сукоба црногорских и србијанских официра, сердар Јанко Вукотић се 25. октобра упутио у Таковицу. На улазу у варош сердара је сачекао нови извјештај из команде Васојевићке бригаде, који су ордонанси носили у галопу. Вешовић је писао сердару Вукотићу да „хита у град“, јер „српска војска поруши, врагу даде све“ и да србијански официри намјеравају на силу да истјерају црногорску војску.⁴⁷⁰ Вешовић је у поменутој депеши напоменуо како страхује да ће пасти крв између двије војске.⁴⁷¹

Сердар Јанко Вукотић био је незадовољан таквим стањем. У својим сјећањима је записао да је био љут и на Вешовића и на српску команду. Стање у вароши је било управо онакво како га је командант Вешовић описао. Приликом уласка сердара Вукотића у зграду Обласне управе, нико од војника и официра србијанске војске није га поздравио. И сусрет са пуковником Пауновићем био је хладан. Вукотић наводи да га је примио званично, као старији млађег.⁴⁷² Убрзо се показало да ни званични састанак није могао да прође без инцидената. Састанку су присуствовали сердар Вукотић, пуковник Пауновић и бригадир Вешовић. Циљ је био да се окончају сукоби црногорских и србијанских официра. Како биљежи Вукотић, бригадир Вешовић је изашао на захтјев једног црногорског чиновника.⁴⁷³ Могуће да је неименовани чиновник желио да уклони импулсивног Вешовића док се не постигне договор. Ипак, он се убрзо вратио, о чему је упечатљиво свједочење оставио сердар Вукотић. Он биљежи: „Он изађе и на скоро се поврати, па као луд, поче да говори: Господине команданте! Ако нећете овоме стати на пут, ја вам дајем ријеч да ћу наредити мојим војницима да се оружјем одупру насиљу које им чине србијански официри“.⁴⁷⁴

Жустро Вешовићево излагање сердар је строго прекинуо наредивши му да тише говори. Након тога Вешовић је саопштио да је управо један србијански официр „дигао“ на

⁴⁶⁹ АИИЦГ, ф. 301/III, Источни одред, бр. 1106.

⁴⁷⁰ Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, 208.

⁴⁷¹ Исто.

⁴⁷² О сусрету са пуковником Пауновићем сердар Јанко Вукотић биљежи: „Грлили се нијесмо. Док у Пећи ја сам грлио не само сваког српског официра већ и сваког војника, који је мени или у мој штаб, први послом дошао“ (Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, 208).

⁴⁷³ Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, 209.

⁴⁷⁴ Исто.

силу стражу испред једног магазина. Његово излагање поново је прекинуо сердар Вукотић и наредио му да стане поред пуковника Пауновића. Затим је обојици саопштио да он, као најстарији официр, преузима команду у Ђаковици до доласка генерала Живковића.⁴⁷⁵ Бригадиру Вешовићу и пуковнику Пауновићу је издао наређење да казне сваког официра који буде полемисао о томе чија војска је прва ушла у град. Вукотић је напоменуо да ће њих узети на одговорност уколико не поступе према издатом наређењу.⁴⁷⁶ Такође је напоменуо како је срамота да се официри свађају око мизерног плијена док се њихови војници грле и љубе и дијеле последњи залогај хљеба. Он је навео да је Ђаковицу ослободила савезничка војска. Бугарске, Грчке, Србије и Црне Горе. Да би им што сликовитије објаснио значај балканског савеза, сердар Вукотић их је запитао зашто прошле године са својим јединицама нијесу ослободили Ђаковицу. Након тога им је наредио да окупе официре и изврше добијене наредбе.⁴⁷⁷ Треба истаћи да се нетрпељивост Вешовића и Пауновића, као и њихових официра, заснивала на сујети и борби са престиж. Обична војска била је радосна и сарађивала без проблема. Поручник Милошевић биљежи да су се војници обје војске „веселили грлили и од радости плакали“ и заједнички пјевали јер су осветили Косово.⁴⁷⁸

Стање у Ђаковици се стабилизовало након што је генерал Михаило Живковић стигао у варош. Он је по доласку преузео команду од сердара Вукотића. Живковић је примио црногорског сердара као себи равна и убрзо му вратио команду, а затим се са војском вратио на Косово.⁴⁷⁹ Ипак, власт у Ђаковици је била подијељена на србијанску и црногорску управу. Генерал Живковић издао је 25. октобра наређење по ком је забрањено свако кретање и „тумарање“ обје војске по вароши. Сви војници од тог тренутка морали су бити у колонском покрету и у пратњи официра. Без претходне објаве својих штабова нијесу се могли кретати ни ордонанси и посиљни.⁴⁸⁰ За одржавање реда у Ђаковици било је

⁴⁷⁵ Исто.

⁴⁷⁶ Исто.

⁴⁷⁷ Исто, 209–210; А. Животић, *Пут у Метохију...*, 180.

⁴⁷⁸ А. Стаматовић, „Ослобођење Метохије у Првом балканском рату...“, 140.

⁴⁷⁹ Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, 209–210.

⁴⁸⁰ А. Стаматовић, „Ослобођење Метохије у Првом балканском рату...“, 140.

одређено 100 србијанских војника и 100 војника Васојевићке бригаде. У случају нереда, пљачки и сличних изгреда сваки војник би одговарао пред својом командом.⁴⁸¹

Након договора о подјели Ђаковице на србијанску и црногорску зону, ђенерал Живковић, командант Ибарске војске, преузео је команду мјеста. Самим тим Вешовић је морао да преда управу србијанском ђенералу као старијем официру.⁴⁸² Такође је одређен и рејон у ком двије војске могу вршити разоружавање. На тај начин Црној Гори је припала зона од ријеке Крене до пута Ђаковица–Призрен.⁴⁸³

Према постигнутом договору црногорска војска је заузела лијеву обалу ријеке Крене, док је на десној обали била србијанска војска. У случају да се непријатељ групише и изврши напад, бригадир Вешовић је добио задатак да осигура линију долине ријеке Крене, положај Накараде и долине Лукавице и Бијелог Дрима, до пута Ђаковица–Призрен.⁴⁸⁴ Већ 27. октобра сердар Вукотић је издао наређење команданту Вешовићу да изађе на предстражну линију и да јединице подијели у два сектора. Такође, требало је да ове јединице овладају путем који из Ђаковице води ка Призрену. На оба сектора, односно на десној страни обале ријеке Ереника и лијевој обали ријеке Крене, црногорским јединицама је било наређено да дођу у додир са србијанским трупима.⁴⁸⁵

Сердар Вукотић је, и поред договора о подјели зона у Ђаковици, још 25. октобра поставио црногорску управу у вароши. За обласног управитеља именован је Јеврем Бакић, за секретаре Милан Лабовић и Радоје Радевић, а за писаре Обрен Радуновић и Мираш Раичевић. Сава Мемедовић је истим указом постављен за команданта црногорске жандармерије, а за жандармеријског официра поручник Михаило Божовић. За писара је постављен Драгутин Микетић.⁴⁸⁶ Жандармерија је бројала стотину војника. За шефа полиције постављен је поручник Периша Лекић, који је под својом командом имао 50 жандарма.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ Исто.

⁴⁸² Branko Babić, *Politika Crne Gore u novo oslobođenim krajevima 1912–1914* (Cetinje: Obod, 1984), 106.

⁴⁸³ Исто, 107.

⁴⁸⁴ А. Стаматовић, „Ослобођење Метохије у Првом балканском рату...“, 140.

⁴⁸⁵ АИИЦГ, ф. 301/III, Источни одред, бр. 1104.

⁴⁸⁶ А. Стаматовић, „Ослобођење Метохије у Првом балканском рату...“, 140.

⁴⁸⁷ Исто, 140–141.

За разлику од србијанских официра и чиновника, много објективнију слику црногорске управе у Ђаковици оставио је Јаша Томић. Он је као војни извјештач боравио на Косову и Метохији за вријеме Првог балканског рата. Почетком новембра 1912. године Томић је стигао у Ђаковицу, гдје је разговарао са командантом и војницима Васојевићке бригаде. Он је на обали ријеке Крене затекао велики број жена – које су допратиле браћу и мужеве – како перу рубље. Вешовић је Томићу објаснио да ни поред његове забране нијесу хтјеле да оставе своје мужеве и браћу, него иду за комором и носе својима хљеб. Како запажа Томић, ниједан Црногорац није помишљао на одступање, „али ко би могао да одступи, па наиђе при одступању на ове жене“.⁴⁸⁸

Вешовић је Томића лијепо примио и послужио кафом и дуваном. Према запису који је Јаша Томић оставио, црногорски бригадир је очигледно оставио снажан утисак на њега. Он, поред осталог, биљежи: „Генерал Вешовић командовао је оним одредом црногорске војске, који је заузео Плав и натерао Гусиње на предају. Морали су да заузму висове над Плавом, где су извлачили топове на рукама, као и на другим местима. Прве борбе, док нису сломиле дух у турске војске беху нарочито жестоке и очајне. Сразмерно веома мали одред црногорске војске имао је у један мах против себе 3 батаљона аскера и 7 до 8 хиљада Арнаута под заповедништвом Риза – беја (треба Риза-бега – прим. Ф. В.). У једној јединој битци имао је генерал Вешовић 12 процената мртвих. То је ужасан број, али се одступити није смело. На Ђевојачком кршу дошло је до јуриша. Када су се црногорски војници доближили Турцима, топови црногорску умукосе и онда је наступило клање“.⁴⁸⁹

Томић је такође са црногорским бригадиром разговарао о борбеном моралу турске војске. Том приликом Вешовић му је рекао да се теже борити са регуларном турском војском у пољима, док Арнаути већу борбену вриједност имају у висовима. Поред наведеног, Вешовић је рекао Томићу: „Иначе, када Арнаутин прогони противника, он је страховит, али кад почне бежати исто се тако тешко задржи“.⁴⁹⁰ На поменутог ратног извјештача снажан утисак су оставили и Вешовићеви борци. Он наводи да је у Ђаковици разговарао са војницима Васојевићке бригаде који су били у позним годинама. Један војник

⁴⁸⁸ Јаша Томић, *Рат на Косову и Старој Србији 1912. године* (Београд: Порталибрис ЦЕТ, 2016), 189–190.

⁴⁸⁹ Исто, 190.

⁴⁹⁰ Исто, 191.

је, наводи Томић, имао 92 године, док је више њих имало преко 70 година.⁴⁹¹ Ипак, један позитиван извјештај Јаше Томића није могао знатно да утиче на побољшање односа између црногорске и србијанске команде. Штавише, ти односи су се нагло погоршали када је отпочело разоружавање албанског живља. Током ове акције једна страна је оптуживала другу за разна недјела, злоупотребе и кршење претходно постигнутих договора.

Сам процес разоружавања почео је одмах по уласку црногорске војске у Пећ. Сердар Јанко Вукотић је писао Вешовићу да је покушао мирним путем разоружати албанско становништво, али да ће ипак морати да ангажује војску. Такође, наредио је Вешовићу да мотри на Јуник и Ђаковицу и да га извјести шта се тамо збива.⁴⁹² У детаљнијем извјештају од 24. октобра Вукотић је обавијестио Вешовића да су код њега били барјактари из Врановца, Истинића и Стреоца. С албанским првацима сердар је договорио да предају оружје, па је са њима упутио и једног писара, који је требао да надгледа читав процес.⁴⁹³ Из поменуте депеше може се закључити да је Вукотић још увијек вјеровао у мирно прикупљање оружја. У вези с тим он је издао строго наређење Вешовићу да не ради ништа по питању одузимања оружја, како не би дошли у „контрадицију“. Очигледно, сердар је страховао од исхитрених акција Вешовића. Такође, Вукотић је упозорио Вешовића да мотри на оне у које највише сумња, „да не би што турско за живу главу“ украли, јер им је дао ријеч и загарантовао „слободу, имање и вјеру“. ⁴⁹⁴ Када је ријеч о реквизицији, Вукотић је тражио да се све одузето процијени и плати у новцу, уз напомену да се првенствено узима српско.⁴⁹⁵

Сердар Вукотић је у Дечане упутио албанског првака Али Мехмеда. Од Вешовића је тражио да му уступи неколико људи који ће му помоћи у купљењу оружја, уз напомену да његово лично оружје не одузима.⁴⁹⁶ Вукотић је на овај начин желио да придобије албанске прваке, како би они одиграли главну улогу у купљењу оружја од свог народа. Ипак, у Вешовићевој командној зони ствари нијесу ишле онако како је сердар Вукотић планирао. Команданту Источног одреда стизале су жалбе на рачун црногорске војске. Због све чешћих притужби, он је наредио бригадиру Вешовићу да окупи батаљоне и да

⁴⁹¹ Исто.

⁴⁹² АИИЦГ, ф. 301/І, Источни одред, бр. 901.

⁴⁹³ Исто, ф. 301/ІІ, Источни одред, бр. 902.

⁴⁹⁴ Исто.

⁴⁹⁵ Исто.

⁴⁹⁶ Исто, ф. 301/ІІ, Источни одред, бр. 903.

командантима нареди да војску не испуштају „испод руке“. Да су ствари у Вешовићевој командној зони измакле контроли, најбоље свједочи Вукотићева депеша од 22. октобра, у којој је писао Вешовићу да ће одузети команду официрима и батаљоне вратити у Црну Гору ако се настави пљачка. Сердар Вукотић је захтијевао да се поступи што брже и што строже.⁴⁹⁷

Вукотићев план о мирном прикупљању оружја није дао резултате. Албанско становништво није жељело да преда оружје, већ је пружало отпор. Васојевићка бригада је током новембра кренула у кампању одузимања оружја. Ипак, Вешовић није био задовољан како поменута акција тече. У једном извјештају упућеном војводи Лакићу Војводићу, жалио се да Албанци дају „старо и неваљало оружје“.⁴⁹⁸ Због тога је био принуђен да пошаље један батаљон наоружан топовима у рејон Краснића и Бијелог Дрима.⁴⁹⁹ На тај начин црногорска војска је упућена у она села гдје је оружје већ прикупљано. Из наведеног се види да је Вешовић био у праву када је тврдио да је албанско становништво заправо предало неупотребљиво оружје.

Током нове акције одузимања оружја Вешовић је имао неколико рањених и једног погинулог војника. Због тога је био принуђен да упути војску у правцу Дрима, Дечанске Бистрице и Јуника. Вешовићу је посао отежавала и чињеница да разоружавање није дало резултата ни у Пећкој нахији. Самим тим, био је принуђен да спроведе репресивне мјере над побуњеницима. У једном извјештају наводи да је био принуђен да објеси два Албанца у Ђаковици.⁵⁰⁰ Поручник Радивоје Милошевић је о овом догађају поред осталог записао: „Бенерал Вешовић је наредио да се објесе два Арнаута зликовца, гдје су били објешени неколико дана код Џамије, чиме су Арнаути престрашени, пошто је Ђаковица била највеће легло зликоваца“.⁵⁰¹ Сличне мјере Вешовић је морао да спроводи и у Дечанима. Почетком децембра је наредио да се запале двије куће у којима је пронађено оружје, а да се власници кућа затворе.⁵⁰² Историчар Богумил Храбак наводи да су србијанске и црногорске војне

⁴⁹⁷ АИИЦГ, ф. 301/II, Источни одред, бр. 904.

⁴⁹⁸ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 52; 10/ 1912.

⁴⁹⁹ Исто.

⁵⁰⁰ У истом извјештају Вешовић наводи да је у Црном брегу у једној српској кући нашао 15 пушака које су Албанци сакрили (ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 52; 13/1912).

⁵⁰¹ АИИЦГ, ф. 130. Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 4.

⁵⁰² ДАЦГ, МВ, Команда IV дивизије, ф.1, бр. 128.

власти само у Ђаковици 1912. године стријељале 500 заробљених Арбанаса, док је у селу Шавијан стријељано 26 заробљеника. Бригадир Вешовић је наредио спаљивање села Поношевац и Морина, као освету за убиство два српска војника.⁵⁰³

На територији Краснића, Вешовић је имао сасвим другачији приступ. Организовао је састанак са албанским првацима ради договора о предаји оружја. Од њих је тражио да положе оружје, уз гаранцију да неће одговарати за дотадашње преступе. Бригадир Вешовић је такође затражио од албанских првака да одмах прекину сарадњу са качацима.⁵⁰⁴ На овом састанку постигнут је договор. Албански прваци су обећали да ће предати оружје у року од пет дана и да више неће подржавати качаке. Ипак, бригадир Вешовић је у извјештају од 27. новембра навео како страхује да би разоружавање у Краснићима могло довести до сукоба између црногорске и србијанске војске. У поменутом извјештају такође је навео да су албански прваци тражили исте услове и за качаке који се предају у Пећи, Плаву и Гусињу.⁵⁰⁵ У већ поменутом извјештају од 27. новембра бригадир Вешовић се жалио на србијанску војску да изазива нереде и пљачка албанско становништво, док он поступа човјечно. Због тога је тражио да му се дозволи одлазак у Призрен, како би постигао договор са ђенералом Јанковићем.⁵⁰⁶ Сердар Вукотић је на Цетиње упутио депешу о стању у Ђаковици 29. новембра. У њој је навео да је Вешовић „до сада добро поступао“, али да му одлазак у Призрен треба дозволити тек након споразума са ђенералом Јанковићем. Вукотић је навео да су србијански официри толико „ијетки на Вешовића да би могло бити да ђенерал не хтједне састанак“.⁵⁰⁷

Врховна команда војске Краљевине Србије извјештавала је предсједника Министарског савјета Николу Пашића о акцијама црногорске војске у Краснићима. Он је поменуте извјештаје просљеђивао Посланству Краљевине Србије у Црној Гори. У тим извјештајима врло се негативно говорило о Вешовићевим акцијама. Пашић, поред осталог, извјештава на Цетиње да је „Ђенерал Вешовић ушао тајно са три батаљона у село Краснић

⁵⁰³ Богумил Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915. године: национално неразвијени и нејединствени Арбанаси као оруђе у рукама заинтересованих држава* (Врање: Народни музеј, 1988), 76.

⁵⁰⁴ ДАЦГ, МВ, Врховна команда (даље: ВК) ф. 1, бр. 91 - 92.

⁵⁰⁵ ДАЦГ, МВ, ВК, ф. 1, без бр., 27. XI 1912.

⁵⁰⁶ Исто.

⁵⁰⁷ „Историјска грађа – Балкански рат“ *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 4, 244.

тобож да гони качаке и изјавио нашим да ће разоружавати становништво иако то наши већ учинили“.⁵⁰⁸ Званична Србија је страховала од ширења црногорског утицаја у Метохији. Због тога је тежила да спријечи улазак црногорских војних јединица у своју зону. Из једног извјештаја јасно се уочава бојазан србијанских власти да би командант Васојевићке бригаде могао да прошири своје акције у правцу Призрена. Посланик Краљевине Србије на Цетињу др Михаило Гавриловић писао је Пашићу да је краљ Никола наредио Вешовићу да не иде у Призрен. Такође, Гавриловић је извјештавао да је Вешовићу наређено да са ђенералом Јанковићем одржава добре односе и да не потеже спорна питања.⁵⁰⁹ Важно је напоменути да је до нормализације односа између црногорске и србијанске војне управе у новоослобођеним крајевима ипак дошло. Вешовић је 28. децембра извијестио команду о свом боравку у Призрену. Иако посао није био свршен, Вешовић је писао о срдачном пријему код ђенерала Јанковића. Вешовић је такође напоменуо да је и растанак са србијанским ђенералом био срдчан.⁵¹⁰

Ипак, црногорска управа у Ђаковици се суочавала са све већим потешкоћама. Бригадир Вешовић и поред одлучних и смјелих подухвата није могао да разоружа албанско становништво. Он је 15. новембра извијестио да разоружавање иде доста „затегнуто“, јер се оружје крије по шумама. Скривено оружје у Ђаковици црногорска војска би налазила тек након пресије над становништвом. Самим тим, велики број људи је притворен. Вешовић је планирао да након обављеног посла у Ђаковици пређе на разоружавање Пећке нахије.⁵¹¹ Исте акције планирао је и у Малесији. О овим плановима извијестио је команданта Лабовића у Пећи. Бригадир Вешовић је и у овом извјештају подвукао да има велики број ухапшених лица која су сакривала оружје од власти.⁵¹²

Бригадир Вешовић се на овом терену суочавао са низом потешкоћа. Прије свега, пред њим је био задатак да учврсти црногорску власт у тек ослобођеним крајевима и да одржава што је могуће боље односе са србијанским војним властима. Оба задатка показала су се као веома захтјевна. Прије свега, учвршћивање црногорске власти није могло да се спроведе без разоружавања албанског живља. На другој страни, разоружавање није могло

⁵⁰⁸ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 5, св. 3, док. 489, стр. 608.

⁵⁰⁹ Исто, док. 440, стр. 551.

⁵¹⁰ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 5, 304.

⁵¹¹ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 52; 21/1912.

⁵¹² Исто, ф. 2, 52; 13/1912.

да се изврши без репресивних мјера према албанским побуњеницима. Убрзо се показало да су и акција учвршћивања црногорске власти и акција разоружавања угрозиле односе са Србијом. Бригадир Вешовић је 15. новембра писао команди да су односи са србијанском војском добри и да ће све учинити да тако остане. Ипак, напоменуо је да се супротна страна понаша „некавалерски“ према њему.⁵¹³

Поред свега наведеног, Васојевићка бригада се суочавала и са тешким материјалним стањем. Вешовић је писао сердару Јанку Вукотићу о тешком финансијском моменту. У депеши се жалио да војвода Лакић Војводић и Јован С. Пламенац неће ни да чују за његова потраживања.⁵¹⁴ Том приликом је напоменуо да србијанска војска све купује за „готов новац“, док њему преостаје само да врши реквизицију. С правом је истакао да вршећи реквизицију изазива незадовољство локалног становништва. Због тога је од сердара Вукотића тражио да му пошаље нешто новца, колико би „задовољио становништво“.⁵¹⁵

Током разоружавања албанских побуњеника Вешовић се суочио и са недостатком људства. Главнина Источног одреда са сердаром Вукотићем већ је била под зидинама Скадра. Самим тим, бригадир Вешовић је морао да изврши попуну. Због тога је од команданта Милутина Радоњића у Гусињу тражио да му упути дио подручне батерије. Том приликом Вешовић је наредио да војници са собом понесу одузете „московке“, јер су му пријекно потребне.⁵¹⁶ Упоредо са проблемима попуне, Вешовић се суочавао и са недостатком коња. Због тога је био принуђен да изврши њихово одузимање од становништва у Плаву и Гусињу. Да би умирио локално становништво, бригадир Вешовић је у једној депеши од 12. новембра писао Милутину Радоњићу да ће сваки одузети коњ бити плаћен уколико не буде враћен власнику.⁵¹⁷

Велике потешкоће имала је црногорска војна управа и у спречавању пљачке. Извјештаји србијанске војске о пљачки коју спроводе Црногорци били су тачни, иако често преувеличани. Такође, у Вешовићевим извјештајима јасно је наглашено да је пљачка узела маха. Он је 15. новембра Милутину Радоњићу упутио депешу сљедеће садржине: „Све што

⁵¹³ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 52; 22/1912.

⁵¹⁴ Исто, ф. 2, 52; 16/1912.

⁵¹⁵ Исто.

⁵¹⁶ Исто, ф. 2, 52; 18/1912.

⁵¹⁷ Исто, ф. 2, 52; 7/1912.

могу радим да тргнем људе од залуде у лупештини и пљачкању. Овђе има маса пресуђених на робију до 12 година. Наредите властима у Плаву и околици не би ли кога ухватили на дјелу и са истијем плијеном спроведите га овамо, који одиста више не би крао, а и други бише се оладили“.⁵¹⁸

Из цитираног текста јасно се види да је Вешовић на све начине покушао да спријечи пљачку у новоослобођеним крајевима. Због тога је велики број људи осуђен на затворске казне, а Вешовић се није устезао ни од тјелесног кажњавања. У Васојевићима је до данас сачувано сјећање да је војничке преступе често санкционисао тјелесним казнама. Ипак, и поред низа мјера које је спровео до краја свог боравка у Ђаковици, није успио у потпуности да успостави дисциплину. Бригадир Радомир Вешовић је 31. децембра са Васојевићком бригадом кренуо из Ђаковице за Скадар.

3. 6. Опсада Скадра

Зетски одред црногорске војске, под командом престолонаследника Данила, јачине 15.000 људи, груписао се у Подгорици, са задатком да преко Тузи заузме Скадар. Сличан задатак имао је и Приморски одред. Овај одред, под командом бригадира Митра Мартиновића, јачине 8.000 људи, концентрисао се у рејону Бара и Улциња. Са овог терена требало је да преко Тарабоша заузме Скадар, у садејству са Зетским одредом. Иако је заузимање Скадра био главни стратешки циљ Црне Горе у рату, управо су се на овом сектору показале све слабости црногорске војске. Операције Зетског одреда у рејону Тузи нијесу ишле по плану. Такође, на конфузију унутар поменутог одреда свакако је утицала и погибија бригадира Блажа Бошковића. Након овладавања простором око Тузи, црногорска војска није искористила стратешку предност; штавише, остала је пасивна наредна четири дана. За то вријеме у Скадар је пристигло око 8.000 турских војника и град је утврђен. Команду над градом преузео је искусни Есад-паша Топтани. Приморски одред се на свом сектору такође суочио са озбиљним проблемима. Лоше осмишљен напад и безглаво

⁵¹⁸ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 52; 30/1912.

јуришање довело је до великих и беспотребних губитака на Тарабошу.⁵¹⁹ Све наведено утицало је да Црна Гора на фронту око Скадра мобилише готово све расположиве снаге.

Бригадир Вешовић је пратио дешавања на Скадарском фронту из Ђаковице и био у сталној приправности да са својом бригадом помогне. Такође, водио је честу преписку са командантом Источног одреда сердаром Јанком Вукотићем. Сердар Вукотић је команданту Васојевићке бригаде 12. новембра наредио да из Ђаковице упути брзометни топ за Скадар. О овој наредби био је обавијештен и војвода Лакић Војводић, са задатком да обезбиједи 16 товарних коња и четири јарма волова.⁵²⁰

Током операција црногорске војске на Скадарском фронту Вешовић је вршио редовну преписку са србијанском командом. Сердар Вукотић је од Вешовића редовно добијао извјештаје о стању у Метохији, али и о кретању непријатељске војске. Почетком децембра 1912. године Вешовић је извјестио сердара о груписању непријатељских снага. Ове податке командант Васојевићке бригаде је добио из штаба србијанске команде. Ђенерал Јанковић је преко бригадира Вешовића извјестио да су Турци издвојили знатне снаге са Скадра и упутили их ка југу. Ове јединице су водиле борбе са србијанским трупима код Љеша. У вези с тим, ђенерал Јанковић је савјетовао да црногорска страна искористи одсуство турских јединица и заузме Скадар без већих губитака.⁵²¹

Због тешких борби и великих губитака под Скадром, црногорска команда је морала да ангажује и Васојевићку бригаду на овом сектору. Према расположивим подацима, командант Васојевићке бригаде је примио наређење о покрету 31. децембра. Ипак, поручник Радивоје Милошевић тврди да је заправо бригадир Вешовић тражио да његова бригада буде премјештена на Скадар како би Васојевићи дали допринос у ослобађању града.⁵²² Сјутрадан, 1. јануара, бригада је из Ђаковице кренула за Пећ, а затим преко Ругове низ Метех за Плав, гдје је војска ноћила. Официри су били смјештени у кући

⁵¹⁹ Видјети опширније, Митар Ђуришић, *Први Балкански рат 1912–1913*, књ. 3, *Операције црногорске војске* (Београд: Историјски институт Југословенске народне армије, 1960), 73–158.

⁵²⁰ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 52; 14/1912.

⁵²¹ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 5, 300.

⁵²² АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 5.

Феровића, гдје су, како наводи Милошевић, били лијепо угошћени. Ипак, муслиманско становништво гледало је мрзовољно на војску.⁵²³

Након доласка у Плав, Вешовић се суочио са великим незадовољством Васојевића. Вешовић наводи да су их у граду дочекале жене и да „гунђању и срџби“ није било краја. Он, поред осталог, биљежи у мемоарима: „Са мном те жене ни да прослове коју. И то оних мојих најближих другова и пријатеља, окренуле се тобожњем послу, ђавоља да се поздрави с командантом оних које води у страшни рат“.⁵²⁴ Сви су били увјерени да није ријеч о наредби команде, наводи Вешовић, већ да је он издејствовао полазак на Скадарски фронт.⁵²⁵ Како је већ наведено, ово увјерење није постојало само у народу, већ је и поручник Милошевић изнио сличне тврдње.

Бригадир Вешовић је у мемоарима детаљно описао пут Васојевићке бригаде од Таковице ка Скадру. У Гусињу је војску дочекало чиновништво, са Милутином Радоњићем. Вешовић се прије поласка сусрео са синовима Данилом и Душаном. Прије поласка је такође тражио од андријевичке поште да му исплати 20.000 перпера, од укупно 50.000, за издржавање војске.⁵²⁶ Незадовољство у војсци и даље је трајало. Према Вешовићевим сјећањима, војници су на сваки начин покушали да избјегну полазак. Група њих је чак пријавила команди да има повишену температуру. Командант бригаде ништа није препуштао случају, па је лично прегледао двадесетак војника. О поменутом догађају Вешовић је оставио упечатљив запис: „Дођоше неколицина. Жале се, ја прегледам једног. Увјерим се да нема огња и језик му здрав. Залијепим га једном и оћерам у строј. Тако учињех и с другим, док ми остали, а бјеше их двадесетак, побјегоше“.⁵²⁷ Поменути догађај најбоље свједочи да је Вешовић на све начине покушао да одржи ред и мир у војсци и да спријечи симулирање и саботаже.

Поред тога што је спроводио непопуларне мјере тјелесног кажњавања, Вешовић се трудио да охрабри војску. Полазећи из Гусиња, шалио се са војницима, са циљем да подигне борбени морал код њих. Бодрио их је да се орасположе, јер у њих гледају „хиљаде“

⁵²³ Исто.

⁵²⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 51.

⁵²⁵ Исто.

⁵²⁶ Исто, 52.

⁵²⁷ Исто.

под Скадром, очекујући њихову помоћ. Приликом поласка из Гусиња, окупио се велики број жена, мајке, сестре, супруге, које су жељеле да иду за војском, исто као приликом похода у Метохију. Бригадир Вешовић је ово спријечио, напомињући да нико ко није у строју не смије ићи за војском. Поред поменутих потешкоћа у бригади, Вешовића су мучили и приватни проблеми. Он је у Гусињу оставио дјецу, наводећи да је приликом растанка пустио и сузу.⁵²⁸

Војска је након поласка из Гусиња кренула у правцу Селца, гдје је стигла 4. јануара 1913. године. Поменуто село је било одређено за преноћиште Васојевићке бригаде. Иако је Вешовић платио дрва за огријев, сељаци су тражили одштету од 195 наполеона. Вешовић је одбио да плати поменути износ, наводећи да је узео угарак „па по њима“.⁵²⁹ Из Селца, Васојевићка бригада је наставила у правцу Кастриота, гдје је 5. јануара ноћила у једном муслиманском селу. Црногорска војска је ту лијепо прихваћена, а сељаци су обезбиједили дрва за огријев и лијеп смјештај за официре.⁵³⁰

Васојевићка бригада је 6. јануара стигла у Загору, гдје су Вешовића, по наредби сердара Вукотића, дочекали Миливоје Нововић, Милосав Дедовић и други. Убрзо по доласку, командант бригаде се сусрео са књазом Петром и сердаром Вукотићем. Овај сусрет Вешовић је описао као „изванредан и дирљив преко сваке мјере“. Такође, наводи да су се сви чудили „љепоти и реду“ његове војске, која је дефиловала испред књаза Петра.⁵³¹ Према расположивим подацима, 7. јануара у Груде су стигла 2.003 борца Васојевићке бригаде и митраљешко одјељење са 16 бораца.⁵³² Током 8. и 9. јануара Вешовић је извиђао са официрима непријатељске положаје. Након извршених извиђања, Васојевићка бригада се груписала у селу Раш, гдје је њен командант стигао 8. Јануара, око два сата послје подне. На овом положају бригада је остала све до 25. јануара, ишчекујући напад.⁵³³

Сердар Јанко Вукотић је 23. јануара организовао састанак са Вешовићем, Ђуром Петровићем и бригадиром Милутином Вучинићем. Са локалитета Нерфуш црногорски

⁵²⁸ Исто, 52–53.

⁵²⁹ Исто, 53.

⁵³⁰ Радомир Вешовић је у мемоарима описао врло упечатљив догађај приликом боравка у муслиманском селу у Кастриотима. Поред осталог, биљежи: „Ја сам коначио код једног Турчина, ђе ми је било одвећ лијепо и умало се нијесам заљубио у његову шћерку (Р. Вешовић, *Мемоари*, 53.).

⁵³¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 54.

⁵³² „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 6, 360.

⁵³³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 54.

официри су извиђали положаје за напад. Према првобитном плану, Васојевићка бригада је била главном диспозицијом одређена у општу резерву, на лијевој обали ријеке Кир.⁵³⁴ Овом диспозицијом командант Васојевићке бригаде је био незадовољан, па је од сердара Вукотића затражио офанзивнији сектор. Сердар Вукотић је услишио Вешовићеву молбу, па је Васојевићка бригада добила сектор између положаја које су држали бригадир Ђуро Петровић и бригадир Милутин Вучинић. За правац дејства поменутој бригади био је одређен Велики Бардањолт.⁵³⁵ Командант Плавско-гусињског батаљона, поручник Симо Николетић, такође је желио да са својим војницима допринесе ослобађању Скадра. Николетић је с тим у вези 23. јануара упутио молбу Вешовићу. У молби стоји: „Част ми је молити вас следеће: Испред свих официра и војника овог батаљона молим вас и кумим свемогућим Богом, здрављем Господаревим, чашћу Вашом, ратном срећом војничком, коју сте убрали на бојно поље и свом Вашом светињом, учините да овај батаљон прими учешће у борби на Скадар. Уздајући се на Вашу великодушност да ћемо добит повољан одзив, што вам остајемо унапријед благодарни“.⁵³⁶ Вешовић је молбу прослиједио сердару Вукотићу, образлажући на полеђини документа да је неопходан долазак поменутог батаљона на Скадарски фронт.⁵³⁷

Турска војска у рејону Скадра успјешно се утврдила и била је знатно бројнија него на почетку рата. Самим тим, краљ Никола је увидио да град неће моћи да заузме без помоћи Србије. Због тога се обратио краљу Петру I Карађорђевићу са молбом да упути артиљерију на Скадарски фронт. Такође је тражио и садејство србијанских Приморских трупа. Врховна команда Краљевине Србије одазвала се на поменуту молбу и црногорској војсци упутила 12 пољских „Крупових“ брзометних топова. Команданту Приморског одреда пуковнику Дамјану Поповићу било је наређено да дјелује у садејству са црногорским трупама.⁵³⁸ Крајем јануара, у Вирпазару је одржан састанак, на коме је разматран план напада на Скадар. Састанку су присуствовали: начелник штаба црногорске Врховне команде бригадир Јанко Вукотић, командант Приморског одреда бригадир Митар Мартиновић, командант србијанског Приморског одреда пуковник Дамјан Поповић, маршал двора

⁵³⁴ Исто, 55.

⁵³⁵ Исто.

⁵³⁶ ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 13; 1/1913.

⁵³⁷ Исто.

⁵³⁸ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 262.

Душан Грегловић, као и представник србијанске војске при црногорској Врховној команди генерал Атанацковић. Састанком је руководио лично краљ Никола.⁵³⁹

Према замисли коју је изнио краљ Никола, Зетски одред је требало да буде носилац напада, док би Приморски одред и србијанске јединице требало само да демонстрирају напад према Тарабошу и Брдици, углавном артиљеријом. Против краљевог плана иступили су бригадири Вукотић и Мартиновић, као и пуковник Поповић. Тројица команданата били су сагласни да све снаге треба јаче да се ангажују, свака на свом сектору. Ипак, краљ Никола није желио да попусти, па је његов план невољно прихваћен.⁵⁴⁰ Очигледно, краљ је имао циљ да његов најстарији син, престолонаследник Данило, заузме Скадар. Због тога је у наредби нагласио да ниједан одред не смије ући у Скадар прије Зетског одреда. Приморски одред црногорске војске, под командом бригадира Митра Мартиновића, имао је задатак да демонстрира напад у правцу Тарабоша и Скадра. На другом правцу, србијанске јединице под командом пуковника Дамјана Поповића имале су задатак да демонстрирају у правцу Бушата и Брадице.⁵⁴¹

Напад на Скадар отпочео је 24. јануара, у десет сати прије подне. На главном сектору напада дјеловале су Мјешовита бригада Милутина Вучинића, Васојевићка бригада Радомира Вешовића, Мјешовита бригада Ђура Петровића, одред командира Мила Матановића и Дурмиторска бригада.⁵⁴² Истог дана након што је отпочео напад црногорских снага, Васојевићка бригада се нашла у неповољном положају. Бригадир Вешовић је извјестио 24. јануара да његова бригада трпи жестоку непријатељску ватру. Од команде је тражио да се изврши напад на лијево крило турских снага, иначе неће моћи да задржи положај.⁵⁴³ Васојевићка бригада требало је да пређе три и по километра да би отпочела јуриш. Ипак, овај задатак се показао као изузетно захтјеван. Црногорска артиљерија није била ефикасна на овом сектору, па су турске јединице отвориле ватру на црногорске положаје прије почетка самог јуриша. Пред Вешовићем је био брисан простор: земљиште је било голо и прегледно, па су губици у његовој бригади били знатни.⁵⁴⁴

⁵³⁹ Исто, 263.

⁵⁴⁰ Исто.

⁵⁴¹ Исто, 263–264.

⁵⁴² Исто, 268.

⁵⁴³ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIV, св. 1, 54.

⁵⁴⁴ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 272.

Због знатних губитака првог дана напада, бригадир Вукотић је 25. јануара затражио да му се упуту Колашинска бригада или три батаљона из резерве. Овај захтјев је образлагао чињеницом да су батаљони војводе Ђура Петровића „тешко изгинули“ и да се Вешовић налази у „истој муци“.⁵⁴⁵ Бригадир Вешовић је 25. јануара окупио војнике и наредио им да се жица пред турским утврђењем мора сјећи маказама, обећававши одликовања сваком ко изврши задатак. Затим је официрима дао детаљна упутства о правцима напада. Љеворечки батаљон требало је да заузме „Шумнату главицу“, тј. да наступа десно од Зетског одреда. У овим борбама био је рањен и официр Љеворечког батаљона, поручник Милошевић.⁵⁴⁶ Током ових борби војници поменутог батаљона су самоиницијативно отишли десно од мјеста гдје је рањен њихов командант, иако је наредба била да се наступа лијево. Ово је било изнуђено рјешење, јер је десна страна била заклоњена од непријатељске ватре. На другој страни, Краљски батаљон, који се кретао брисаним простором у дужини од једног километра, претрпио је тешке губитке. На том сектору погинуо је и командант поменутог батаљона – поручник Радослав Маријановић.⁵⁴⁷

Васојевићка бригада очигледно није била дорасла фронталном нападу на брисаном простору. У прилог наведеној тврдњи говори и чињеница да је Вешовић до доласка на Скадарски фронт оперисао на брдским и планинским теренима, гдје је показао изузетну вјештину командовања. Равничарски терен, без природних заклона, био је непознаница како за Вешовића тако и за његове војнике. Самим тим губици су били неизбежни. Према извјештају који је бригадир Вукотић упутуио 25. јануара, губици Васојевићке бригаде били су „три пута више мртвих и рањених“ него што је био раније извјештен.⁵⁴⁸ Наредног дана, 26. јануара, Вешовић је наставио напад на Велики Бардањолт. Његова бригада је била на 100 до 200 корака од жице. Иако су војници упорно сјекли жицу, нијесу се могли пробити и заузети непријатељске положаје. Ипак, Вешовић је успио да изнесе једну батерију на малом вису јужно од Бардањолта.⁵⁴⁹ Поручник Милошевић такође је свједочио о великим

⁵⁴⁵ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIV, св. 2, 119.

⁵⁴⁶ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 5.

⁵⁴⁷ Исто.

⁵⁴⁸ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIV, св. 2, 120.

⁵⁴⁹ Исто, књ. XIV, св. 3, 184.

губицима унутар бригаде. Њега је, како наводи, након рањавања у равници затекао „лелек и јаук од болова рањених“.⁵⁵⁰

Велики губици, без конкретне добити, натјерали су Врховну команду црногорске војске да обустави напад на Бардањолт. Ова наредба изазвала је незадовољство код Вешовића. Он је био увјерен да је заузимање Бардањолта било питање часа, па је с тим у вези упутио Јанку Вукотићу писмо слједеће садржине: „Примио сам Вашу наредбу односно обуставе напада за данас. Јако ми је жао, што се то учинило, јер јучерашњом топовском палбом био је шанац на Бардањолту готово уништен и јутрос није требало осим неколико топовских метака па да се заузме. А овом обуставом изгубили смо све, што се ономадне и јуче с великим жртвама добило, те ћемо усљед ове обуставе имати опет великих жртава, јер ће се Турци утврдити, којима је много лакше, јер су у сувоту и расте им морал, док нашим опада. Молим Вас како знате подејствујте да се овако не чини, него да се напада, јер поред што се физички пропада, опада и морал код војске“.⁵⁵¹ Сердар Јанко Вукотић је истога дана пренио Вешовићеву молбу краљу Николи, али није упутио никакав предлог, нити дао своје мишљење. Самим тим, ни краљ није предузео ништа поводом поменутог захтјева.⁵⁵²

Током тродневне борбе на Великом Бардањолту обје војске су имале велике губитке. Турска страна признала је губитке од 1.338 мртвих, рањених и несталих војника.⁵⁵³ Аустријски конзул у Скадру јавио је у Беч да су турски губици били 2.000 рањених и 1.000 погинулих.⁵⁵⁴ Црногорски губици су били знатно већи од турских. Треба напоменути да се извори не слажу ни по питању црногорских губитака. Процјене су да ти губици износе преко 4.000 људи избачених из строја.⁵⁵⁵

Из претходно цитиране депеше јасно се види колико је Вешовићу било стало да његова бригада заузме Велики Бардањолт. Ова жеља јасно је наглашена и у његовим

⁵⁵⁰ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Балкански ратови 1912–1913, 6.

⁵⁵¹ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIV, св. 3, 187.

⁵⁵² М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 280.

⁵⁵³ Исто.

⁵⁵⁴ Када је ријеч о турским губицима, могу се наћи и подаци о 4.000 погинулих и рањених, као и 1.500 мртвих и 3.500 рањених (М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 280, нап. 47).

⁵⁵⁵ Према извјештају који је Врховна команда Краљевине Србије добила од сердара Јанка Вукотића, црногорски губици на Великом Бардањолту били су преко 3.000 мртвих и рањених. Предсједник Владе Краљевине Србије у једној депеши од 13. фебруара извјестио је Врховну команду да је на Бардањолту било преко 3.000 мртвих и рањених црногорских војника (М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 280, нап. 48).

мемоарима, гдје је на сликовит и упечатљив начин описао борбе под Скадром. Између осталог, наводи да је Јанко Вукотић био једини Црногорац који воли Васојевиће и који им донекле признаје „јунаштво у овом рату и предратне патње“.⁵⁵⁶ Колико има истине у Вешовићевој тврдњи, тешко је утврдити. Ипак, треба напоменути да је у црногорском друштву било и те како присутно племенско надгорњавање. Самим тим, поменути став Црногораца негативно је утицао на Васојевићку бригаду и њеног команданта. Управо овдје се могу тражити узроци фанатичног јуришања поменуте бригаде на Велики Бардањолт. У тим јуришима бригадир Вешовић није штедио ни себе, па је у једном од првих јуриша умало погинуо са подофициром Вуком Вуковићем.⁵⁵⁷ Жестока артиљеријска ватра изазвала је конфузију у редовима Васојевићке бригаде, нарочито пошто су три гранате пале у средиште Величког батаљона, гдје је погинуло и рањено седам војника.⁵⁵⁸ Током овог јуриша био је рањен и бригадир Вешовић, а у бригади се проширила вијест да је погинуо. Да би спријечио ширење дезинформација и пад борбеног морала код војника, он је преузео барјак и витлајући сабљом сазвао збор. Око њега се окупило око 500 војника из различитих батаљона. Бригадир им је наредио да не бјеже, јер ће претећи неко жив, па ће се знати ко је побјегао.⁵⁵⁹

Храбро држање команданта свакако је утицало на пораст борбеног морала унутар Васојевићке бригаде. Ипак, један за другим јуриш на Велики Бардањолт није давао резултате. Вешовић је поменуте јурише описао као најзначајнију борбу коју је војна историја могла да упамти. Он је, поред осталог, навео да су губици били око 300 рањених и 110 погинулих, што је изазвало негодовање у бригади.⁵⁶⁰ Ћенерал војске Краљевине Србије и дивизијски Ћенерал југословенске војске академик Живко Павловић изнио је о борбама црногорске војске на Скадру виђење слично Вешовићевом: „У бојевима за освајање Вел. Бардањолта црногорска војска је показала велику храброст и налетљивост и поред претрпљених огромних жртава, што треба нарочито истаћи“.⁵⁶¹ Павловић закључује да бојеви за освајање Великог Бардањолта спадају у „најкрвавије бојеве у досадашњој

⁵⁵⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 56.

⁵⁵⁷ Исто, 58.

⁵⁵⁸ Исто, 58.

⁵⁵⁹ Исто, 59.

⁵⁶⁰ Исто, 59–60.

⁵⁶¹ Живко Т. Павловић, *Опсада Скадра 1912–1913. Прилог историји Првог балканског рата* (Ниш: Талија издаваштво, 2023), 137.

црногорској ратној историји“ и да могу служити на част црногорској војсци.⁵⁶² Треба напоменути да је он поред датих похвала, анализирао и пропусти црногорске војске. Сматрао је да је након заузимања Великог Бардањолта „неопростив грех“ био то што црногорска војска није наставила гоњење непријатеља. Турске трупе су биле растројене и бјежале у страху, па је гоњење требало наставити и поред изнурености и замора. Да су црногорске трупе наставиле гоњење непријатеља, судбина Скадра би била истог дана ријешена. Овај пропуст црногорске команде омогућио је турским јединицама да се прикупе, одморе и припреме за предстојеће борбе, закључује Павловић.⁵⁶³

Цитирана тврдња србијанског ђенерала такође иде у прилог Вешовићу, који се отворено успротивио команди због обуставе напада на Скадар, о чему је већ било ријечи. Скадарска операција ипак није могла да прође без војне сујете црногорских команданата. Након заузимања Великог Бардањолта отворила се полемика ко је дао највећи допринос током ове операције. Вешовић је у једном телеграму навео да је срећан што је „господар лично гледао развој и рад Васојевићке бригаде при нападу на челичне жице“ током јуриша на Велики Бардањолт. Вешовић закључује да је познато ко је и како заузео поменуто утврђење и да је излишна свака исправка „на неумјесна и неистинита пискарања“. Такво писање служило је само као сјеме раздора међу појединим командантима и трупама.⁵⁶⁴

Важно је напоменути да је на Скадарском фронту и поред великих губитака дошла до изражаја Вешовићева храброст. У јуришима на Бардањолт он није штедио ни себе ни своје најближе. У овим борбама учествовала су два његова брата, Влајко и Павић, као и отац Лука. Павић је био рањен. У Васојевићима је до данас сачувана прича о фанатичној храбрости бригадира Вешовића у борбама на Скадарском фронту. Једна прича говори да је приликом јуриша бригадиру пар куршума прошло кроз шапку, док му је један куршум „пребио“ сабљу. Такође, сачувана је и анегдота да је у јуришима тукао оца Луку корбачем, тјерајући га у прве борбене редове. Посебно је интересантна анегдота о његовом наводном сусрету са ђенералом србијанске војске Петром Бојовићем током опсаде Скадра. Том приликом је ђенерал Бојовић, видјевши фанатичне јурише Васојевићке бригаде и њеног команданта, наводно рекао: „Господине Вешовићу, да сте били војник војске Краљевине

⁵⁶² Исто.

⁵⁶³ Исто.

⁵⁶⁴ „Историјска грађа – Балкански рат“, *Записи*, 1935, књ. XIV, св. 3, 312.

Србије, не би сте добили ни чин каплара“.⁵⁶⁵ Поменуте анегдоте на упечатљив начин осликавају карактер команданта Васојевићке бригаде, иако се њихова вјеродостојност не може реконструисати на основу сачуваних писаних историјских извора. Вешовићева храброст и ратничка слава свакако је оставила снажан утисак и на његове савременике. Члан Великог суда Љубо Бакић упутио је Вешовићу телеграм, у ком му је честитао задобијене ране.⁵⁶⁶ За показану храброст током опсаде Скадра бригадир Вешовић је одликован златном Обилића медаљом.⁵⁶⁷

Неуспјех у скадарској операцији натјерао је краља Николу да затражи помоћ од Србије. Он је писао краљу Петру Карађорђевићу, молећи га да му упути четири до пет брзометних батерија како би што прије заузеле Скадар. Краљ Петар је позитивно одговорио на поменуту молбу, уз обећање да ће све тражено испунити. Командант Треће српске армије такође је процијенио да је потребно веће ангажовање србијанске војске у заузимању Скадра.⁵⁶⁸ Према постигнутом договору између званичног Цетиња и Београда, србијанска војска је формирала Приморски кор, који је требало из Солуна бродовима да дође до Медове. Кор је бројао 30.450 војника, 41. артиљеријско оруђе, 20 митраљеза и четири авиона. Грчка влада преузела је обавезу да Приморски кор бродовима доведе до Албаније.⁵⁶⁹

Преузету обавезу грчка влада није испунила у потпуности; самим тим у Албанију је од предвиђеног броја стигло 17.000 војника, 40 топова и четири авиона. Ђенерал Петар Бојовић је процијенио да ће овај број војника бити довољан да извршење задатка.⁵⁷⁰ Убрзо по доласку поменутих трупа у Албанију, израђен је заједнички план напада србијанске и црногорске војске на Скадар. Ипак, велике силе извршиле су притисак на Србију, па је она, савјетована од Русије, наредила повлачење својих трупа са Скадарског фронта. Црногорска влада уз подршку краља Николе одлучила је да настави опсаду. Краљ је био увјерен да ће

⁵⁶⁵ Наведене анегдоте о бригадиру Радомиру Вешовићу прикупили смо у селу Врањештица у Васојевићима. Поменуто село налази се у непосредној близини села Букова Пољана, испод брда Чуке, гдје је породица Вешовић живјела и гдје је бригадир Вешовић 1916. године ухапшен од аустријске патроле (Ауторизовани текст интервјуа са Новом Вукићевићем, у посједу аутора, јун 2025).

⁵⁶⁶ Телеграм у цјелости гласи: „Срећне ти ране генерале! Твоје и бригаде твоје наше браће Васојевића јуначко пожртвовање за отаџбину и Господара забиљежиће неупитна историја златним словима на својим страницама рањеницима су добро изручио сам им твој поздрав и поздрав подручне ти бригаде теби и свој нашој јуначкој браћи братски поздрав“ (ДАЦГ, МВ, ВБ, ф. 2, 21:1/1913).

⁵⁶⁷ S. Martinović, *Generali Knjaževine...*, 255; М. Фолић, *Необични ђенерал...*, 169.

⁵⁶⁸ М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 319–320.

⁵⁶⁹ Исто, 331.

⁵⁷⁰ Исто, 339–340.

заузимањем Скадра велике силе довести пред свршен чин. *Глас Црногорца* је 11. априла објавио вијест о уласку црногорске војске у Скадар, наводећи да је та вијест изазвала велико одушевљење на Цетињу.⁵⁷¹ Међутим, под притиском великих сила, Краљевина Црна Гора је била приморана да напусти Скадар. Овај чин изазвао је огорчење у војсци и народу, а Влада, на челу са бригадиром Митром Мартиновићем, поднијела је оставку. Нову владу формирао је бригадир Јанко Вукотић.⁵⁷²

Повлачењем из Скадра Први балкански рат за црногорску војску био је окончан. Самим тим, ратне операције биле су окончане и за Васојевићку бригаду, која је током рата стекла завидну ратну славу, али и претрпјела знатне губитке. Командант бригаде Радомир Вешовић током ратних дејстава стекао је ореол храброг војсковође, који је ослободио Плав, Гусиње, Дечане и Ђаковицу. Све наведено утицало је на краља Николу и команду црногорске војске да га унаприједи у чин бригадира. Као бригадир упућен је на Скадарски фронт, гдје је војевао више храбро него успјешно. Бригадир Вешовић је и на овом сектору оправдао епитет храброг војсковође, о чему свједоче цитирана писма. У њима је тражио од сердара Јанка Вукотића да његова бригада не буде у резерви и да се не прекида напад на Велики Бардањолт.

У периоду септембар–октобар 1912. Године, Васојевићка бригада имала је сљедеће губитке: четири погинула официра, 139 погинулих војника, 16 рањених официра и 348 рањених војника. Свеукупно, у овим борбама је избачено из строја 507 војника и официра.⁵⁷³ Током тродневних борби на Бардањолту, Васојевићка бригада је имала седам погинулих официра и 170 погинулих подофицира и војника. Такође, било је рањено 11 официра и 510 подофицира и војника. Укупни губици током опсаде Скадра у Васојевићкој бригади износили су 698 официра, подофицира и војника избачених из строја.⁵⁷⁴ Бригада под командом бригадира Радомира Вешовића била је, са губицима од 30%, испред одреда командира Мила Матановића, чији су губици били 21%. Дурмиторска бригада, са 21% губитака, и Колашинска бригада, са 9%, такође су биле иза Васојевићке бригаде. Драгочки

⁵⁷¹ „Дворске и дипломатске вијести“, „Предаја Скадра“, *Глас Црногорца*, бр. 16, 11. април 1913, 1; *Глас Црногорца*, бр. 17, 19. април 1913, 1–2.

⁵⁷² „Дворске и дипломатске вијести“, *Глас Црногорца*, бр. 18, 25. април 1913, 1.

⁵⁷³ Губитке Васојевићке бригаде сачинио је пуковник Миро Божовић према бригадним извјештајима од 7. јануара 1913. године (АИИЦГ, ф. без бр. Пуковник Мира Божовића, Први балкански рат, рукопис, 142–143)

⁵⁷⁴ АИИЦГ, ф. без бр., Пуковник Мира Божовића, Први балкански рат, 143.

одред имао је губитке 8%, док је Врачки одред имао губитке 7%. Веће губитке од Вешовићеве бригаде имале су само Мјешовита бригада, са 39%, и Комбинована бригада, са 38% губитака.⁵⁷⁵

3. 7. Повратак у Метохију

Радомир Вешовић је званично произведен у чин бригадира 14. новембра 1913. године, са рангом и правима од 18. октобра 1912. године. У чин бригадира истог дана произведени су Јово Бећир, Ђуза Ђурашковић, Милутин Вучинић, Машан Божовић, Лука Гојнић, Мило Матановић и Нико Пејановић.⁵⁷⁶ Након балканских ратова, бригадир Вешовић је 22. новембра 1913. године постављен за команданта Шесте ђаковачке дивизије, са сједиштем у Пећи.⁵⁷⁷ Као командант Шесте дивизије био је и судија Дивизијског суда Четврте дивизије. У *Гласу Црногорца* је 29. маја 1913. године објављен акт о његовом разрјешењу. Поред Вешовића, истим актом су са дужности разријешени командири Мато Вујисић, Ђуро Петковић и Божо Ракочевић.⁵⁷⁸ Као судије замјеници именовани су командири Јово Меденица, Периша Влаховић, Рајо Лабан и Драго Дедовић.⁵⁷⁹

Милутин Ј. Фолић наводи да је бригадир Вешовић лично тражио од краља Николе да буде именован у Метохији. Наводно је приликом разговора рекао краљу: „Проклеће ме мртви, плуваће ме живи“, одбијајући да иде у своје племе.⁵⁸⁰ Ипак, важно је напоменути да бригадир није могао утицати на краља и Владу када је ријеч о његовом постављењу. Вешовићево постављење у Метохији заправо је било логично рјешење, с обзиром на чињеницу да је тај терен и људе на њему добро упознао током Првог балканског рата.

Прве мјере у новоослобођеним крајевима биле су усмјерене на организацију привремене власти и завођење реда и мира.⁵⁸¹ Нову власт, по овлашћењу краља Николе, постављала је територијална војна команда. Командант одреда чија је војска запосјела одређену територију био је овлашћен, а уједно и дужан, да на њој постави власт. На тај

⁵⁷⁵ Исто.

⁵⁷⁶ „Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 53, 16. новембар 1913, 1.

⁵⁷⁷ Исто, бр. 54, 23. новембар 1913, 1.

⁵⁷⁸ Исто, бр. 28, 29. мај 1914, 1.

⁵⁷⁹ Исто.

⁵⁸⁰ М. Фолић, *Необични ђенерал...*, 179.

⁵⁸¹ В. Babić, *Politika Crne Gore...*, 128.

начин формирана је војна управа.⁵⁸² Од уласка црногорске војске у новоослобођене крајеве, па све до коначног припајања ових територија црногорској држави, новембра 1913. године, на поменутом терену је владало окупационо стање. То стање је формалноправно важило до потписивања Лондонског, односно Букурешког мировног уговора. У Пљевљима и Ђаковици је такође до новембра 1913. године трајало двовлашће црногорске и србијанске управе.⁵⁸³ На новоослобођеним територијама убрзо по уласку црногорске војске формиране су и капетаније. У пећкој области формирана је Пећка капетанија, са пет сеоских општина, од 101 села и вароши. Ђаковачка капетанија имала је четири сеоске општине, од 37 села, и варошку општину.⁵⁸⁴

У новоослобођеним крајевима бригадир Вешовић се морао суочити са низом изазова. На овом простору је још крајем новембра 1912. године дошло до низа злоупотреба локалних власти. Велики број муслиманског становништва није благонаклоно гледао на црногорску власт, па су многи одбили да предају оружје. У таквој ситуацији појавила се хајдучија и одметништво. Због све озбиљније ситуације, Министарство унутрашњих дјела је одметницима дало рок од три дана да предају оружје и врате се кућама, уз најаву да ће свима који то учине бити опроштена кривица. Одметници који не би прихватили дату понуду могли су бити убијени или изведени пред пријеки суд.⁵⁸⁵ Почетком децембра 1912. године локалне власти су Министарству унутрашњих дјела доставиле информације да дио муслимана из новоослобођених крајева жели прећи у православље. Поменуто министарство се након добијене информације обратило Митрополији, тражећи да она изда упутства свештенству.⁵⁸⁶ Митрополит Митрофан је нижем свештенству издао упутства да сваки муслиман који жели прећи у православну вјеру мора шест мјесеци бити подучаван вјери, па тек онда крштен, ако поново изрази жељу. Краљ Никола је такође писао Авру Цемовићу да покрштавање може бити само добровољан чин.⁵⁸⁷

⁵⁸² Исто, 129.

⁵⁸³ Исто.

⁵⁸⁴ Пећка капетанија бројала је 5.545 домова, док је на нивоу цијеле области било 33.985 становника, од овог броја 26.734. муслимана, 5.105 православаца и 2.146 католика. Ђаковачка област имала је 28.640 становника. Како наводи Б. Бабић, попис у новоослобођеним крајевима није спроведен у потпуности (Б. Babić, *Politika Crne Gore...*, 132).

⁵⁸⁵ Živko M. Andrijašević, „О покрштавању муслимана 1913. године“, у: Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913. godine* (Podgorica: Almanah, 2003), 56.

⁵⁸⁶ Исто.

⁵⁸⁷ Исто.

Прије Вешовићевог ступања на нову дужност десило се низ злоупотреба локалних власти, које су се огледале у пљачки и насилном покрштавању.⁵⁸⁸ Муслимански првак из Пећи Бајрам Дечановић писао је обласном управитељу Јовану Н. Пламенцу да су полицијске власти извршиле пљачку локалног муслиманског живља. Детаљно је, у осам тачака, поименично навео шта је од кога опљачкано. На поменутом списку налазио се накит (прстенови, минђуше), кутије за дуван, вунени појасеви и сат.⁵⁸⁹ Ове оптужбе командир Саво Лазаревић је одбацио, позивајући се на саслушања оштећених лица.⁵⁹⁰

Бригадир Вешовић је након ступања на положај у Метохији редовно извјештавао на Цетиње о злоупотребама локалних власти у новоослобођеним крајевима. У једном извјештају од 17. маја 1913. Године писао је министру унутрашњих дјела Лабуду Гојнићу о злоупотребама Вукоте Пантовића. Према овом извјештају, Пантовић је тражио да сваки Турчин носи црногорску капу и да се покрсти, иначе ће бити убијен.⁵⁹¹ Бригадир Вешовић је предлагао да се одмах након његовог доласка у Пећ са положаја „дигну“ Симо Секулић и Илија Бошковић, јер су од раније компромитовани.⁵⁹² Из цитиране депеше јасно се уочава да Вешовић није само извјештавао о стању у Метохији, већ је и предлагао мјере које треба предузети како би се уклониле све неправилности и злоупотребе у новоослобођеним крајевима.

Стање у Метохији се стабилизовало крајем маја 1913. године, што се јасно види из Вешовићевог извјештаја упућеног министру Гојнићу. Код њега су, како наводи, непрестано долазили угледни људи да изјаве „благодарност господару за дату им слободу“.⁵⁹³ Такође, у извјештају је навео да су бјегунци почели да се враћају кућама и да се до четири сата послје подне вратило њих 20. Ипак, и поред низа потешкоћа, сматрао је да ред може бити успостављен. Када је ријеч о муслиманском становништву које је прешло у православље, бригадир Вешовић је у поменутом извјештају навео да ће незнатан број остати у

⁵⁸⁸ Видјети: Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913. godine* (Podgorica: Almanah, 2003); Mustafa Memić, *Pojave prozilitizma u plavsko - gusinjskom kraju 1913. i 1919. godine* (Sarajevo: Autorovo izdanje; 2004).

⁵⁸⁹ ДАЦГ, ОУ Пећ (даље: ОУП), ф. 13, 3; 1/1913.

⁵⁹⁰ Исто, 3; 3/1913.

⁵⁹¹ Ž. M. Andrijašević, Z. Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913. godine*, док. 40, 111.

⁵⁹² Исто.

⁵⁹³ Исто, док. 42, 112.

православљу.⁵⁹⁴ Ово предвиђање не само што се показало као тачно него је и негирало неке раније извјештаје полицијских власти о добровољном покрштавању. Наиме, 19. априла Саво Лазаревић обавијестио је обласну управу у Пећи о разоружавању муслиманског живља. Он је навео да је „мушкетано“ 70 лица и одузето 120 комада оружја. Лазаревић је тврдио да је у православну вјеру прешло „и обећало се за примање исте“ 1.415 лица са 14.050 душа.⁵⁹⁵

На Цетиње је 9. јуна 1913. године стигао Вешовићев извјештај из Пећи, адресиран на министра унутрашњих дјела Лабуда Гојнића. Бригадир Вешовић извјестио је министра о стању у Ђаковици, на основу извјештаја који је добио од Јанка Спасојевића. Како стоји у поменутој депеши, Бајрам Цури позвао је плавско-гусињске качаке да се не предају црногорским властима, већ да иду у Скадар да се жале на пљачку и убиства. Према Вешовићевом извјештају, Цури се надао да ће Плав и Гусиње припасти Албанији.⁵⁹⁶ Ахмет-бег је послао Аци Османа из Мирне у Краснић, да позове качаке да не предају оружје црногорским властима. Вешовић је такође извјестио да је у Пећ дошао и призренски бискуп с аустријским конзулом како би испитао прелазак католика у православље. Он је ову посјету окарактерисао као успјешну, јер су се покрштени вратили у католичанство.⁵⁹⁷

У детаљном реферату који је урадила Ислједна комисија за утврђивање злоупотреба органа власти у новоослобођеним крајевима, поменута је и улога бригадира Радомира Вешовића. Комисија, поред осталог, наводи да је након Вешовићевог именовања он „прокламовао слободу вјероисповијести, нагласив да може ићи на богомољство куд ко хоће: у цркве или џамије, без обзира да ли је дотле ко од муслимана био крштен или не“. Ово Вешовићева изјава је допринијела да се већина покрштених врати у муслиманску вјеру, закључила је комисија.⁵⁹⁸ Из цитираног извјештаја комисије може се закључити да бригадир Вешовић није учествовао у злоупотребама, које су се огледале у пљачки и насилном покрштавању.

⁵⁹⁴ Исто.

⁵⁹⁵ ДАЦГ, ОУП, ф. 13, 31; 1/1913.

⁵⁹⁶ Ž. Andrijašević, Z. Stanojević, *Pokrštavanje muslimana...*, док. 46, 116.

⁵⁹⁷ Исто.

⁵⁹⁸ Исто, док 109, 188.

За разлику од поменутог извјештаја, руски војни агент у Црној Гори Н. М. Потапов оставио је изузетно негативно свједочанство о Вешовићевој управи у Метохији. Он биљежи да су угледни Србин Иван Герић⁵⁹⁹ и његови земљаци жарко жељели да дођу Црногорци како би се ослободили турског јарма. Ипак, након доласка Црногораца, завладала је корупција и плачка сународника.⁶⁰⁰ Вешовић је, према сјећањима руског агента, тражио од Герића позајмицу од 2.000 круна. Иако је овај често позајмљивао новац цркви, али био и склон коцки, Вешовића је одбио, под изговором да нема новаца. Од тог тренутка црногорски бригадир је почео да га прогони, смијенивши га са мјеста председника општине. На удару су се нашли и сви „независни Срби“. Црногорска власт је „кокетирала“ са католичким и муслиманским становништвом на штету православаца. Погрешно вођена политика довела је до тога да 1.000 православаца који су се доселили из Старе Црне Горе пређе у Митровицу, која је била у саставу Србије, сматра Потапов.⁶⁰¹

Сукоб са Герићем донекле се може реконструисати на основу извјештаја који је Вешовић упутио министру унутрашњих дјела Лабуду Гојнићу. Бригадир Вешовић је овај извјештај упутио 12. септембра, наводећи у њему да је током августа у Пећи дошло до комешања становништва. Због тога је појачао страже и сазвао збор свих Срба под оружјем. Одзив је био масован, једино није дошао син Јована Герића, трговаца и бившег председника вароши. Како је стајало у депеши, старији Герић правдао је синов недолазак чињеницом да је он руски поданик.⁶⁰² Вешовић је даље наводио да је поменути раније био турски поданик, а да је постао руски тек након доласка Црногораца. Герића је окарактерисао као „партијаша“ и човјека који „бургија на сваку страну“.⁶⁰³ Приликом доласка сердара Јанка Вукотића у Пећ, Герић је у једној кафани рекао да је боље бити „цигански поданик“, него црногорски. Због тога је командант Вешовић наредио његово хапшење, тражећи од министра Гојнића савјет како да дјелује.⁶⁰⁴ Наведене оптужбе Јован Герић је одбацио, тврдећи да се не сјећа да ли је уопште био у кафани приликом доласка сердара Вукотића. На питање иследника да ли је рекао да је боље бити „цигански поданик“ него црногорски,

⁵⁹⁹ Ријеч је заправо о Јовану, а не Ивану Герићу, што потврђује архивска грађа и релевантна литература (В. Бабић, *Politika Crne Gore...*, 161, нап. 43).

⁶⁰⁰ Н. М. Потапов, *Дневник*, 518.

⁶⁰¹ Исто.

⁶⁰² ДАЦГ, МУД, 1913, ф. 138, бр. 2693 (12).

⁶⁰³ Исто.

⁶⁰⁴ Исто.

оптужени је одговорио да тако нешто није ни помислио, а камоли изговорио.⁶⁰⁵ Герић је убрзо отишао у Призрен без Вешовићеве дозволе.⁶⁰⁶ Бивши предсједник вароши обратио се писмом лично Вешовићу. У њему је, поред осталог, наводио да је у периоду од 1903. до 1912. године био економ у манастиру Високи Дечани. Такође је тврдио да је упоредо са овом функцијом био и чиновник у Царском Руском конзулатству. На крају депеше, Јован Герић закључује да је „и даље остао њихов чиновник под заштитом Руске Империје“.⁶⁰⁷ Све наведено даје сасвим другачију слику сукоба Вешовића и Герића од оне коју је Потапов описао. Такође се из цитираних докумената уочава да је Вешовић организовао мрежу доушника, па је на тај начин знао шта се прича и за кафанским столом. Такве акције му свакако нијесу биле непознаница, јер их је спроводио и као обласни управитељ прије 1912. године.

Потапов је ипак као главног кривца за лоше стање у Метохији означио бригадира Вешовића, наводећи да се о његовој корупцији јавно говорило. Вешовићева неограничена моћ наводно је долазила отуда јер је био у присним односима са сердаром Јанком Вукотићем.⁶⁰⁸ Руски војни агент је у дневнику описао и сусрет са њим у Ђаковици. Током разговора бригадир се распитивао о средњим војним школама, гдје је намјеравао да упише два сина. Потапов тако биљежи: „Када сам се враћао на Цетиње, на пропутовању кроз Ђаковицу, одсјео сам код Вешовића, он ме је замолио да у неку од средњих војних школа у Русији смјестим његова два сина. Рекао сам му да ће то о државном трошку бити тешко, а да ће о сопственом трошку бити веома скупо. А колико је школарина упита Вешовић. Па, најмање 425 до 450 рубаља годишње – одговорих – што значи за вас 2.000 круна годишње. А то могу да платим самоувјерено одговори Вешовић. Поставља се питање како он може да плаћа више од 2.000 круна годишње, када је његова плата свега 4.000 круна, а поред синова он има и двије кћерке, а и сам треба да живи од те плате“.⁶⁰⁹ Важно је напоменути да је бригадир једног сина успио да упути на школовање у Русији. Према расположивим подацима, Душан Радомира Вешовић школовао се у Кадетској школи у Николајевској

⁶⁰⁵ ДАЦГ, МУД, 1913, ф. 138, бр. 2093 (3).

⁶⁰⁶ Исто, бр. 2693 (12).

⁶⁰⁷ Исто, бр. 2693 (2).

⁶⁰⁸ Н. М. Потапов, *Дневник*, 518.

⁶⁰⁹ Исто.

академији у Русији.⁶¹⁰ Ипак, на основу доступне архивске грађе, не може се са сигурношћу тврдити да ли је трошкове његовог школовања сносио отац или се радило о државној стипендији. Тврдње руског војног агента треба узети с резервом, јер је врло необјективно приказао не само бригадира Вешовића већ и друге личности из политичког и војног живота Црне Горе.

Стање у Метохији било је свакако много комплексније од оног како га је видио Потапов. Из низа извјештаја који су долазили са овог подручја на Цетиње, јасно се уочавало да је побуна качака постала врло озбиљна. У једном од њих, бригадир Вешовић је 27. јуна 1913. године извијестио министра унутрашњих дјела Јована С. Пламенца о груписању качака. Вешовић је наводио да је од повјерљивих људи добио информације да албански побуњеници спремају напад, са циљем протјеривања србијанске и црногорске војске. Он је као организатора побуне означио Бајрама Цурија. Албански првак је, по њему, планирао да истовремено изврши напад на Ђаковицу, Плав и Гусиње. Због тога је од албанских племена тражио да дају бесу.⁶¹¹ План је предвиђао и да се плавско-гусињско становништво подигне на оружје против црногорске управе.⁶¹²

У наставку бригадир је наводио да су се албански побуњеници „јакко обрадовали када су чули да је међу Србијанцима и Бугарима наступио неспоразум“. Они су се надали да ће србијанска војска ускоро поћи на Бугарску, а за њима и већи дио црногорске војске. Одсуство двије војске качаци би искористили за напад на Ђаковицу, закључује бригадир Вешовић.⁶¹³ На маргини извјештаја је стојало да су качаци ранили једног његовог војника и два цивила, од којих је један подлегао ранама. Вешовић је био увјерен да ће општи албански напад на црногорске положаје почети одмах по отпочињању борбених дејстава Србије и Бугарске.⁶¹⁴

Током септембра 1913. године настављени су напади качака на црногорске војнике. Вешовић је 2. септембра писао министру унутрашњих дјела да су побуњеници

⁶¹⁰ Војни Архив (даље: ВА), Збирка досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Краљевине Југославије, К. 85, бр. 801.

⁶¹¹ ДАЦГ, МУД, 1913, ф. 135, бр. 1653.

⁶¹² Исто.

⁶¹³ Исто.

⁶¹⁴ Исто.

убили његовог „повјерљивог човјека“ и да је још неколико лица убијено у Пећкој нахији.⁶¹⁵ Такође се жалио да су побуњеници на више мјеста почели да изазивају нереде, али да он нема довољно војника да заведе ред.⁶¹⁶ Поред недостатка људства, црногорска војска у Метохији суочавала се и са недостатком хране. Вешовић је новембра 1913. године у телеграму тражио од сердара Јанка Вукотића да му дозволи да батаљонима на „предстражном дијелу“ даје 500 грама хљеба дневно. Како је Вешовић навео, војницима је немогуће издати било шта осим хљеба и меса, па је због тога било неопходно повећати дневно сљедовање.⁶¹⁷ Сјутрадан, 24. новембра, Вешовић је тражио да му се упуте маузерове пушке.⁶¹⁸ Из поменуте преписке може се уочити да се црногорска управа поред побуне качака суочавала и са недостатком људства, хране и оружја. Све наведено још више је отежавало ионако тежак положај бригадира Вешовића.

Да би одржао ред и мир у Метохији и, колико је могуће, контролисао стање на терену, Вешовић је завео радикалне мјере. Крајем новембра 1913. године издао је наређење да нико не може напустити обласну управу или среско начелство без његове писане дозволе.⁶¹⁹ На тај начин је желио да спријечи слободно кретање албанским првацима, како не би ширили побуну на сусједна племена. Овим чином власт је контролисала кретање сваког појединца, односно нико није могао напустити мјесто свог пребивалишта без пријеке потребе. О нужности путовања сваког појединца лично је одлучивао Радомир Вешовић.

Влада на Цетињу имала је велико повјерење у бригадира Вешовића. Заправо, његов боравак у Метохији сматрала је нужним. Самим тим, власти нијесу дозвољавале ни његово кратко одсуство са поменутог терена. О томе свједочи и телеграм који је Вешовић 4. августа 1913. године упутио министру унутрашњих дјела Лабуду Гојнићу. Он је извијестио министра да је код њега била депутација 26 угледних грађана из Пећи, који су тражили дозволу да иду на Цетиње, у аудијенцију код краља Николе. Вешовић је предложио да он и Спасојевић дођу са њима као пратња.⁶²⁰ Министар Гојнић одговорио је на телеграм 23. августа и дао дозволу поменутој депутацији за долазак на Цетиње. Такође је напоменуо

⁶¹⁵ ДАЦГ, МУД УО, 1913, ф. 137, бр. 2367.

⁶¹⁶ Исто.

⁶¹⁷ ДАЦГ, МВ, Команда VI дивизије, Ђаковачка бригада (даље: ЂБ), ф. 1, 19, 1/1913.

⁶¹⁸ Исто, ф.1, 20; 1/1913.

⁶¹⁹ Исто, МВ, Команда VI дивизије, ЂБ, ф. 1, 35; 1/1913.

⁶²⁰ Исто, МУД, УО, 1913, ф. 137, бр. 1446.

да Вешовић не може напустити мјесто, нарочито ако то уради и Спасојевић.⁶²¹ Из Гојнићевог одговора јасно се види да је званично Цетиње страховало да Вешовић макар накратко напусти Метохију. Очигледно је на Цетињу постојао страх да би албански прваци то искористили за оружану побуну већих размјера.

Овакав став званичног Цетиња био је оправдан, јер власт у Метохији још увијек није била учвршћена. Ту чињеницу су увиђали и нижи чиновници. У прилог овој тврдњи говори и депеша коју је упутио секретар Пећке области М. Вуковић команданту Вешовићу 9. маја 1914. године. У њој се наводило да устројство полиције „онакво какво је“ не задовољава ни најобичније потребе, а камоли полицијске, које су, с обзиром на деликатно стање, неопходне. Да би се постигла боља обавијештеност о стварном стању у вароши, поред полицијских званичника потребно је било придобити и повјерљиве особе, писао је секретар Вешовићу.⁶²² Празна обећања нијесу довољна, како је писао Вуковић, већ је требало одредити новчана средства која би се користила искључиво за повјерљиве послове. На крају, секретар Пећке области закључује да би се само са новцем вјероватно могло много тога постићи.⁶²³ Вуковићеву депешу бригадир Вешовић је окарактерисао као „умјесну и оправдану“ и прослиједио је на Цетиње.⁶²⁴

У новоослобођеним крајевима Вешовић је имао неспоразуме и са црквеним великодостојницима. Он је средином маја 1914. године извијестио министра унутрашњих дјела Сава Вулетића о проблему који је имао са митрополитом Гаврилом Дожићем. Неспоразум је избио око изградње новог православног гробља у Пећи. Наиме, иако је раније било одређено земљиште за ново гробље, митрополит је са варошким Србима изабрао нову локацију.⁶²⁵ Вешовић се побунио против те одлуке, из разлога што је нова локација била у близини вароши. Сматрао је да ће након тога и католици и муслимани тражити да своја гробља приближе вароши. Муслимани би лакше дошли до земљишта, било да га купе или да им га неко поклони, наводило се у извјештају. Највећи проблем имали би католици, јер њих нема у вароши, а нико не жели да им прода земљиште, напомиње Вешовић.⁶²⁶

⁶²¹ Исто.

⁶²² ДАЦГ, МУД, УО, 1913, ф. 147, бр. 2176.

⁶²³ Исто.

⁶²⁴ Исто.

⁶²⁵ Исто, ф. 147, бр. 2453 (4).

⁶²⁶ Исто.

Вешовић је такође истакао да он све ради да придобије албанско становништво, како би изразили жељу да постану поданици Црне Горе. Сматрао је да његову акцију на све начине хоће да поквари митрополит Дожић. Због тога је категорички захтијевао од министра Вулетића да се митрополит Гаврило не мијеша у државне ствари. Акција митрополита је, према извјештају Вешовића, већ била изазвала незадовољство. Како стоји у даљем тексту, муслимани су говорили: „Ово је само била тактика влаха да нас што даље потисну па сад своје православно гробље примичу“. Вешовић је сматрао да муслимани имају потпуно право да тако говоре.⁶²⁷

На крају извјештаја Вешовић је истицао да није био упознат с тим одакле митрополиту земљиште, да ли је купљено или је поклоњено, али да је поменути чин изазвао незадовољство католика и муслимана. Од Вулетића је тражио упутства за начин на који би требало поступити када стигну молбе од муслимана и католика за премјештање њиховог гробља у близину вароши.⁶²⁸ На основу горе цитираног извјештаја може се закључити да Вешовић није трпио никакве акције које се одвијају без његове дозволе, макар оне долазиле и од митрополита. Због тога је од надлежног министарства тражио да сличне појаве спријечи, уз образложење да нико не може да се мијеша у државне ствари. Поменуто Вешовићево држање свакако је долазило од широких овлашћења која је имао као носилац управне и цивилне власти. Крајем априла 1914. године, краљ Никола је Вешовића поставио за команданта војног округа Пећко-ђаковачке нахије.⁶²⁹ Заправо, Радомир Вешовић и бригадир Машан Божовић су још од 1913. године у својим рукама имали највишу војну и управну власт: први у Пећко-ђаковачком, а други у Плавско-гусињском округу. Бригадир Вешовић је чак вршио и посао обласног управитеља, јер бригадир Павле Вујисић често није долазио на дужност.⁶³⁰ На тај начин он је, све до избијања Првог свјетског рата, 1914. године, вршио управну и војну власт у Метохији. Самим тим, био је најмоћнија фигура црногорске власти у новоослобођеним крајевима.

⁶²⁷ Исто.

⁶²⁸ Исто.

⁶²⁹ B. Babić, *Politika Crne Gore...*, 143.

⁶³⁰ Исто, 144.

4. ПРВИ СВЈЕТСКИ РАТ (1914–1918)

4. 1. Политичке прилике у Црној Гори уочи Првог свјетског рата

Краљевина Црна Гора је након балканских ратова добила знатно територијално проширење. Њена територија је увећана за 4.958 километара квадратних. Црногорска војска је – поред територија око Подгорице, у рејону Тузи – ослободила Мојковац, Бијело Поље, Беране, Рожаје, Плав, Гусиње, Пећ, Дечане и Ђаковицу. На новоослобођеној територији, изузев Тушке капетаније, у 33.546 домова живјело је око 224.000 становника. Према расположивим подацима, на овом простору је највјероватније живјело 50.000-60.000 православаца, око 160.000 муслимана и неколико хиљада католика.⁶³¹ Православна мањина и муслиманска већина нијесу једнако гледале на црногорску управу. За прве улазак у састав Црне Горе значио је ослобођење од вјековног „турског јарма“, а за друге почетак ропства под хришћанском управом. Самим тим, црногорска управа се нашла пред великим изазовом, посебно у Плавско-гусињској области и Метохији. На том терену званично Цетиње није успјело у потпуности да учврсти власт до капитулације црногорске војске 1916. године. Метохија са Плавом и Гусињем постаће средиште различитих качачких и побуњеничких група.

Из балканских ратова Црна Гора је изашла са знатним војним губицима. У Првом и Другом балканском рату црногорска војска је имала 9.438 погинулих, рањених и умрлих војника.⁶³² Тешки губици на Скадру, који су се показали узалудни након његовог припајања Албанији, били су повод великом незадовољству у војсци и народу. Црногорска војска, и поред неспорне храбрости, показала је низ слабости у рату. До изражаја су дошли лоша опремљеност и обученост војске, нестручност официрског кадра, проблеми у снабдијевању итд. Ови недостаци нарочито су били истакнути приликом сусрета са србијанском војском у Метохији, на Скадарском фронту и у Македонији. Како запажа историчар Новица Ракочевић, балкански ратови су показали да се црногорска држава није могла даље развијати без уласка у ширу државну заједницу, односно без регулисања односа са Србијом,

⁶³¹ Новица Ракочевић, „Црна Гора у Балканским ратовима“, у: *Црна Гора, монографија*, уредник Михаило Малетић (Београд: Књижевне новине, 1976), 288.

⁶³² М. Ђуришић, *Први балкански рат...*, 408.

путем уније или уједињења.⁶³³ Сеоско становништво претрпјело је највеће тешкоће током ратних дејстава. Оне се нијесу огледале само у страдању на бојном пољу. Несташица хране за војску приморала је Владу да нареди реквизицију. Одузете намирнице од сељака држава је требало да плати, али се за то није имало средстава. Током опсаде Скадра, без хране су остали и војска и становништво.⁶³⁴

Министар финансија и грађевина Ристо Поповић оставио је свједочанство о тешком материјалном стању у Црној Гори. Наиме, када је требало упутити Дечански одред, под командом сердара Јанка Вукотића, као помоћ србијанској војсци у рату са Бугарском, државна каса је била празна. Поповић је записао да је једина срећа што је поменути одред прихватила србијанска војска на издржавање, иначе их Влада не би могла издржавати са својим средствима ни 24 часа.⁶³⁵ Политичар Јанко Тошковић, савременик поменутих догађаја, такође наводи да је незадовољство у црногорској војсци било велико. Он биљежи у мемоарима да ни свечани дочек црногорских војника са Брегалнице у Колашину није могао да умањи незадовољство.⁶³⁶

Губитак Скадра изазвао је политичку кризу у Црној Гори, која је довела да пада Владе бригадира Митра Мартиновића. На тај начин пала је влада која је увела земљу у Први балкански рат. У Мартиновићевом кабинету били су: Јован С. Пламенац, министар унутрашњих дјела и заступник министра просвјете и црквених дјела; Душан Вукотић, министар правде; др Секула Дрљевић, министар финансија и грађевина. Краљ Никола је на чело новог кабинета поставио сердара Јанка Вукотића, који је уједно био и министар војни. Поред Вукотића, чланови Владе били су: Лабуд Гојнић, министар унутрашњих дјела; Ристо Поповић, министар финансија и грађевина; Мирко Мијушковић, министар просвјете и црквених дјела; Љубо Бакић, министар правде; Петар Пламенац, министар иностраних дјела.⁶³⁷ Вукотићева влада била је коалициона, јер су у њу ушли Бакић и Пламенац, као присталице Народне странке. На тај начин направљен је отклон од правашке владе др Лазара Томановића.

⁶³³ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1914* (Цетиње: Обод: Историјски институт СР Црне Горе, 1981), 197.

⁶³⁴ Исто, 197–198.

⁶³⁵ АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 4.

⁶³⁶ Ј. Тошковић, *Мемоари*, 113 - 114.

⁶³⁷ „Службени дио“ *Глас Црногорца*, бр. 18, 25. април 1913, 1.

Како би умањео политичко вреће у земљи, настало након Бомбашке и Васојевићке афере, краљ Никола је прогласио амнестију политичких затвореника априла 1913. године. Након потписивања амнестије од стране краља, на слободу су изашли: Андрија Радовић, Милисав Раичевић, Војин Митровић, Миљан Радоњић, Никола Лаковић, Мирко Беговић, Мираш Мојашевић, Мирко Асановић, Којо Рачић, Новица Мојашевић, Радун Ивановић и др Милован Марушић.⁶³⁸ Сердар Јанко Вукотић и политичке група Мијушковић–Јабучки⁶³⁹ били су за амнестију. Управо су они извршили пресудан утицај на краља да потпише акт о помиловању политичких затвореника, свјесни да би он самостално тешко донио такву одлуку.⁶⁴⁰

Јанко Вукотић је желио нове изборе, јер није могао очекивати подршку за намјераване реформе од сазива из 1911. године, који је био већином *правашки*. Краљ Никола је подржао Вукотића и расписао нове изборе за 29. децембар 1913. године. Истим актом, нови сазив Скупштине заказан је за 15. јануар 1914. године.⁶⁴¹ Избори су били слободни и спроведени у границама из 1912. године, односно гласање није спроведено на новоослобођеним територијама у балканским ратовима.⁶⁴²

Никола Шкеровић, директор гимназије у Подгорици, штампао је најпотпунији програм. У поменутом програму он се залагао за слободу удруживања, збора и договора, слободу штампе, независне судове, тајно гласање и изградњу нових школа. Шкеровић је заправо тражио реформе и демократизацију друштва. Он је, такође, отворено заговарао унију Црне Горе и Србијом.⁶⁴³ Присталице Народне странке организовале су пар састанака у Подгорици. На тим састанцима постојала је идеја да њихову листу предводи доказани противник краља Николе, осуђеник на смрт у Бомбашкој афери, Марко Даковић. Ову понуду Даковић је одлучно одбио, па се на челу листе нашао Митар Вукчевић, такође

⁶³⁸ ДАЦГ, Бомбашка афера, ф. 4, бр. 1633.

⁶³⁹ У Црној Гори су почетком политичког живота од 1905. године дјеловале двије политичке групације: *клубаши* – чланови и симпатизери Народне странке, *праваши* – чланови и симпатизери тзв. Праве народне странке. Касније се, као трећа, издваја група Мијушковић–Јабучки. На челу ове групе налазили су се Лазар Мијушковић, Мирко Мијушковић и Ристо Поповић, са рођацима, који су називани Јабучани по широј братственичкој групацији (Новица Ракочевић, „Избори за Црногорску народну скупштину у јануару 1914. године и програм владе генерала Јанка Вукотића“, *Историјски записи*, 3–4, 1972, 413).

⁶⁴⁰ Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина...*, 139.

⁶⁴¹ „Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 48, 12. октобар 1913, 1.

⁶⁴² Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина...*, 139.

⁶⁴³ Исто, 141.

осуђен у поменутој афери на десет година робије. Министар иностраних дјела Петар Пламенац предао је засебну листу у Подгорици, као присталица Народне странке.⁶⁴⁴

Листа Јована С. Пламенца једина је имала партијско обиљежје испред *Праве народне странке*. Сам проглас, под насловом „Наша ријеч бирачима у Црној Гори“, написан у осам тачака, имао је јаку патриотску ноту. Пламенац је у прогласу позивао бираче да свој глас дају *правашима*, јер су они од првих дана уставног живота стали уз народне светиње и идеале.⁶⁴⁵ Даље наводи да су они били заслужни за „косовску освету“ и за то што је „име Србиново широм свијета прослављено“. Пламенац се такође залагао за ревизију Устава, уједињење Србије и Црне Горе, реформе финансија војске, судства, администрације и просвјете.⁶⁴⁶

Избори су протекли у коректној атмосфери, без већих неправилности, иако је на неким бирачким мјестима прекршена процедура. У нови сазив Скупштине изабрано је 66 посланика. На изборима је гласало више од половине уписаних бирача. Већину су добили посланици који су били опозиција у односу на претходни режим. *Правна народна странка* претрпјела је тежак пораз, добивши свега седам мандата. *Народна странка* освојила је девет мандата, а остала посланичка мјеста освојила је група Мијушковић–Јабучки и неопредијељени кандидати. Тројица посланика изјаснила су се да припадају групи омладинаца Марка Даковића.⁶⁴⁷ Нову Владу чинили су: сердар Јанко Вукотић, предсједник Владе и министар војни; Ристо Поповић, министар финансија и грађевина; Саво Вулетић, министар унутрашњих дјела. Тројица наведених припадали су политичкој групи Мијушковић–Јабучки. Поред поменутих, у Влади су била и три припадника *Народне странке*: Љубо Бакић, министар правде; Гаврило Церовић, министар просвјете; Петар Пламенац, министар иностраних дјела.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ Н. Ракочевић, „Избори за Црногорску народну...“, 417.

⁶⁴⁵ АИИЦГ, ф. 81, Документа Јована С. Пламенца, Проглас бирачима из 1913.

⁶⁴⁶ Исто.

⁶⁴⁷ Н. Ракочевић, „Избори за Црногорску народну...“, 419–420.

⁶⁴⁸ Важно је напоменути да у Црној Гори у овом периоду није постојала страначка организација, већ се искључиво радило о политичким групама. Народна странка, основана 1907. године, након балканских ратова није обновљена. Поменути чланови Владе Бакић и Церовић били су потписници програма Народне странке 1907. године. На другој страни, Петар Пламенац се декларисао као присталица Народне странке, у договору са краљем Николом. На тај начин краљ је преко њега усмјеравао спољну политику земље и контролисао клубаше (Н. Ракочевић, *Политички односи...*, стр. 199, нап. 7).

На првом скупштинском засиједању од јануара 1914. године, послије говора краља Николе, експозе је прочитао предсједник Владе, сердар и дивизијар Јанко Вукотић. Он је навео да су идеали његове владе слобода и правда, да ће се радити по Уставу и законима, те да ће се припремити ревизија Устава из 1905. године. Нова Влада залагала се за низ реформи у свим сферама политичког и друштвеног живота. Према Вукотићевом експозеу, требало је извршити реформе унутрашње самоуправе, смањење области и капетанија, унапређење народног здравља, подржати изградњу болница, обезбиједити бесплатно лијечење итд. Такође, биле су предвиђене реформе у школству, здравству, црквеним пословима и пољопривреди.⁶⁴⁹ Када је ријеч о спољној политици, Црна Гора је требало да води заједничку војну и дипломатску акцију са Краљевином Србијом. Вукотић је у излагању говорио о царинској унији са Србијом и о заједничком раду на зближавању Срба и Хрвата. Приликом заједничког рада на одбрани Српства, требало је водити рачуна о интересима како Србије тако и Црне Горе.⁶⁵⁰ Сердар је такође нагласио да ће Влада, са њим на челу, водити пријатељску политику према сусједним државама, уз ослањање на вјековну савезницу Русију.⁶⁵¹

Идеја о унији са Србијом настала је под утицајем више фактора, како политичких тако и економских. Став црногорске Владе и краља током скадарске кризе довео је до погоршања односа са великим силама. Вјековни савезник Црне Горе Русија такође је након 1913. године показала нерасположење према краљу Николи, управо због његове самовоље по питању Скадра.⁶⁵² Сусједна Аустроугарска вршила је све већи притисак на Црну Гору и отворено се уплитала у њене унутрашње ствари. Штавише, Двојна монархија је угрожавала и границу Црне Горе у рејону Пљеваља. Марта 1914. године аустроугарска војска је заузела стратешки положај у близини Пљеваља, који се налазио на црногорској територији. И поред низа протеста од стране црногорске владе, аустроугарска посада је држала поменути положај све до почетка Првог свјетског рата.⁶⁵³

Током ратних дејстава у балканским ратовима, загребачка штампа је увелико писала о наводном договору између влада на Цетињу и у Београду о стварању уније. Према

⁶⁴⁹ Н. Ракочевић, „Избори за црногорску народну...“, 424–425.

⁶⁵⁰ Исто, 425–426.

⁶⁵¹ Исто, 427.

⁶⁵² Н. Ракочевић, *Политички односи...*, 198.

⁶⁵³ Исто.

том договору, биле би очуване обје династије, док би министарства била заједничка.⁶⁵⁴ Према истраживањима др Новице Ракочевића, за стварање уније биле су заинтересоване обје стране. Престолонаследник Данило у разговору са министром Пламенцем такође је подржао стварање уније, под условом очувања династије.⁶⁵⁵ Августа 1913. године званични Београд је преко посланика Гавриловића упутио предлог о унији на Цетиње. Краљ Никола је са опрезом приступао овој идеји, тражећи детаљан предлог. Он се посебно интересовао за положај своје династије.⁶⁵⁶

Почетком новембра 1913. године, Лазар Мијушковић је именован за изванредног посланика и опуномоћеног министра у Београду. Управо је он покренуо разговоре о формирању уније између двије земље. Мијушковић је већ јануара 1914. године упутио опширан телеграм Влади на Цетињу. Он је извјестио сердара Вукотића да је разговарао са предсједником Владе Краљевине Србије Николом Пашићем о зближавању двије државе. Пашић је том приликом саопштио Мијушковићу да би се Србија радо одазвала предлогу који би дошао од краља Николе или црногорске владе.⁶⁵⁷ Мијушковић и Вукотић су током ових преговора размијенили више писама. За поменуте преговоре највећи значај је имало писмо које је Мијушковић упутио на Цетиње 27. јануара 1914. године. У њему је, поред осталог, навео да је руски посланик у Београду Николај Хартвиг са одушевљењем гледао на преговоре о унији између Србије и Црне Горе.⁶⁵⁸

Краљ Никола је упутио писмо монарху Србије Петру I Карађорђевићу 2. марта 1914. године. Написано је у срдачном тону, са наглашеним патриотским набојем. Краљ Никола је предлагао свом зету да постигну споразум који ће бити на општу корист српског народа.⁶⁵⁹ Одговор краља Петра стигао је 20. марта на Цетиње, чиме је направљен први корак ка зближавању двије државе и постизању коначног споразума о унији.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴ Исто, 201.

⁶⁵⁵ Исто.

⁶⁵⁶ Исто, 204–205.

⁶⁵⁷ Саво Вулетић, *Чланци и расправе* (Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2021), 7–8.

⁶⁵⁸ Исто, 9.

⁶⁵⁹ Краљ Никола Петровић је у писму краљу Петру I Карађорђевићу, поред осталог, писао: „Уредимо ли све ово, Драги Ми Брате, за Нашег живота, толико ће нам олакшати души и уморним животима, на раду око добра и среће нашег народа! Јест, оставићемо тако Нашим синовима једно душом сједињено и сложено Српство, богато плодним равницама, испреплијетано ријекама и украшено шумама, богато рудама, а купано Сињим Морем, нашим слободним српским морем.“ (С. Вулетић, *Чланци и расправе*, 10).

⁶⁶⁰ С. Вулетић, *Чланци и расправе*, 11–12.

Посланици Црногорске народне скупштине такође су отворили живу полемику на тему уједињења Црне Горе и Србије. Посебно су били активни по овом питању посланици из редова *праваша*. Секула Дрљевић је у скупштинској дебати нагласио да је његова странка била за уједињење са Србијом и позвао Владу Јанка Вукотића да уједињење двије државе спроведе у дјело.⁶⁶¹ Краљ Никола је, по Мијушковићевом свједочењу, пролонгирао и отежавао постизање коначног споразума о унији, јер је наводно био незадовољан предлозима који су долазили из Србије.⁶⁶²

Преговори између Црне Горе и Србије нагло су прекинути јуна 1914. године, након Сарајевског атентата. Послије почетка Првог свјетског рата, Пашић је саопштио Мијушковићу да преговоре треба обуставити до постизања коначног мира. Пашић је сматрао да ће за Српство бити много корисније ако се на конференцији мира нађу двије „потпуно засебне српске државе“. На тај начин, сматрао је он, Србија и Црна Гора би добиле много веће територијално проширење, након чега би се лако постигао споразум о уједињењу.⁶⁶³

4. 2. Јулска криза и почетак ратних дејстава

Краља Николу је вијест о погибији аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда затекла у иностранству, на путу између Салцбурга и Трста. Ова вијест је на њега оставила снажан утисак. Као искусан државник, био је свјестан да је рат неизбежан. Истог дана послјеподне вијест је стигла на Цетиње и изазвала подијељене емоције. У политичким круговима атентат у Сарајеву изазвао је забринутост, док је народ био радостан.⁶⁶⁴

Првих дана након атентата, из Двојне монархије су стигле оптужбе на рачун званичне Србије. У Босни и Херцеговини, уз допуштење власти, отпочео је прогон српског живља, праћен масовним хапшењима, убиствима и пљачком. У таквим околностима Влада Краљевине Црне Горе морала је да води опрезну политику. Своју спољну политику требало је ускладити са владом у Београду, али на начин да званични Беч то не схвати као

⁶⁶¹ Н. Ракочевић, *Политички односи...*, 209.

⁶⁶² Исто, 212.

⁶⁶³ С. Вулетић, *Чланци и расправе*, 12.

⁶⁶⁴ Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903–1914* (Титоград: Историјски институт СР Црне Горе, 1983), 165.

непријатељско држање. Самим тим, требало је спријечити и антиаустријске протесте у земљи, који су узели маха након прогона и хапшења Срба. На Цетињу је против антисрпске пропаганде Двије монархије протестовало између 500 и 600 људи, који су се упутили ка аустријском посланству. На смиривању страсти и спречавању нежељених догађаја лично се ангажовао краљ Никола, који је стао између протестаната и аустријског посланства. Како закључује већ цитирани Новица Ракчевић, поменуто краљево држање цетињско јавно мњење је окарактерисало као аустрофилско.⁶⁶⁵ Исти утисак је стекао и секретар аустријског посланства на Цетињу Егер.⁶⁶⁶ Током једног од протеста, краљ је изашао из аутомобила испред 400 демонстраната, са циљем да их врати кућама. До већих инцидената умало је дошло када су се окупљени Цетињани случајно срели са аустријским војницима који су се из Скадра враћали за Котор. Аутомобил са аустријским војницима једва је успио да умакне непријатељски настројеним демонстрантима.⁶⁶⁷

Министар иностраних дјела Петар Пламенац се током посјете аустријском посланику на Цетињу правдао због поменутих догађаја, изразивши жаљење због демонстрација. Том приликом црногорски министар је саопштио аустријском колеги да на Цетињу нема довољно војске да спријечи окупљање грађана.⁶⁶⁸ Влада је убрзо забранила протесте, чиме је аустријско посланство било задовољно. Аустријски посланик Едуард Ото сматрао је да протесте организују екстремни елементи, односно присталице уједињења Црне Горе и Србије. Он је такође замјерио краљу Николи што на Цетињу није било војске да спријечи демонстрације, јер се знало да ће до њих доћи. Ото је закључио да је краљ био попустљив према унионистима.⁶⁶⁹

Односе на релацији Цетиње–Беч поред наведених догађаја отежавала је и чињеница да се један од учесника атентата у Сарајеву – Мухамед Мехмедбашић, склонио у

⁶⁶⁵ Исто, 166.

⁶⁶⁶ Он је том приликом записао: „Аустрофилско држање краљево за последњу недељу је тако да се човјек мора питати зашто је то. Прво је оставио у посланству своју подсјетницу, и послје је звао мене два пута и говорио ми са највећим симпатијама за Његово Ц. К. Апостолско Величанство, као и о сарајевској несрећи. Он је лично чувао наше посланство од демонстраната [...] Он је приредио у дворској капели помен, што је знак, тако исто, нарочите пажње. Да ли лукави старац тим мисли да нас држи у заблуди, или мисли да, у вези са новинарским вијестима, покаже да мијења фронт према Србији са којом је преговарао око уједињења.“ (Н. Ракчевић, *Црна Гора и Аустро - Угарска...*, 166).

⁶⁶⁷ Новица Ракчевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918* (Подгорица: ИТП Унирекс, 1997), 26–27.

⁶⁶⁸ Исто, 27.

⁶⁶⁹ Исто.

Црну Гору. Мехмедбашић је прешао црногорску границу 2. јула 1914. године. Након што га је писар у Пилатовцу саслушао, спроведен је у Никшић. У изјави коју је дао црногорским властима, Мехмедбашић је без укривања саопштио да је један од шест учесника атентата. Иследник Окружног суда у Никшићу наредио је 4. јула општинским властима да ухапшеника задрже у притвору.⁶⁷⁰ Аустријска обавјештајна служба убрзо је сазнала да један од атентатора борави у Никшићу, па је званични Беч затражио његово изручење, позивајући се на конвенцију коју су Црна Гора и Аустроугарска потписале 1872. године.⁶⁷¹ Министар Петар Пламенац одговорио је аустроугарском посланику да је Мехмедбашић био ухапшен у Никшићу и да је признао учешће у атентату. Он је такође навео да је ухапшеник побјегао из притвора 1. јула и да су власти издале наређење да се ухвати и врати у притвор. Пламенац је напоменуо да Црна Гора не планира да преда Мехмедбашића Аустроугарској и да ће му судити пред домаћим судом.⁶⁷² Аустроугарска је на неки начин убрзо занемарила питање Мехмедбашића. Постојало је више разлога за овакво држање званичног Беча. Прије свега, Двојна монархија је жељела да задржи Црну Гору по страни у предстојећем рату са Србијом. Аустроугарска такође није жељела Мехмедбашића на судском процесу, јер се он као муслиман није уклапао у наратив оптужбе, у којој је стајало да иза атентата стоји „српска завјера“.

Током Јулске кризе и Италија је, поред Аустроугарске, жељела да придобије наклоност Црне Горе. Из Беча и Рима нуђени су Црној Гори давно обећани кредити. Аустроугарска је у својим обећањима ишла и даље, нудећи црногорској влади територијално проширење у Санцаку и Сјеверној Албанији. Обје земље су страховале од уједињења Црне Горе и Србије.⁶⁷³ Двојна монархија је жељела да Црну Гору задржи неутралном у будућем рату, како би све војне снаге усредредила на обрачун са Србијом. Италија је имала друге разлоге. За њу је неутралност Црне Горе била гарант да ће се Србија држати даље од Јадранског мора, а Аустроугарска даље од Ловћена.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Јован Ивовић, „Атентатор Мухамед Мехмедбашић у Никшићу“, *Историјски записи*, 1-2/1949, 36–37.

⁶⁷¹ Н. Ракочевећ, *Црна Гора у Првом...*, 28.

⁶⁷² Исто, 28–29; Ј. Ивовић, „Атентатор Мухамед Мехмедбашић...“, 39.

⁶⁷³ Драгољуб Р. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: Британско-српски односи (1875–1941)*, (Београд: Албатрос плус, 2011), 121.

⁶⁷⁴ Исто.

Министар спољних послова Двојне монархије гроф Леополд Бертолд упутио је посланику Оту на Цетиње детаљна упутства у ком правцу треба да дјелује. Од њега тражио да у „погодном тренутку“ разговара са краљем Николом, али да тај разговор остане у тајности. Ото је према упутствима из Беча требало том приликом да саопшти краљу да је истрага доказала умијешаност Београда у Сарајевски атентат. Краља је требало придобити и слаткорјечивим говорима о његовом доказаном пријатељству, уз обећање повољних кредита из међународних фондова.⁶⁷⁵ Аустријски војни аташе на Цетињу мајор Густав Хубка убрзо је извјестио Беч да је са Цетиња добио чврста увјеравања да ће Црна Гора остати неутрална ако дође до рата Аустроугарске и Србије.⁶⁷⁶ Посланик Ото је 6. јула 1914. године примљен у аудијенцију код краља Николе, на сопствени захтјев. Том приликом краљ је од њега тражио да Беч демантује гласине о заузимању Ловћена, како би на тај начин демантовали писање београдске штампе.⁶⁷⁷

Састанци посланика Ота са краљем и министром Пламенцем постали су интензивни, нарочито пред предају ултиматума Србији. Краљ Никола се надао да ће добити Скадар и Албанију, а слична очекивања је имао и министар Петар Пламенац. Приликом састанка са Отом Пламенац је тврдио да су такви уступци у интересу Беча, јер би у супротном Србија изашла на Јадранско море.⁶⁷⁸ Споразум између Цетиња и Беча није постигнут до 10 јула, када је Аустроугарска упутила Србији ултиматум. Вијест о Јулском ултиматуму објављена је у *Гласу Црногорца* 12. јула. У том броју поменуте новине су посебну рубрику посветиле односима Србије и Аустроугарске.⁶⁷⁹ Ултиматум је оставио снажан утисак на краља и министра Пламенца. Сагласили су се да ће га Србија тешко прихватити. Од овог тренутка односи са Аустроугарском су из основа измијењени. Краљ и Пламенац саопштили су аустријском посланику да ће Црна Гора ући у рат под притиском јавног мњења и мимо њихове воље. Извјештаји Ота и Хубке Бечу говорили су да су краљ и Влада за неутралност и да се краљ жалио на неправедну диобу територија са Србијом након

⁶⁷⁵ Министар Бертолд је био детаљан у упутствима наводећи Оту шта треба и на који начин саопштити краљу Николи. Поред осталог, требало је одати признање краљу да није остављао некажњене оне „који су великосрпском пропагандом, путем и средствима нецивилизованих народа, рушили сусједну монархију“, већ да је, за разлику од власти у Србији, „увијек чувао узајамну безбиједност монархије и династије“ (Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 30).

⁶⁷⁶ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 30.

⁶⁷⁷ Исто.

⁶⁷⁸ Исто, 31.

⁶⁷⁹ „Аустро - Угарска и Србија“, *Глас Црногорца*, бр. 36, 12. јул 1914, 2.

балканских ратова. Он је опрезно отворио и питање шта Црна Гора може добити од територија које припадају Србији?⁶⁸⁰ Аустроугарска се надала да ће искористити династичке сукобе, које је деценијама подстицала да би одвојила Црну Гору од Србије. Зато су Ото и Хупка водили низ разговора са краљем Николом и министром Петром Пламенцем.

Влада Краљевине Србије прихватила је ултиматум, осим 5. и 6. тачке, којима је било предвиђено да судски и полицијски органи Двојне монархије врше истрагу на србијанској територији. Званични Беч, незадовољан оваквим одговором, објавио је Србији рат 15. јула 1914. године. Ова вијест изазвала је велику забринутост у Црној Гори. У ванредном броју *Гласа Црногорца*, штампана је наредба краља Николе о општој мобилизацији црногорске војске.⁶⁸¹ У истом броју, на првој страни, стајала је вијест да је Аустроугарска објавила рат Србији.⁶⁸² Аустроугарска дипломатија се још увијек надала да ће моћи да приволи Црну Гору на неутралност. Због тога је преузела низ активности на том пољу. Након мобилизације црногорске војске, Беч је тражио од свог посланика на Цетињу поуздану информацију о држању Црне Горе. Министар спољних послова Аустроугарске гроф Берхолд предлагао је да се црногорској влади нагласи да још једном размотри понуду повољног зајма или да јој се постави конкретно питање „или–или“.⁶⁸³

Питање црногорске неутралности коначно је ријешено 23. јула, када је министар иностраних дјела Петар Пламенац саопштио аустријском посланику Оту да је његова мисија у Црној Гори окончана. На овај начин прекинути су дипломатски односи између двије државе.⁶⁸⁴ Краљ Никола је 24. јула у прогласу позвао Црногорце у рат за „Српство и Југословенство“. Сам проглас написан је у изузетно оштром тону. У њему је, поред осталог, стајало да је „Црно жути“ барјак као мора притискао југословенски народ још од давнина и да се сада „развио“ да уништи Србију и Црну Гору.⁶⁸⁵

Мобилизација је објављена 15. јула и извршена је за 24 часа. Већ сјутрадан јединице су биле на положајима. Морал код војске био је на високом нивоу, о чему најбоље

⁶⁸⁰ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 32.

⁶⁸¹ *Глас Црногорца*, бр. 37, 15. јул 1914, 1.

⁶⁸² Исто.

⁶⁸³ *Операције црногорске војске у Првом светском рату* (Београд: Војноисторијски институт ЈНА/Војно дело, 1954), 75.

⁶⁸⁴ „Неслужбени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 39, 25. јул 1914, 2.

⁶⁸⁵ „Црногорци“, *Глас Црногорца*, бр. 39, 25. јул 1914, 1.

свједочи чињеница да су се многи војници жалили што су распоређени у позадини. Због тога је Министарство војно морало да реагује, како би се војницима објаснио значај позадинских јединица.⁶⁸⁶ На самом почетку ратних дејстава Црна Гора је успјела да мобилише 35.000 војника, подијељених у 71 батаљон.⁶⁸⁷ За начелника штаба Врховне команде именован је сердар Јанко Вукотић, који је уједно био и предсједник Владе, министар војни и командант Херцеговачког одреда.⁶⁸⁸ Његовом наредбом мобилисана војска је подијељена у четири одреда: Санџачки, Херцеговачки, Ловћенски и Старосрбијански.⁶⁸⁹

Санџачки одред био је састављен од Пљеваљске и Бјелопољске бригаде, Пољског батаљона (издвојеног из Колашинске бригаде) и Шаранско-језерског батаљона (издвојеног из Дурмиторске бригаде). У свом саставу имао је и један вод брдских „Крупових“ топова и једну брдску батерију. Укупна јачина Санџачког одреда била је десет батаљона, тј. око 6.000 војника, под командом бригадира Луке Гојнића. Задатак овог одреда био је да спријечи продор непријатеља из правца Чајничка и Челебића ка Пљевљима. Наиме, јединице под командом бригадира Гојнића имале су задатак да онемогуће одвајање црногорске од србијанске војске.⁶⁹⁰

Херцеговачки одред, јачине 15.000 војника, под командом сердара Јанка Вукотића, имао је задатак да спријечи продор аустроугарске војске из правца Херцеговине и Кривошија у правцу Никшића и долине Зете. У саставу овог одреда биле су бригаде: Подгоричка, Никшићка, Колашинска и Доњовасојевићка, укупно 29 батаљона. У саставу Херцеговачког одреда биле су и пет батерија: једна хаубичка, двије брзометне пољске и двије брзометне брдске.⁶⁹¹

Под командом дивизијара Митра Мартиновића био је Ловћенски одред, јачине 18 батаљона, двије брдске и двије пољске батерије, укупне јачине 8.000 војника. У саставу овог одреда биле су бригаде: Катунска, Ријечко љешанска, Црмничко-приморска и Спушка. Ове јединице биле су груписане на сектору Ловћен–Суторман. Дивизијар Мартиновић имао је

⁶⁸⁶ *Операције црногорске војске...*, 79.

⁶⁸⁷ Исто, 82.

⁶⁸⁸ Исто, 83.

⁶⁸⁹ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 51.

⁶⁹⁰ *Операције црногорске војске*, 83; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 51.

⁶⁹¹ *Операције црногорске војске...*, 83.

задатак да затвори продор непријатељских снага из Боке которске ка Цетињу и Ријеци Црнојевића.⁶⁹²

Старосрбијански одред јачине 6.000 војника био је под командом бригадира Радомира Вешовића. У саставу Вешовићевог одреда биле су Горњовасојевићка бригада са пет батаљона, Доњовасојевићка бригада са три батаљона, два батаљона из Зетске бригаде и три батаљона регрута, укупно 13 батаљона и три батерије. У састав Вешовићевог одреда ушле су и чете из Пећи, Ђаковице, Плава, Гусиња и Рожаја, укупне јачине једног батаљона. Командант Старосрбијанског одреда имао је задатак да чува црногорску границу према Албанији.⁶⁹³ Заправо, бригадир Вешовић остао је на оном сектору гдје се налазио и раније, као обласни управитељ и командант Шесте дивизије. Начелник штаба црногорске војске свакако је морао узети у обзир Вешовићеве заслуге на овом терену прије, током и након балканских ратова, када га је именовао за команданта Старосрбијанског одреда.

Поред бригадира Радомира Вешовића, као команданта одреда, командни кадар су чинили и командир Спасоје Лазаревић, начелник штаба пјешадије, и командант артиљерије командир Мило Мартиновић.⁶⁹⁴ У саставу одреда под Вешовићевом командом биле су сљедеће јединице: Пећка бригада, командант пјешадијски командир Ново Гилић, са три батаљона: Пећко-беранским, Бјелопољским и Источким.⁶⁹⁵ Затим, ту је била бригада стајаће војске, под командом инжењеријског командира Јока Јовановића, са два регрутска батаљона. Плавско-гусињска бригада такође је била у саставу одреда, под командом артиљеријског командира Блажа Божовића. У саставу Божовићеве групе били су Комбиновани батаљон и дјелови посаде на фронту у Гусињу.⁶⁹⁶ Командир Костадин Микић био је одређен за команданта Горњовасојевићке бригаде, у чијем саставу су била два батаљона: Полимски горњи и Велички. Доњовасојевићка бригада била је под командом командира Маријана Вуковића. Она је у свом саставу такође имала два батаљона: Полимски доњи и Лужички.⁶⁹⁷

⁶⁹² Исто, 83–84.

⁶⁹³ Исто, 84.

⁶⁹⁴ АИИЦГ, Мирко Божовић, Први свјетски рат, рукопис, 122.

⁶⁹⁵ Исто.

⁶⁹⁶ Исто, 123.

⁶⁹⁷ Исто.

Старосрбијански одред је у свом саставу имао и двије посаде и артиљеријски одред. Тушка посада, под командом командира Мила Рашовића, у свом саставу је имала два батаљона: батаљон сталног кадра (регрутски) и Комбиновани, састављен од двије чете Горњокучког батаљона и других дјелова. Поручник Милоња Зоњић командовао је Рожајском посадом, која је у свом саставу имала Комбиновану појачану чету од 185 војника.⁶⁹⁸ Одредска артиљерија имала је батерију пољских „Крупових“ спорометних топова, заплијењених од турске војске (4 комада оруђа), и батерију пољских „Дебанжових“ спорометних топова добијених из Србије (6 комада оруђа). У саставу поменутог одреда био је и вод пољских топова руске производње (два комада) и вод брдских спорометних „Крупових“ топова (два комада).⁶⁹⁹ Бригадир Вешовић је као командант Старосрбијанског одреда располагао сљедећом снагом: 13 батаљона јачине 5.394 војника и помоћног особља, 14 топова и 10 митраљеза.⁷⁰⁰ Са овим снагама поменути одред је ушао у Први свјетски рат, уз мање измјене током ратних дејстава у људству, оружју и оруђу.

4. 3. Ратни пут Старосрбијанског одреда

У предвечерје рата 1914. године, у Албанији је била нестабилна политичка ситуација, која се огледала у сукобу муслиманских и католичких племена. Иако међусобно сукобљена, албанска племена су имала непријатељски став према Црној Гори. Црногорска Врховна команда, свјесна ситуације у сусједној земљи, донијела је одлуку о формирању Старосрбијанског одреда. На ову одлуку посебно је утицала чињеница да аустријски агенти на све начине распирују непријатељство албанских племена према Краљевини Црној Гори. Самим тим, команда црногорске војске је 15. јула 1914. године донијела одлуку о формирању Старосрбијанског одреда, под командом бригадира Вешовића, јачине 6.000 - 7.000 војника.⁷⁰¹

Бригадир Вешовић добио је задатак да са својим одредом чува границу према Албанији од Скадарског језера, па на исток до трмеђе Црне Горе, Србије и Албаније. Јачина Старосрбијанског одреда није била довољна да одржи овако широк фронт, па се приступило формирању помоћних снага. Команда црногорске војске је издала наређење да

⁶⁹⁸ Исто.

⁶⁹⁹ Исто.

⁷⁰⁰ Исто.

⁷⁰¹ *Операције црногорске војске...*, 229.

се у пограничним мјестима формирају одреди, како би се поменути недостатак колико је могуће ублажио. Бројно стање ових одреда се током рата мијењало, јер су они служили као регрутни центар, одакле је вршена попуна Старосрбијанског одреда.⁷⁰²

Пред почетак ратних дејстава бригадир Вешовић је добио наређење да све виђеније католике и муслимане из Пећи и Ђаковице интернира у Подгорицу. Ова превентивна мјера извршена је због сазнања да су Исо Бољетинац и Бајрам Цури у Скадру припремали напад на Србију и Црну Гору.⁷⁰³ Команда је наредила Вешовићу да формира један „летећи“ одред од четири батаљона, са потребним бројем митраљеза и једном батеријом топова. Ова јединица имала је задатак да у случају потребе форсираним маршем што прије стигне до Скадра. Вешовић је упоредо са овом акцијом извршио и мобилизацију Васојевићке бригаде, са задатком да чува границу према Албанији.⁷⁰⁴

Непријатељске акције албанских племена отпочеле су одмах након уласка Црне Горе у рат. Вешовић је добро познавао стање на терену и унутар албанских племена, па је од Врховне команде тражио да изврши превентивни напад на албанске јединице. Овај захтјев био је одбијен, јер је званично Цетиње процијенило да би поменута акција оставила негативне посљедице.⁷⁰⁵ Црногорска Влада највише је страховала од реакције савезника. Због тога је одлучно одбила предлог команданта Старосрбијанског одреда.

Албански изгреди на црногорској граници постали су све чешћи током августа 1914. године. Поменути догађаји охрабрили су албанске прваке, па су са својим одредима ушли и на територију Црне Горе. Продор су извршили у правцу Рикавачког језера, гдје су краће вријеме одржали положаје. Њихово напредовање зауставиле су јединице бригадира Вешовића код Гусиња. У овим борбама погинуло је осам црногорских војника, док је 19 било рањено. Албански губици били су знатно већи.⁷⁰⁶ Након што је зауставио продор албанских трупа, Вешовић је наставио гоњење непријатеља, зашавши дубоко у Сјеверну Албанију.⁷⁰⁷ О овим догађајима Вешовић је извјестио министра унутрашњих дјела Сава Вулетића крајем августа 1914. године. Он је у извјештају навео да је почетком лjeta велики

⁷⁰² Исто, 229–230.

⁷⁰³ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 129.

⁷⁰⁴ Исто, 129.

⁷⁰⁵ *Операције црногорске војске...*, 230.

⁷⁰⁶ Исто.

⁷⁰⁷ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 140.

број Климената издигао са породицама и стоком у црногорску границу, док су сви мушкарци способни за оружје остали код својих кућа у Клименту, Селцу, Вуклу и Никлу. Вешовић истиче да су управо они учествовали у сукобима у Гусињу и да су нападали предстражне линије како би извукли своје породице са црногорске територије. Командант Старосрбијанског одреда даље је извјештавао министра да је од свог команданта у Гусињу тражио да све породице протјера преко границе. Команданту у Гусињу такође је наредио да се од албанских породица одузме сва стока, јер су нападали на црногорску војску и земљиште.⁷⁰⁸

Из даље Вешовићеве депеше сазнаје се да је војни командант одбио да изврши тражено, уз образложење да је обласни управитељ у Андријевици забранио поменућу акцију. Вешовић је образлагао министру Вулетићу да је протјеривање албанских породица било неопходно како би се одржао погранични ред и мир. С тим у вези, молио је министра да нареди подручним властима, а посебно „гусињском капетанству, да буду обазривије према наређењима војних власти и да их испуњавају“.⁷⁰⁹ Он се такође жалио Вулетићу на некоректност подручних власти. Од Вулетића је тражио да га извјести када измијени неку од његових наредби, како не би долазило до трвења са управним властима. Вешовић је такође захтијевао да му се, док трају ратне операције, морају покоравати све управне власти и да их о томе обавијести, „како се не би у ове судбоносне дане заплитале власти међусобно у којекакве ситнице и тијем дангубиле“.⁷¹⁰

Албански напади на црногорске положаје постајали су све чешћи, што је охрабрило њихове племенске главаре да организују озбиљније акције. Племенски главари Хаса, Гаша и Краснића почетком октобра 1914. године тражили су од бригадира Вешовића да им преда Ђаковицу. Командант Старосрбијанског одреда је одмах преузео превентивне мјере како би спријечио могући напад. Албанци су на овом сектору груписали између 1.000 и 2.000 људи. Бајрам Цури је са својом групом опколио Ђаковицу, са намјером да је заузме.⁷¹¹ Бригадир Вешовић је сазнао за груписање непријатеља, па је у близини границе заузео повољне положаје и припремио засједу. Убрзо се показало да је Вешовић донио

⁷⁰⁸ ДАЦГ, МУД, УО, 1914, ф. 152, 3990/2

⁷⁰⁹ Исто.

⁷¹⁰ Исто.

⁷¹¹ *Операције црногорске војске...*, 231.

праву одлуку. Непријатељ је током напада на црногорске положаје упао у засједу, гдје је претрпио тешке губитке. Вешовић је током борби у Гусињу прешао у контранапад, затим у гоњење непријатеља, ушавши 10 километара у албанску територију. У овим борбама Старосрбијански одред заплијенио је и два брдска топа.⁷¹² Вешовић је на овом сектору држао фронт од 180 километара и спречавао албанске упаде на црногорску територију. На тај начин омогућио је остатку црногорске војске да безбједно оперише на свом сектору. Све до маја 1915. године Вешовић је имао само један, али нимало лак задатак – требало је да чува црногорску границу од упада албанских оружаних група.

Према записима руског војног агента у Црној Гори Николаја М. Потапова, код краља Николе постојала је идеја да за одбрану земље придобије и албанско становништво у Метохији. Тај покушај, како наводи руски агент, „био је организован на забаван начин, а завршио се још смјешније“.⁷¹³ Албанци се нијесу одазвали позиву, па им је бригадир Вешовић разрецао војни порез. За тај новац, како тврди Потапов, унајмљено је 1.200 сиромаша Цигана. Овај одред кренуо је од Пећи за Андријевицу, али се свакодневно осипао. На одредиште је од 1.200 „војника добровољаца“ стигло свега 425. Незадовољан оваквим исходом, краљ је наредио да се одред распусти.⁷¹⁴

Јануара 1915. године, министар војни је наредио регрутацију свих младића из старих области Црне Горе који су у претходној години навршили 18 година или је требало да наврше у текућој години, без обзира на вјеру. Такође је било наређено да се изврши регрутација свих младића од 18 до 30 година који раније нијесу били на војној вјежби. Регрутацијом су били обухваћени и сви младићи православне вјероисповијести од 17 до 20 година из нових крајева земље. За прву групу младића за вјежбу је одређена Подгорица. За команданта војног стана у Подгорици одређен је бригадир Лука Гојнић. Младићи из нових крајева требало је да се окупе у Пећи, под командом бригадира Радомира Вешовића.⁷¹⁵

⁷¹² Исто.

⁷¹³ Н. М. Потапов, *Дневник*, том II, 517.

⁷¹⁴ Исто, 518.

⁷¹⁵ „Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 3, 14. јануар 1915, 1; Бригадир Радомир Вешовић је наредио команданту Зоњићу да у Беранама са управитељем Петровићем сазову скуп младића из Беранске нахије ради регрутације. Командант је савјетовао да се младићи одаберу на основу физичке развијености, али да се посебна пажња обрати на крштенице јер ће неки изгледати старији него што заправо јесу. Вешовић је тражио да се сакупи што више младића који су способни за војску (ДАЦГ, МВ, Старосрбијански одред (даље: СО), ф. 2, бр. 42).

Вешовић је из складишта у Метохији априла 1915. године упутио у Подгорицу 1.062 „Манлихерових“ пушака са 135.000 фишека.⁷¹⁶ Такође је пратио дешавања у албанским племенима и редовно извјештавао команду о стању на терену. У једној депеши из априла 1915. године извјестио је у Призрен да племена Гаши и Хаси извозе жито за Албанију и тражио да се то спријечи.⁷¹⁷ Положај Старосрбијанског одреда нагло се погоршао током маја. Албански качаци вршили су непрестане нападе на црногорске положаје. Командант Вешовић је 20. маја писао Ђаковачкој интендантури да ће их сматрати одговорним у случају лошег снабдијевања. Он је напоменуо да је управа Ђаковачке царинарнице одговорна за допремања хљеба војсци, док је од општине тражио да обезбиједи друге потрепштине.⁷¹⁸ Проблем са снабдијевањем дошао је у неповољном тренутку за Старосрбијански одред. Оскудица основних потрепштина за војску дошла је у тренутку када су качаци почели да нападају црногорске страже у рејону Ђаковице. Поред свега наведеног, црногорска команда је имала проблем и са набавком товарних коња. Вешовић је 14. маја писао министру војном да је код њега било једно лице које је понудило помоћ око набавке 100 коња. Тражио је од министарства одговор колико су били спремни да плате једног коња. Такође је предложио министру да се оснује комисија која би се бавила овим послом.⁷¹⁹ Потешкоће око снабдијевања настављене су и током јуна 1915. године. Шеф интендантуре Никола Митровић писао је Вешовићу 12. јуна да није било хљеба ни за његове људе, а и када би хљеб стигао, да он нема наређење да га прослиједи Старосрбијанском одреду.⁷²⁰

Током маја 1915. године црногорска војска је отпочела са разоружавањем албанског живља. Из извјештаја који је командант Рашовић упутио Вешовићу 26. маја, јасно се уочавало да албанска племена нијесу имала идентичан став по питању предаје оружја црногорским властима. Званично Цетиње тражило је од војних власти да покажу флексибилност по овом питању. Самим тим, Рашовић је писао Вешовићу да ће накнадно

⁷¹⁶ У Вешовићевој депеши од 8. априла 1915. године стоји да је у магацину у Метохији било 1.452 „Манлихерових“ пушака са 749.573 комада муниције (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 66).

⁷¹⁷ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 20.

⁷¹⁸ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 192.

⁷¹⁹ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 262, 263; Старосрбијански одред се суочавао и са недостатком „бијеле робе“ односно веша, као и са недостатком казана за припремање хране. Због тога је командант одреда 24. јуна 1915. године писао Интенданти да страхује од заразе и молио да му пошаљу један пар „бијеле робе“ и казане за храну (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 499).

⁷²⁰ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 380.

извијестити о држању албанских првака.⁷²¹ Нови извјештај командант Рашовић послао је Вешовићу 30. маја. У њему је извијестио да је са двије чете Горњокучког батаљона и једном четом регрута извршио окупацију Климената. Акција је прошла без губитака на обје стране. Албанци су одмах по доласку црногорске војске предали оружје.⁷²² Ова депеша такође потврђује да албанска племена нијесу била јединствена по питању предаје оружја. Командант Рашовић је такође извијестио Вешовића да ће сачекати још један дан, јер се надао да ће и остали предати оружје.⁷²³

Албанска племена имала су непријатељско држање и према Србији и од почетка рата су вршила нападе на положаје србијанске војске. Све чешћи напади били су повод да предсједник Владе Краљевине Србије изда наређење да војска изврши продор у Албанију. Продор србијанске војске у Албанију изазвао је узнемиреност у Црној Гори. Вешовић је извијестио министра Риста Поповића о покрету србијанских трупа. Такође је тражио да му се дозволи да са војском упадне у Албанију. Поповић је пак наредио Вешовићу да заједнички наступа са србијанском војском.⁷²⁴ Улазак србијанских јединица у Албанију оставио је снажан утисак на Вешовића. Ристо Поповић је 23. маја записао у свом „Дневнику“ да већ три дана Вешовић „бомбардује телеграмима“ о наступању србијанске војске у Албанији и жалио се што он не зна ништа о томе.⁷²⁵ Исте вечери Вешовић је јављао да србијанске трупе иду испред његовог фронта и да наступају кријући то од њега. Поповић га је савјетовао да остане хладан како не би нешто предузео на основу нетачних извјештаја.⁷²⁶ Уздржаним ставом и помирљивим тоном Поповић је вјероватно желио да одврати Вешовића од сукоба са србијанским официрима, који му нијесу били страни још из Ђаковице, 1912. године. Бригадир Вешовић је ипак наредио војсци да пресијече пут србијанским трупама и заузме Везиров мост на Великом Дриму. Црногорски конзул у Скадру Алекса В. Мартиновић тврдио је у једном новинском фељтону из 1940. године да је

⁷²¹ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 301.

⁷²² ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 177.

⁷²³ Исто.

⁷²⁴ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 73.

⁷²⁵ АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 15.

⁷²⁶ Исто.

капетан србијанске војске Бора Јовановић имао задатак да заузме Хас, Красниће и Гаш. Овај план није спроведен у дјело захваљујући одлучној акцији Старосрбијанског одреда.⁷²⁷

Операције у правцу Албаније биле су изузетно тешке и у Србији и у Црној Гори, и такве одлуке донесене су у изузетно тешким условима. Савезници су били отворено против таквих акција и нијесу показали разумијевање за објашњења која су стизала са Цетиња и из Београда. Док су албански напади током 1914. године били усмјерени на Старосрбијански одред, на пљачке и убиства, акције из 1915. године имале су сасвим други циљ. Наиме, албански напади 1915. године били су усредсређени на пљачку савезничких конвоја, који су Црној Гори допремали храну и остале потрепштине. Највише су страдали конвоји који су допремани ријеком Бојаном. У свакодневним нападима албанске банде су потапале и вршиле заплјену лађа и бродова који су допремали храну и остале потрепштине за Црну Гору.⁷²⁸ Врхунац је био када су Албанци у Медовској луци уништили 2.000 000 килограма хране коју су савезници обезбиједили за Црну Гору. Влада на Цетињу била је спремна на компромис. Албанској страни било је понуђено да задржи 200.000 килограма хране, а да остатак конвоја безбједно стигне на одредиште.⁷²⁹ Догађај у Медовској луци изазвао је бијес на Цетињу. Војни и политички кругови били су увјерени да се албанска племена могу умирити искључиво војном акцијом.⁷³⁰

Влада је вршила све већи притисак на краља Николу да дозволи војно запосиједање Скадра. Црногорски политички кругови страховали су од могућег заузимања Скадра од стране србијанске војске.⁷³¹ Врховна команда је уз сагласност краља Николе наредила Вешовићу да са својим одредом заузме албанске територије у рејону Дрима. За

⁷²⁷ Алекса В. Мартиновић, „Поход наше војске на Скадар у јуну 1915 године“, *Зета*, бр. 26, 21. јул 1940, 6.

⁷²⁸ *Операције црногорске војске...*, 258.

⁷²⁹ Исто.

⁷³⁰ Министар финансија Краљевине Црне Горе Ристо Поповић у Дневнику биљежи: „3. 5. 1915. Прије три дана стигли транспорти у Медови из Грчке и из Александрије и један канда из Малте – али их увести у Бојану не можемо, сумарени (француски израз за подморницу – прим. Ф.В.) аустријски непрестано онуда крстаре, а флота француска не смије се нигдје ни појавити! Бољи један сумарен аустријски но сва ескадра инглеско - француска“. Поповић у наставку Дневника 18. 5. 1915. године, описује изузетно тешко стање које је завладало у Црној Гори због недостатка хране. Он је поред осталог записао: „Представници савезних држава савјетовали су да са Арбанасима за плату уступи 200 тонелата жита. И ми то прихватили. Они то правдају тиме што је та роба дошла у арбанашке воде и на арбанашке адресе, те да је право и њима дати дио, јер и они су гладни. Ми опет морамо то учинити, јер не знамо што ћемо. Да се с Арбанасима потучемо наврнућемо на себе одиум великих сила; да овако чекамо и очекујемо не можемо јер смо гладни“ (АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 10, 14).

⁷³¹ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 73.

ову операцију је ангажовао двије групе: десну Гусињску и лијеву Ђаковачку.⁷³² Прва група није наишла на озбиљнији отпор, док је друга у сукобу са Гашима и Краснићима имала 30 погинулих и 50 рањених.⁷³³ Након успјешно извршеног задатка, Вешовић је извијестио команду да су Албанци из Шаље од њега затражили да црногорска војска заузме и њихову област. Команда је негативно одговорила на Вешовићев захтјев да заузме Шаљу.⁷³⁴

Упоредо са акцијом Старосрбијанског одреда, Тушка бригада извршила је разоружавање албанског живља од границе до Скадра. Црногорска војска је током ове акције одузела око 5.000 пушака.⁷³⁵ Вешовић је наставио даљи продор и заузео Бардањолт, дошавши пред Скадар, гдје се спојио са Тушком бригадом.⁷³⁶ Заједничком акцијом Старосрбијанског одреда и Тушке бригаде Врховна команда је заправо спровела у дјело Вешовићев план са почетка рата. Он је, како је већ назначено, одмах након формирања Старосрбијанског одреда тражио од претпостављених да му дозволе напад на албанске положаје. Команда је поменути захтјев тада одлучно одбила. Ипак, касније се испоставило да је Вешовић још на почетку рата извршио тачну процјену о томе одакле ће Црној Гори пријетити опасност. Да је тада прихваћен његов предлог, свакако би било олакшано допремање хране и ратног материјала за Црну Гору. Ипак, треба напоменути да је Влада на Цетињу оклијевала у спровођењу такве акције због заштитничког односа савезника према Албанији.

Савезници су били упознати са тешким стањем које је завладало у Црној Гори због недостатка хране, мада нијесу предузели ништа конкретно да тај проблем ријеше. Министар иностраних дјела Петар Пламенац савјетован је од стране Италије да се Црна

⁷³² *Операције црногорске војске...*, 259; Црногорски конзул у Скадру Алекса В. Мартиновић у једном од фељтона који је објавио у листу *Зета* наводи да је Вешовић добио дозволу за операције у Сјеверној Албанији, али под условом да не угрози положај у Метохији. За ову операцију употребијене су следеће јединице: два батаљона Горњовасојевићке бригаде, два батаљона Доњовасојевићке бригаде, два батаљона Гусињске бригаде, један регрутски, а други народне војске, три батаљона регрута из Ђаковачке бригаде и два батаљона Тушке бригаде (Алекса В. Мартиновић, „Поход наше војске на Скадар у јуну 1915 године“, *Зета*, бр. 26, 21. јул 1940, 6).

⁷³³ *Операције црногорске војске...*, 259; Пред поход у Албанију, Вешовић је направио следећи распоред: три батаљона народне војске и један регуларне распоређени су на Валбону, Марину, Гашу и Краснићима, и по Метохији. Тешка артиљерија са помоћним трупима остала је на положајима у Метохији. Два спорометна топа остала су на положају у селу Буњани, док су четири топа и четири митраљеза повучена за Скадар (Алекса В. Мартиновић, „Поход наше војске на Скадар у јуну 1915. године“, *Зета*, бр. 27, 28. јул 1940, 3).

⁷³⁴ *Операције црногорске војске...*, 259.

⁷³⁵ Исто, 259 - 260.

⁷³⁶ Исто, 260.

Гора уздржи од акција у Албанији. Пламенац је одговорио да је ситуација у земљи неподношљива и да се постојеће стање тешко може одржати.⁷³⁷ Италијански конзул Паоло Ланино је за тешко стање у Црној Гори оптужио њену Владу, која је, како је истакао, бринула само о себи. На министра Пламенца је сваљивао кривицу за несташицу хране, јер није постигао договор са Албанцима. Такође је говорио да влада није изградила пут Андријевица–Пећ, што је приписивао „оријенталној лењости“.⁷³⁸ Италијански посланик Негрото Камбијасо тврдио је како има податке да је Вешовићу издато наређење да заузме Скадар. Министар Пламенац се правдао да црногорска војска неће окупирати Скадар, него само десну обалу Бојане, како би заштитила бродове са храном.⁷³⁹

Краљ Никола је 12. јуна у двору примио италијанског посланика Камбијаса. Током разговора му је саопштио да је након консултација са Петроградом одустао од заузимања Скадра. Том приликом је италијанском посланику казао и како је издао наређење бригадиру Вешовићу да не улази у град, осим у случају провокација. Краљ је такође изјавио да је од министра иностраних дјела Италије Сиднија Сонина добио гаранције за Скадар, што се убрзо показало као неистина.⁷⁴⁰ Сјутрадан је Пламенац саопштио савезницима да ће црногорска војска заузети Скадар.⁷⁴¹

Заправо, радило се о невјештом политичком маневру краља Николе. Све је било ријешено још 11. јуна, када је министар Поповић издао наређење бригадиру Вешовићу да заузме Бардањолт, а бригадиру Иву Ђуровићу да запосједне Црни врх и брда изнад Медове. Црногорске трупе су затим кренуле према Љешу.⁷⁴² Упоредо са покретом црногорске војске према Скадру отпочеле су гласине о тајним преговорима између Беча и Цетиња. Камбијасо је тврдио да је вијест потекла од људи блиских двору и да су преговори вођени између кнежевића Петра и аустроугарског мајора Густава Хубка, бившег аустроугарског војног аташеа на Цетињу.⁷⁴³ Италијански поморски аташе, поручник Енрико Акаме, тврдио је да

⁷³⁷ Драгољуб Р. Живојиновић, *Италија и Црна Гора 1914–1925: студија о изневереном савезништву* (Београд: Службени лист СРЈ, 1998), 100.

⁷³⁸ Исто, 101.

⁷³⁹ Исто, 106–107.

⁷⁴⁰ Исто, 121.

⁷⁴¹ Исто, 122.

⁷⁴² Драгољуб Р. Живојиновић, *Невољни савезници: Русија, Француска, Велика Британија, САД: 1914–1918* (Београд: Службени лист СРЈ, 2000), 119.

⁷⁴³ Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора...*, 110–111.

на Цетињу преовладало аустрофилско расположење.⁷⁴⁴ Оптужбе на рачун Црне Горе стизале су са свих страна. Скадарски надбискуп Сређи писао је да је царски аустријски конзулат желио да убрза улазак црногорских јединица у град. Он је тврдио да је царски конзул настојао да се повеже са генералом Вешовићем и да су Аустријанци спокојно ишчекивали улазак црногорске војске у град.⁷⁴⁵

Старосрбијански одред је 14. јуна 1915. године око 11.30 часова без отпора ушао у Скадар. *Глас Црногорца* је у броју од 17. јуна објавио текст о околностима које су довеле до уласка црногорске војске у Албанију. У уводном дијелу стоји да су напади на Црну Гору из „пројектоване Арбаније“ отпочели одмах након Лондонске конференције. За ове акције оптужена је Аустроугарска, која је врбовала „руље зликоваца и разбојника, који су, управљани аустријским официрима“. Све ово рађено је са циљем да се Европи докаже како албанско становништво у новоослобођеним крајевима није задовољно црногорском управом.⁷⁴⁶ Аустроугарска је у даљем тексту оптужена како је организовала албанске банде, које врше нападе на црногорску границу и пљачкају конвоје са храном на Бојани и у Медови. Због тога је, наводи поменути лист, Црна Гора била принуђена да заузме албанску територију до Дрима. Када је ријеч о уласку црногорске војске у Скадар, у даљем тексту стоји како је град заузет на молбу албанских првака. *Глас Црногорца* закључује да ће се Црна Гора, и поред свега учињеног, повиновати вољи Европе у погледу даље судбине Албаније.⁷⁴⁷ Горе цитирани текст из *Гласа Црногорца* имао је за циљ да на што убједљивији начин оправда акцију Старосрбијанског одреда у Албанији. Иако је већина наведених разлога била истинита, улазак у Скадар негативно је примљен код савезника.

У град је уз бригадира Вешовића ушао и сердар Јанко Вукотић, као краљев изасланик. Командант Старосрбијанског одреда је одмах по уласку у Скадар саопштио да град улази у састав Црне Горе и наредио уклањање албанских застава и амблема. Улазак црногорске војске у град био је свечан. Бригадира Вешовића је на улазу дочекао народ и свештенство све три вјере, које је предводио племенски првак Пренк Биб Дода. Командант је на градским капијама примио честитке и захвалност. Дочекан од православног

⁷⁴⁴ Исто, 112.

⁷⁴⁵ Исто, 120–121.

⁷⁴⁶ „Цетиње 16. јуна“, *Глас Црногорца*, бр. 30, 17. јун 1915, 1.

⁷⁴⁷ Исто.

свештенства, бригадир Вешовић је пољубио крст и тријумфално ушао у град са својим одредом.⁷⁴⁸ Ипак, његов поновни долазак у Скадар није био ни изблиза онако тријумфалан као у вријеме балканских ратова. Несвјесно се уплео у дипломатске игре из којих није могао изаћи као „витез од Бардањолта“. Британски конзул је извијестио да су поменути Вешовићев чин подржавали Аустријанци и аустрофили у граду. Министар иностраних дјела Италије Сонино савјетовао је своје чиновнике у Скадру да не предузимају ништа што би се могло схватити као прихватање свршеног чина.⁷⁴⁹

Штета је већ била учињена, па су двор и Влада на све начине покушали да поврате повјерење савезника. Краљ Никола је одбацио наводе да је Скадар заузет у договору са Аустроугарском, уз образложење да ће црногорска војска дејствовати у договору са Србијом и Русијом. Сердар Јанко Вукотић је такође страним новинарима дао изјаву да су црногорске трупе ушле у град на позив албанских првака.⁷⁵⁰ Овом изјавом била је одбачена она првобитно дата – да је дошло до побуне јединица и да је командант Старосрбијанског одреда самовољно заузео Скадар. Званично Цетиње више није говорило о привременом заузимању града, већ су скадарско питање третирали као свршен чин.⁷⁵¹

Глас Црногорца је 20. јуна на првој страни објавио телеграме које су размијенили краљ Никола и Биб Дода. Албански првак је у телеграму изнио честитке и захвалност краљу Николи због уласка црногорске војске у Скадар. Поред осталог је истакао и да се још раније осјећала потреба за уласком црногорске војске у Скадар, те да се цијели свијет дивио „њиховом пријатељском држању“.⁷⁵² Црногорска управа у граду почела је у потпуности да функционише. У Скадру је 18. јуна обиљежен и престолонаследников рођендан. Бригадир Вешовић и конзул Мартиновић „у пуној паради довели су се до цркве“, прошли поред окупљеног народа и војске и присуствовали служби. У част престолонаследника Данила, служба је одржана и у католичкој цркви, у присуству арцибискупа Срећија. Велика маса људи све три вјере дошла је у Гувернерство да честита Вешовићу. У *Гласу Црногорца* приказана је идилична слика догађаја: како муфтије, хоџе и имами читају Куран и моле се за здравље господара и престолонаследника. Говор у част слављеника одржао је скадарски

⁷⁴⁸ „Домаће вијести“, *Глас Црногорца*, бр. 31, 20. јун 1915, 3.

⁷⁴⁹ Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора...*, 122.

⁷⁵⁰ Исто, 128.

⁷⁵¹ Д. Живојиновић, *Невољни савезници...*, 120.

⁷⁵² „Неслужбени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 31, 20. јуна 1915, 1.

надбискуп, а албански првак Пренк Биб Дода је пренио честитке лично Вешовићу.⁷⁵³ У завршном дијелу текста поновљена је тврдња да је Старосрбијански одред ушао у град на позив албанских првака, прије свих Биба Доде.⁷⁵⁴ Да је црногорска управа у Скадру заживјела у потпуности свједочи и чињеница да је у граду прослављен Видовдан.⁷⁵⁵

Град са околином стављен је у потпуности под контролу црногорске војске Вешовићевом наредбом од 21. јуна да трупе које се налазе на источној страни Скадра морају свакодневно држати стражу и одржавати везе са Тушким трупама. Упоредо са том стражом, успостављене су и ријечне посаде на Бојани.⁷⁵⁶ Овом акцијом црногорска војска је коначно овладала стратешким тачкама и на тај начин спријечила албанске нападе на бродове који су превозили савезничку помоћ. Истог дана командант одреда је издао наређење, са циљем регулисања дисциплине код војника и официра. У Вешовићевој наредби је, поред осталог, стајало како је примијећено да се један број официра дружи и шета са војницима по пијацама, те сједе по кафанама и парковима. Он је изричито наредио да се такве ствари више не понављају, уз напомену да ће свако ко прекрши наређење бити кажњен.⁷⁵⁷

Савезнички извјештаји о Вешовићевој управи у Скадру у доброј мјери су се разликовали од идиличних приказа црногорске штампе. Форин офис је преко Салиса добио податке које је прикупио Монихан. Он је извијестио да су црногорске власти у Скадру наредиле власницима кућа и земљопосједницима да упишу своју имовину у нове регистре у року од десет дана. На основу овог уписа црногорска управа је планирала да уведе нове порезе, што је код албанског становништва изазвало незадовољство. Монихан је тврдио да је стање било изузетно тешко, јер у граду није било никакве дјелатности.⁷⁵⁸ Црногорска управа је такође увела таксу на све куће за становање, на личну имовину трговаца, као и на домаће животиње. Порези су били расписани и за текућу годину и било је изричито наређено да се плате. Против ове одлуке побунили су се и католици и муслимани, те упутили молбу да се наплата одложи. Вешовић је одлучно одбио овај захтјев.⁷⁵⁹ Црногорска

⁷⁵³ „Из Скадра“, *Глас Црногорца*, бр. 31, 20. јун 1915, 1–2.

⁷⁵⁴ Исто, 2.

⁷⁵⁵ „Домаће вијести“, *Глас Црногорца*, бр. 31, 20. јун 1915, 3.

⁷⁵⁶ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 401.

⁷⁵⁷ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 2, бр. 405.

⁷⁵⁸ Д. Живоиновић, *Невољни ратници...*, 128.

⁷⁵⁹ Исто.

управа у Скадру је заправо још 27. јуна наредила да се попише сва роба у граду. Трговци су били упозорени да ће непописана роба бити заплијењена.⁷⁶⁰ Италијански конзул у Скадру Доменико де Фаћендис такође се жалио на Вешовићево поступање. У извјештају је навео како је црногорски бригадир одбио да савезничким конзулима уступи Архиву Савјета. Бригадир Вешовић је, како наводи италијански конзул, саопштио да их не признаје и да они нијесу одржавали везе с њим. Такође је казао да ће предати архив тек кад добије службени захтјев.⁷⁶¹

Црногорска влада је тежила да на све начине оправда пред савезницима своју акцију у Албанији. Због тога је наређено бригадиру Вешовићу да изврши притисак на албанске прваке да дођу на поклоњење краљу на Цетиње. Након заузимања града, Вешовић и Мартиновић су издали упутства становништву да се чувају од спољних утицаја, али и да муслимански и католички прваци пођу на Цетиње. Де Фаћендис је извијестио да је постојао отпор овој наредби.⁷⁶² Вешовић је у мемоарима изнио сасвим другачије виђење поменутих догађаја. Он наводи да је Биб Дода тражио сусрет са њим у јулу 1915. године. У току разговора, албански племенски првак је од Вешовића тражио да му организује аудијенцију код краља Николе. Биб Дода је ноћ прије одласка на Цетиње угостио бригадира на вечери. Албански првак на Вешовића није оставио нарочит утисак – описао га је као „јадова, старог и ћоравог“.⁷⁶³

Поред придобијања албанских првака, Влада Краљевине Црне Горе морала је да обрати посебну пажњу на аустријске држављане и агенте у Скадру. Бригадиру Вешовићу било је наређено да похапси све аустријске агенте, који би потом били интернирани у унутрашњост Црне Горе. Њему је такође скренута пажња да не хапси поданике савезника, макар били и аустријски агенти. Надбискупа Сеређија и свештенике требало је изузети из поменуте акције, али их држати на оку.⁷⁶⁴ Одмах по уласку у Скадар, Вешовић је тражио од аустроугарског конзула да напусти град. Грчки конзул тражио је од Вешовића да дозволи аустријском конзулу да остане у Скадру до 18. јула, што је он одлучно одбио. Вешовић је

⁷⁶⁰ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 582.

⁷⁶¹ Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора...*, 139, нап. 29; *Црна Гора у руској дипломатској преписци 1910–1917*, прир. Слободан Б. Медојевић (Подгорица: Matica Crnogorska, 2016), док. 104, стр. 200.

⁷⁶² Исто, 136.

⁷⁶³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 73.

⁷⁶⁴ АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 24.

мишљење промијенио тек након интервенције француског конзула, који је захтијевао да не узнемиравају Гала јер му је супруга трудна.⁷⁶⁵ Званично Цетиње покушало је да новим именовањем у Скадру умањи незадовољство савезника. Ристо Поповић наводи да је првобитно рјешење био Славо Рамадановић. Избор је на крају пао на војводу Божа Петровића. Сматрало се да је он прихватљив и за Русију и за Италију.⁷⁶⁶ Влада на Цетињу се очигледно надала да ће војвода Божо, као представник династије, оставити много бољи утисак код савезника од крутог бригадира Вешовића.

Министар Поповић се јуна 19. јула састао са Вешовићем, са циљем да га убиједи да је именовање војводе Божа најбоље рјешење. Бригадир није крио незадовољство по овом питању. Штавише, одбио је да искаже мишљење о уређењу чиновништва у Скадру.⁷⁶⁷ Међутим, ако је био против његовог именовања, лијепо је дочекао војводу Божа. Како наводи, то је урадио у инат, јер се знало за његово негодовање, па је чиновништво са радошћу ишчекивало његову реакцију.⁷⁶⁸ Ристо Поповић је записао о сукобу Вешовића и војводе Божа: „Усијане главе, сујета, амбиција, величање. Ситне душе увијек на крупно мисле“.⁷⁶⁹ Бригадир Вешовић је на крају могао бити задовољан именовањем Божа Петровића. Остарјели војвода није могао да угрози његов положај. Заправо, он је и даље остао најмоћнија фигура црногорске власти у Скадру.

О поменутих догађајима у Скадру оставио је занимљив запис руски дипломата Григориј Николајевич Трубецки. Између осталог, биљежи о војводи Божу: „Када сам га посетио, затекао сам маленог старца у црногорској ношњи, уз коју цвикер некако није пристајао. Био је врло стар и изгледа да није био у стању ничим озбиљним да се бави, стално се жалио на костобољу и пробаде у крстима. По карактеру је подсећао на ону врсту човека који је одгојен на малом црногорском двору - мешавину француског boulevardiera (шетач булеваром – прим. Ф. В.) и балканског комите: час „mon cher“ (драги мој – прим. Ф. В.) час лукави шпекулант, час друмски разбојник“.⁷⁷⁰ Бригадир Вешовић је на Трубецког оставио

⁷⁶⁵ *Црна Гора у руској...*, док. 94. стр. 185–186.

⁷⁶⁶ АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 25.

⁷⁶⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 72.

⁷⁶⁸ Исто.

⁷⁶⁹ АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 29.

⁷⁷⁰ Григориј Николајевич Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1918. и руска дипломатија* (Београд: Просвета, 1994), 197–198.

нешто бољи утисак, а о њему је записао: „Кудикамо предузимљивији био је командант црногорских трупа у овом рејону, млади и енергични генерал Вешовић. У њему није било нимало boulevardiera, али је зато имао у великој мери оне друге особине које сам поменуо. Своје обиласке града пропраћао је источњачким церемонијалом, а иза њега су поскакивали некакви до зуба наоружани, сакати жандарми препотопског изгледа“. ⁷⁷¹ Из цитираног може се закључити да долазак Божа Петровића у Скадар није оставио посебан утисак ни на руске дипломате, а камоли на италијанске.

Током скадарске кризе дошло је и до сукоба унутар црногорске владе. Министар финансија Ристо Поповић, тражио је смјену министра иностраних дјела Петра Пламенца. Њега је означио као главног кривца због компромитације код савезника, јер је Пламенац дао гаранције да црногорска војска неће заузети Скадар. Криза је ријешена смјеном оба министра. Сердар Јанко Вукотић наслиједио је ресор Пламенца, а Мирко Мијушковић преузео ресор Поповића. ⁷⁷² Заузимање Скадра није изазвало потресе само у Влади, већ и у војсци. Начелник штаба Врховне команде црногорске војске ђенерал Божидар Божа Јанковић поднио је оставку. На овој позицији замијенио га је пуковник Петар Пешић.

Саво Вулетић је у фељтону „Црна Гора и Скадар“, објављеном у часопису *Записи*, фебруара 1931. године, писао о околностима које су довеле до уласка црногорске војске у Албанију. Он је тврдио да је Влада донијела одлуку без знања краља Николе о заузимању Скадра. Шифрованим телеграмом Влада је консултовала бригадира Вешовића о томе да ли би могао са својим одредом заузети Скадар и Малесију. Он је позитивно одговорио на телеграм и тако се лако дао „увести у скадарску завјеру“. Вулетић даље наводи да је Вешовић заварео Врховну команду у тајном договору са Владом, како се не би знало куда се он заправо креће. Вешовић је извијестио да је покренуо војску како би одбацио албанске трупе са границе. Акцију су му одобрили и краљ и ђенерал Јанковић, не слутећи да он заправо иде ка Скадру. ⁷⁷³ Поменути аутор описује Вешовића као „смјелог и гвозденог војника“, који је без већих потешкоћа извршио продор у Малесију. Вулетић, поред осталог, биљежи: „Вешовићево у Малесији и дотле страшно име постајаше још страшније“. ⁷⁷⁴ За ову

⁷⁷¹ Исто.

⁷⁷² Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 93.

⁷⁷³ С. Вулетић, *Чланци и расправе...*, 56.

⁷⁷⁴ Исто, 57.

акцију је знао једино црногорски конзул у Скадру Алекса Мартиновић, који је обавијестио Владу на Цетињу када је војска заузела Бардањолт. На основу поменутог чланка види се да је краљ Никола дознао за покрет Старосрбијанског одреда тек када је он дошао пред Скадар. Наводно је одмах сазвао Владу и изгрдио министре због поменуте акције. Чланови Владе су се правдали да је ријеч о Вешовићевој самовољи и да ће га извести пред војни суд. Министри су пријетили и оставком уколико се војска повуче. Како би спријечио пад Владе, краљ је кроз сузе прихватио окупацију Скадра, закључује Вулетић.⁷⁷⁵

У поменутом фељтону аутор на упечатљив начин описује Вешовића. Између осталог, биљежи: „Малесија не без страха још и данас опјевава у својим пјесмама, а Малисорке успављују своју дјецу, плашећи их његовим именом“.⁷⁷⁶ Саво Вулетић је и у фељтону из 1936. године поновио сличне тврдње. Он је и тада истакао да је бригадир Вешовић у тајном договору са владом заузео Скадар, без знања краља и ђенерала Јанковића.⁷⁷⁷ Поменути Вулетићев исказ тешко се може узети као поуздан, нарочито тврдња да су министри и Вешовић могли било шта урадити без краљевог знања. Ово свједочење постаје упитно, нарочито ако се узме у обзир држање краља Николе током скадарске кризе 1913. године. Краљ је управо био највећи заговорник непопуштања великим силама по питању Скадра.

Свједочење о уласку црногорске војске у Скадар оставио је и Алекса В. Мартиновић у листу *Зета* 1940. године. Он, поред осталог, биљежи да је дошло до састанка министара са Вешовићем. Вешовић је на том састанку саопштио да не може држати војску иза Маринаја, јер би се „од глади разбјегла“. Он је такође изјавио да не смије и неће бити против заузимања Скадра. Тражио је од Владе да саопшти савезницима да су заузели град, како би обезбиједили снабдијевање црногорске и србијанске војске.⁷⁷⁸ Министри су одговорили Вешовићу да су савезници упознати са тешким стањем у Црној Гори, али су и даље против заузимања Скадра. Према Мартиновићем свједочењу, Вешовић је тада предложио да савезницима саопште како се он одметнуо и на своју руку заузео Скадар.

⁷⁷⁵ Исто, 58.

⁷⁷⁶ Исто, 62.

⁷⁷⁷ Исто, 44.

⁷⁷⁸ Алекса В. Мартиновић, „Састанак код Врачке цркве ради друге окупације Скадра 1915. године“, *Зета*, бр. 30, 18. август 1940, 4.

Поменути предлог сердар Вукотић је одлучно одбио.⁷⁷⁹ Вешовић је изричито одговорио да ће са војском ући у град, те да ће се привидно одрећи Црне Горе и прогласити гувернером Скадра. Како биљежи Мартиновић, Вешовић је том приликом рекао члановима Владе: „Ако претечем жив, поднијећу моју главу и Скадар пред Његове ноге (краљеве – прим. Ф. В.), па нека уради што га буде воља као од свог слуге“.⁷⁸⁰ Мартиновић у наставку текста драматизује даљи ток догађаја, гдје сердар Вукотић тражи од Вешовића да крене са њима и све поменуто објасни краљу Николи, јер они не смију. У завршном дијелу фељтона наводи да је Вешовић, након што се „охладио“, одустао од одласка код краља. Ову одлуку је правдао тиме што би његов долазак код краља био примијећен од начелника Врховне команде Божа Јанковића, а није желио да улази са њим у личне сукобе.⁷⁸¹ Мартиновићев фељтон у *Зети* само је још једна верзија приче о уласку црногорске војске у Скадар 1915. године. Из свега наведеног може се закључити да је и он, попут Сава Вулетића, означио Владу и бригадира Вешовића као главне „кривце“ за скадарску аферу. Краљ Никола је од оба аутора приказан као нијеми посматрач догађаја.

Црногорска управа у Скадру ипак је функционисала у пуном капацитету. То се најбоље види из низа молби које су упућиване бригадиру Вешовићу од црногорских поданика и албанског становништва. У тим молбама наилази се на захтјеве за исплаћивање новца, помиловања, запослење, материјалну помоћ, одсуство и друго. Један Албанац писао је 26. јуна 1915. године Вешовићу молбу да примора његовог домаћина да му плаћа издржавање.⁷⁸² Други је тражио да црногорске власти учине све како би му један сународник вратио дуг.⁷⁸³ Такође, јуна мјесеца бригадиру Вешовићу је упућена молба и од стране албанског трговца који је тражио да му се поврати роба коју је уредно купио, а сада се налази у црногорском магацину.⁷⁸⁴

Један дио писама упућен је Вешовићу и од чланова породице његових војника, али и заробљеника. Извјесна Паша Пренкчевић тражила је од бригадира Вешовића да омогући прекоманду њеног мужа. Како стоји у писму, њен супруг је био на положају у Скадру и није

⁷⁷⁹ Исто.

⁷⁸⁰ Исто.

⁷⁸¹ Исто.

⁷⁸² ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 539.

⁷⁸³ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 554.

⁷⁸⁴ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 559.

га могао напустити чак и кад им је умро син. Због тога је молила да се он замијени неким официром како би могао породици омогућити нормалан живот.⁷⁸⁵ Писмо сличне садржине упутила је на исту адресу и удовица Илије Лакушића Ђурђа. Она је навела да је због сиромаштва била принуђена да се са троје дјеце пресели у Подгорицу. Због тога је од бригадира Вешовића тражила да њеном најстаријем сину нађе службу у Скадру.⁷⁸⁶ Учитељ Стојан Г. Ђуришић такође је молио Вешовића за премјештај, јер се кандидовао за мјесто економа и администратора код др Мила Иличковића.⁷⁸⁷ Мајка једног албанског младића упутила је молбу за помиловање сина. У писму је навела како је могуће да је њен син у „пијанству“ нешто „проговорио“ и заслужио казну, те ријечима „најпонижније пузим пред вашом Преузвишеношћу“ моли Вешовића да се смиљује на њу и „њене текуће сузе“. Њен син је био ослобођен прије него је писмо стигло до Вешовића.⁷⁸⁸ Из цитираног писма јасно се уочава да је бригадир Радомир Вешовић имао највећу власт у Скадру. Самим тим, све молбе, жалбе и приговори упућивани су њему на разматрање. Остали црногорски чиновници у граду, укључујући конзула Алексу Мартиновића и војводу Божа Петровића, само су фигурирали поред Вешовића.

⁷⁸⁵ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 824.

⁷⁸⁶ Ђурђа Илије Лакушића је навела у писму да је њен син након рата радио као полицијски службеник. Од Вешовића је тражила да га премјести у Скадар како се не би „смуцао“. Сина је описала као способног, писменог и „доста доброг владања“, те додала да ће слушати Вешовића шта му год нареди (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 593).

⁷⁸⁷ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 602.

⁷⁸⁸ Исто, бр. 587; Вељко Р. Зоњић у молби од 27. августа 1915. године писао је Вешовићу да је морао напустити војну обуку јер је оболио од тифуса. За вријеме лијечења његови другови су произведени у чин водника, па је молио команданта Старосрбијанског одреда да и њему додијели чин, јер планира да упише Војну академију (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 3, бр. 250). Водник Крсто Лабан такође је у августу молио Вешовића да му исплати три плате за текућу годину, за јун, јул и август (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 3, бр. 262). Истог мјесеца Гавро Јокић из Величког батаљона тражио је од бригадира Вешовића да га унаприједи у чин поручника, као што му је раније обећао. Такође је молио да га постави за команданта прве чете поменутог батаљона, напомињући да је у батаљону 80 његових братственика, војника активне војске. Јокић се жалио да је на његово мјесто постављен Милић Радуловић. Он је даље наводио да је његова храброст у ратовима позната бригадиру Вешовићу и да му је сердар Јанко Вукотић обећао чин, те да ће му бити криво ако не буде унапријеђен (ДАЦГ, МВ, СО, ф. бр. 272). Гвоздо Николић из Андријевице је 9. августа упутио молбу Вешовићу да отпусти његовог сина из војске. У образложењу је навео да је болестан и да му је син потребан како би могао и даље да обавља пећарски занат (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 3, бр. 308). Извјесни Никола Дрешевић писао је бригадиру Вешовићу 22. септембра 1915. Године да је осам година раније убио неколико турских војника и пребјегао у Црну Гору. Како даље наводи, Турке је убио због Црне Горе, а они су му за освету три пута кућу запалили. Дрешевић је такође наводио да је учествовао у балканским ратовима и да је одликован за показану храброст. Он је молио Вешовића да не дозволи његов премјештај из Скадра у Плав, напомињући да је активно радио међу албанским племенима у корист Црне Горе (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 4, бр. 788). Војник Саво И. Радуновић писао је команданту Старосрбијанског одреда 12. октобра 1915. године да је последње три године тешко оболио од „очнога вида“, па је молио бригадира Вешовића да му да једну стару војничку униформу, јер му је италијански лљекар у Скадру препоручио да мора набавити топлију гардеробу (ДАЦГ, МВ, СО, ф. 4, бр. 403).

Током јула 1915. године напади качака на црногорске положаје постали су све чешћи. Бригадир Вешовић је био принуђен да пређе у офанзиву како би спријечио албанске нападе. Он је 3. јула издао наређење команданту Лазаревићу да са командантом Вуковићем изврши напад на качаке и да их растјерају. Такође је захтијевао од поменутих официра да се албанским побуњеницима спријечи свако дејство. Лазаревић и Вуковић је требало да дјелују у садејству са командантом Микићем.⁷⁸⁹ Улога Константина Микића у овој акцији била је изузетно важна. Он је као командант Величког батаљона још прије 1912. године водио борбе са турским башибозуком, али и са регуларним турским снагама. Такође је добро познавао и терен на ком су качаци дјеловали. Због свега поменутог, Вешовић је упутио Вуковића на сарадњу са њим.⁷⁹⁰ Командант Лазаревић је, према Вешовићевим упутствима од 5. јула 1915. године, требало да уклони качаке са висова и да их сатјера у кланце, гдје би их потукао.⁷⁹¹ Ипак, командант Вуковић се налазио у незавидној позицији, што се види из његовог извјештаја. Он је писао Вешовићу да ће тешко одржати терен са тако малим снагама.⁷⁹²

Наредних дана Вешовић је наставио да шаље нова наређења потчињеним официрима. Побуна качака није се смирила, па је командант Вешовић 7. јула издао нова наређења Лазаревићу. Од њега је тражио да добро мотри на Арнауће, да га не изненаде и да их „добро казни“. Такође је наредио да након завршетка акције у Ђаковици дио одреда остане у вароши ради одржавања реда, а дио да упути у Никај Мертур.⁷⁹³ Упоредо са овом акцијом, Васојевићка бригада је требало да дјелује у правцу Краснића, док је командант Вуковић имао задатак да изврши продор у правцу Гусиња.⁷⁹⁴ Командант Лазаревић имао је велике потешкоће на свом сектору, јер су качаци вршили пљачке и убиства. Вешовић је наредбом од 7. јула тражио од њега да побуњенике позове на предају и да им гарантује безбједност. Наредио је да се казни Никај Мертур, али без „покоља“. Напоменуо је да су

⁷⁸⁹ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 632.

⁷⁹⁰ Сарадња Радомира Вешовића и команданта Величког батаљона почела је још у вријеме када је Вешовић био обласни управитељ у Андријевици. Из преписке која је у већој мјери цитирана у овом тексту види се да је Вешовић имао велико повјерење у Константина Микића. Њихова сарадња била је интензивна прије, током и након балканских ратова 1912–1913. године.

⁷⁹¹ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 633.

⁷⁹² ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 728.

⁷⁹³ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 634.

⁷⁹⁴ Исто.

велике силе заинтересоване за односе Црне Горе и Малесије.⁷⁹⁵ Он је такође наредио да се у Малесији не врши реквизиција, јер би таква акција изазвала још веће неприлике у ионако побуњеним крајевима.⁷⁹⁶

Ситуација на сектору Старосрбијанског одреда није се стабилизовала ни у јесен 1915. године. Вешовић је био видно незадовољан стањем на терену, па је 23. октобра издао ново наређење и упутства потчињеним официрима. Напоменуо је да рад не иде по плану и да ће свако сносити посљедице за своје поступке. Вешовић је наредио да начелници штабова прикупе све извјештаје и воде операциони дневник о бројном стању војске и муниције, као и да евидентирају бројно стање свега што у команду улази и из ње излази. Наредбом је било дефинисано да се сваки званични или незванични приватни акт који дође у команду и буде заведен мора ставити на увид начелнику штаба. Он би вршио селекцију која акта просљеђује команданту одреда, а која лично рјешава.⁷⁹⁷ Шеф артиљеријског одјељења такође је требало да води евиденцију о својим јединицама и да се обрати команданту одреда за она питања која не може сам да ријеша.⁷⁹⁸ Главни интендант требало је да води рачуна о свим интендантским пословима, прије свега о набавци обуће, одјеће и хране. Посљедња тачка Вешовићеве наредбе тицала се ађутантуре. Вешовић је захтијевао да ађутант прими сваку особу која би жељела да му се представи.⁷⁹⁹ Овом наредбом Вешовић је желио да отклони све недостатке у свом сектору одговорности. Посебно је било важно ажурно вођење операционих дневника, како би командант имао јасну слику тренутног стања и према њој могао да планира сљедеће операције. Подједнако важно је било ријешити и питање интендантуре. Ипак, ниједно од наведених питања није било у потпуности ријешено до капитулације црногорске војске 1916. године.

Упоредо са горепоменутих проблемима, Вешовић је на све начине покушао да угуши албанску побуну. Он је 28. октобра издао наређење да се ухапси Али Ефендија Приштинац, који се налазио у Скадру, код фамилије качака Асан-бега. Такође је наредио да се из града протјерају фамилије Асан-бега и Бајрам Цурија. Фамилијама албанских побуњеника било је дозвољено да узму само оне ствари које могу понијети, док су остале

⁷⁹⁵ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 1, бр. 637.

⁷⁹⁶ Исто, ф. 1, бр. 653.

⁷⁹⁷ Исто, ф. 4, бр. 383.

⁷⁹⁸ Исто.

⁷⁹⁹ Исто.

ствари биле пописане од црногорских војних власти.⁸⁰⁰ Овом акцијом Вешовић је желио да уклони из Скадра све личности које су могле вршити негативан утицај на албанска племена, односно окретати их против црногорске управе.

Качаци су током децембра 1915. године почели озбиљно да угрожавају црногорске положаје, што потврђује и преписка између официра. Командант гарнизона у Плаву извјестио је бригадира Вешовића 16. децембра да су на његове положаје напали качаци јачине 200–300 људи. Борба је отпочела у раним јутарњим сатима и трајала је до 10 сати прије подне.⁸⁰¹ Официр Гошовић је такође извјестио Вешовића о незадовољству у албанским племенима. Он је навео да се Албанци буне и одмећу у качаке, напомињући да страхује од сличних појава и на његовом сектору. Такође је извјестио да неће моћи одржати ред ако му не стигне појачање.⁸⁰² У депеши од 20. децембра поменути официр је извјестио бригадира Вешовића да су се Клименти одметнули у качаке. Гошовић је био увјерен да ће албански побуњеници заузети главне путеве и ударити на његове положаје.⁸⁰³

Положај Старосрбијанског одреда био је угрожен током повлачења србијанске војске, када се јавила опасност од продора бугарских трупа. Командант Вешовић је 11. децембра 1915. године извјестио Врховну команду да је добио повјерљиву депешу да су Бугари извршили продор у правцу Драча и Скадра. Од команде је тражио да му најкасније до сјутра пошаљу официре – инжињере, како би утврдио град.⁸⁰⁴ Повлачење србијанске војске и њено задржавање у Црној Гори није са симпатијама примљено на црногорском двору. Краљ Никола је страховао од србијанске војске, иако је она била исцрпљена и изгладњела, а самим тим неспремна за било какву акцију. Одмах по уласку првих јединица у земљу, краљ је упозорио савезнике на опасности које су могле да настану. Прије свега је страховао од пљачке црногорског становништва.⁸⁰⁵ Повлачећи се преко Албаније, Врховна команда србијанске војске тражила је да црногорска војска напусти Скадар. На другој страни, црногорска Влада је захтијевала исто од Србијанаца. Бригадир Радомир Вешовић

⁸⁰⁰ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 4, бр. 398.

⁸⁰¹ Исто, ф. 4, бр. 125.

⁸⁰² Исто, ф. 4, бр. 11.

⁸⁰³ Исто, ф. 4, бр. 25.

⁸⁰⁴ Исто, ф. 4, бр. 177.

⁸⁰⁵ Д. Живојиновић, *Невољни ратници...*, 145.

није скривао незадовољство након што су србијанске трупе ушле у скадарски рејон.⁸⁰⁶ Италијански конзул у Скадру Доменико де Фаћендис је тврдио да су завладали лоши односи између Србије и Црне Горе након уласка србијанских трупа у град. Мајор Сера је потврдио његове наводе. На састанку војних изасланика Вешовић је упозорио на опасност од присуства србијанских трупа и тражио да италијанска војска што прије уђе у Албанију.⁸⁰⁷ У директној комуникацији са србијанском командом Вешовић је тражио да се из града повуче сва њихова војска и да у вароши остане само неопходан број чиновника и официра. Такође је захтијевао да се србијанска жандармерија и полиција ставе под црногорску управу, уз напомену да ће све прекршаје убудуће кажњавати.⁸⁰⁸

Важно је напоменути да током повлачења србијанске војске кроз Албанију и Црну Гору није било већих инцидената са црногорским властима. Вешовићево незадовољство због присуства србијанске војске у његовом рејону рефлектовало се у оној мјери у којој је био угрожен његов положај. Цјелокупна акција Старосрбијанског одреда у Албанији у основи је била успјешна. Уласком у Скадар и околину у знатној мјери је осигурано снабдијевање црногорске војске. Да би се поменуто остварило, бригадир Вешовић је морао да примијени силу, која, на основу доступних података, није била злоупотребљавана. Он је у Скадру и Албанији успио да одржи ред и мир, док је одлучним акцијама сламао отпор албанских побуњеника. Вешовић је реквизицијом успио да обезбиједи снабдијевање и црногорске и србијанске војске у Албанији. Самим тим, олакшао је и повлачење србијанских трупа кроз албанску територију.⁸⁰⁹

4. 4. Министар војни

Јула 1915. године за министра војног именован је бригадир Машан Божовић. Промјена у овом ресору била је неопходна, јер је дотадашњи министар војни сердар Јанко Вукотић био стално одсутан као командант Санџачке војске. Краљ Никола је био против овог именовања, па је у почетку одбио да потпише указ. Тада је први пут бригадиру

⁸⁰⁶ Исто.

⁸⁰⁷ Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора*, 172.

⁸⁰⁸ ДАЦГ, МВ, СО, ф. 4, бр. 216.

⁸⁰⁹ Душан Ј. Мартиновић сматра да је бригадир Радомир Вешовић одиграо пресудну улогу у спасавању србијанске војске током повлачења 1915. године. Он пренаглашава његову улогу тврдњом: „Тешко да би иједан србијански војник скапулао преко албанских гудура и беспућа, да није Вешовић управљао Албанијом и обезбјеђивао реквизицију стоке и намирница за исхрану своје и србијанске војске“ (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 46).

Радомиру Вешовићу понуђено мјесто министра војног, што је он одлучно одбио.⁸¹⁰ Србијански посланик на Цетињу Михаиловић имао је другачије виђење тог догађаја. Он је тврдио да је Влади на мјесту министра војног требао енергичан човјек, спреман на све, и да су такву особу нашли у Вешовићу. Њега је такође требало уклонити из Скадра, због честих сукоба са страним конзулима, а истовремено би био награђен за своје заслуге. Михајловић је сматрао да би Вешовић као министар војни могао да спријечи потчињавање црногорске војске србијанској команди, али да његов избор не би био тактичан ни према Србији, ни према савезницима.⁸¹¹ Историчар Новица Ракчевић сматра да је Михаиловић упозорио руског посланика Николаја Обнорског, а он реаговао код црногорске владе. Интервенцијом Русије, Влада је промијенила одлуку и повукла *Глас Црногорца* у ком је штампан указ о именовању Вешовића.⁸¹²

Ристо Поповић наводи да је указ о именовању Вешовића за министра војног био потписан, те да му је то саопштено преко телефона. Вешовић у почетку није одбио понуду, али се правдао да тешко може напустити Скадар, због ситуације. Сјутрадан, телеграмом је послао негативан одговор, образлажући да није способан за ту позицију и да су прилике такве „да до краја треба извести започето дјело“. Поповић је након телефонског разговора закључио да је Вешовић хтио да га моле.⁸¹³ Како је записао, све његове колеге углавном су биле за именовање Машана Божовића за министра војног, а ту одлуку је подржао и краљ Никола.⁸¹⁴

Влада сердара Јанка Вукотића налазила се у озбиљној кризи. Самим тим, именовањем Машана Божовића се није могло ништа промијенити. Црногорска Народна скупштина није сазивана 16 мјесеци и на тај начин је била искључена из свих политичких одлука Владе. Иако су посланици више пута инсистирали на томе да се сазове сједница,

⁸¹⁰ Н. Ракчевић, *Црна Гора у Првом...*, 92.

⁸¹¹ Исто.

⁸¹² Исто, 92–93. Посланик Краљевине Србије на Цетињу Љубомир Михаиловић у извјештају предсједнику Владе и министру иностраних дјела Николи Пашићу поред осталог је писао: „Међутим и краљ и влада заборавили су да је баш Вешовић изигравао дуго главног кривца, како у афери генерала Јанковића, тако и за саму окупацију Скадра. Краљ Никола је свима изјављивао да је Вешовић луд човек и да ће га он затворити у тврђаву. После неколико недеља поставити тог „лудака“ за министра војног не би било нимало тактично, ни према Србији ни према великим силама“ (*Први светски рат: у документима Архива Србије, том. 3, 1915 август-септембар*, приређивачи др Љубинка Шкодрић и Александар Марковић, (Београд: Архив Србије, 2018), док. 14, стр. 29.

⁸¹³ АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 34.

⁸¹⁴ Исто.

краљ и Влада су ове позиве игнорисали. Ипак, све тежа ситуација на фронту натјераће Владу да промијени ригидан став. Краљ Никола је и даље био против сазивања Скупштине, па је на све начине покушао да одврати Владу од те идеје када му је предат указ на потпис.⁸¹⁵ Скупштина је сазвана 12. децембра 1915. године под предсједништвом Мила Дожића. Сједници су присуствовали сви чланови Владе, осим предсједника Министарског савјета сердара Јанка Вукотића, који је био на фронту.⁸¹⁶ Посланици су били огорчени на Владу због стања у земљи. Исте емоције су испољили и према краљу и предсједнику Владе сердару Вукотићу, оштро негодујући због његовог одсуства. У народу се увелико ширила прича да је краљ договорио мир са Аустроугарском. На другој страни, говорило се да ће Скупштина предложити уговор о миру.⁸¹⁷ Влада је тражила да сједница буде тајна, што је изазвало још веће незадовољство код посланика. Сви су били увјерени да се на тајној сједници може говорити само о преговорима са званичним Бечом. Вијест о тајним преговорима ширила се са Цетиња у унутрашњост земље.⁸¹⁸

Експозе заступника предсједника Владе Мирка Мијушковића није могао да поправи незадовољство у Скупштини. Штавише, узбуркао је страсти. Он је изнио опште познате ствари. Заправо, све речено састојало се од изношења чињеница и набрајања догађаја, закључује Новица Ракчевић.⁸¹⁹ Мијушковићево излагање само је охрабрило опозицију да у дебати још одлучније нападне Владу. Војвода Гавро Вуковић предлагао је да Црна Гора отпочне преговоре о миру са званичним Бечом и изађе из рата.⁸²⁰ Саво Вулетић наводи да Влада није добила подршку од краља за евакуацију и наставак борбе. Краљ је, према свједочењу поменутог министра, имао план да погине у борби са Аустријанцима.⁸²¹ Када је ријеч о скупштинском засиједању, Вулетић наводи да је војвода Вуковић био заговорник мира са Аустроугарском. Војвода је свој став образлагао чињеницом да су савезници напустили Србију и Црну Гору и да се треба измирити са

⁸¹⁵ Н. Ракчевић, *Црна Гора у Првом...*, 131.

⁸¹⁶ Сједници су присуствовали заступник предсједника Министарског савјета и министар спољних послова и министар финансија и грађевина – Мирко Мијушковић, министар правде Љубо Бакић, министар унутрашњих послова – Саво Вулетић, министар просвјете и црквених послова – Гаврило Церовић и министар војни – бригадир Машан Божовић („Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 60, 16. децембар 1915, 1).

⁸¹⁷ Н. Ракчевић, *Црна Гора у Првом...*, 132.

⁸¹⁸ Исто.

⁸¹⁹ Исто.

⁸²⁰ Исто, 133.

⁸²¹ С. Вулетић, *Чланци и расправе...*, 126.

Двојном монархијом, како би се спасио народ.⁸²² Одмах по окончању сједнице, Влада се повукла и предала краљу оставку. Вукотић наводи да је Вукотићев кабинет поднио оставку јер није добила подршку краља и Скупштине за евакуацију.⁸²³

Оставка је дошла у изузетно тешком тренутку за Црну Гору – када је непријатељ био у офанзиви. Краљ Никола је на двору окупио људе од повјерења ради савјетовања за састав нове владе. Од њих је тражио да засебно на папиру напишу имена потенцијалних министара. На списку се нашло двадесетак имена, а поред осталих, највише гласова су имали: Андрија Радовић, Михаило Ивановић, Радомир Вешовић, Јанко Вукотић, Лазар Мијушковић, Јован С. Пламенац, Петар Пламенац и Ристо Поповић.⁸²⁴ Нова влада је формирана 20. децембра 1915. године. У владу су ушли: Лазар Мијушковић, предсједник Владе и министар спољних послова; Марко Радуловић, министар просвјете и црквених послова; Андрија Радовић, министар финансија; Ристо Поповић, министар унутрашњих послова; бригадир Радомир Вешовић, министар војни.⁸²⁵ Уласком у Владу бригадира Вешовића, познатог по храбрости и одлучности, скупштинска већина је била задовољна. Посланици су били увјерени да ће се он оштро супротставити сваком покушају капитулације. Слично мишљење је имао и руски посланик на Цетињу. Бригадир Вешовић је имао и пуно повјерење сердара Јанка Вукотића.⁸²⁶ Нова влада формирана је у изузетно тешком тренутку. Самим тим, Мијушковићев кабинет се суочавао са низом изазова. У војсци и народу завладали су глад и оскудица у тренутку када је непријатељ био у офанзиви на свим фронтovima. Дуго ишчекивана савезничка помоћ је изостала, што је додатно отежало ионако тежак положај.

Деветнаести корпус аустроугарске војске имао је задатак да заузме Ловћен и да настави продор у правцу Вирпазар–Подгорица. Једна оперативна група вршила је продор из Требиња и Билеће ка Никшићу. На источном фронту непријатељске трупе дејствовале су у рејону Мојковца и Берана. Ове јединице имале су задатак да продру што дубље у црногорску територију до Подгорице и да спријече пребацивање црногорских трупа са овог

⁸²² Исто, 128.

⁸²³ Исто.

⁸²⁴ Н. Ракчевић, *Црна Гора у Првом...*, 137.

⁸²⁵ „Службени дио“, *Глас Црногорца*, бр. 62, 20. децембар 1915, 1; Новица Ракчевић закључује да је влада Лазара Мијушковића „скрпљена“ (Н. Ракчевић, *Црна Гора у Првом...*, 138).

⁸²⁶ Н. Ракчевић, *Црна Гора у Првом...*, 139.

сектора на други фронт.⁸²⁷ Санџачка војска држала је фронт од планине Чакор до Пиве, Херцеговачки одред од Биоча до Граховске плоче, а Ловћенски одред од Грахова до ријеке Бојане. Старосрбијански одред био је на положају у Сјеверној Албанији.⁸²⁸

Продор аустроугарских трупа у рејон Мојковца и Берана зауставио је Санџачки одред. До битке је дошло на Бадњи дан и Божић 1915. године (6. и 7. јануар 1916), гдје је Санџачка војска, под командом сердара Јанка Вукотића, зауставила продор непријатеља, нанијевши му тешке губитке.⁸²⁹ На Ловћенском фронту аустроугарске јединице су успјешно извршиле продор, заузеле Ловћен и на тај начин угрозиле Цетиње. Краљ Никола је одмах након пробоја поменутог фронта посјетио савезничке конзуле и савјетовао им да напусте престоницу. Руски конзул Обнорски био је увјерен да је краљ на овај начин најавио скору капитулацију. Исти утисак су стекли и енглески и француски посланик на Цетињу. Влада и двор напустили су Цетиње 29. децембра. Француски конзул извијестио је да је краљ Никола био спреман да потпише мир са Аустроугарском.⁸³⁰

Министар војни бригадир Радомир Вешовић био је свједок краљевог одласка са Цетиња. Он биљежи да су из престонице прво кренуле краљица и друге жене за Ријеку Црнојевића, док је краљ отишао да се опрости са војводом и попом Илијом Пламенцем, бившим министром војним и својим вишедеценијским сарадником из првог периода владавине. Након Цетиња и Ријеке Црнојевића, сви су се окупили у дворцу на Крушевцу код Подгорице, гдје се преговарало о даљим поступцима. Вешовић тврди да краљ Никола „бајаги“ није желио мир, али да су га на крају наговорили.⁸³¹ Аустроугарске трупе заузеле су Цетиње 31. децембра 1915. године, што је утицало на пад борбеног морала у црногорској војсци. На свим фронтовима дошло је до дефетизма и масовног дезертирања. Краљево држање пред одлазак из земље на Вешовића је оставило негативан утисак. Његове поступке

⁸²⁷ Исто, 154.

⁸²⁸ Исто, 154–155.

⁸²⁹ Видјети опширније: *Операције црногорске војске у Првом свјетском рату* (Београд: Војноисторијски институт ЈНА, 1954); Александар Драшковић, *Мојковачка битка* (Подгорица: ЦИД, 1996); *Мојковачка операција 1915–1916: зборник радова са научног скупа, приређивачи Петар Качавенда, Славко Вукчевић, Бранислав Ковачевић* (Београд: Институт за савремену историју Србије, 1997); Вукић Илинчић, *Мојковачка битка* (Подгорица: АП Принт, 2016); Жарко Лековић, „Мојковачка битка“, *Токови: часопис за научна, књижевна и друштвена питања*, 1/2020, 71–85; Жарко Лековић, „Мојковачка битка“, у *Мојковачка битка – сто година касније: зборник радова са округлог стола „Операције црногорске Санџачке војске крајем 1915. и 1916. године, њихов значај и одјек“* (Беране: Центар за културу, Епархија будимљанско-никшићка, 2021).

⁸³⁰ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 159.

⁸³¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 63–64.

окарактерисао је као „комедију и ујдурму“. Вешовић је у мемоарима записао: „Стари хоће да иде на Хан Машовића према Цеклину. Сједе он у аутомобил. И ја са њиме. Неће шофери да возе, но бајаги сви одричу послушност. Наговорили их Ксенија и Петар, а све по његовом мигу. Чудим се тој комедији“. Вешовић даље описује да је краљ наводно хтио пјешке да иде и да га је он силом зауставио и „стрпао“ у кабинет.⁸³² Након тога је дошло до сукоба између краља Николе и кнеза Петра. Краљ је оптужио најмлађег сина за пад Ловћена, након чега је он потегао пиштољ да изврши самоубиство.⁸³³ Драматичне сцене су и даље настављене према записима министра војног. Пиштољ је потегао и краљ, па је Вешовић био принуђен да га разоружа на груб начин. Министар војни сматрао је апсурдним краљев план да се посљедњи отпор пружи на Царевом лазу, у којем ће и он (краљ) учествовати. Он, између осталог, биљежи: „Стално говори (краљ Никола – прим. Ф. В.) „Ви идите куд хоћете. А ја знам што ћу.“ Иза овога он се и даље колебао да пристане бајаги на мир, него је нагињао да се оде у иностранство“.⁸³⁴

У Никшићу је 6. јануара 1916. године дошло до побуне војске, јер је до ње стигла вијест да краљ и Влада нијесу у земљи. Краљ Никола је опет наводно кренуо на фронт, а перјаници га враћали. Бригадир Вешовић је и овај догађај окарактерисао као „ујдурму“, смишљену са циљем да краљ сакрије своје стварне намјере.⁸³⁵ Министри су савјетовали краљу да се направи програм даљег дјеловања, али је он тражио да се одмори, па тек онда да се донесе коначна одлука. Вешовић наводи да је краљ, након што је одспавао, са Петром Пламенцем и Живковићем „кидноу“ за Скадар. Краљеве поступке у Медови и Скадру министар војни је такође описао као комедију.⁸³⁶

Министар просвјете и црквених послова Марко Радуловић такође није био упознат са намјерама краља Николе. Он је био у Бјелопавлићима, како би испитао борбени дух за бој на Царевом лазу. Са истим задатком у Штитаре је послат Митар Вукчевић, а Петар Пламенац у Црмницу. Радуловић је краљу пренио да су Бјелопавлићи спремни да се боре за

⁸³² Исто, 64.

⁸³³ О овом догађају Вешовић је записао: „С још неким стрпам га (краља Николу – прим. Ф. В.) у кабинет на силу. Он рече Петру: „Ти си ми ово, Перо погани, све учинио!“ Кнез Перо врисне: „Нијесам тата, Бога ми ...“ и извади левор да се убије. Скочи на њега руља перјаника и отму му левор. Он онда зграби левор Вуку Вукотићу иза паса. Опет комедија“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 65).

⁸³⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 65.

⁸³⁵ Исто, 66.

⁸³⁶ Исто.

њега гдје их год позове, али је наишао на хладан пријем код владара.⁸³⁷ Бригадир Вешовић и Радуловић су приликом одласка у двор на Крушевац, на путу између Везировог моста и дворског парка, срели краља са пратњом. По доласку у двор, Радуловић је питао Риста Поповића гдје је краљ пошао, а он је одговорио да не зна. Кнез Мирко је саопштио министру да је краљ отишао у Подгорицу да храбри народ и да ће можда отићи до Скадра да испрати краљицу.⁸³⁸ Из свега наведеног јасно се уочава да три министра, Поповић, Радуловић и Вешовић, нијесу били упознати са намјерама краља Николе. Одласком из земље, краљ је Владу, коју је саставио уз велике потешкоће, довео у изузетно тежак положај.

Министар војни је 3. јануара 1916. године повукао сердара Вукотића са мјеста команданта Санџачке војске и поставио га на чело Врховне команде. Вешовић је већ 4. јануара упутио писмо Врховној команди и извијестио је да се на предстражној линији према Риједи очекују аустријски парламентарни. Министар војни је тражио да Врховна команда о овоме извијести команду, да на тој линији постави једног интелигентног официра, који ће примити аустријску делегацију, спровести је даље или пак примити од ње писмо. Бригадир Вешовић је такође наредио да се аустријским официрима омогући долазак у команду одреда, уколико буду то тражили.⁸³⁹ Сердар Јанко Вукотић је 5. јануара, пратећи ситуацију на фронту, издао наредбу о повлачењу црногорске војске за Скадар. Начелник Врховне команде је у прогласу образложио да су услови мира које је поставила Аустроугарска неприхватљиви. Он је у вези са тим наредио да Санџачки и Херцеговачки одред оставе на тренутном фронту „извиднички ланац“, који је ће одржавати додир са непријатељем и постепено се повлачити у правцу Подгорице. Другим дијелом наредбе сердар је на неки начин унио забуну у војску. Он је подвукао да никога не треба приморавати на одступање према Скадру. Вукотић је заправо дозволио војницима да се врате кућама уколико не желе да одступају. Истом наредбом било је предвиђено да Ловћенски и Которски одред држе положаје док се Санџачки и Херцеговачки одред не повуку.⁸⁴⁰

⁸³⁷ Марко Радуловић, „Из последњих дана битисања Ц. Горе“, *Слободна мисао*, бр. 5, 6. фебруар 1938, 1.

⁸³⁸ Исто.

⁸³⁹ АИИЦГ, ф. 112, Документа Први свјетски рат 1916. година, бр. 25, 7. јануар 1916.

⁸⁴⁰ Сердар Јанко Вукотић је у наредби таксативно побројао услове које је Аустроугарска поставила Црној Гори. Он, поред осталог, наводи: „Њена Врховна команда поставила је услове које није могуће примити; ти услови су: 1) Безусловна предаја оружја, било оно државно било приватно, од стране Црногораца и то на положајима на сваки начин прије него се разиђе војска кућама, 2) Интернирање дакле одвођење у ропство свих Црногораца способних за оружје, 3) Предаја свих српских војника или чиновника који се налазе на црногорској територији,

Почетком јануара постојала је опасност да из правца Куча албанске јединице изврше напад на црногорске положаје. Да би спријечио поменути продор, Вешовић је 7. јануара тражио од сердара Вукотића да нареди Кучко-братоножићкој бригади да се врати са тренутних положаја и заузме границу према Албанији.⁸⁴¹ Стање на црногорском фронту је било изузетно тешко, заправо очајно. У прилог томе говори телеграм који је министар војни упутио начелнику Врховне команде. Вешовић је тражио од сердара Вукотића да му се на располагање стави Кучко-братоножићка бригада, наглашавајући: „иначе ће брука да буде са нама свима“.⁸⁴²

Већ сјутрадан аустроугарска војска је препријечила пут црногорским јединицама и на тај начин спријечила њихово одступање ка Скадру. Истог дана министар војни је разријешо сердара Вукотића са дужности начелника Врховне команде. Бригадир Вешовић је извијестио сердара да је краљ напустио земљу, а Краљевска влада преузела власт на основу члана 16 Земаљског устава. Након овог, сердар Јанко Вукотић је 8. јануара издао наређење о распуштању војске кућама. У прогласу је изразио захвалност официрима, подофицирима и војницима за „јуначко, славно, достојно иако залудно досадашње војничко држање“. У завршном дијелу објаве је подвукао да ће остати у земљи, да са ратним друговима сноси све тешкоће, уз препоруку да се сви мирно разиђу и код својих кућа „очекују своју даљу судбину“.⁸⁴³

Аустроугарска војска ушла је у Подгорицу 11. јануара. Вешовић је у мемоарима кратко забиљежио да су он и Јован Матановић били код генерала Виктора Вебера. Када је ријеч о кнезу Мирку, министар војни биљежи да је при сваком сусрету са члановима Владе нападао своје сестре и браћу. Вешовић је стекао утисак да је кнезу Мирку било искључиво стало до круне. Пуковник Колерус је министру војном рекао да је кнез Мирко од њега

4) Да Црном Гором управљају три Аустријске војне команде које оперишу на три фронта, 5) Да Црногорске власти дадну Аустријској војсци помоћу народа станове и да јој преносе материјал итд, 6) Овако страшне услове, разумије се Команда и Влада неће примити. Краљ је ријешо, а у споразуму с Командом и Владом и рачунајући у помоћ савезника, да потоњу одбрану даде у Скадру. Не успије ли се ту, војска би се имала повлачити ка Драчу и доћи у везу са Савезницима, а одатле према развоју догађаја“ (*Црногорски законици 1796 - 1916: правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе: зборник докумената, књ. 5*, приређивачи: Бранко Павићевић, Радослав Распоповић (Подгорица: Историјски институт Републике Црне Горе, 1998), 835–836.

⁸⁴¹ АИИЦГ, ф. 112, Документа Први свјетски рат 1916. године, бр. 67, 7. јануар 1916.

⁸⁴² Исто, бр. 97.

⁸⁴³ *Црногорски законици 1796–1916*, 836–837.

тражио да пође на лијечење у један од санаторијума у Бечу. Вешовић је кнезу скренуо пажњу да то не смије урадити.⁸⁴⁴ Поред свих потешкоћа које су га задесиле почетком јануара 1916. године, Вешовић је морао да сузбија и авантуристичку политику кнеза Мирка. Ипак, Аустроугарска је била свјесна да је средњи син краља Николе склон скандалима и да не представља никакав ауторитет у земљи. Самим тим, окупационе власти су жељеле да и формално доврше чин капитулације.

Одредбом од 12. јануара 1916. године, црногорска Влада се обавезала на предају оружја. Према овом споразуму, Црна Гора је била дужна да преда све оружје и војну опрему. Сваки становник био је обавезан да лично преда оружје у року од три дана, а у брдским предјелима овај рок је био продужен на шест дана. Оружје се предавало у Подгорици, Никшићу, Колашину, Даниловграду, Шавнику, Андријевици и Горанском. Након сакупљања оружја, оно би се складиштило у магацинима у Никшићу, Подгорици и Даниловграду, под аустријском стражом. Оружје су могли задржати само полицијски и жандармеријски органи и пограничне страже према Албанији. Официри су имали право да задрже сабље, а особе које су имале повјерење власти и револвере. За ношење оружја Влада је издавала посебне дозволе, које су сва наоружана лица морала носити са собом. Црногорска влада преузела је обавезу да спријечи сваку агитацију против Аустроугарске.⁸⁴⁵

Поменутом одредбом од 12. јануара 1916. године Црна Гора је фактички капитулирала, иако акт о капитулацији никада није потписан. Ипак, та чињеница у суштини није ништа промијенила. Важно је напоменути да је Аустроугарска тражила од „крње владе“ да од краља издејствује пуномоћје да води преговоре о миру. Предсједник црногорске владе у егзилу Лазар Мијушковић је поменути захтјев одбио, образлажући да ће црногорска војска кренути у одступање. Одлазак краља и Владе из земље правдао је тешком ситуацијом на фронту.⁸⁴⁶ Мијушковић је свакако био свјестан да се црногорска војска не може евакуисати из земље. Његова изјава требало је да послужи као оправдање за капитулацију пред савезницима и да учврсти мит о наставку борбе. Ипак, савезници су увелико говорили о споразуму Црне Горе са Аустроугарском, по ком је капитулација

⁸⁴⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 67.

⁸⁴⁵ *Црногорски законици...*, 838–840.

⁸⁴⁶ Јован Ћетковић, *Ујединитељи...*, 186–188.

договорена између два двора.⁸⁴⁷ Посланик Краљевине Србије у Петрограду Мирослав Спалајковић је у једном извјештају Министарству унутрашњих дјела писао о склапању мира између Црне Горе и Аустроугарске. Он је изнио сумње да је Црна Гора одржавала везе са званичним Бечом преко кнеза Петра и да је Ловћен пао без борбе. Спалајковић је, поред осталог, извијестио да су се команданти Вукотић, Мартиновић, Вешовић, Божовић и други предавали радосно и без боја. Они су, наводно, спречавали војску да се повуче за србијанским трупима.⁸⁴⁸ Тврдње наведене у Спалајковићевом извјештају нијесу одговарале стварном стању на терену. Нарочито је била неоснована тврдња да су се црногорски команданти радосно предали окупационим трупима.

Анализирајући рад Владе Лазара Мијушковића, Новица Ракочевић наводи да је она од првог дана заузела капитулантски став и да са краљем Николом сноси пуну одговорност за капитулацију црногорске војске. Управо је Мијушковић у договору са краљем био иницијатор потписивања мира. Самим тим, окривити било кога другог за капитулацију било би историјски необјективно и не би одговарало чињеницама, закључује Ракочевић.⁸⁴⁹ Он одбацује било какве тајне преговоре краља Николе са званичним Бечом. Историчар Ракочевић је, поред краља и Владе, као главне кривце за капитулацију црногорске војске означио пуковника Петра Пешића, сердара Јанка Вукотића, министра војног бригадира Радомира Вешовића и предсједника Скупштине Мила Дожића.⁸⁵⁰

Бригадир Вешовић нашао се на мјесту министра војног у неповољном тренутку, када се ништа фактички није могло промијенити. Тешко је утврдити његов мотив да се прихвати овог ресора крајем 1915. године. У периоду од 20. децембра 1915. године до 12. јануара 1916. године није могао урадити ништа што би олакшало положај војске. Вешовићево поље дјеловања било је прилично сужено. У земљи је владала немаштина, војска је била гладна, те без одјеће, обуће и оружја, а помоћ савезника је изостала. У таквим околностима мало шта је зависило од министра војног. Њему се са правом замјерало што је,

⁸⁴⁷ Видјети опширније: Драгољуб Р. Живојиновић, „Савезници и капитулација Црне Горе 1915–1916 године“, у: Драгољуб Р. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: британско-српски односи (1875–1941)*, (Београд: Албатрос Плус, 2011), 137–174.

⁸⁴⁸ *Први светски рат у документима Архива Србије, том. 4, 1916 (јануар-јул)*, приредили: Александар Марковић, др Љубинка Шкодрић (Београд: Архив Србије, 2020), док. 171, стр. 152.

⁸⁴⁹ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 195.

⁸⁵⁰ Исто, 196 - 198.

као министар војни, подржао одлуку о распуштању војске,⁸⁵¹ иако је у Владу ушао као личност за коју се сматрало да ће се супротставити капитулацији. Он је 8. јануара 1916. године, приликом упада непријатељских снага у Црну Гору, издао наређење да се бригадиру Милу Матановићу не праве никакве сметње за пут у иностранство, образлажући како напушта земљу да не би био интерниран.⁸⁵² Ова наредба свакако је морала негативно утицати на борбени морал код официра и војника, посебно ако се узме у обзир да министар војни у одсудном тренутку за државу и војску дозвољава једном генералу (бригадиру) да напусти земљу. Сваки војник у том тренутку могао се са правом запитати зашто би се он борио кад бригадир „бјежи“. Управо овакве појаве Вешовић је требало да спријечи.

Вешовић је на другој страни чинио све да србијанске војнике и официре који су били на црногорској територији сачува од пада у аустријско ропство. Прије уласка аустроугарске војске у Подгорицу Вешовић је предложио да се србијански официри прикажу као црногорски и растуре по оближњим селима. Он је наредио да им се из државне касе купи црногорска униформа.⁸⁵³ На овај начин желио је да спријечи њихово интернирање. Официри су овај предлог одбили страхујући да их неко не поткаже, па да их аустријске патроле ликвидирају као комите.⁸⁵⁴

У београдском листу *Време* Вешовић се 1926. године осврнуо на капитулацију Црне Горе. Повод за његов иступ у штампи била је изјава ђенерала Петра Пешића о преговорима Црне Горе и Аустроугарске. Вешовић је том приликом изјавио како је истина да су краљ и Влада слали парламентарце у аустроугарску команду, али не, како је тврдио ђенерал Пешић, ради преговора о закључивању мира. Они су упућени на преговоре како би се добило на времену, са циљем да се црногорске трупе са сјевероисточног фронта упуте ка Скадру. Вешовић је такође одбацио Пешићеве тврдње да је он Црну Гору напустио са Врховном командом и краљем Николом 3. јануара 1916. године. Тврдио је да је Пешић Црну Гору напустио два дана прије краља Николе.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ Исто, 198.

⁸⁵² Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе: документи 1* (Београд: б. и., 1938), XIX

⁸⁵³ Н. Ракочевећ, *Црна Гора у Првом...*, 207.

⁸⁵⁴ Исто.

⁸⁵⁵ Ј. Каменски, „Шта каже генерал г. Вешовић о капитулацији Црне Горе“, *Време*, бр. 1620, 25. јун 1926, 3.

Јануара 1938. године Вешовић је, као пензионисани ђенерал, објавио фељтон у листу *Слободна мисао*, под насловом „Одступање црногорске војске и излазак из земље Краља Николе“. Том приликом осврнуо се на узроке који су довели до капитулације црногорске војске. У уводном дијелу текста приказао је тешко стање у земљи крајем децембра 1915. и почетком јануара 1916. године. Вешовић тако наводи да су Влади стизали неповољни извјештаји са фронта. Војска и народ показивали су отворено незадовољство, владала је оскудица у храни, оружју, одјећи и обући. Као главне кривце за тешко стање у земљи Вешовић је означио савезнике, који нијесу били способни да допреме и оно мало помоћи из Русије од Барија до Медове.⁸⁵⁶ Савезници су били криви, сматра он, и зато што је Влада „клонула духом“. У наставку текста он истиче да се црногорска влада званично обратила савезничким конзулима за помоћ. Умјесто помоћи, добили су савјет да спасу народ, образлажући да они не знају шта да раде ни са Србијом. Самим тим, није се могло одступати голо, босо и гладно. Пружање отпора у таквим околностима била би „глупост и бесмислица“, закључује Вешовић.⁸⁵⁷

Наставак фељтона говори о одлуци Владе да се краљ и војска повуку према Скадру. На сједници Владе 7. јануара 1916. године донијета је одлука да краљ, Влада и Врховна команда одступе из земље. Вешовић наводи да је том приликом одлучено да краљ сам напусти земљу уколико дође до неповољних прилика.⁸⁵⁸ По овој верзији, краљ је напустио земљу у договору са министрима. Ипак, ово Вешовићево свједочанство се не подудара са оним изнијетим у мемоарима. Он у *Слободној мисли* наводи: „Када смо се вратили на Крушевац између 3 и 4 часа краљ је већ био отпутовао за Скадар. На моје питање – упућено начелнику штаба сердару Вукотићу: „Гдје је краљ?“ – одговорио ми је г. Вукотић, да је краљ према нашем решењу отишао за Скадар, да нас чека“.⁸⁵⁹ Како је већ наведено, Вешовић у мемоарима тврди да је краљ Никола „кидноу“ за Скадар, без њиховог знања.⁸⁶⁰

Мјесец дана након Вешовићевог фељтона, у истом листу објављен је и текст Марка Радуловића. Он је такође негирао Вешовићеве тврдње о одласку краља Николе из земље.

⁸⁵⁶ Радомир Вешовић, „Одступање црногорске војске и излазак из земље Краља Николе“, *Слободна мисао*, бр. 1, 6. јануар 1938, 6.

⁸⁵⁷ Исто.

⁸⁵⁸ Исто.

⁸⁵⁹ Исто.

⁸⁶⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 66.

Радуловић наводи да су он и министар војни срели краља са пратњом и да нијесу знали гдје иде. Када су стигли у двор на Крушевцу, ни министар Поповић није имао сазнања о краљевом кретању.⁸⁶¹

Дакле, Вешовићев став о одласку краља из земље изречен у горепоменутом листу драстично се разликује од оног у мемоарима. Он наводи да је краљев одлазак из земље послужио „дефетистима, аустрофилима и политичким ђилкошима“ да јавно говоре како је краљ побјегао. Такви гласови, сматрао је, изазвали су дефетизам у војсци, па је непријатељ „промарширао“ од Бара до Скадра.⁸⁶² У мемоарима управо он биљежи да је краљ побјегао.⁸⁶³

Други дио Вешовићевог фељтона објављен је у *Слободној мисли* 16. јануара 1938. године. Аутор је ове редове искористио да одбаци одговорност за капитулацију са Владе којој је припадао. Као главне виновнике пада Црне Горе означио је „разне дефетисте, пакосне партијске вође и разне неваљалце“.⁸⁶⁴ Наводно су уочи капитулације два бивша министра колима министра војног, која су узели на „преваран начин“, отишли на врх Дољана код Подгорице. На том мјесту су, како Вешовић наводи, међу војском ширили пропаганду да је Русија прихватила мир, да је краљ побјегао и тражили од њих да иду кућама.⁸⁶⁵ За капитулацију Црне Горе окривио је и савезнике, који су „плели омчу“ краљу Николи „од Ниша, Петрограда, Париза и Рима“.⁸⁶⁶ Такође истиче да је у Црној Гори сматран за издајника „сваки онај који је овога пута избјегао на ма какав начин“. Патриотама и „правим синовима Црне Горе“ сматрани су сви они који су остали у земљи да дијеле судбину са народом.⁸⁶⁷ У наставку је Вешовић износио контрадикторан став величањем краља Николе, управо оног који је „избјегао“.⁸⁶⁸

⁸⁶¹ Марко Радуловић, Из последњих дана битисања Ц. Горе“, *Слободна мисао*, бр. 5, 6. фебруар 1938, 1.

⁸⁶² Радомир Вешовић, „Одступање црногорске војске и излазак из земље Краља Николе“, *Слободна мисао*, бр. 1, 6. јануар 1938, 6.

⁸⁶³ Догађаје у Медови Радомир Вешовић је описао на сљедећи начин: „Исто је чинио комедију да се враћа овамо, па му тобож његови нијесу дали, а већ истог дана увече, копном бијежи за Медову и 8. јануара у 6 сати укрцава се на брод и баца капу с главе у море“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 66).

⁸⁶⁴ Радомир Вешовић, „Одступање црногорске војске и излазак из земље Краља Николе“, *Слободна мисао*, бр. 2, 16. јануар 1938, 2.

⁸⁶⁵ Исто.

⁸⁶⁶ Исто.

⁸⁶⁷ Исто.

⁸⁶⁸ Исто.

Иступима у штампи Вешовић је желио да са себе скине сваку одговорност за капитулацију 1916. године. Објективно гледано, његова одговорност није била ни већа ни мања него осталих министара у Влади Лазара Мијушковића. Његова највећа погрешка била је у томе што се у погрешно вријеме нашао на погрешном мјесту. Самим тим, након капитулације 1916. године сносио је одговорност за своје чињење односно нечињење. Поставља се питање зашто се он, као одлучан официр, доказани јунак, препознатљив по свом темпераменту, није одлучно супротставио капитулацији. Могуће је да је на њега, као и на остале актере ових догађаја, јак утисак оставила изгладњела србијанска војска, али и неодговорно држање савезника. Вешовић је имао потпуно право када је у цитираном фељтону означио савезнике као главне кривце за капитулацију Црне Горе. Од свих министара, он се најтеже мирио са окупацијом и капитулацијом, што је даљи развој догађаја убрзо показао.

4. 5. Инспиратор устанка

Након обуставе ратних дејстава, Аустроугарска је тежила да што прије заведе војну управу у Црној Гори. „Крња влада“ је још увијек функционисала, иако је стварна власт била у рукама окупатора. Министри Радуловић, Поповић и Вешовић боравили су и даље у Подгорици, гдје су током дана завршавали текуће послове. Свако вече министри су се окупљали у дворцу на Крушевцу. У дворцу кнеза Мирка вођени су разговори о даљим поступцима. Министри су се савјетовали и са политичарима који нијесу били у Влади, али су након капитулације остали у земљи. Ристо Поповић је имао задатак да се консултује са Мирком Мартиновићем, Јованом С. Пламенцем, Живком Драговићем, Љубомиром Бакићем, Савом Вулетићем, Марком Ђукановићем и са другим угледним личностима. Ови разговори вођени су са циљем да се испита да ли опозиција подржава рад Владе. Вешовић наводи да их је особито занимало мишљење Јована С. Пламенца. За Мирка Мијушковића биљежи да је на ствари гледао скептично, „из злоће и што му се рођак напада него из убјеђења“.⁸⁶⁹

⁸⁶⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 149.

Фелдмаршал-лајтнант Виктор Браун упутио је 16. фебруара 1916. министру Ристу Поповићу писмо, у којем је оптужио Владу да је прекршила споразум о разоружавању и да је оружје остављено Кучима, Брскућанима, Полимљанима, Цецуњанима, Коњушанима, Величанима и Шекуларцима. Аустријски фелдмаршал је обавијестио Поповића да војне власти не желе Владу у Подгорици. Истог дана окупационе власти су обавијестиле обласног управника и предсједника општине да црногорска влада више не постоји и да се надаље о свим питањима морају директно обраћати аустријској команди.⁸⁷⁰

Војна управа у Црној Гори уведена је ефикасно и без церемонијала. Аустријски војници под оружјем ушли су у станове министара и од њих одузели сву документацију. Окупационе власти су поменути акцију извеле плански, како би спријечиле било какву злоупотребу од стране министара. Сва заплијењена архива смјештена је у просторије Министарства војног. Министар Поповић предао је окупационим властима државну касу, са рачунима и признаницама са врло мало новца.⁸⁷¹ Аустроугарска патрола дошла је 19. фебруара и у Министарство војно. Извјесни мајор Гулаши тражио је од Вешовића да му преда сву заосталу документацију и касу. Аустријски мајор је приликом извршења задатка био уљудан, чак се и извињавао црногорском министру што мора да спроведе наредбу у дјело.⁸⁷² На тај начин, мирном примопредајом, окончано је министровање бригадира Радомира Вешовића.

У Црној Гори је заведена војна управа, односно војно Генерално гувернерство, са сједиштем на Цетињу. Оно је вршило власт на територији цијеле државе. За генералног гувернера именован је генерал Виктор Вебер фон Вебенау, који је вршио војну власт, а имао је пресудну улогу и у грађанским питањима.⁸⁷³ На мјесто цивилног комесара постављен је Едуард Ото, бивши аустријски посланик на Цетињу. Убрзо након постављења је, на захтјев министра спољних послова, ослобођен поменуте дужности и постављен за делегата министарства код Генералног гувернерства. На овој позицији Ото је остао до краја рата, док је на мјесто цивилног комесара постављен барон Штернбах.⁸⁷⁴ Генерално гувернерство је имало два одјелења: Одјелење за војна питања и Одјелење за цивилна питања. На челу

⁸⁷⁰ Исто, 150.

⁸⁷¹ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 235.

⁸⁷² Р. Вешовић, *Мемоари*, 152.

⁸⁷³ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 235.

⁸⁷⁴ Исто, 235 - 236.

првог налазио се шеф Генералног штаба Гувернерства, који је морао да буде виши генералштабни официр. Земаљски цивилни комесар налазио се на челу цивилног одјељења. Територија Црне Горе била је подијељена на округе, срезове, капетаније и општине.⁸⁷⁵ Формирањем војног Генералног гувернерства окончан је процес окупације Црне Горе.⁸⁷⁶

Убрзо по завођењу окупационог система, 21. фебруара умро је поп Илија Пламенац, доказани војсковођа у црногорско-турским ратовима и дугогодишњи министар војни (1879–1905). Аустријска власт је одлучила да се Пламенац сахрани уз војне почасте, па је наређено да се допреме два топа за свечани плотун. Кнез Мирко је одредио бригадира Вешовића да га заступа на сахрани. Сахрана је обављена 23. фебруара, уз присуство великог броја људи. Вешовић описује да је све прошло у тишини.⁸⁷⁷ Смрт војводе Пламенца десила се упоредно са нестанком црногорске државности. Овај догађај оставио је снажан утисак и на последњег министра војног. Вешовић се приликом повратка са сахране из Ријеке Црнојевића за Подгорицу мимоишао са Ристом Поповићем, који је кренуо за Цетиње. На тај начин уништена је „наша власт“, закључује Вешовић.⁸⁷⁸

Окупационе власти су крајем фебруара и почетком марта 1916. године низом гестова покушале да придобију црногорске официре и политичаре. Сматрали су да ће придобијањем угледних људи у земљи спријечити незадовољство у народу због окупације. Очигледно да је почасна паљба након смрти војводе Пламенца требало да послужи у ту сврху. Окупационе власти су покушале да успоставе присне односе и са бригадиром Вешовићем. Почетком марта је извјесни лајтнант Еуген Лазало посјетио Вешовићеву кућу у Подгорици. Иако га није затекао код куће, његовој кћерки Зорки је оставио хљеб и обећао помоћ око исхране.⁸⁷⁹ Истог дана Вешовић се сreo са њима у кући Душана Матановића. Официр Лазало је оставио позитиван утисак на Вешовића, па се са њим упустио у разговор о политици. У том разговору црногорски бригадир је био врло неопрезан. Он, поред осталог, биљежи: „Ту сам се упустио у једно откриће моје намјере тј. компромис Унгро - Словена отцјеplење од Њемаца а нас од Руса и изразио сам жељу како би био рад да успоставим

⁸⁷⁵ Исто, 236.

⁸⁷⁶ Видјети опширније: Новица Ракочевић, „Прилози историји аустроугарске окупације Црне Горе 1916–1918“, *Историјски записи*, 3/1960, 611–641.

⁸⁷⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 154.

⁸⁷⁸ Исто, 153.

⁸⁷⁹ Исто, 155.

контакт са бароном Тисом“. Аустроугарски официр је, наводно, са задовољством прихватио Вешовићеву идеју, али је напоменуо да је таква акција немогућа у датим околностима.⁸⁸⁰ Ако се оставе по страни његове нереалне идеје о словенско-угарском савезу, у овом разговору дошла је до изражаја Вешовићева непромишљеност. Он је окупационом официру говорио о разбијању Аустроугарске у тренутку када је постојала опасност да је управо Лазало прикупљао податке о расположењу у народу.⁸⁸¹

Власти су мотриле на оно што се прича у народу и пажљиво пратиле кретање сваког становника. Ото је извијестио Буријана марта 1916. године да не треба занемарити струјања у једном дијелу народа, као и код појединих политичара. Наводно, ова група је гајила симпатије према Монархији, док су испољавали негативан став према Србији и осталим савезницима. У Црној Гори се прижељкивала анексија, на начин како је спроведена у Босни и Херцеговини. Ото је даље запажао да се првих дана након окупације појавила вијест да ће бити спроведено интернирање, што је изазвало узнемиреност у земљи. Према овом извјештају, народ је највише бринуло питање прехране.⁸⁸² Генерално гувернерство је у једном извјештају из марта 1916. године подвукло да министри, посланици, официри и чиновници жељно ишчекују одлазак Аустрије из земље. Њихов сан био је обнављање независних српских држава, закључује се у поменутом извјештају.⁸⁸³

Вешовић је и даље одржавао везе са аустријским властима. Циљ му је био да преко њих обезбједи средства за удовице и инвалиде. Вешовић је такође тражио од пуковника Штампла да се Црногорцима не одузимају аустријске униформе, јер тако остају голи и боси. Радило се о униформама које је црногорска војска заплијенила у магацинима у Рогатици, Чајничу и Скадру.⁸⁸⁴ Бригадир Вешовић је 12. марта 1916. године покушао да уговори састанак и са генералом Вебером, који је са Цетиња дошао у Подгорицу. Генерални гувернер је одбио захтјев Вешовића.⁸⁸⁵ На основу доступне архивске грађе и релевантне литературе не може се са сигурношћу тврдити због чега је тражио разговор са Вебером.

⁸⁸⁰ Исто, 155–156.

⁸⁸¹ Вешовић у мемоарима о поменутом разговору биљежи: „Но, чим сам почео овај разговор одмах сам се покајао али доцкан“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 155).

⁸⁸² Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 296.

⁸⁸³ Исто.

⁸⁸⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 156.

⁸⁸⁵ Исто, 160.

Ипак, молба за разговор поклопила се са одласком кнеза Мирка из Подгорице 12. марта 1916. године. Могуће да је Вешовић са генералним гувернером желио да разговара управо о том питању.

Сјутрадан је мајор Војислав Компф посјетио Вешовића. Од њега је тражио информацију да ли ће црногорски официри пристати на службу, на шта је Вешовић казао како је војска распуштена и како он нема право да наређује бившим официрима. Такође је одбацио понуду да црногорски официри служе при аустријској команди. Током овог разговора Вешовић се жалио на административну подјелу која је уведена, на немогућност православног живља да се слободно креће и слободно путује у Скадар. Иако је мајор Компф био уљудан, Вешовић је био увјерен да Генерално гувернерство планира интернирање црногорских официра.⁸⁸⁶ Код њега се, према мемоарским записима, марта 1916. године јавила идеја о устанку против окупатора. Са Вешовићевом идејом биле су упознате и његове колеге бригадири Јово Бећир и Милутин Вучинић. Поменути официри сусрели су се са Вешовићем 14. марта у његовој кући. Сјутрадан је Вешовић разговарао и са бригадиром Машаном Божовићем. Он је био отворено против устанка. Сматрао је да би таква акција била „будалаштина“. Вешовић је био убијеђен да је бригадир Божовић поменути став заузео под утицајем Бећира и Вучинића.⁸⁸⁷

Окупационе власти су прије него су сазнале за Вешовићеву акцију имале информацију да велики број пушака није био предат. На такав закључак навела их је и чињеница што је у неким дјеловима Црне Горе предата мала количина оружја. Због тога су окупационе власти вршиле претресе у рејону Жабљака, Колашина и на другим мјестима.⁸⁸⁸ Аустријске новине су, на основу разговора са неименованим генералом из Црне Горе, извјештавале да су Црногорци предају оружја сматрали срамотом. Ипак, како стоји у поменутом тексту, неће доћи до инцидента, јер нико није сакрио оружје из лоших намјера.⁸⁸⁹ Генерал Стјепан Саркотић имао је другачије виђење стања у земљи. Он је сматрао да највећа опасност окупационој управи пријети од омладинаца, заговорника

⁸⁸⁶ Исто, 161.

⁸⁸⁷ Вешовић је у мемоарима записао о Божовићевом држању: „Виђех да су га натуткали Јово и Милутин. Страх их је да не бих ја пропагирао какав покрет у Васојевићима и Колашину, па да њих не похватају. Бојим се да ме ове двије будале не просоче и приведу конопу“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 161).

⁸⁸⁸ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 298.

⁸⁸⁹ Исто, 299.

уједињења Црне Горе и Србије, на челу са Марком Даковићем.⁸⁹⁰ Без обзира на политичке разлике међу Црногорцима, нико није са симпатијама гледао на окупацију, већ су је сматрали нужним злом. У традиционалном, ратничком друштву, гдје је постојао снажан култ оружја и јунаштва, на капитулацију се гледало као на колективну срамоту. Било је само питање часа када ће неко ударити на аустроугарске војнике. Новица Ракочевић с правом запажа да је помисао на освету и устанак, али и кажњавање криваца за капитулацију и стање које је након 1916. године настало, „била логична посљедица традиције, историјске прошлости, тешке и крваве ослободилачке борбе црногорског народа“.⁸⁹¹

У таквим друштвеним околностима, Вешовић је имао мотив више за акцију. Он је осјећао већи притисак од осталих политичких актера, јер је сматран одговорним за полагање оружја 1916. године. Његов темперамент и ореол јунака који је стекао у балканским ратовима нијесу се уклапали у стање настало након капитулације 1916. године. Бригадир Вешовић је са планом о подизању устанка упознао Николу Шкеровића, професора подгоричке гимназије, и Марка Радуловића. Разговори су се одвијали у Вешовићевој кући и у кући поменутог професора, као и у апотеци Милана Лалића. Приликом првог сусрета, 15. марта, окупљени су се сагласили да још није сазрело вријеме за акцију. Вешовић је забиљежио да су савезници били далеко, Руси још даље, да је недостајало оружје и храна, али и да су планине још увијек биле под снијегом.⁸⁹² С планом су били упознати и Лазо Божовић, Мило Кењић и Милутин Рачић, који су, према Вешовићевим упутствима, већ дјеловали у Васојевићима. За ту сврху упућена им је и мања количина новца.⁸⁹³

Упоредо са преговорима о устанку, Вешовић је одржавао контакт са аустријским властима. Он је 25. марта разговарао са генералним гувернером Вебером. Током разговора покушао је да ријеши питање административне подјеле Црне Горе, да олакша кретање црногорских поданика на пазарима и сл. Вешовић је поставио и питање станарина, које су аустроугарски војници одбијали да плаћају. Вебер је био љубазан. Саслушао је бившег министра и све забиљежио. Разговор је трајао сат и по, што је изазвало узнемиреност код Вешовићевог пратиоца и породице. Сви су били убијеђени да се заправо радило о

⁸⁹⁰ Исто, 300.

⁸⁹¹ Исто, 301.

⁸⁹² Р. Вешовић, *Мемоари*, 161; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 301.

⁸⁹³ Исто, 162.

хапшењу.⁸⁹⁴ Могуће да је Вебер организовао састанак са бригадиром не са циљем рјешавања текућих питања, већ да у разговору са њим испита његов став и расположење у народу. Све веће интересовање окупационих власти за Вешовића изазивало је узнемиреност код њега. Страховао је од интернирања, што се јасно види на више мјеста из његових биљешки.⁸⁹⁵ На основу лажне дојаве подгоричког муслимана Шабана Рамадановића, аустроугарски војници су једне вечери у априлу претресли кућу Вешовића. Он наводи да је претрес био детаљан и да је „Турчин“ са лампом завиривао и испод постеље.⁸⁹⁶

Претреси, посјете аустријских официра и позиви у команду нијесу утицали на бригадира да одустане од устанка. Он је ширио списак својих сарадника. Пред одлазак у Васојевиће позвао је код себе официра Мира Божовића. Вешовићев позив изненадио је Божовића, који раније није служио под његовим руководством. Приликом разговора у Подгорици бивши министар је саопштио официру да ће се рат завршити побједом савезника до краја године. Такође је навео да Црна Гора више никада неће постојати као независна држава, те да ће доћи до уједињења са Србијом, „ми хтјели или не хтјели“, јер то жели Русија. Вешовић је, како биљежи Божовић, рекао да се крај рата не може чекати скрштених руку и да са тог мјеста морају више учињети него да су изашли на Солунски фронт.⁸⁹⁷ Нужност акције Вешовић је правдао на следећи начин: „Ако не бисмо ништа урадили већ остали овако до краја рата, после рата попеће нам се Србијанци на главу [...]“. Вешовић је такође саопштио Божовићу да је са својим планом упознао Митра Мартиновића и Милутина Вучинића и да су они против акције, док Јанко Вукотић ћути. Он је, поред наведеног, рекао Божовићу да је Стара Црна Гора против устанка, али да ће се и они морати придружити кад остали почну. Идеју о устанку прихватио је и командир Мујо Сочица, као и народни прваци из никшићког краја и Љешанске нахије.⁸⁹⁸

Према подацима које Божовић износи, а које је добио од Вешовића, окупатор је прикупио око 17.000 пушака. Ипак, велики број пушака био је сачуван, као и неколико

⁸⁹⁴ Исто, 165.

⁸⁹⁵ Бригадир Вешовић биљежи 15. марта 1916. године: „Оков се кује да ме окује а коноп се суче да ме објеси“. Вијест о интернирању црногорских официра ширила се Подгорицом током 27. и 28. марта исте године (Р. Вешовић, *Мемоари*, 162, 166).

⁸⁹⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 169.

⁸⁹⁷ АИИЦГ, Пуковник Миро Божовић, Први свјетски рат, рукопис, 425.

⁸⁹⁸ Исто, 426.

митраљеа и понеки топ. Вешовић је савјетовао да се оружје чува, јер ће бити искоришћено за прве борбе. За поменућу акцију Вешовић је сачувао и нешто новца. На основу његовог плана, требало је да официри напусте вароши и да се врате у своја села. Ко није имао кућу на селу, требало је да се смјести код рођака. Након ових припрема Вешовић је требало да отпућује у Букову Пољану, гдје би извршио посљедње припреме за устанак.⁸⁹⁹

Бригадир Вешовић се надао да ће преко својих људи у Албанији остварити везу са савезницима. Од њих је планирао да затражи да устанике из Црне Горе прихвате у Медови, гдје би, према плану, требало да се створи база за наоружавање. У тренутку када отпочне устанак, бивши министар је планирао да у року од 24 часа заузме Скадар и Медову, да се ту наоружа са устаничким јединицама и прекине одступницу аустроугарској војсци. Сматрао је да ће том акцијом црногорски устаници допринијети више него да су на Солунском фронту.⁹⁰⁰ Уколико се не би остварила веза са савезницима, Вешовић је имао други план. Требало је сачекати да савезници крену у правцу Призрена и Скопља, па тек онда дићи устанак. Народ је требало да се склони у планине, а устаници да затворе излаз из Подгорице. Затим би брзим маневром, преко Рожаја и Косовске Митровице, требало пресјећи пут непријатељу. Након ове акције црногорски устаници би се повезали са србијанском војском на Косову и ту би прогласили уједињење Црне Горе и Србије.⁹⁰¹

Миро Божовић је прихватио Вешовићеву понуду да учествује у устанку. Даља упутства од Вешовића требало је да добије преко бригадира Машана Божовића. Ипак, Миро Божовић се плашио од интернирања, па је од бригадира тражио упутства по том питању. У случају да отпочне хапшење, Вешовић је савјетовао да се официри одметну у шуму и формирају мање чете. Одмах након тога, чете би требало да прећу у Албанију, па на Солунски фронт. Бригадир Вешовић је напоменуо Божовићу да се четничке акције не смију спроводити на територији Црне Горе, јер би страдао народ. Сматрао је да би такве акције послужиле окупационим властима као оправдање за репресивне мјере над цивилима.⁹⁰² Убрзо након разговора са Миром Божовићем, Вешовић је отишао у Букову Пољану.

⁸⁹⁹ Исто.

⁹⁰⁰ Исто.

⁹⁰¹ Исто.

⁹⁰² Исто, 427.

Средином априла Вешовић је дошао у село код оца и браће. Одмах по доласку у Матешево, Вешовић се јавио визиткартом пуковнику Вукадиновићу, команданту аустријске војске у Колашину. Из Букове Пољане је 21. априла отишао у Колашин, са намјером да се сретне са пуковником. Ипак, до сусрета није дошло, јер је Вукадиновић био на Матешеву, па је Вешовић одлучио да се врати у село. Аустроугарска патрола сустигла је бригадира код Матешева и захтијевала да се врати у Колашин. Вешовић наводи у мемоарима да је у почетку одбио овај захтјев, али да му је тада пришао потпоручник Угри и дрским и заповједничким тоном наредио да се врати у варош. Био је увјерен да се поменути официр не би устезао да употреби силу уколико одбије наређење.⁹⁰³

Након повратка у варош, бригадир Вешовић поново није био примљен у окупациону локалну команду, већ је морао да преноћи у Колашину. Сјутра ујутру послао је брата Влајка (Владислава) и извјесног Сава Ракочевића да уговоре његов пријем. Састанак са пуковником Вукадиновићем почео је око десет сати прије подне, у присуству цивилног комесара Милоша Љесковца. Командант аустријских трупа се распитивао са којим официрима се Вешовић срео по доласку у Васојевиће. Вешовић је одговорио да се срео са бригадиром Милошем Меденицом и командиром Спасојем Лазаревићем.⁹⁰⁴ На овај начин пуковник је очигледно желио да стави до знања Вешовићу да окупационе власти мотре на њега и прате сваки његов корак. Вешовић је протестовао због догађаја на Матешеву, када је враћен у Колашин, али му је пуковник јасно указао на то да не жели причати о томе.⁹⁰⁵ Сусрет са пуковником Вуксановићем оставио је изузетно негативан утисак на Вешовића, што се најбоље види из његових мемоарских записа.⁹⁰⁶

Након доласка у Васојевиће, Вешовић је преузео низ активности око организовања устанка. Након сусрета са бригадиром Меденицом и командиром Лазаревићем, Вешовић је планирао да се састане и са другим официрима. План је био да се у Андријевици разговара

⁹⁰³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 172–173.

⁹⁰⁴ Исто, 174.

⁹⁰⁵ Исто, 174–175.

⁹⁰⁶ Радомир Вешовић је у мемоарима, не бирајући ријечи, записао: „Пуковник Вукадиновић средњег је раста, здепаст, прилично ружна лица. На мене је оставио учинак једног типа више сељачког и простачког, без сваке енергије и свога – ја. Страхује од својих официра Њемаца и Мацара. Цукела. С нашим идиотима лаже се и обећава куле у облацима. Лукав је као сви сељаци лисичије ћуди. Сличан је више типовима наших старијих главара него неком савременом културном официру. Има она својства лукавства и лажи да сваком обећа и лијепо га прими а овамо по све друго мисли и ради“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 175).

са командирима Милом Саичићем и Константином Микићем. У варош је ипак послао брата Влајка, 28. априла 1916. године, јер је био под надзором аустроугарских власти. Влајко, међутим, није стигао до вароши, већ се са официрима састао у једном оближњем селу, у кући Мира Ђукановића. Према Вешовићевим записима, у кући су били Миро и Милутин Рачић, поручник Вуко Вуковић и командант Величког батаљона Костадин Микић. Влајко Вешовић је том приликом Милутину Рачићу предао писмо старијег брата.⁹⁰⁷ Иако Радомир Вешовић у мемоарима не даје више детаља у вези с писмом, може се претпоставити да је оно садржало упутства за даљу организацију устанка. Приликом Влајковог повратка за Букову Пољану, након обављеног састанка, десио се један бизаран догађај. Наиме, аустроугарски војници су убили бригадировог малог пса, који је ишао за његовим братом. Радомир Вешовић је о овом догађају записао: „Наљутио сам се на брата што је пустио да са њиме иде и у души сам се заклео, да ако ми икад Бог поможе, осветићу то псето на ћесаровцима“.⁹⁰⁸

Ради организације устанка, бивши министар је у Подгорицу послао брата Павића, на састанак са Машаном Божовићем и Блажом Мићуновићем. Павић је требало да провјери има ли нових вијести из Албаније. Упоредо с овом акцијом, у Букову Пољану позван је и официр Љеворечког батаљона капетан Радивоје Милошевић.⁹⁰⁹ Он се одазвао на позив и почетком маја 1916. године дошао у његову кућу на договор. Милошевић тврди да му је Вешовић том приликом саопштио да припрема устанак или бјекство у Албанију са неколико бољих официра. Преко Албаније ова група је требало да се пробије до Солунског фронта. Вешовић је за прелазак Дрима спремао неколико „мјехова“. Од Милошевића је тражио да прода коња и да спреми Љеворечки батаљон за устанак.⁹¹⁰ На ручку у Вешовићевој кући, осим Милошевића, био је и племенски капетан из Речина Мијат Рецић. Оба официра су добила упутства да се врате у свој крај и раде на припреми устанка, али да раде пажљиво, како не би били откривени од окупационих власти.⁹¹¹

Павић Вешовић се, након повратка из Подгорице, у Колашину сreo са Радивојем Милошевићем. Милошевић му је том приликом саопштио да он са својом јединицом може

⁹⁰⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 176.

⁹⁰⁸ Исто, 176.

⁹⁰⁹ Исто.

⁹¹⁰ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Из доба окупације 1916, 1917, 1918. године, 21–22.

⁹¹¹ Исто.

разоружати аустроугарске гарнизоне у селу Ножица, у Лијевој Ријеци, код цркве, у Веруши и Матешеву. Све наведено Милошевић је написао на парчету хартије и упозорио бригадиновог брата да буде пажљив. Поред осталог, Милошевић је записао у дневнику да је прије сусрета са Павићем разговарао са једним црногорским официром о устанку. Неименовани официр му је том приликом саопштио да он не жели да улази у „луде авантуре“, да би се устанком само упропастио народ и изазвало још горе стање.⁹¹² Радомир Вешовић у мемоарима биљежи да је дуго разговарао са Милошевићем и да су се у свему слагали. Ипак, код њега није нашао оно одушевљење које је очекивао. Бивши министар војни је записао да се Милошевић колебао шта да се ради ако устанак не успије.⁹¹³

Током маја 1916. године Вешовић је разговарао са више официра о подизању устанка. Почетком маја исте године у Букову Пољану су дошли Милутин Рачић и Мирко Ђукановић из Андријевице. Иако су се начелно сложили са бригадиром Вешовићем, страховали су од одмазде окупатора. Разговор са капетанима Милом Кењићем и Милоњом Мићовићем имао је сличан исход. Они су подржали идеју у начелу, али су такође страховали од последица. Одушевљење за устанак Вешовић је, како наводи, нашао само код комшија, синова Акса Мишовића. Незадовољан исходом поменутих разговора, Вешовић је записао: „Моја идеја теже иде него што сам мислио“.⁹¹⁴

Подршку за организацију устанка Вешовић није тражио само у свом племену, већ и у другим крајевима Црне Горе. Он је прије одласка за Букову Пољану априла 1916. године за своју акцију покушао да придобије и дивизијара Митра Мартиновића. До сусрета између Вешовића и Мартиновића дошло је у Подгорици. Вешовић је питао Мартиновића шта мисли о подизању устанка против окупатора. Вешовић је тврдио да су савезници близу у Албанији и да је право вријеме за оружани устанак. Мартиновић је одбио предлог, тврдећи да је Вешовић предао све оружје окупационим властима. Он је сматрао да би устанак довео до нагомилавања аустроугарских трупа у Црној Гори. Окупатор би искористио устанак као

⁹¹² Исто, 22–23.

⁹¹³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 177.

⁹¹⁴ Бригадир Вешовић биљежи у мемоарима да су га појединци одвраћали од устанка. Он је, видно незадовољан исходом обављених разговора, записао: „Из Лијеве Ријеке 9. овог дошао Драгиша Богданов, мој рођак да се види са мном и да чује шта мислим. Схватим да су га к мени упутили Радоје и Богдан, који ми поручују да будем миран и не стварам неред, јер ове Швабе не чине штету. Ето како схватају народни учитељи, а шта ће онда јадно село да свати?!“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 178).

оправдање за реквизицију и остале репресивне мјере, чиме би народ био доведен у још гори положај.⁹¹⁵ Увидјевши да нема очекивану подршку за устанак, Вешовић је истицао у разговору са саговорницима да су устанак подржали Јанко Вукотић и Јово Бећир. Истина је била сасвим другачија. Ниједан од поменутих није подржао план Вешовића. Штавише, сердар Вукотић је касније тврдио да је Вешовић у припремама устанка лажно истицао његово име као команданта сектора.⁹¹⁶

Већи број официра био је упознат са планом о подизању устанка, између осталих, и бригадир Милутин Вучинић. Иако Новица Ракочевић наводи да његов став о овом питању није био познат,⁹¹⁷ на основу Вешовићевих сјећања може се закључити да он није био за оружани устанак.⁹¹⁸ У прилог овој тврдњи говори и запис пуковника Мира Божовића, у којем наводи да му је Вешовић приликом разговора у Подгорици рекао да је бригадир Вучинић против поменуте акције.⁹¹⁹ У Кучима и Братоножићима с Вешовићевим плановима били су упознати Јакша Поповић, командири Војин Лазовић, Богдан Симовић, Ново Гилић, Видан Ћелевић и племенски капетан Новица Секуловић. С планираном акцијом били су упознати и официри у Бјелопавлићима, а почетком јуна Вешовић је упутио депешу и поручнику Радоју Савићевићу.⁹²⁰ Крајем маја 1916. године у Колашин је пристигло више лица ради договора о устанку. На тај начин дошло је до сусрета Јакше Поповића, Јанка Тошковића и бригадира Милоша Меденице. Поповић је требало након састанка да пође у Букову Пољану, али то ипак није урадио. Након поменутог састанка, он је Вешовића писмом извјестио о детаљима разговора.⁹²¹ У Колашину се Вешовић састао са више угледних личности: Јанком Тошковићем, бригадиром Милошем Меденицом, мајором Спасојем Лазаревићем, командиром Радованом Радовићем и капетаном Бошком Бошковићем.⁹²²

Упоредо са припремом устанка, бригадир Вешовић је писао и проглас народу, који је, како наводи, скицирао 4. маја. Проглас је први пут прочитао, пар дана након скицирања,

⁹¹⁵ Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе: документи 2* (Београд: б. и., 1940), 42.

⁹¹⁶ Исто, 54.

⁹¹⁷ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 306.

⁹¹⁸ Р. Вешовић, *Мемоари*, 161.

⁹¹⁹ АИИЦГ, Мило Божовић, Први свјетски рат, рукопис, 426.

⁹²⁰ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 306.

⁹²¹ Исто, 306.

⁹²² Исто, 306–307.

Милутину Рачићу и Мирку Ђукановићу.⁹²³ Новица Ракочевић наводи да је постојао и програм устанка. У њему је на првом мјесту истакнута детронизација династије Петровић Његош и уједињење Црне Горе и Србије. Када је ријеч о устанку, било је предвиђено да се подигне у свим крајевима Црне Горе. У случају да се не успије у првобитној замисли, устанак је требало подићи у колашинском крају. Предвиђања су била да ће се на оружје подићи подгорички и никшићки крај, а нарочито дурмиторски крај. Вешовић и његови сарадници нијесу много наде полагали у цетињски крај. Сматрали су да у овом крају устанак неће бити масован због јаког утицаја краља Николе и да се народ неће одређити за програм уједињења.⁹²⁴ На садржину самог програма утицали су бригадиров брат Владислав Вешовић, Саво Стожинић Радуловић, обојица студенти Београдског универзитета, и угледни клубаш Јанко Тошковић.⁹²⁵

Проглас бригадира Вешовића био је написан у патриотском тону. У њему је величана ратничка традиција Црне Горе и српског народа. Вешовић је писао о нужности оружаног устанка против аустроугарске окупационе управе. У њему се осврнуо на улогу двора и Врховне команде у капитулацији 1916. године и позвао да се, ради вишег интереса, пређе преко свега. Текст прогласа је написан са циљем да се што већи број људи мобилише за борбу. Вешовић је тачно назначио све акције окупационих власти које су отворено вријеђале слободарски дух, националну свијест и вјерску припадност народа у Црној Гори. Он се осврнуо на разоружавање, реквизицију, укидање вјерских обреда, забрану домаће литературе и ћириличног писма, као и на положај Срба и осталих словенских народа под аустроугарском влашћу. Двојну монархију је приказао као највећег непријатеља Српства и Словенства. Вешовић је напоменуо да ни Турско царство није газило вјерске обичаје и народну традицију. У завршном дијелу прогласа, позвао је све официре и војнике, свештенике, народне учитеље, старо и младо, жене и дјецу – на оружани устанак. На самом крају, Вешовић је напоменуо да се неће толерисати отимачина, пљачка и издаја и да ће се такви преступи кажњавати смрћу.⁹²⁶ Из текста прогласа можемо јасно уочити да је написан

⁹²³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 178.

⁹²⁴ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 305.

⁹²⁵ Исто.

⁹²⁶ Због значаја садржине текста, проглас бригадира Радомира Вешовића цитирамо у цјелости: „Судбина је хтјела и ратна је срећа нас изневјерила те смо морали попустити много надмоћнијој војничкој сили, потпасти под туђинску власт и панути у ово тешко искушење. С правом могу рећи да је ово искушење и да је ово судбина Свемогућег послала на нас и на сав Српски народ. Но народна пословица каже: „Не пада снијег да помори

свијет но свака звјерка свој траг да покаже!“ Баш зато ми Црногорци, вјековни борци и слободни паметари не смијемо попустити нити дозволити да у овим судбоносним данима наш рад и поступак буде издајнички према нашој нацији и према нашим моћним покровитељима, из чијих смо руку, за сад, моментално испали као оно тић без крила, из гнијезда. Можда би ми многи од вас рекао:“Па није до нас сва кривица!“ Да, знам да је било грдних грешака од војних и главарских власти с једне, и од војске народа – с друге стране, а највиша је погрешка била од стране Врховне војне команде, особито у последње дане с издавањем двосмислених и противуречних наређења; али све за све – завршило је удаљење Краља Врховног команданта који се изненада удаљио између војске и из земље и то баш у часу када се према његовој жељи и наредби војска прикупљала пут Скадра, када се мислило да су чињене припреме да се под његовом непосредном командом даде најјачи, последњи отпор у традиционалном српском Скадру, престоници Српске Зете, тој крајњој груди црногорске земље скупом и јуначком крвљу стеченом.

Ну, пред општим интересима пређимо преко свега и предајмо га забораву, јер као што рекох – ово је искушење од Свемогућег. Свршену послу мане нема, а ко опрашта и Бог ће му опростити! Не обазирите се што нажалост има извјесних личности, које су у нашој држави заузимале положаје великодостојника и друга угледна мјеста те су давали прокламације, савјете, препоруке да се народ помири са судбином која га је снашла. Други опет износе у јавност, преко разних лацманских листова, како сте ви лојални према Аустроугарској, да желите њену окупацију радије него своју независност или српску заједницу! Неки су то чињели по нужди а неки по нискости и свом кукавичлуку. Но, ни један народ није без издајника! У свакој пшеници има кукоља. То су вајне и продате душе које хоће да вас лише, не само ваше државне самосталности него и ваше части, која је свакојем честитом Црногорцу преча од свега на свијету. Сваки Црногорац одавно зна да цијени своју част зато и каже: “Све за образ а образ ни за шта!“ Зар има и таквих Црногораца који би се могли помирити са садашњим стањем, кад проклети Швабо гази и ништи све наше светиње и сукраћује сваку слободу и правду? Лишио нас је оружја на преваран и нечасан начин и извезао га изван земље противно уговору о полагању истог, не смијте се кретати у своје рођене пазаре ради набавке најнужнијих потреба и продаје свога живог; не дозвољава вам се кретање, или се на разне начине отежава да набавите кору хљеба из крајева крвљу стечених у Балканском рату; све ваше домаће производе: сијено, жито, смок и живо пљачкају по мјери и цијену коју они сами одређују и ви с таквом процјеном и њиховим поступком морате да будете задовољни; све воћке, све животне намирнице, све ђуме поред путева уништили су и данас их упропаштавају; варљиви и подли Швабо, пошто је опљачкао наша имања потцијенио је и наш државни папирни новац за који јамче наше непосредне порезе и дације с циљем да на тај начин истријебе богате шуме које су чисто народна својина а које ни наше државне власти нијесу дирале и да свог варљивог и багателног новца што више у народ утуре а из њега извуче злато и да нас тако материјално униште. Ваше пашњаке и дивне планине одузима вам за своју стоку да би нас лишили последњег услова за опстанак овог љета. Лацманске власти онемогућиле су вам слободно посјеђивање ваших пријатеља и комшија у случају пријекних потреба. Мртвацима су црквена звона забрањена, као и праћење до гроба, на последњи растанак; Свето богослужење се не обавља по прописима свете православне цркве него по њиховим наредбама и дозволама, а за црквене литурђије забрањено је да звоне звона док то они не кажу.

Укинули си нашу дивну литературу и наше писмо српску ћирилицу, а вашу ђецу уче туђинском писму и писању, због чега су већ неки учитељи затворени те данас страдају у тамницама под жандармским камцијама. Ваш календар, којим се служи сво православлје, нарочито покварили да вас лакше заведу, а особито вашу дјецу. Сасвим је јасно шта се са свијем овим хоће и ништа се иде. Да се убије дух и морал цијелог народа, да се понизи одстрани све што је српско и народно и да се земља потпуно исцрпи и уништи. Историја нам казује да је то ваздашње начело Аустрије према свим потчињеним народима. То казује судбина наше браће која је под њеном влашћу. Ће су Чеси и на који су начин покорени од Шваба и како се данас са њима поступа? Ће су Хрвати, Словенци, Словаци и Пољаци? Ће су Срби који толико година стоје под Ћесаром и који су му толико пута круну сачували? А ђе је Српска Војводина, камо јој жалосна права која су царским указом била гарантована? Ће су права и слободе толиких словенских народа који су завршавани лијепим обећањима на најподлији начин? Као раније с другим тако и данас према нама, Шваби није само циљ да нас војнички побјеђује, јер је он већ тај задатак извршио већ му је главно да нас економски и национално уништи. А да би то постигао, не преза ни од каквих средстава и начина. Петовјековни наш крвник Турчин није никада употребљавао оваква средства противу наших светиња и наше нације. У најкритичнијим данима и најтежим по Турке и њихово царство, није се забрањивало да се врши служба Божја у православним црквама: Патријаршији, Високим Дечанима у лијепој Грачаници, а данас је то забрањено. Ови за вас свети висови и кршеви никада нијесу запазили да звона на црквама нијесу смјела слободно да одјечу. Није се то доживјело под дивљим Турчином али јесте под тобожњим модерним завојевачем. Све се то чини од стране крштеног

из пера војника – ратника. За разлику од програма који је написан уз помоћ наведених студената и клубаша Тошковића, Вешовићев проглас није имао политичку платформу. Самим тим, може се са сигурношћу тврдити да је проглас за устанак био искључиво

дивљака са девизом крста и у име Христа, а угњетавајући баш вас који сте највеће патње претрпјели и преживјели у име Крста, Христа и хришћанства, бранећи их од некрсти. Турчин када је могао јуначки вас је убијао а и јуначки опраштао. Овај проклети Швабо нитковски и кукавички вас убија подло, са задњом намјером опрашта. Виши је дивљак крштени Швабо него некрштени Турчин.

Зато, Браћо, учинимо оно што смо дужни да учинимо. Одужимо свој дуг пред свијетом, пред историјом пред нашим традицијама и својој савјешћу. Урадимо онако како то захтијевају наши сопствени интереси као што нам диктују осјећаји части и достојанства које смо ми до сада тако високо држали. Радимо и урадимо да будемо слободни људи а не вољни робови. Одужимо дуг части, урадимо дјело достојно једног витешког народа. За име Бога не будимо последњи у ономе у чему смо вазда били први. Зар да јунаци вјечите слободе остану покорено робље? Зар да се у оволикој хуци борби лома толиких држава и народа стоји без покрета за своју самосталност. Зар да нам други извојева наша права? Зар да земља у којој је вазда буктао пламен слободе буде данас мирна робиња? И зар да они које је свијет признао за српске Леониде а епска их поезија изнјела као највише као највеће идеале људског хероизма, да они у данима када цио наш народ трпи голготска страдања буду издајници Српства и сарадници оних који су српски народ разапели? Сав културни свијет који зна нашу историју, упро је погледе у нас и у чуду се пита: “Шта би ово од Црногораца? Јесу ли ово унуци и синови оних див јунака који непрестаном петовјековном борбом бранише и одбранише своју независност, а данас од једног удара тако да падну? !“ У савезничким земљама нико не вјерује да ћемо ми сједјети скрштених руку. Стога се на нас гледа као на притињали вулкан који се очекује да најједном букне. Ми имамо дуг према онима са којима смо и до сад били заједно и противу општег непријатеља. Дужни смо онима који су нам увијек били покровитељи и заштитници. Највише дугујемо нашој браћи из Србије којима смо обавезни на сусрет изаћи да заједнички уздигнемо заставу слободе над разореним српским земљама. А то смо дужни и да учинимо јер нам диктују наши сопствени интереси.

Устанак је у вези са општим током догађаја и одговара стварним потребама земље и народа. Вође и прваци који су остали да заједно са вама дијеле зло и добро то најбоље увиђају, стога вас позивамо да сложено и својски устанете да се заједнички боримо. Скорите дивовски не да би тиме задивили свијет већ ради очувања својих интереса и традиције, части и поноса, а тек да у скорој будућности, при уређењу европских држава не послужимо као монета за поткусуривање. То обавезно захтијевају наши интереси и наш углед, иначе би нас покољења проклела и историја осудила.

Браћо! Пробудите се из овог заблудног сна, приберите се и сложено устаните да душманина из овог светог дома истјерамо. Не будите непокретна и несвјесна маса но будите народ свјестан своје историјске мисије, не будите оно што нијесте никад били: издајници и робови! Устаните! Устаните орловски као што сте вазда устајали и -на браник отаџбине! Позивам сваког црногорског официра, војника, сво грађанство и сав народ да сви сложено устану и лате се оружја које имају пушака, ножева, револвера, сјекира... старо и младо, жене и дјеца... Апелујем на црногорску омладину, народне учитеље, свештенике и сву интелигенцију, да у овоме светом и патриотском послу учине све што могу: да дају примјер у свему, свуда и на сваком кораку. Пред овим крупним и општим задацима, потребно је да се забораве све међусобице. Тешко ономе ко ма чиме буде помагао крвнику. Смрт ће му бити – пресуда! Своје породице оставите код својих кућа, на оним мјестима ће би сте их иначе држали. Остављање фамилија у своја мјеста захтијевају и војнички интереси. Тако је свуда у оваквим приликама. У борби с непријатељем држите се достојанствено и човјечно. Покажите се културније од некултурног освајача. Војнике које у борби заробите, немојте да убијате нити са њих одјећу и обућу скидати до само оружје и ратну опрему, а њих пустите да иду својим кућама. Свака отимачина, пљачка и укривање биће смрћу кажњиво. У име свемогућег Бога и за свето дјело народне слободе устанимо и ослободимо се кобне море аустријске.

Бојите се Бога! Наређења поштујте и слушајте старешине! Да живи слободна Црна Гора! Да живе наши моћни покровитељи! У Подкомљу Вођа устаничких чета Ђенерал“ (Р. Вешовић, Мемоари, 179–183).

Вешовићево дјело, што свакако не искључује могућност да је неко од људи из његовог окружења утицао на ситније измјене у тексту.⁹²⁷

Почетком маја 1916. године дошло је до инцидента у Зети, када је аустроугарска патрола покушала да разоружа црногорског официра Јована Шановића. Он је одбио да преда револвер и том приликом је убио аустроугарског официра. Након размјене ватре са осталим војницима, Шановић је погинуо. Генерално гувернерство одмах је реаговало и казнило Голубовачку капетанију са 30.000 круна. Становништву је ускраћено и давање хране, а окупатор је узео и 22 таоца.⁹²⁸ Генерални гувернер Вебер је одмах реаговао прогласом. Тражио је од Црногораца да остану мирни, образлажући како Двојна монархија све ради да олакша тежак положај становништву. Извјештаји које су слали Вебер и Ото били су идентични по једном питању: и један и други сматрали су да у Црној Гори не може доћи до неког покрета. Штавише, генерални гувернер је био убијеђен да црногорског сељака не брине даља судбина домовине.⁹²⁹

Крајем маја 1916. године окупационе власти добијале су све више извјештаја о сумњивом кретању Вешовића у рејону Колашина. Због тога је Јанко Тошковић савјетовао Вешовића да се у Колашину не задржава дуже од два дана.⁹³⁰ Ипак, доласци бившег министра војног, као и других официра, у варош, ради преговора, нијесу могли да остану незапажени. Аустроугарска команда у Колашину је убрзо након првих састанака извијестила Генерално гувернерство на сумњиво кретање бригадира Вешовића. Из Колашина су савјетовали да се што прије нешто предузме и да се покрет на вријеме заустави. Према овим упутствима, требало је Вешовића преселити на Цетиње, у Подгорицу или неку већу варош унутар монархије. На списку за интернирање били су учитељ Јанко Тошковић, те официри Радивоје Милошевић, Милош Лекић, Ђорђије Маријановић и други.⁹³¹ Постојала је претпоставка код окупационих власти да ће устанак почети на Петровдан или Видовдан. Ипак, Јанко Тошковић наводи да Вешовић није планирао тачан

⁹²⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 179.

⁹²⁸ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 307.

⁹²⁹ Исто, 308–309.

⁹³⁰ ДАЦГ – Архивско одјељење Подгорица (даље: АОП), Историјати, к. VIII, бр. 24, Јанко Тошковић, Црна Гора у окупацији 1916–1918.

⁹³¹ Поред наведених, на списку за интернирање били су: учитељ Павле Жижић, Ристо Минић, Машан Јовановић и Милан Булатовић (Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 311).

дан за подизање устанка и да су преговори били тек на почетку.⁹³² Иако нијесу имале све информације о догађајима у Васојевићима, окупационе власти су предузеле први корак. Генерално гувернерство наредило је хапшење бившег министра војног бригадира Радомира Вешовића.

4. 6. „Гди вам је сабља господине генерале?“

Аустроугарска патрола коју је предводио цивилни комесар Милош Љесковац упутила се из Колашина 2. јуна 1916. године за Букову Пољану. Љесковац је након доласка у поменуто село наредио Вешовићу да се спреми, јер ће сјутрадан бити интерниран. Истог дана цивилни комесар се вратио за Колашин, а у Буковој Пољани оставио патролу која је требало да спроведе бившег министра војног. Сјутрадан, 3. јуна, поручник Адолф Пехер, са још једним војником, покушао је да спроведе бригадира Вешовића у правцу Матешева, гдје га је чекао аутомобил. Вешовић је приликом спровођења потегао скривени револвер и убио поручника. Бригадирова браћа Павић и Новица успјели су да разоружају другог војника и да се потом сви заједно одметну у шуму.⁹³³

О догађајима на Буковој Пољани има више различитих верзија. Према једној од њих, Радомир Вешовић је јахао коња, док је његов брат Павић без упозорења извадио револвер и „мучки“ убио Пехера. Затим је заједно са братом Новицом разоружао војника Турановића, након чека су тројица браће Вешовић одбјегли у шуму.⁹³⁴ Јосиф Турановић је, након погибије Пехера, у Колашину дао изјаву о дешавањима на Буковој Пољани. Он је између осталог, изјавио да су приликом претреса куће Вешовића нашли једну врећу средње величине, коју су одузели. Турановић је даље наводио да је приликом спровођења одјекнуо пуцањ, који је уплашио Вешовићевог коња, па је Вешовић умало пао с њега. Према његовој изјави, у Пехера је пуцао један од браће бившег министра, док је други њега разоружао.⁹³⁵ Након погибије поручника, Вешовић је изгрдио браћу и наводно је том прилико рекао: „Идите од мене убице народа свог“. Бригадир Вешовић је затим пришао погинулом

⁹³² ДАЦГ, АОП, Историјати, к. VIII, бр. 24, Јанко Тошковић, Црна Гора у окупацији 1916–1918.

⁹³³ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 315.

⁹³⁴ Милосав Миша Мишовић, *Генерал Радомир Вешовић и Васојевићи под Аустроугарском окупацијом 1916-1918* (Иванград: Штампарија „Милешево“, 1979), 11.

⁹³⁵ Исто, 12.

поручнику и на њега, према хришћанском обичају, просуо шаку земље, поклонио се жртви и убрзаним кораком се удаљио са мјеста злочина.⁹³⁶

Блиски Вешовићев рођак Милан такође је оставио свједочанство о догађајима на Буковој Пољани. Он је записао да је у село дошао један аустроугарски официр са 30 војника и саопштио бившем министру да ће сјутрадан бити интерниран. Исте вечери, код Милана дошао је синовац бригадира Вешовића Љубета Вешовић. Радомир Вешовић је преко синовца поручио да његови рођаци узму скривено оружје и да дођу у Букову Пољану. План је био да се сакрију у непосредној близини куће и да чекају знак од бригадира за напад на аустријску патролу.⁹³⁷ Између осам и девет сати бригадир Вешовић је изашао из куће са браћом Новицом и Павићем. Није дао знак скривеним рођацима, па су они остали мирни. Убрзо након тога су се разишли. Милан Вешовић такође наводи да је Пехера убио бригадир Вешовић, а не неко од његове браће.⁹³⁸

Капетан Љеворечког батаљона Радивоје Милошевић такође је оставио своје виђење описаних догађаја. Милошевић је у својим сјећањима записао да је са аустроугарском патролом дошао већ поменути Љесковац. На основу записа капетана Љеворечког батаљона, Љесковац је, наводно, извео Вешовића на страну и савјетовао му да бјежи у шуму. Он му је том приликом саопштио да се спрема његово убиство по доласку на Цетиње.⁹³⁹ Милошевић је такође тврдио да је Вешовић убио поручника Пехера.⁹⁴⁰

Ипак, Милошевићева свједочења у много чему су се показала као непоуздана. Њих је одбацио и Новица Вешовић, Радомиров рођени брат. Он је негирао Милошевићеве тврдње да је Љесковац рекао Радомиру Вешовићу да ће бити убијен, а тврдио је како му је саопштио да се мора преселити на Цетиње или негдје у унутрашњост монархије. Новица Вешовић је такође потврдио да је Радомир лично убио официра док је он разоружао

⁹³⁶ Исто, 13–14.

⁹³⁷ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, Писмо Милана Вешовића, бр. 276.

⁹³⁸ Исто.

⁹³⁹ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Из доба окупације 1916, 1917, 1918. године, 23.

⁹⁴⁰ О погибији Пехера Радивоје Милошевић је записао: „Комесар Љесковац се вратио за Колашин истога дана, а поручник Пехер занео са војницима код куће Вешовића. Сјутра дан је са Вешовићем кренуо пут Матешева гдје их чека ауто за Цетиње. То је Вешовић на прво згодно мјесто гдје је видио да може побјећи дао цигар дувана поручнику Пехеру да запуши и пружио му левом руком свој цигар да на исти припали, тада је извадио револвер из свог џепа и убио Пехера на слепочницу“ (АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Из доба окупације 1916, 1917, 1918. године, 23).

војника.⁹⁴¹ Слично виђење изнио је и Радослав Јагош Вешовић, Радомиров синовац, записавши да су Радомирова браћа напала војнике, што је бригадир искористио и убио Пехера, који је већ био потегао сабљу.⁹⁴²

Радомир Вешовић никада није спорио чињеницу да је лично убио поручника Адолфа Пехера. То је потврдио и током суђења за велеиздају, у Београду 1921. године.⁹⁴³ Током одбране коју је изнио на судском претресу, Вешовић се осврнуо и на убиство аустроугарског поручника. Том приликом је, поред осталог, изјавио: „Иза, од прилике, 15 минута путовања он ме запита са ироничким осмјехом: гди Вам је сабља г. генерал? Ја извадим револвер из џепа, за који он наравно није знао, и са ријечима: ево је, убијем га, и побегнем у шуму, која је на том мјесту у непосредној близини пута са обадвије стране“.⁹⁴⁴

У једном фељтону у *Слободној мисли* 1938. године Вешовић је описао на који начин је убио Пехера. Ова верзија се дјелимично разликује од оне коју је изнио на суђењу 1921. године, у Београду. Он је казао да му је жао официра, јер је пао као жртва интриге Милоша Љесковца. Убиство Пехера Вешовић је правдао неспоразумом који је настао, јер он није добро познавао њемачки језик. Поручник је тражио од Вешовића да обуче униформу, што је он и урадио. Даљи ток догађаја Вешовић описује на сљедећи начин: „Ишли смо једном уском стазом ја први а он замном, јер сам до тада јахао на коњу, он ме упита: ђе Вам је сабља, одговорим му: идем у срамотно ропство шта ми хоће. На те ријечи он стави прст себи на чело и узвикне „шваин“ схватим да је то уперено као увреда на мене и одговорим „шваин сте Ви, и ко ве послао, пазите шта говорите и кога спроводите“. Он истргне сабљу и узвикне „форвец“, у истом моменту извадим леворвер и опалим у чело, те се он претури. Можда је био неспоразум у изразима језика. Сажаљивам случај, ако је неспоразум био“.⁹⁴⁵

О хапшењу Вешовића интересантан запис је оставио и Радош Јелић из Андријевице. Он биљежи да су кућу Вешовића у Буковој Пољани опколили аустроугарски

⁹⁴¹ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, Писмо Новице Вешовића, 20. X 1959, бр. 681.

⁹⁴² Радослав Вешовић, *Одметања, жртве и страдања под окупацијом 1916–1918* (Пријепоље: издање аутора, 1967), 7.

⁹⁴³ О судском процесу против ђенерала Радомира Вешовића у Београду 1921. године биће више ријечи у наставку рада.

⁹⁴⁴ *Генерал Вешовић пред судом* (Земун, б. и., 1921), 6.

⁹⁴⁵ Радомир Вешовић, „Оптужбе у данима окупације“, *Слободна мисао*, бр. 15, 23. април 1938, 10

војници 14. јуна. Након тога, Вешовић је тајно упутио поруку капетану Мијату Речићу да окупи људе и да се спреми за напад, када му он да знак. Ипак, бригадир је одустао од овог плана, плашећи се да ће у борби страдати његова породица. Јелић биљежи да је он одустао, јер би се ова акција схватила као почетак устанка, који још увијек није био спреман.⁹⁴⁶ Бригадир Вешовић се наводно одучио да лукавством избјегне интернирање. Према тој верзији догађаја, са Вешовићем у соби ноћио је Пехер, како би мотрио на њега. Вешовић је то искористио и убиједио га да сјутрадан уз Пехера и ордонанса пођу и његова два брата, Павић и Новица. Вешовић је, наводно, рекао официру да му је непријатно да га кроз његово село и племе спроводе као заробљеника. Пехер је стога услишио Вешовићеву молбу. Према Јелићевој верзији, приликом Радомировог спровођења, Адолфа Пехера је убио његов брат Павић Вешовић.⁹⁴⁷

На основу изјава више свједока може се са сигурношћу тврдити да је управо Радомир Вешовић убио Пехера. У прилог овој чињеници говоре свједочења Новице Вешовића, Милана Вешовића, Радивоја Милошевића, Радослава Јагоша Вешовића и Милоша Љесковца. Важно је напоменути да Радомир Вешовић никада овај чин није покушао да припише браћи, иако би му то касније и те како користило у политичкој каријери. Он је у својим биљешкама оставио свједочење о убиству Пехера. Иако не постоје подаци када је овај спис настао, Вешовић је, поред осталог, истакао како није тачно да је аустроугарског официра убио с леђа. Вешовић биљежи да му је пуцао у чело: „У повије међу очи двије“. На овом мјесту је такође навео да је Пехера убио због увреде коју је изрекао на његов рачун.⁹⁴⁸

Одмах након погибије Пехера, војници су се вратили у кућу Вешовића на Буковој Пољани и спровели у Колашин породицу бившег министра: ћерке Зорку и Десу, брата Владислава Влајка, оца Луку и маћеху. Том приликом аустроугарска патрола је у кући затекла и племенског капетана Мијата Речића и студента Саву Радуловића, који су такође ухапшени и спроведени у притвор.⁹⁴⁹ Другог дана по убиству Пехера, Генерално гувернерство је расписало потјерницу за Радомиром Вешовићем. Виктор фон Вебер је дао

⁹⁴⁶ Миле Кордић, Михаило Ашанин, *Комитски покрет у Црној Гори 1916–1918* (Београд: Нова књига, 1985), 74.

⁹⁴⁷ Исто.

⁹⁴⁸ Р. Вешовић, *Мемоари*, 326.

⁹⁴⁹ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, бр. 376/105.

рок од три дана да се предају бивши министар војни и његова два брата или ће, у супротном, бити објешени њихов отац Лука и најмлађи брат Влајко. Генерални гувернер је обећао и награду од 50.000 круна онемо ко ухвати бригадира Вешовића.⁹⁵⁰ Након што је истекао рок за предају, окупационе власти су у Колашину на Видовдан 15/28. јуна 1916. године објесиле Владислава Влајка Вешовића, Саву Стожинића Радуловића и племенског капетана Мијата Реџића. Радомировом оцу Луки Вешовићу казна смрти је преименована у робију.⁹⁵¹

Под оптужбом да су пружали подршку Вешовићу и да су се уротили против Аустроугарске, септембра 1916. године ухапшени су и изведени пред војни суд: Богић Микетић, Љубомир Микетић, Милун Мишовић, Мираш Мишовић, Аксо Мишовић и Миличко Мојашевић.⁹⁵² Смртна казна је извршена над четири лица: Богићем Микетићем, Милутином и Мирашем Мишовићем и Миличком Мојашевићем. На десет година тешке тамнице осуђени су Љубомир Микетић и Аксо Мишовић.⁹⁵³

Првих дана након одметања, Радомир Вешовић се крио у кући Акса Мишовића. Неколико дана од убиства Пехера, у вечерњим часовима се појавио пред кућом Мишовића, гдје су га примили и дали му цивилно одијело. Сакрили су његову бригадирску униформу. Том приликом Вешовић је Мишовићима оставио на чување 240 златника. Током дана Вешовић се крио у оближњем трапу, док би у касним вечерњим часовима улазио у кућу домаћина.⁹⁵⁴ Аксо и Мираш су бринули о исхрани Вешовића, строго водећи рачуна о томе да не буде примијећен од аустроугарских агената. Ипак, Вешовић је убрзо уочен од стране

⁹⁵⁰ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 316–317.

⁹⁵¹ Радослав Вешовић је о вјешању у Колашину записао: „Објешени су на сам Видовдан. Мучили су људе косовског соја, на дан мученика косовског пораза“ (Радослав Вешовић, *Одметања жртве и страдања...*, 13). Према једној верзији, командант области Мирослав Вукадиновић је инсистирао да се на смрт осуди Лука Вешовић, а његов син Влајко на доживотну робију. Таква одлука је наводно и донесена, а Вукадиновић је утицао на то да кућа Вешовића не буде уништена. Убрзо након тога у Колашин је дошла Пехерова удовица са двоје дјеце, да обиђе гроб покојног мужа. Када јој је саопштена одлука суда, она се није сложила да се „убије један старац за њеног младог мужа“. Он је инсистирала на томе да се на вјешала изведе Влајко Вешовић, што је војни суд на крају прихватио. Према изјавама очевидаца, осуђеници су се на губилишту храбро држали. Влајко Вешовић је пред вјешалима псовао аустројског цара, војску и суд. Приликом покушаја целата да му стави омчу око врата, Влајко га је ударио, па је овај пао на земљу, након чега је сам ставио омчу око врата (АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, 460/276).

⁹⁵² Радослав Вешовић, *Одметања, жртве и страдања...*, 13–14.

⁹⁵³ Исто, 19.

⁹⁵⁴ М. Мишовић, *Генерал Радомир Вешовић и Васојевићи...*, 15–16.

Арса Вукића и Јевта Ивановића, за које се сумњало да раде за окупатора, па је био принуђен да потражи ново мјесто за скривање.⁹⁵⁵

Сасвим другачије податке износи Радомиров брат Новица Вешовић, у писму из 1959. године, који наводи да је Мираш Мишовић отишао у Слатину (Андријевица) код брата Милуна и да га је обавијестио о кретању Вешовићеве групе. Новица је у писму тврдио да је управо Мираш Мишовић пар дана касније довео аустроугарску патролу у потјеру за Вешовићем. Он је своје тврдње заснивао на извјештају поручника Елимера Касека, који је предводио поменути потјеру.⁹⁵⁶

Касеков извјештај од 12. јула 1916. године није у потпуности идентичан са тврдњама које је изнио брат бившег министра војног. У њему стоји да је Мираш Мишовић дао податке аустријској команди о томе да је бригадира Вешовића видио у селу Сува Гора. Према Мишовићевој изјави, коју је дао у окупационој команди у Андријевици, са Вешовићем су била три брата, два синовца и Богић и Љубо Микетић, сви наоружани.⁹⁵⁷ Из детаљног Касековог извјештаја јасно се уочава да је Мишовић сарађивао под пријетњом. Аустроугарски поручник му је пријетио да ће бити најстроже кажњен уколико не открије кућу Максима Ђулића. Ипак, он је упорно тврдио да не зна гдје се кућа налази. Током пута ка Сувој Гори, Мишовић је саботирао потјеру. Аустроугарски поручник је у извјештају записао да је у једном тренутку Мишовић наводно заборавио пут.⁹⁵⁸

Аустроугарска патрола је у Сувој Гори извршила претрес куће Драгише Ивановића, гдје су нашли посуђе и остатке куваног меса. Жена се у почетку бранила да је месо кувала за себе, па је била ухапшена, заједно са слугом, дванаестогодишњим дјечаком. Након испитивања приведена је и Босна Микетић, која је тврдила да јој муж служи у Краљима. Изненада се из шуме појавио и њен муж Богић Микетић, очигледно несвјестан да је потјера у току. Он је такође тврдио да је био у команди у Краљима, што је жандар Пауник одбацио као лаж. Жандар је саопштио Касеку да је он био у команди у Краљима и да није чуо ништа о Микетићу. Послије детаљног испитивања, Драгуша је признала да је

⁹⁵⁵ Исто, 16.

⁹⁵⁶ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, Писмо Новице Вешовића, 20. X 1959, бр. 681.

⁹⁵⁷ Исто, Поручник Елимер Касек Батаљонској команди у Андријевици 12. VII 1916, бр. 686.

⁹⁵⁸ Исто.

кувала ручак за бригадира Вешовића, а Микетић да је био у шуми.⁹⁵⁹ Аустроугарски официр је запријетио свим ухапшеним лицима да ће бити на лицу мјеста убијени ако покушају да их одведу на погрешан траг. Потјера је настављена, па је убрзо дошло до оружаног окршаја са Вешовићевом групом. Том приликом Касек је утврдио да је Радомир у зеленој униформи, избријан и у ципелама. Са њим је био и синовац Јагош Вешовић, али се нијесу могли утврдити детаљи око његове одјеће. Из извјештаја се види да Касек није био сигуран да ли је у групи био Новица или Велиша Вешовић. Патрола је током потјере заплијенила и ствари које су одметници одбацили приликом бјекства.⁹⁶⁰

Из цитираног извјештаја јасно се уочава да је Мираш Мишовић под пријетњом сарађивао са окупационим властима приликом потјере за бригадиром Вешовићем. Самим тим, оптужбе које је изнио Новица Вешовић на његов рачун нијесу биле основане. Чињеница је да су Мишовићи пружили помоћ Радомиру Вешовићу првих дана након што се одметнуо у шуму. Поред хране и смјештаја, они су му пружили и логистичку помоћ, односно водили рачуна да не буде примијећен од аустријских агената. Да је Мираш Мишовић заиста издао Радомира, како је тврдио његов брат Новица, зашто би он у више наврата намјерно саботирао потјеру? Тврдње бригадировог брата изречене у цитираном писму још више су апсурдне ако се узме у обзир чињеница да су Мираш и Милун Мишовић објешени од аустријских власти у Колашину септембра 1916. године. Уколико би исказ Новице Вешовића био узет као истинит, значило би да је окупациона команда објесила своје сараднике.

Сличне контроверзе пратиле су организацију Вешовићевог устанка. Заправо, никада није са сигурношћу утврђено ко је окупационим властима доставио податке о плановима Радомира Вешовића. Капетан Љеворечког батаљона Радивоје Милошевић унио је још већу пометњу у поменућу причу. Он је у биљешкама оставио свједочење да је Вешовић код себе позивао велики број људи ради договора о устанку и да се ствар прочула. Милошевић је као главног кривца означио официра народне војске Милисава Влаховића из Роваца.⁹⁶¹ Аустроугарска патрола је приликом претреса Влаховићеве куће нашла скривену

⁹⁵⁹ Исто.

⁹⁶⁰ Исто.

⁹⁶¹ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић, Из доба окупације 1916, 1917, 1918. године, 23.

велику количину оружја. Он је наводно том приликом открио Вешовићеве планове у нади да ће се спасити смртне казне.⁹⁶²

Милошевићеве тврдње о издаји Влаховића Новица Вешовић је одлучно одбацио као лажне. Он је подвукао да је Милисав Влаховић био „човјек на свом мјесту“, поштован у Ровцима, Морачи и Васојевићима, те да је уживао велико повјерење код Радомира Вешовића.⁹⁶³ Официр Милисав Влаховић радио је на припреми устанка са бригадиром Вешовићем. У припреме су били укључени и официри Милинко и Тошко Влаховић. За устанак је сазнао и племенски капетан Секула Влаховић, који је о томе обавијестио окупационе власти.⁹⁶⁴ Милисав Влаховић и његов син ухапшени су марта 1916. године и спроведени у Колашин. Јуна исте године Милисав је стријељан, а његов син Мило осуђен на доживотну робију. На основу свједочења које је оставио Мило Влаховић, његовом оцу и њему суђено је само због скривеног оружја. Он је такође тврдио да на судском претресу Вешовићев устанак није ни поменут.⁹⁶⁵ Секула Влаховић, који је пријавио Милисаву Влаховића, био је награђен од окупационих власти постављењем за општинског начелника за Ровца. Ипак, убрзо га је стигла казна. Убијен је од стране комита Милинка и Тошка Влаховића током љета 1916. године.⁹⁶⁶

Оптужбе које је Радивоје Милошевић изнио на рачун официра Милисаву Влаховића не могу се узети као истините. Није јасан Милошевићев мотив за поменуте оптужбе, осим ако се није радило о личном анимозитету. Хапшење у Ровцима одиграло се прије сазнања о Вешовићевој акцији, а Милисав Влаховић је стријељан у Колашину на дан када је патрола предвођена Љесковцем кренула у Букову Пољану. Ако би се повјеровало Милошевићевом исказу, значило би да су окупационе власти стријељале свог вјерног сарадника, који им је открио Вешовићев план о устанку. Такође би значило да су Милинко и Тошко Влаховић убили Секулу Влаховића како би осветили човјека који је сарађивао са окупатором.

⁹⁶² Исто.

⁹⁶³ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, Писмо Новице Вешовића, 20. X 1959, бр. 681.

⁹⁶⁴ Исто, 1114/1098, 651.

⁹⁶⁵ Исто, 1155/1098, Писмо Мила М. Влаховића 8. X 1959. Пећ, бр. 679.

⁹⁶⁶ Исто.

Радомир Вешовић се након рата интересовао за имена људи који су били аустријски шпијуни. Тридесетих година полемика у штампи отворена је једним фељтоном Воја Зечевића у *Правди*. Он је у поменутом листу публиковао аустроугарски документ у ком се говорило о откривању Вешовићевог устанка и лицима које је требало интернирати.⁹⁶⁷ Реакција је убрзо услиједила у *Слободној мисли*, под насловом „Оптужбе у данима окупације“. У овом броју публикован је документ који је Зечевић објавио у *Правди*. Текст су потписали: Радомир Вешовић, ђенерал у пензији; Радивоје Милошевић, пуковник у пензији; Ђорђије Маријановић, мајор у пензији; Мирко Дедовић, пензионер; Батрић М. Зечевић, капетан у пензији; Јанко Тошковић, учитељ; Мило Дедовић, судија у пензији и Радосав Јоксимовић, пензионер.⁹⁶⁸ Потписници су у завршном дијелу фељтона навели да се један официр након капитулације ставио у службу окупатора и радио против интереса „своје браће и отаџбине, служећи туђим инспирацијама и за туђе циљеве“.⁹⁶⁹ Они су тражили да Милош Љесковац пошаље препис или оригинал повјерљивог извјештаја, који му је дао црногорски официр у вријеме окупације. Такође су тражили и име официра, и да Љесковац дословно, писмено или усмено, објави садржину извјештаја. У завршном дијелу текста аутори су навели како су покренули акцију да јавно жигошу „срамотни рад ниткова, који је оваквим својим радом аустријским властима дао у руке нож којим ће посјећи главе вјерних синова његове домовине“.⁹⁷⁰

Љесковац је одговорио на поменути фељтон у истом листу на врло провокативан, арогантан и увредљив начин. У уводном дијелу нагласио је да га чуди ратоборност Црногораца, који траже „длаку у јајету све са циљем да заметну кавгу“.⁹⁷¹ Није дао конкретан одговор, већ је тврдио да се не може сјетити свих детаља. Такође је навео да не познаје менталитет Црногораца и да се не труди да га упозна, као и да га не тангирају ни добре ни лоше особине „горштака који вечито мисле на кавгу“.⁹⁷² Он је тврдио да је било појединачних безначајних пријава окупационим властима, у којима се говорило о одметању појединаца. Иако је Љесковац био особа која је сигурно знала много више о приликама у

⁹⁶⁷ Воја Зечевић, „Један докуменат о гоњењу црногорских националиста за вријеме аустроугарске окупације“, *Правда*, бр. 11.850, 16. октобар 1937, 17.

⁹⁶⁸ „Оптужба у данима окупације“, *Слободна мисао*, бр. 10, 13. март 1938, 4, 6.

⁹⁶⁹ Исто, 6.

⁹⁷⁰ Исто.

⁹⁷¹ Милош Љесковац, „Оптужба у данима окупације“, *Слободна мисао*, бр. 12, 27. март 1938, 2.

⁹⁷² Исто.

окупираној Црној Гори, навео је само један примјер денунцијације. Ипак, и у том случају био је непрецизан, намјерно или ненамјерно. Како наводи, јуна или јула 1916. године стигла је пријава од Мираша Вукадиновића или Вукашиновића и Новице и Јована Пејовића или Перовића. Дотични су пријавили да се Вешовић са комитама налази у планини Патковици, у пастирској колиби. Љесковац је даље наводио да војска није затекла комите на овој локацији, јер су побјегли у шуму. Наводно, једино чиме су још располагали у аустроугарској обласној команди био је списак свих комита под командом Вешовића.⁹⁷³ У закључку, Љесковац је истакао да би много више о периоду окупације и комитовања могао да каже сам Вешовић. Такође је затражио од њега да објасни зашто је убио „невиног аустријског поручника у својој тако рећи рођеној кући“. Љесковац је Вешовића оптуживао да је због своје болесне амбиције створио неподносиво стање у Црној Гори, наводећи да је главни кривац за интернирање.⁹⁷⁴

Радомир Вешовић је био видно незадовољан одговором Милоша Љесковца и огорчен због његовог тона, што се види у његовом тексту у *Слободној мисли*. Љесковца је оптужио да избјегава истину и да се свјесно „латио тањег краја“, те да је за своје доушнике означио „ондашњу момчад“ Вукашиновића и Перовића. Вешовић је са правом истицао да је Љесковац са мржњом и потцјењивањем, у нељудском тону писао о Црногорцима.⁹⁷⁵ Због изречених увреда, он је имао у плану да тужи Љесковца.⁹⁷⁶ Ипак, до тога није дошло, јер је Вешовић умро септембра 1938. године, а Љесковац никада није проговорио о аустроугарским доушницима.

Иако се не може са сигурношћу утврдити ко је открио Вешовићеве планове окружној аустријској команди, највећа сумња пала је на пар људи из Васојевића. Актер догађаја и један од комитских првака Вуксан Минић означио је капетана Шћепана Марнића и поручника Милоша Дујовића као особе које су издале Вешовића.⁹⁷⁷ Обојица су у свом племену важили за аустроугарске шпијуне. У прилог томе говори и чињеница да су имали пропуснице за слободно кретање и да нијесу били интернирани као други црногорски

⁹⁷³ Исто.

⁹⁷⁴ Исто.

⁹⁷⁵ Радомир Вешовић, „Оптужба у данима окупације“, *Слободна мисао*, бр. 15, 23. април 1938, 10.

⁹⁷⁶ Исто.

⁹⁷⁷ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, 1114/1098.

официри. Капетан Марнић је био и близак пријатељ са цивилним комесаром у Колашину Милошем Љесковцем, који је код њега више пута долазио.⁹⁷⁸

Могуће да је Марнић имао мотив више да пријави Вешовића окружној команди у Колашину. За вријеме Првог балканског рата, јануара 1913. године, бригадир Вешовић је у рејону између Краснића и Груда ударио по рањеној руци тада поручника Шћепана Марнића. На овакво поступање Вешовића пјешадијски поручник се жалио Врховној команди.⁹⁷⁹ Да ли је овај догађај био повод да Марнић три године касније пријави Вешовића, тешко је утврдити. Ипак, сам догађај баца ново свјетло на каснију улогу капетана Шћепана Марнића.

Важно је напоменути да су се имена Милоша Дујовића и Шћепана Марнића налазила на списку повјерљивих лица аустроугарског окупатора.⁹⁸⁰ Такође, у једном аустроугарском документу јасно је наглашено да су два црногорска официра дала допринос у откривању устанка. У њему, поред осталог, стоји да је један од два официра у окупационој служби и да није могао ништа конкретно дознати, али да је дао корисне информације. За разлику од њега, други црногорски официр био је конкретнији у изношењу доказа о припремама устанка.⁹⁸¹ Оба официра била су новчано награђена од обласне команде за уступање корисних информација, један са 2.000 круна, а други са 8.000 круна.⁹⁸² Могуће да је један од награђених официра био управо капетан Шћепан Марнић. Комите су, да би провјериле гласине, дошле у село Птич, да испитају Марнића и Дујовића. Код куће су затекли само Милоша Дујовића, а капетан Марнић том приликом није био у селу. Иако је план био да се и он испита, комите су се морале повући из села након доласка аустроугарске патроле.⁹⁸³ Вешовић у мемоарима не наводи ко га је издао, али јасно таргетира Шћепана Марнића као аустријског шпијуна.⁹⁸⁴

Дакле, иако не постоје историјски извори који би са сигурношћу потврдили ко је издао бригадира Вешовића, највећа је сумња пала на Марнића и Дујовића. Још један догађај

⁹⁷⁸ Исто, 1133/276, бр. 667.

⁹⁷⁹ ДАЦГ, МВ, ВК, ф. 2, 6. јануар 1913.

⁹⁸⁰ М. Мишовић, *Генерал Радомир Вешовић и Васојевићи...*, 32.

⁹⁸¹ „Један документ г. Тошковића“, *Слободна мисао*, бр. 12, 27. март 1938, 2.

⁹⁸² Исто.

⁹⁸³ АИИЦГ, ф. 328, Борбе црногорских комита за вријеме Првог свјетског рата 1916–1918, 17.

⁹⁸⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 196.

озбиљно терети Марнића. Августа 1917. године бригадир Вешовић се са својом групом, уз помоћ Николе М. Јовановића, сакрио у једној пећини између Птича и Душки. Првог дана по доласку, Јовановић је комитама по сестри послао једну овцу. Ово је примијетила рођака учитеља Риста Кркељића, па је он посумњао да се у планини налази Вешовић. Кркељић је о својим сазнањима обавијестио Шћепана Марнића, а он Милоша Љесковца.⁹⁸⁵ Марнић је након тога позвао Јовановића да сврати код њега кући, јер један човјек жели да разговара са њим. Када је дошао у кућу Шћепана Марнића, Јовановић је тамо затекао Милоша Љесковца. Он се интересовао са бригадира Вешовића и тражио контакт са њим. Љесковац је говорио Јовановићу да је он Србин и да жели да престане страдање српског народа. Због тога је нудио амнестију Вешовићу. Јовановић је одмах преко сестре извијестио Вешовића да је Љесковац стигао у село са патролом. У посљедњи час комите су успјеле да се склоне пред потјером. Дан након потјере, комите су донијеле одлуку да се убију капетан Шћепан Марнић, поручник Милош Дујовић и учитељ Ристо Кркељић. Милисав Раичевић се успротивио овој одлуци, бранећи Шћепана тиме да је син доброг оца.⁹⁸⁶ Међутим, о неморалној улози Шћепана Марнића током аустријске окупације свједочи још један догађај. У његовој кући комите су оставиле рањеног борца, Србина из Бања Луке, кога је домаћин пријавио окупационој патроли.⁹⁸⁷

Долазак Вешовића у Васојевиће изазвао је сумњу Генералног гувернерства. Иако је Гувернерство одобрило његов пут, сумња је још више порасла када се сазнало за Вешовићеве посјете Колашину. Аустријској обласној команди није остало незапажено ни кретање Вешовићеве браће и других угледних људи и официра. Важно је напоменути да је Вешовић упознао велики број људи са својим намјерама. Самим тим, постојала је већа опасност да ће окупационе власти прије или касније све сазнати. Поред свега наведеног, не смије се занемарити ни улога аустроугарских агената, који су били најзаслужнији што је Вешовићев устанак доживио крах прије почетка.

4. 7. Комитовање и предаја

Вешовићево одметање у шуму након убиства аустријског поручника Пехера није довело до устанка. Вешовић је око себе окупио људе од повјерења, рођаке и најближе

⁹⁸⁵ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, 1133/276, 1113.

⁹⁸⁶ Исто.

⁹⁸⁷ Исто.

пријатеље. Ипак, пуцањ на Буковој Пољани био је сигнал за омладину да узме скривено оружје и да се одметне у шуму. Примјер бригадира Вешовића слиједили су и пар млађих официра, међу њима: капетани Милинко и Михаило Влаховићи; поручници: Милоња Бајо Крџић, Бошко Ђуричанин, Арсо Милић; потпоручници: Саво Оровић и Ђуро Миковић. Бригадир Радомир Вешовић лjeta 1916. године није се ставио на чело устаника, нити је формирао борбене јединице унутар самих племена, како би спријечио интернирање црногорских војника и официра.⁹⁸⁸ Он је формирао мањи одред, с којим је дјеловао унутар Васојевића. Ипак, до општеномладоног устанка није дошло.

Одметање, а посебно убиство аустријског поручника, примљено је врло негативно, чак и код најближих Вешовићевих сарадника. Јанко Тошковић окривио је Вешовића да је упропастио цијелу ствар откривши непоузданим људима своје намјере и привукао на себе пажњу окупационих власти.⁹⁸⁹ Убиство Пехера окарактерисао је као „непромишљен гест“. Тошковић такође наводи да Вешовић ником није јавио о свом плану и да је на тај начин угрозио и устанак и сигурност своје породице.⁹⁹⁰ Бригадира Вешовића је окарактерисао као „неуравнотеженог“ човјека, који није био дорастао послу кога се прихватио.⁹⁹¹

Бивши министар финансија у влади Лазара Мијушковића Ристо Поповић оставио је у дневнику врло негативно виђење Вешовићевог чина. Он, између осталог, биљежи: „Бив. мин. рата – луди Вешовић је изгледа спремао некакви устанак. Кад је власт о томе била обавијештена хтјела је да Вешовића интернира и у ту сврху послала једног официра са писменим налогом. У путу од куће до аутомобила Вешовић је са своја два брата убио официра и побјегао! Грозно, стидно и некавалерски. Рђе те. Вешовићу кад си мислио устанке спремати што се не одметну онда кад се преговарало о полагању оружја. Напосљетку што се не одметну онда кад су хтјели да те интернирају, него изврши мучко и срамно убијство над невиним официром, који ти је наређење са свим учтивостима и пажњом доставио. Што навали биједу на ову земљу и свој крај“. ⁹⁹² Поповић је такође записао да

⁹⁸⁸ АИИЦГ, ф. 328, Вуксан Минић, Окупација, комитовање ослобођење, 13.

⁹⁸⁹ ДАЦГ – АОП, Историјати, к. VIII, бр. 24, Јанко Тошковић Црна Гора у окупацији 1916–1918.

⁹⁹⁰ Исто.

⁹⁹¹ Исто.

⁹⁹² АИИЦГ, ф. 330, Ристо Поповић, Дневник, 96.

Вешовић „не трпи никога поред себе“ ко би могао његову „уображену славу и величину умањити“.⁹⁹³

Митрополит Митрофан Бан такође је био разочаран Вешовићевим поступком. Он је након погибије аустријског поручника био примљен код генералног гувернера, гдје је изразио опште жаљење. Том приликом је изјавио да је Вешовићев злочин довео народ у тежак положај и савјетовао народ да избјегава све оно што би га могло „изложити штети и патњама“. Митрополит је сматрао да ће судбина Црне Горе бити ријешена и да то вријеме народ треба мирно да чека. Поред осталог, митрополит Митрофан је забиљежио: „Да је бригадир Вешовић ово имао на уму, што је дужан био по своме чину и положају, не би онако изложио своју родбину, племе васојевићко и цијелу Црну Гору“.⁹⁹⁴ Оштре критике савременика морале су оставити снажан утисак на Вешовића. Под тим притиском он је пред смрт одбацио оптужбе да је 1916. године припремао устанак против окупатора. У листу *Слободна мисао* 1938. године Вешовић је тврдио да је устанак измишљен од Милоша Љесковца. Причу о устанку „фабрицирао је Љесковац, како би имао оправдање за вјешање, убијање и интернирање Црногораца“, закључује Вешовић у поменутом листу.⁹⁹⁵

Вешовићева акција у Буковој Пољани окарактерисана је од горе поменутих савременика као непромишљен и невитешки чин, који је имао погубне посљедице за становништво Црне Горе. Ипак, поставља се питање да ли је убиство Пехера посљедица брзоплетости, непромишљености и бурног Вешовићевог темперамента или се радило о нечем другом. Каква би његова реакција била да је хапшење спроведено у Подгорици и да ли би се одлучио на радикалан чин? У тим околностима до убиства аустријског поручника вјероватно не би дошло, прије свега јер Вешовић не би могао да рачуна на помоћ рођака и племеника. Такође, могућност скривања у шуми или планини није постојала. Поред свега поменутог, хапшење у Подгорици дјеловало је мање увредљиво на Вешовића. Постоји више разлога који говоре у прилог овој тврдњи. Прије свега, бригадир Радомир Вешовић је у племену и селу имао статус ратног хероја. Село Букова Пољана у васојевићкој историји такође је имало посебан значај, још од побједе над Турцима 1877. године, коју је извојевао војвода Миљан Вуков Вешовић. Самим тим, хапшење Вешовића у Буковој Пољани, пред

⁹⁹³ Исто.

⁹⁹⁴ Митрофан Бан, *Животопис или успомене из живота* (Цетиње: Обод, 1999), 175–177.

⁹⁹⁵ Радомир Вешовић, „Оптужбе у данима окупације“, *Слободна мисао*, бр. 15, 23. април 1938, 10.

његовом породицом, морало је дјеловати понижавајуће на њега и на цијело племе. Ако се поред свега у обзир узме и увреда коју је аустроугарски поручник упутио ухапшеном Вешовићу, његова погибија била је неизбежна. У таквим околностима Вешовићев чин мора се разумјети у духу Његошевих стихова „За горске се госте не приправља“, који на упечатљив начин одсликавају црногорски ратнички дух.

Ипак, један дио савременика позитивно је гледао на Вешовићеву акцију. У одметање Вешовића највише су полагали наду црногорска влада и двор у егзилу. У дневнику ађутантуре краља Николе, 13. јуна 1916. године дежурни официр Иво Радоњић је записао да је бригадир Вешовић побунио Васојевиће и да се одметнуо у Проклетије. Радоњић наводи да је удар на аустријске власти био толико снажан да је одређена награда од 50.000 круна ко ухвати Вешовића.⁹⁹⁶ Иако је стање у земљи било сасвим другачије, двор и Влада су жељели да заинтересују савезнике за наводни устанак у Црној Гори.⁹⁹⁷

Петар Пламенац је током разговора које је водио у Риму позвао Сонина да подржи Вешовићев устанак. Сонино је био уздржан по питању устанка, али не и одбојан. Штавише, одговорио је да није против пружања подршке, али да ће о свему одлучити Врховна команда. Пламенац је на исту тему разговарао и са амбасадором Гирсом, од кога је тражио да га подржи, што је овај и учинио.⁹⁹⁸ Сонино је о разговору са црногорским министром обавијестио генерала Карла Моронеа. У даљим разговорима Пламенац је од италијанских колега тражио да се у Црну Гору упути капетан Перо Ђурашковић, са задатком да испита стање у земљи и ступи у контакт са Вешовићем. Генерал Карло Мороне је у одговору Сонину навео да устанак у Црној Гори не може имати већи значај, али да би био користан, јер би се на тој територији морале груписати веће аустријске јединице.⁹⁹⁹ Италијански генерал је био спреман да подржи устанак уколико би био озбиљно организован и да

⁹⁹⁶ *Dnevnik ađutanture kralja gospodara Nikole I*, priredili: Tatjana Jović, Aleksandar Berkuljan (Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2017), 61.

⁹⁹⁷ Црногорска емиграција у Француској је и током 1917. године покушавала да заинтересује савезнике за одметнички покрет у Црној Гори. Командир Ђиро Каменаровић је у отвореном писму министру иностраних послова Републике Француске Стефану Пишону нашироко писао о историји Црне Горе и улози црногорске војске у Првом свјетском рату. У дијелу у ком говори о Скадарској кризи 1915. године, Каменаровић описује Вешовића као храброг човјека, доброг војника и нарочито доброг Црногорца, који у црногорским планинама води герилски рат против Аустријанаца (*Crna Gora i Francuska: diplomatija u izbjeglištvu – u dokumentima iz diplomatskog arhiva kralja Nikole I i crnogorskih vlada u egzilu 1916–1920, knj. I*, prir. Radoslav Raspopović, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore SANUS, 2014), док. 29, стр. 153.

⁹⁹⁸ Д. Живојиновић, *Италија и Црна Гора...*, 254.

⁹⁹⁹ Исто, 254–255.

устаницима упуту храну, оружје и муницију. О пребацивању капетана Ђурашковића Мороне је разговарао и са министром ратне морнарице. Из његовог извјештаја јасно се види да је адмирал Ђовани Секи био заинтересован за стање у Црној Гори. Он је био спреман да организује превоз и повратак капетана Ђурашковића. Одбацио је идеју о допремању хране сјеверно од Драча, наводећи да се та акција мора спровести опрезно преко Валоне. Такође је сматрао да је корисно охрабривање устанка, а с њим се сагласио и начелник Врховне команде генерал Луиђи Кадорана.¹⁰⁰⁰

Да је Италија заиста била заинтересована за Вешовићев устанак свједочи и план генерала Моронеа. Према овом плану у Црну Гору је требало упутити капетана Ђурашковића, који би Вешовићу предао мању количину новца. На тај начин увјерили би црногорског бригадира да је Италија спремна да подржи устанак. На основу Ђурашковићевог извјештаја утврдили би се облици подршке устаницима, који ће се спроводили према датим околностима. Иако је генерал Мороне инсистирао на што хитнијој акцији, Сонино је оклијевао.¹⁰⁰¹ Краљ Никола је такође покушао да искористи Вешовићево одметање како би поправио свој нарушени углед након капитулације. Ипак, то је радио прилично неубједљиво, износећи неистините податке. Он је италијанском амбасадору у Паризу Томазу Титонију саопштио да је Вешовић подигао устанак, у ком је заузео неколико округа, и да је отео велику количину оружја од аустроугарске војске.¹⁰⁰² Када се сазнало да до Вешовићевог устанка није дошло, престало је и интересовање италијанских војних и политичких кругова за Црну Гору.

Црногорска влада у егзилу жељела је да за Вешовићев устанак заинтересује и савезничку команду на Солунском фронту. Прилика за ову акцију указала се након једне наредбе француског генерала Мориса Сараја. Наиме, Сарај је наредио да савезничке трупе промијене положај од Битоља према Дорјанском језеру. Након ове наредбе, Нико Хајдуковић, као војни и цивилни делегат црногорске Владе у егзилу, затражио је пријем код француског генерала. Том приликом затражио је од Сараја да повуче наређење, јер су се савезничке трупе налазиле на положајима у правцу Црне Горе, гдје је Вешовић подигао

¹⁰⁰⁰ Исто, 255.

¹⁰⁰¹ Исто.

¹⁰⁰² Исто, 256.

устанак. Издато наређење је накратко повучено, али је убрзо спроведено у дјело.¹⁰⁰³ Перо Шоћ такође је оставио свједочење да је Хајдуковић активно радио на успостављању везе са Радомиром Вешовићем.¹⁰⁰⁴ На ову одлуку савезничке команде свакако је утицало сазнање да у Црној Гори није дошло до устанка.

Црногорска влада у егзилу користила је Вешовићево одметање у пропагандне сврхе. *Глас Црногорца* је 1917. године, позивајући се на француски лист *Le Gaulois*, извјештавао о акцијама бившег министра војног. У тексту је, поред осталог, стајало да је гувернер у потјеру послао 2.000 војника, да ухвате „црногорског војсковођу, министра војног, ђенерала Радомира Вешовића“.¹⁰⁰⁵ Даље се наводи да се он са 40 људи налази у шуми између Колашина и Андријевице и одатле напада аустроугарске посаде. У истом броју пренесена је гувернерова наводна изјава да ће војска, чим „зимска студен мало попусти“, заробити Вешовића и објесити га на Цетињу.¹⁰⁰⁶ Око Вешовића црногорска влада у егзилу је градила култ неухватљивог одметника и непобједивог ратника. У прилог тој причи говори и завршни дио поменутог текста, у ком стоји. „Зар Вешовића Радомира ухватити! Жива га ухватити и довести на Цетиње!“¹⁰⁰⁷

Устанак у Црној Гори ипак није избио, иако је у шуми био знатан број одметника. Према непотпуним подацима, у земљи је дјеловало између 1.000 и 1.100 комита.¹⁰⁰⁸ Они нијесу имали јединствену команду, већ је свака група имала свог вођу. Ипак, важно је напоменути да је Радомир Вешовић био најугледнија личност међу одметницима. Управо због те чињенице Генерално гувернерство га је означило као вођу комитског покрета. Самим тим, аустријске власти су тежиле да га уклоне ликвидацијом или хапшењем. Ипак, Вешовић је остао пасиван током комитовања. Његова група је у почетку бројала само пар људи, да би касније нарасла на највише 50 комита. Ова чета дјеловала је на цијелој територији Васојевића.¹⁰⁰⁹ Иако је та група имала знатан број људи за герилску борбу, избјегавала је сукобе са аустроугарским патролама. Јанко Тошковић, као савременик ових

¹⁰⁰³ Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије* (Титоград: Историјски институт НР Црне Горе, 1962), 188–189.

¹⁰⁰⁴ Архив Југославије (даље: АЈ), Збирка Перо Шоћ, фонд. 94, 31/12, 13.

¹⁰⁰⁵ „Из домовине“, *Глас Црногорца*, бр. 3, 19. фебруар 1917, 2.

¹⁰⁰⁶ Исто.

¹⁰⁰⁷ Исто.

¹⁰⁰⁸ Н. Ракочевић, *Црна Гора у првом...*, 401.

¹⁰⁰⁹ АИИЦГ, ф. 479, Вуксан Минић, Комитске борбе 1916–1918, Списи Бошка Ђуричанина, 2.

догађаја, сматрао је да Вешовић након одметања није учинио ништа од оног што се од њега очекивало.¹⁰¹⁰

Важно је напоменути да одметници нијесу били ни добро наоружани ни бројчано јаки за устанак већих размјера. Током 1916. године већи број комита није носио пушке, већина је била наоружана револверима, ножевима и бомбама. На овај начин комитске групе су биле мање уочљиве аустроугарске патролама. Оружане борбе са окупатором избјегавали су и у њих су улазили само када је било неопходно. На тај начин жељели су да заштите цивилно становништво од репресивних мјера окупатора.¹⁰¹¹ Бригадир Радомир Вешовић за вријеме одметништва више пута је утицао на своје најближе сараднике Крцића и Ђуричанина да не нападају аустроугарске посаде. На овај начин бригадир Вешовић је вјероватно желио да сачува народ од страдања.¹⁰¹²

Пасивно држање Вешовића током одметништва није наилазило на разумијевање његових савременика. Због тога је често био на мети напада након рата у дневној штампи, гдје је приказиван као човјек без угледа у племену, на кога окупационе власти нијесу „окретале главу“.¹⁰¹³ На овакво држање Вешовића вјероватно је утицало и вјешање његовог брата Владислава и других лица након његовог одметања. Због губитка рођеног брата, али и блиских сарадника, бригадир је морао осјећати грижу савјести. Самим тим, током комитовања је имао разлог више за пасивно држање. Био је свјестан да би свака његова оружана акција послужила као повод окупатору за репресалије над цивилима. Вешовићево дефанзивно држање било је изложено и у плану који је изнио током боравка у Подгорици. Он је прије одласка за Васојевиће, у разговору са Миром Божовићем, подвукао да се у земљи не смије покренути четничка акција, јер би страдао недужан народ.¹⁰¹⁴ План је, као што смо већ истакли, предвиђао да се Вешовић, са мањом групом својих људи, пробије на Солунски фронт. Сличан план имали су и капетан Милинко Влаховић и професор Јован Радовић. Њихова замисао је била да се преко Румуније домогну источног фронта и придруже руској војсци. Ипак, стигли су до Копаоника, гдје су се повезали са поручником

¹⁰¹⁰ ДАЦГ – АОП, Историјати, к. VIII, бр. 24.

¹⁰¹¹ АИИЦГ, ф. 328, Вуксан Минић, Окупација, комитовање, ослобођење, 15.

¹⁰¹² Исто.

¹⁰¹³ „Генерал Вешовић – писмо Политици“, *Политика*, бр. 4241, 22. новембар 1919, 1.

¹⁰¹⁴ АИИЦГ, Пуковник Мирко Божовић, Први свјетски рат, рукопис, 425.

србијанске војске и четничким војводом Костом Војиновићем. У Србији су се активно укључили у организацију Топличког устанка.¹⁰¹⁵

Гувернерство на Цетињу имало је податке о кретању Вешовићеве групе. Фебруара 1917. године окупационе власти лоцирале су Вешовића у Горњим Селима, 13 километара од Берана. С њим су били и бивши министар Милисав Раичевић и капетан Михаило Влаховић. Аустријска патрола је одмах кренула у потјеру, али је Вешовић успио да се склони у посљедњем тренутку.¹⁰¹⁶ Након ове потјере бригадир Радомир Вешовић је прешао у Горње Полимље, на територију коју су контролисали комитски прваци Милоња Бајо Крцић и Бошко Ђуричанин.¹⁰¹⁷ Маја 1917. његова нова локација била је откривена, па је услиједила нова потјера.¹⁰¹⁸ Истог мјесеца једна аустроугарска патрола у селу Горња Ржаница надомак варошице Мурино убила је Баја Крцића. Након овог догађаја његова чета није била расформирана, већ је ушла у састав комитске групе Бошка Ђуричанина.¹⁰¹⁹

Погибија Баја Крцића била је тежак ударац за комитски покрет, а вијест о смрти свог блиског сарадника тешко је примио и бригадир Вешовић. Он је записао у мемоарима да је изгубио једног од својих најбољих официра и најпоузданијег војника.¹⁰²⁰ Према расположивим подацима, Вешовић је планирао освету за погибију Крцића. Од те идеје га је одвраћало локално становништво и сам Јевто Крцић, отац погинулог официра. Вешовић биљежи да је плакао због Бајове погибије, а и због тога што нема са ким да га освети. Иначе се не би, како наводи, освртао на њихово кумљење.¹⁰²¹

Вешовић је био свјестан да се круг око њега сужава и да је питање часа када може бити ухапшен или ликвидан. Самим тим, одлучио се да са мањом групом људи од повјерења крене преко Албаније, како би се домогао Солунског фронта. Он није могао да рачуна ни на помоћ сељака у снабдијевању храном, јер они нијесу могли да обезбиједе ни редовну исхрану својих породица. Да је прехрана представљала озбиљан проблем за одметнике, сазнаје се и из Вешовићевих записа. Он наводи да је извјесни Веко Рачић, кога

¹⁰¹⁵ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 374.

¹⁰¹⁶ Исто, 376–377.

¹⁰¹⁷ Видјети опширније: Бранислав Оташевић, *Комитски покрет у Полимљу и Велици*, (Андријевица: Комови, 2010), 29–59.

¹⁰¹⁸ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 377.

¹⁰¹⁹ АИИЦГ, ф. 479, Вуксан Минић, *Комитске борбе 1916–1918*, Списи Бошка Ђуричанина, 3.

¹⁰²⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 192.

¹⁰²¹ Исто.

описује као „најпоқвареније и најлажљивије створење“, повео његову групу у пљачку у Ругову. Ипак, умјесто на поменутој локацији, пљачку су извршили у секуларским катунима, гдје су заплијенили вола од аустријског шпијуна Павла Дујовића. Сјутрадан је Дујовић пронашао комитску групу и тражио да му врате вола, што је Вешовић учинио. Том приликом Вешовић му је запријетио да ником не говори о њиховом сусрету.¹⁰²² Непријатност коју је доживио са поменутим аустроугарским шпијуном утицала је на Вешовића да што је могуће прије крене преко Албаније. Вешовић је крајем маја 1917. године наредио да се пред њега доведе Киро Садријин из Ругове, који је требало да организује њихов прелазак преко албанске територије. Ипак, до састанка није дошло.¹⁰²³ Исхрана је и даље представљала озбиљан проблем, па је група од десет комита, предвођена Милованом Раичевићем, упућена у метохијске катуне. Вешовић поред осталог биљежи да је ова група упућена да нешто заплијени, односно украде.¹⁰²⁴ Поменути проблем био је ријешен тек након преласка Вешовићеве комитске групе у Горње Полимље. Вешовић наводи да је на новој локацији хране било у изобиљу.¹⁰²⁵ За редовно снабдијевање највеће заслуге су имали комитски прваци Милоња Бајо Крцић и Бошко Ђуричанин. Они су преко локалног становништва из Велике, Горње Ржанице и других села успјели да обезбиједе храну за Вешовићеву комитску групу.

Ипак, задржавање у тим крајевима није било сигурно, прије свега јер је окупатор на том терену имао велики број сарадника у муслиманском живљу. Њихове патроле су често оперисале у рејону Горњег Полимља, у потрази за комитама. Погибија Баја Крцића морала је утицати на Вешовићеву одлуку да напусти Полимље и покуша да успостави везу са савезницима. Пут преко Албаније ка Солунском фронту чинио се као најбоље и једино рјешење за Вешовића и његову групу.

Крајем јуна, у рејону Мурине аустроугарске патроле су вршиле претрагу терена у потрази за комитама. Већ 4. јула Вешовић је донио одлуку да се крене преко Албаније у правцу савезника. Он у мемоарима детаљно описује пролазак кроз Кути, Коњухе и долазак на Штавну (Комови). Током ове акције поменута комитска група имала је подршку

¹⁰²² Исто, 187.

¹⁰²³ Исто.

¹⁰²⁴ Исто, 188.

¹⁰²⁵ Исто, 190.

становништва, која се огледала у логистици и храни. Вешовићев циљ је био долазак у Букову Пољану, а затим одлазак за Албанију. Сама акција имала је низ пропуста. Прије свега, Вешовић није успоставио контакт са најближим сарадницима. Његов брат Павић прикупљао је војску јер је добио лажну вијест да је комитска група опкољена. Због тога је бригадир Вешовић изгубио неколико дана, како би се сусрео са братом и спријечио његову акцију.¹⁰²⁶ Након неколико дана проведених у близини породичне куће, бригадир се са својом групом упутио у Албанију. Прије напуштања Црне Горе, савезницима је, како наводи, упутио писмо, о чијој садржини у мемоарима не говори.¹⁰²⁷ На основу доступне архивске грађе и релевантне литературе нијесмо се успјели упознати са садржином писма, као ни с тим да ли је оно уопште упућено савезницима.

Вешовић у мемоарима не наводи тачан број људи који су кренули са њим у Албанију како би се домогли Солунског фронта. Један од његових сабораца Радисав Пешов Кочановић тврдио је да је преко Албаније у Грчку кренуло 19 комита.¹⁰²⁸ Подухват је био изузетно тежак и смио. Кроз неприступачне терене Албаније и непријатељско окружење, требало је да се комите домогну Солунског фронта. За ову акцију било је потребно наћи поузданог водича и довољну количину хране. Ни једно ни друго није се могло остварити без новца, што је представљало озбиљан проблем за бригадира Вешовића. Са комитама је био и извјесни Лука Милачић из Плава, који је говорио албански језик. Група од 19 комита, предвођена Вешовићем, кренула је за Албанију средином октобра 1917. године.¹⁰²⁹ Касни полазак на пут показао се као кобан за читав подухват. У рејону Виситора комите су изгубили драгоцјено вријеме чекајући поузданог водича за пут преко Албаније за Грчку. Када је водич коначно стигао, временски услови су се погоршали, што је на крају проузроковало крах подухвата.

Бригадир Вешовић наводи да се његова група првих 15 дана суочавала са глађу и жеђу. Неповољну ситуацију још више је отежавало присуство албанских водича, на челу са Асан Ликом, који су се такође хранили са комитама. Вешовић биљежи да су Асанови људи сваког дана ручали са њима, док их је увече њихов вођа слао на вечеру у оближња села.¹⁰³⁰

¹⁰²⁶ Исто, 194.

¹⁰²⁷ Исто, 197.

¹⁰²⁸ Ђ. Ђулафић, *Prokletijski meterizi, rukopis*, 204.

¹⁰²⁹ Исто, 213.

¹⁰³⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 198.

Што су комите дубље улазили у албанску територију, питање исхране се све више компликовало. Асан Лика им је доносио храну коју је набављао у околним селима, а сељаци су намјерно подизали цијене и закидали на количини. Албански сељаци одбијали су да приме папирни аустроугарски новац, већ су инсистирали да им се да сребро или злато.¹⁰³¹ У овим ситуацијама Вешовић није попустио, већ је одлучно улазио у сукобе са Албанцима, што је код комита изазивало страх. Због оваквог поступања Вешовић је био критикован од својих људи, који су страховали да би могао изазвати Албанце да окрену оружје против њих или да их пријаве аустријским властима.¹⁰³²

Албанско водич показао се као непоуздан и поред обећања да ће комите довести до Грчке. Средином новембра 1917. године Асан Лика је саопштио Вешовићу да не може преузети ризик на себе да 20 људи сам води до Грчке. Предложио је да комите сачекају мјесец дана док његов познаник извиди терен, а да ће их онда за 500 круна спровести до Грчке. Бригадир је сумњао да је све наведено било Асанова „ујдурма“.¹⁰³³ Лоши временски услови, снијег, хладноћа, непоуздани албански водичи, те недостатак хране и осталих потрепштина, натјерали су комите на повратак у Црну Гору. Самим тим, расло је и незадовољство унутар групе, што је довело до свађа и расипања. Бригадира Вешовића прво је напустио потпоручник Саво Оровић. Он је у више наврата желио да одустане од покрета, али је наставио послужење убјеђивања и псовки које му је Вешовић упутио. Бригадир наводи да су Оровићу током пута све плаћали и да му је он лично дао једне чакшире и војничке панталоне.¹⁰³⁴

Радомир Вешовић је при повратку у Црну Гору дошао у сукоб и са синовцем Јагошем. Повод за свађу био је сукоб Јагоша са другим комитом, што је Вешовић ријешио „задланцима“.¹⁰³⁵ Да је сукобе међу комитима Вешовић рјешавао батинама свједочи и

¹⁰³¹ Исто, 199.

¹⁰³² Радомир Вешовић у мемоарима описује један занимљив догађај током боравка у Албанији. Он поред осталог биљежи: „Том приликом, уочи самог кретања, посвадих се са Хајдаром око цијене жита и примања новца, међутим, прави узрочник свађе био је мој синовац Јагош који за његов дио жита даде једну прслу стотинарку. Хајдар је не хтје. Ја се наљутих и викну на њега, који се нађе јако увријеђен, придружи му се и Асан. Одмах се скрајну у страну њих двојица али им се придруже још четворица. Нешто се договарају. Моје друштво се препало и почне на мене да виче и да ме кара – шта урадиш. Кад Хајдар крену, ја се опет с њим некако споразумијем и бајаги се на лијепе растанемо иако је он по све незадовољан пошао машући главом и нешто у себе гунђајући“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 199).

¹⁰³³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 200–201.

¹⁰³⁴ Исто, 203–204.

¹⁰³⁵ Исто, 206–207.

Радисав Пешов Кочановић.¹⁰³⁶ Он је такође ушао у сукоб са Вешовићем у Враки, јер је овај одбио да му да дневно слєдовање хљеба и сланине. Сукоб се наставио при уласку у Црну Гору, када је Кочановић тражио отпуст да нахрани јагњад. Вешовић је и овај захтјев одбио. Након краће расправе, Кочановић је са шест другова уперио пушке у правцу бригадира и од њега узео три лире у злату. Овај догађај означио је крај сарадње између Вешовића и Кочановића.¹⁰³⁷ Након одмора на Липовици, Ђуричанин је са својом групом кренуо у правцу Полимља, док се Вешовић упутио у село Кути.¹⁰³⁸ Бошко Ђуричанин је током боравка у Албанији био један од Вешовићевих најближих сарадника. Он се показао и као најспособнији у групи, што је бригадир на пар мјеста истакао у мемоарима. Ђуричанин је у два наврата, када су остали без водича, сам пронашао пут.¹⁰³⁹ Одвајањем његове групе од комитске групе бригадира Вешовића након повратка у Црну Гору, знатно је ослабљен одметнички покрет. Самим тим, Вешовићева позиција знатно је отежана.

На тај начин пропао је Вешовићев покушај да се домогне Солунског фронта, и заједно са савезницима ступи у борбу са Централним силама. Повратак у Црну Гору Вешовићу је тешко пао. Био је свјестан да не може рачунати на подршку народа чак ни у свом племену. Чиновници и политичари који нијесу били интернирани, били су против пружања отпора окупатору. Ове групе су радо присуствовале пријемима и свечаностима које је организовало Генерално гувернерство. Свештенство предвођено митрополитом Митрофаном Баном такође се залагало да народ остане лојалан окупатору.¹⁰⁴⁰ Пацифистичка политика поменутих утицала је на Гувернерство да септембра 1916. године прогласи општу амнестију за све комите, осим за бригадира Вешовића и његову групу. Убрзо након проглашења амнестије, предао се цијели комитски штаб Зарије Вуковића.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁶ Кочановић је 60-их оставио занимљиво свједочење о бригадиру Вешовићу, са којим је 1917. године покушао да се домогне Солунског фронта. Он је Вешовића описао на следећи начин: „Радомир је био печено чело. Двије очи га нијесу могле препанути. То бјеше лудо! Умути се у качаке па бије са мачугом кога стигне“ (Ћ. Ћулафић, *Prokletijski meterizi*, 204).

¹⁰³⁷ Радисав Пешов Кочановић је упамћен је у Горњем Полимљу као један од најхрабријих људи. Према записима Чедџа Ђулафића, он је до краја Другог свјетског рата убио између 30 и 40 људи, припадника различитих војних формација: Турака, Аустријанаца, Италијана, Њемаца и њихових сарадника. Самим тим, таква особа је имала храбрости да уђе у отворен сукоб са бригадиром Вешовићем. Приликом тог сукоба Кочановић је, како наводи, рекао Вешовићу да више неће да комитује са њим, уз опаску: „Ако си ти Вешовић и ја сам Пешовић“ (Ћ. Ћулафић, *Prokletijski meterizi, rukopis*, 200, 204).

¹⁰³⁸ Ћ. Ћулафић, *Prokletijski meterizi, rukopis*, 216.

¹⁰³⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 207.

¹⁰⁴⁰ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 404.

¹⁰⁴¹ Исто.

Окупационе власти покушале су да приволе на предају и Бошка Ђуричанина и Баја Крцића јануара 1917. године. До састанка је дошло у варошици Мурино, гдје су присуствовали капетан Симо Николетић и поручници Крцић и Ђуричанин. Аустријску делегацију чинили су поручник Мирко Пеја, судија Мађаревић и мајор Лакерт. Након преговора предао се капетан Николетић, док су Ђуричанин и Крцић одбили да положе оружје и вратили се у шуму.¹⁰⁴²

Предаја комита након амнестије знатно је погоршала положај два бивша министра: Вешовића и Раичевића. Један дио одметника након полагања оружја у жандармеријским станицама очигледно је открио и мјесто скривања два поменута министра. Комите који су се одлучили на предају, о својим плановима нијесу обавијестили бригадира Вешовића. На тај начин отежавали су његов ионако тежак положај. Убрзо након амнестије услиједиле су аустријске потјере, које су прецизно лоцирале скровишта бивших министара.¹⁰⁴³ Због тога су Радомир Вешовић и Милисав Раичевић у близини стража поставили људе од повјерења. Они су имали задатак да мотре на страже и да одмах обавијесте штаб уколико оне нијесу на положају. У случају да страже нијесу биле на предвиђеном положају, штаб је одмах напуштао тренутну локацију. Вешовић и Раичевић су са нестрпљењем чекали да истекне рок за амнестију како би знали ко са њима остаје у шуми и на кога могу рачунати у будућности.¹⁰⁴⁴

За вријеме комитовања Вешовић је често мијењао мјесто боравка, чак и кад његова позиција није била компромитована. Као искусан и школован војник, пажљиво је бирао мјесто боравка. Одмах након одметања крио се у импровизованој земуници у Буковој Пољани, која је коришћена као трап за складиштење кромпира. У њој је провео првих неколико дана, а мјештани су му доносили храну.¹⁰⁴⁵ Након изласка из земунице, крио се у оближњим пећинама и густим шумама. Мјештани Букове Пољане истичу да је бирао пећине које су имале два отвора, како би се у случају потјере лакше извукао из непријатељског окружења. Вешовић је такође водио рачуна о томе да у близини скровишта буде и питка

¹⁰⁴² АИИЦГ, ф. 479, Вуксан Минић, Комитске борбе 1916–1918, Списи Бошка Ђуричанина, 3.

¹⁰⁴³ АИИЦГ, ф. 345, Велиша Раичевић, Црна Гора под окупацијом 1916–1918. године, 10.

¹⁰⁴⁴ Исто.

¹⁰⁴⁵ Ауторизовани текст интервјуа са Рајком Дукићем, у посједу аутора, јун 2025. Букова Пољана.

вода. Током скривања у Буковој Пољани, често је боравио у једној пећини унутар које је био извор питке воде.¹⁰⁴⁶

Иако је Вешовић уложио велики труд да пронађе скровита мјеста током комитовања и људе од повјерења, знао је да окупационе власти неће одустати од потјере. Такође је био свјестан да се аустријске власти неће либити да га ликвидирају. У прилог томе говорила је и ликвидација Крцића, убрзо након што је одбио да се преда. Вешовићу на руку нијесу ишле ни прилике у Црној Гори након повратка из Албаније. Послије исцрпљујућег и безуспјешног пута по лошим временским условима, у земљи га је дочекала глад и немаштина. У зиму 1917. године у Црној Гори је завладала глад. Јатаци нијесу могли да обезбиједе храну ни за своје породице, а камоли за комитске прваке. Вешовић је још током прољећа 1917. године био принуђен да једе коријење, висибаве и кувано младо буково лишће.¹⁰⁴⁷

Против Вешовића се створио озбиљан покрет у Васојевићима, који су чинили чиновници, предсједници општина и свештеници. Једна делегација Васојевића посјетила је генералног гувернера Вебера још у марту 1917. године. Том приликом су му изјавили лојалност. Након ове посјете Ото је извијестио у Беч да Вешовић у народу политички ништа не представља.¹⁰⁴⁸ Вебер је по питању Вешовића обавио консултације и са аустроугарским агентом Филипом Лукшићем. Он је предложио да се бившем министру војном гарантује живот, како би га на тај начин привољели на предају.¹⁰⁴⁹ Смјена на челу Генералног гувернерства такође није ишла у прилог Вешовићу. Након одласка Вебера, на мјесто генералног гувернера постављен је пуковник Хенрик Клам Мартиниц. Он је, за разлику од претходника, био спреман да саслуша и прихвати предлоге угледних личности из Црне Горе. Мартиниц је пред себе поставио задатак да смири прилике у Васојевићима и приволи бригадира Вешовића на предају. Подршку је тражио и нашао код митрополита Митрофана Бана и војводе Гавра Вуковића.¹⁰⁵⁰ На инсистирање војводе Вуковића, Аустријанци су

¹⁰⁴⁶ Исто.

¹⁰⁴⁷ Велиша Раичевић наводи да је кувано младо буково лишће изазивало страховит бол у глави и да је постојала сумња да у њему има знатна количина опијума (АИИЦГ, ф. 245, Велиша Раичевић, Црна Гора под окупацијом 1916–1918. године, 14).

¹⁰⁴⁸ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 405.

¹⁰⁴⁹ Исто, 405–406.

¹⁰⁵⁰ Исто, 406.

пустили из заробљеништва Љуба Бакића. Убрзо након доласка Бакића у Црну Гору, ослобођени су и бригадир Павле Вујисић и командир Мило Саичић.¹⁰⁵¹ Љубо Бакић је био увјерен да је ослобођен ради саслушања и да ће убрзо бити враћен у заробљеништво у Карлштајн.¹⁰⁵²

Након повратка у Црну Гору, Бакић се састао са војводом Гавром Вуковићем. Том приликом војвода му је изложио план рада. Према овом плану, требало је утврдити да ли је било одметања прије Вешовића и који су узроци том „неповољном покрету“. Такође је требало утврдити да ли је до одметања дошло због старих навика, из времена Турака, или је то проузроковала аустроугарска окупација. Требало је утврдити и тачан број одметника, као и да ли је одметање последица „Вешовићеве афере“. Војвода Вуковић је, поред наведеног, сматрао да треба испитати да ли је одметање изговор за пљачку и убиства или је прави циљ обрачун са окупационим властима, војницима и жандармима. Крајњи циљ је заправо био да се утврди гдје се налази бригадир Вешовић и да ли су све комите под његовом командом.¹⁰⁵³

Након што би се утврдило гдје се налази Вешовић, требало је основати комисију која би преговарала са њим о предаји. Војвода Гавро је био увјерен да се на челу свих комита налази бригадир Вешовић. Самим тим, кључ успјеха био је у преговорима са њим. Уколико би он одбио да се преда, и други одметници би остали у шуми. Војвода Гавро је са правом истакао да је бивши министар војни имао велики углед у племену, који је стекао као командант Васојевићке војске. Да би приволио Вешовића на предају, тражио је помиловање његовог оца Луке, као и амнестију за све одметнике.¹⁰⁵⁴ Бакић и Вуковић договорили су с Гувернерством да комите, уз пропуснице и без оружја, могу доћи у варош на преговоре и вратити се у шуму до постизања коначног договора.¹⁰⁵⁵ На једном од народних зборова предложено је да племеници упуте писмо Радомиру Вешовићу и Милисаву Раичевићу. Војвода Гавро Вуковић и Љубо Бакић прихватили су овај предлог, па су писма састављена и упућена поменутиим комитским првацима.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵¹ Исто, 407.

¹⁰⁵² Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 61, 19. август 1921, 2.

¹⁰⁵³ Исто, 2–3.

¹⁰⁵⁴ Исто, 3.

¹⁰⁵⁵ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 63, 26. август 1921, 2–3.

¹⁰⁵⁶ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 64, 30. август 1921, 2–3.

Војвода Гавро Вуковић и Љубо Бакић суочавали су се са низом потешкоћа, које су отежавале преговоре. Прије свега, бригадир Вешовић, са 20 комита, одбио је да се преда. Током ових преговора, група комита у рејону Таре убила је једног аустроугарског официра. Генерално гувернерство је одмах штампало проглас, у којем је захтијевало предају свих одметника у што краћем року. Љубо Бакић биљежи да су окупационе власти запријетиле вјешањем талаца у колико се комите не предају. Током септембра 1917. године Гувернерство је издало два оваква прогласа.¹⁰⁵⁷

Војвода Гавро Вуковић примио је писмо од бригадира Радомира Вешовића 7. септембра 1917. године. Писмо је било датирано на 2. септембар и у њему је Вешовић изложио услове за предају. Бригадир Вешовић је од Генералног гувернерства тражио: да се ослободе сви затвореници, без обзира на чин и положај; да се успостави црногорска власт, судска и административна, у цијелој Црној Гори, укључујући и Скадар; да се аустријска полиција uklони из села и постави нова, у коју би ушли и Црногорци; да се изабере одбор који би управљао земљом, док би он (Вешовић – прим. Ф. В.) одговарао за ред и сигурност, а гувернер био надзорна власт.¹⁰⁵⁸ Поред свега наведеног, Вешовић је мегаломански изнио и сљедеће захтјеве: ослобођење свих политичких осуђеника, враћање употребе ћирилице у школама, пошта и телефон да буду слободни за приватну комуникацију. Захтијевао је и новчану надокнаду за породице убијених, те да се народу поврати 180.000 перпера неправилно наплаћених и да се исплати новац свим оштећеним лицима. Посљедње двије тачке тичале су се њега и његове комитске групе. Од окупатора је тражио одштету за претходних 16 мјесеци и да им се поврати сав одузети новац, документа и ствари. На крају, Вешовић је нагласио да преговори могу почети тек пошто влада у Бечу потврди све захтјеве.¹⁰⁵⁹ Он је одредио и мјесто за преговоре на путу између Штавне и Пресла, уз напомену да ће отворити ватру уколико се појави аустроугарске патрола.¹⁰⁶⁰

Горе изнесени захтјеви на прави начин су одсликали Вешовићев карактер. Он је као одметник поставио окупационим властима такве услове који би и у миру били тешко прихватљиви. Вешовићево писмо било је састављено као да Двојна монархија треба да

¹⁰⁵⁷ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 66, 6. септембар 1921, 2–3.

¹⁰⁵⁸ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 68, 13. септембар 1921, 2.

¹⁰⁵⁹ Исто, 31.

¹⁰⁶⁰ Исто.

положи оружје пред њега, а не он пред њу. Генерално гувернерство одлучно је одбацило све захтјеве.

До сусрета бившег министра војног са војводом Вуковићем и Љубом Бакићем није дошло. Бакић наводи да Вешовић није вјеровао ни свом блиском рођаку војводи Гавру Вуковићу, а камоли њему, те да је страховао да ће приликом преговора бити заробљен.¹⁰⁶¹ Њихов рад у Васојевићима Вешовић је окарактерисао врло негативно. Поред осталог биљежи: „Интересантно да су и ова двојица аустријски агенти а са друге стране стварају сплетке и мреже у народу противу мене да не би ко са мнош пошао“. Вешовић је такође означио и Мила Дожића, Павла Вујисића, Јевта Поповића и Мила Саичића као личности које су радиле против њега у племену.¹⁰⁶²

Рад Љуба Бакића и војводе Гавра Вуковића дао је одређене резултате. Предало се 27 комита. Они су Генералном гувернерству предали списак комита који су остали у шуми, као и мјеста гдје се скривају. Новица Ракочевић наводи да се акција поменуте двојице не може правдати, без обзира на побуде којима су се руководили. Он такође сматра да Бакић и Вуковић нијесу смјели да се прихвате такве улоге, без обзира на то што су жељели да олакшају положај народа. Ракочевић закључује да њихов рад није био на „националним позицијама“.¹⁰⁶³

Бригадир Радомир Вешовић ступио је у контакт са окупационим властима 11/24 децембра 1917. године.¹⁰⁶⁴ Први састанак одржан је у селу Сућеска, у кући Стијовића, а други у кући Милоње Перовића. Посљедњи састанак био је трећи у кући Вуковића.¹⁰⁶⁵ Овога пута Вешовић је изнио много реалније захтјеве. Генерално гувернерство се обавезало да амнестира њега и његову групу, али и сва лица која су била са њим у вези, да им врати одузети новац, исплати одштету и плате за све вријеме боравка у шуми. Договор је предвиђао да Вешовић буде интерниран са дјецом у Подгорицу, или негдје у Монархији гдје не би имао додир са Црногорцима. Посљедњом тачком било је предвиђено да се ослободе

¹⁰⁶¹ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 72, 27. септембар, 1921, 2.

¹⁰⁶² Р. Вешовић, *Мемоари*, 196–197.

¹⁰⁶³ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 410.

¹⁰⁶⁴ Љубо Бакић погрешно наводи да је сазнао за предају Радомира Вешовића од цивилног комесара барона Шмита 21. новембра 1917. године. Као што је већ поменуто, до предаје је дошло децембра 1917. године. Током новембра бригадир Вешовић је са својом групом комита још увијек био у Албанији (Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 71, 23. септембар 1921, 2).

¹⁰⁶⁵ Р. Вешовић, *Мемоари*, 211; Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 412.

војници до чина наредничког, али не и официри, чиновници, народни посланици и политичари.¹⁰⁶⁶

Гувернерство је прихватило Вешовићеве захтјеве. Окружна команда у Колашину доставила је акт о његовој амнестији. Вешовићу је гарантован живот и слобођен је свих казни. Није могао бити интерниран, него само конфиниран. Могао је да живи са својом породицом. Окупациона власт је гарантовала и амнестију за таоце и комите, али је одбила да исплати новац одметницима за вријеме боравка у шуми.

Међутим, Генерално гувернерство ипак није испунило све захтјеве. До јула 1918. године остало је у заробљеништву 300 талаца, за које је Вешовић тражио помиловање.¹⁰⁶⁷ Након дјелимично испуњених захтјева, Радомир Вешовић се предао на Нову годину 1918. године. Са њим се предао и Милисав Раичевић, док је Бошко Ђуричанин и даље остао у шуми.¹⁰⁶⁸

Предаја је обављена у присуству пуковника Петра Липовшчака и комесара Милоша Љесковца. Након тога Вешовић се упутио у Андријевицу, гдје га је чекала почасна чета. Током пријема, Вешовић је сједио у фотељи команданта.¹⁰⁶⁹ Поменутих гестовима аустријска команда жељела је да укаже почаст бригадиру Вешовићу, али и да сам чин предаје не изгледа понижавајуће. Све је спроведено са циљем да се „вођа комита“ придобије за ликвидацију комитског покрета. Вешовићу је током предаје нарочито тешко пало полагање оружја, посебно коњичког карабина, како наводи, не због јунаштва колико због успомене на „тешке дане“. Он даље биљежи да није желио да се понижава и да моли команданта да му остави оружје. Сјутрадан му је команда предала револвер са муницијом.¹⁰⁷⁰ На тај начин аустријска окупациона власт је показала још један гест добре воље према Вешовићу.

¹⁰⁶⁶ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 72, 27. септембар 1921, 2; Новица Ракочевић, позивајући се на аустријску архивску грађу, наводи да је бригадир Вешовић поставио следеће услове: „1. отпуштање из логора 300 интернираца. 2. Отпуштање свих оних који су били осуђени због помоћи њему. 3. Повратак њему свих одузетих ствари, писама, као и новчаних писама. 4. Издавање плате у износу од 625 круна мјесечно и мјесечни додатак 275 круна“ (Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 413).

¹⁰⁶⁷ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 413.

¹⁰⁶⁸ Исто, 414.

¹⁰⁶⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 211–212.

¹⁰⁷⁰ Исто, 212.

Поставља се питање шта је утицало на једног од најхрабријих црногорских официра да се преда окупатору и да у Андријевици кличе аустријском цару.¹⁰⁷¹ Радомир Вешовић је 1921. године изнио детаље о предаји окупатору. Он је том приликом означио митрополита Митрофана Бана, војводу Лакића Војводића и Љуба Бакића као особе које су на њега вршиле притисак да се преда. Такође је рекао да је митрополит бацио анатему на сваког ко му помогне или га не пријави аустријским властима, док су друга двојица вршила агитацију против њега у племену.¹⁰⁷² Тврдио је и да су поменута тројица онемогућили његов даљи рад у шуми и да су му доказивали како је сломом Русије пораз западних сила неминован. Вешовић биљежи: „Уз то гласови о руској револуцији и о побједама централних сила на западном фронту, које ми сељци доношаху у шуму, претаху потпуну психичку депресију у моје стално душевно стање“.¹⁰⁷³

Поменуте тврдње бившег министра војног Љубо Бакић је одлучно одбацио.¹⁰⁷⁴ Окупациона власт изнијела је идентичне разлоге Вешовићеве предаје. Цивилни комесар је у једном извјештају навео да су на предају бригадира утицали мировни преговори са Русијом, који су оставили снажан утисак у Црној Гори. Даљи разлози су били недостатак новца, хране и слаба помоћ становништва у Васојевићима.¹⁰⁷⁵ Поред свега наведеног, на предају Вешовића утицало је и писмо које су му упутили Васојевићи септембра 1917. године. Они су га молили да положи оружје и да се преда окупационим властима. У писму, које је потписао већи број угледних лица, стоји: „Дођи нам дични брате, послушај и спаси браћу своју од даље пропасти. Поред царског имаш и народни опроштај проткан силном и топлим љубављу које ће те пратити. Поред свих херојстава што си учинио ово ће највише бити код племена твог“.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷¹ Радомир Вешовић наводи у мемоарима да је у Андријевици изјавио да се предаје у корист народа. Циљ му је био да покаже пред окупљеним људима у вароши шта му је окупатор обећао. Он описује да га је народ са весељем дочекао и клицао му, на шта је он узвикнуо: „Живио Њ. В. Цар и Краљ Карло I“. Вешовић је поред осталог записао: „Увече смо исто били на вечери ће сам ја држао здравицу, с циљем да изразим своју лојалност од сада унапријед; али брате, када нешто не иде од срца - не иде па Бог. Све ми је некако ријеч запињала у грло и језик ми се заплијетао. Ну, некако изговорим неколико ријечи и они ми захвале“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 213).

¹⁰⁷² *Генерал Вешовић пред судом*, 35.

¹⁰⁷³ Исто.

¹⁰⁷⁴ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 72, 27. септембар 1921, 2.

¹⁰⁷⁵ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 412.

¹⁰⁷⁶ М. Мишовић, *Генерал Радомир Вешовић и Васојевићи...*, 39-40; Р. Вешовић, *Мемоари*, 213-214.

Историографија је оставила врло негативан суд о предаји Радомира Вешовића. Новица Ракочевић у свом дјелу *Црна Гора у првом свјетском рату 1916–1918. године*¹⁰⁷⁷ биљежи: „Предаја генерала Вешовића и министра Раичевића, као и њихова пасивност у току осамнаестомјесечног одметништва, не може се ничим правдати. Они су могли прећи и код других комитских чета, које су то радо очекивале. Њихово присуство међу комитима много би значило. Разлога није било њиховој предаји“. Даље каже да је становништво Горњег Полимља било спремно да чува два министра без обзира на репресалије. Комите из Бјелопавлића такође су позвали бившег министра војног да дође код њих.¹⁰⁷⁸

Поставља се питање да ли је Вешовић након повратка из Албаније, разочаран и исцрпљен, био у стању да уради било шта од горе наведеног. Његов одлазак у Бјелопавлиће подразумијевао би пролазак кроз непријатељску територију. Самим тим, постојала је опасност да буде заробљен или ликвидиран. Такође, велико је питање и да ли би Вешовић, с обзиром на своју нарав, могао да се наметне као вођа комита било гдје изван Васојевића. Као одметник, он се са својом групом комита кретао искључиво на територији Васојевића и Горњег Полимља. Једини изузетак је био боравак у Албанији. Вешовић се најсигурније осјећао у свом племену, окружен људима од повјерења. Ипак, то не значи да се у свом племену није суочавао са низом изазова. Могуће да је управо Вешовићев боравак у Васојевићима знатно допринио његовом пасивном држању према окупатору. Као што је већ поменуто, за пасивно држање је имао разлог више након што су окупационе власти објесиле његовог брата Влајка.

Бригадир Радомир Вешовић је оставио детаљно свједочење о разлозима предаје окупационим властима. Поред осталог биљежи да су га на предају приморала „оговарања, сузе и клевете народне“, нарочито послје доласка војводе Гавра и Љуба Бакића. Такође, власти су га теретиле као главног кривца за интернирање. Вешовић даље истиче да се љага у почетку бацала на краља Николу, па када је „исцрпљен и застарао тај фонд“, да су

¹⁰⁷⁷ Монографија Новице Ракочевића *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918. године*, настала је на основу рукописа докторске дисертације коју је поменути аутор бранио на Филозофском факултету у Београду децембра 1965. године, под насловом *Црна Гора под Аустроугарском окупацијом 1916–1918. године*. Дисертација је брањена пред комисијом коју су чинили др Васа Чубриловић, др Јорјо Тадић и др Јован Милићевић. Ракочевићева књига доживјела је више издања. Прво издање изашло је из штампе у издању Обода, 1969. године.

¹⁰⁷⁸ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 414.

„шпијуни, пришипетље и брашњари“ сву кривицу сваљивали на њега. Такође је сматрао да Антанта никада неће ослободити Балкан, након пада Русије.¹⁰⁷⁹ Вешовић је на врло упечатљив начин говорио и о одметницима. Он биљежи да су се од августа 1917. године у шуму одметнуле: „маса ниског сталежа, лупежа, пропалица и моралних и материјалних бјегунаца“, којима је одлазак у комите био начин да се спасу од казни за дјела која су учинили. Ове групе су по путевима чиниле разна недјела отимачине, пљачке и убиства.¹⁰⁸⁰ Све наведено је, како биљежи, утицало на његову предају. Током комитовања посебно га је мучила „љубав народа, родитеља и сина“. Бринуо је о оцу Луки, који се налазио у ропству, као и о дјечи, која су била гола, боса и гладна. Вешовић врло негативно пише и о својој комитској групи. На предају га је приморало и то што је, како наводи, имао „никакво друштво“.¹⁰⁸¹ Ова тврдња је била неутемељена ако се узме у обзир да је у комитској групи бригадира Вешовића било изузетних појединаца. Посебно мјесто заузимао је Бошко Ђуричанин, који се показао по много чему предузимљивијим од Вешовића. У посљедње двије тачке Радомир Вешовић истиче да је на његову предају утицала пропаст Русије, након чега је изгубио наду, као и његово нарушено здравље.¹⁰⁸²

На основу записа које је Вешовић оставио стиче се утисак да је био у тешком душевном стању, разочаран неуспјехом у Албанији. Ову тврдњу потврђује и његов исказ: „Могу рећи да сам преживио, као син моје несрећне отаџбине три најтежа удараца: пад Ловћена, капитулацију, и моју садашњу предају. И више се није могло. Једна ластва не чини пролеће! Да је било брата Србина да пожали ка да би помогао! Главни моји непријатељи, поред власти били су: гладна година, нерасположење народно, сви великодостојници вајни и жалосни. Али – све за све – што се одметнула у хајдуке маса лупежа те чињела големе зулуме, све под мојим именом. И моја физичка слабост. Ну, народ ме примао и непримао, али после доласка мог ојађеног рођака Гавра, и оно мало народа које ме бар није гонило, сад је било устало противу мене“. На крају закључује да му уточишта није било нигдје.¹⁰⁸³ Вешовић је био увјерен да је и народ одахнуо након његове предаје. Захвалност му је

¹⁰⁷⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 215.

¹⁰⁸⁰ Исто.

¹⁰⁸¹ Исто.

¹⁰⁸² Исто.

¹⁰⁸³ Исто, 216.

показана у Лугама и Сућеској, гдје је гошћен разноврсном храном и пићем. Како биљежи у мемоарима, „такве части у нас нити има нити може да буде“.¹⁰⁸⁴

Ако се Вешовићева предаја окупационим властима могла правдати горе наведеним разлозима, његово даље поступање није имало оправдања. Он је након предаје пристао на сарадњу са окупационим властима. У пратњи аустроугарских официра, бригадир Вешовић је обишао Андријевицу, Беране, Бијело Поље, Колашин, Подгорицу, Спуж, Даниловград и Никшић, позивајући комите на предају. У сврху пропаганде, Вешовић је говорио како има податке да ће се рат водити још три године и да ће савезници изгубити рат. Ове тврдње је поткрепљивао причом да има сталне везе са Швајцарском и да је податке добио од Андрије Радовића. Наводно је Радовић њему упутио извјештај да савезници губе рат и да треба све комите да се предају. Овај план је предвиђао и амнестију за све комите, као и повратак краља Николе у земљу.¹⁰⁸⁵

Крајем јануара 1918. године, бригадир Вешовић је, праћен од стране окупаторских војника и официра, дошао је у Даниловград. На градском тргу бивши министар је одржао говор. Том приликом говорио је о поразу савезника, напомињући да се бечки барјак вије пред Паризом и на зидинама Петрограда. Такође је истакао да Црна Гора ништа не може добити оружјем, већ искључиво на мировној конференцији. Његово излагање, које је, према свједочењу Јована Ћетковића, било понижавајуће, прекинуо је један комита на коњу, предавши му писмо. Од бригадира Вешовића је тражио да дође на преговоре у Ћурилац, гдје га је чекао комитски војвода Видо Ћуровић. Комита је напоменуо да ће они напасти на варош уколико Вешовић у року од пола сата не дође на преговоре.¹⁰⁸⁶ Он се одазвао на позив и са пратњом отишао у поменуто село. Током разговора са комитским војводом поновио је све оно што је рекао народу у Даниловграду. Говор бригадира Вешовића нико од присутних комита није прекидао. Ипак, његова изјава да је „српски барјак разбучен“ и да га неће ни

¹⁰⁸⁴ Исто.

¹⁰⁸⁵ Вуксан Минић биљежи како је добио податке да је предаја бригадира Вешовића изведена под патронатом Владе Краљевине Србије. Ову акцију поменула влада је спровела јер је наводно страховала да би бивши министар војни на крају рата могао да организује комите из Црне Горе и Херцеговине и на тај начин спријечи уједињење. Са планом је био упознат и Милисав Раичевић, који је наговорио Вешовића на предају, због чега је био након рата 1918. године награђен мјестом државног савјетника. Све наведене податке Минић је добио од извјесног Маријана Миљковића Булатовића, који је током рата боравио у Француској (АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, 400/253).

¹⁰⁸⁶ Ј. Ћетковић, *Ујединитељи...*, 252–253.

комите подићи „зарђалим пушкама“, изазвала је бурну реакцију Вида Ђуровића. Комитски војвода је у свом говору оптужио краља Николу и његове министре за издају. Такође је говорио о српској побједи уз помоћ савезника. Ђуровић је оптужио Вешовића за издају, наводећи да се продао за новац и да на тај начин брука понос Црне Горе. Вешовићев говор окарактерисао је као плаћенички, уз опаску да га Аустријанци воде као „мечку“ по пазарима и праве са њим „диркус“. ¹⁰⁸⁷ На овом збору бригадир Вешовић је био вербално поражен од младог комитског војводе у Бјелопавлићима. Његова мисија није дала резултате. Нити један комита није се предао на позив бившег министра војног. На овакав исход свакако је утицало храбро држање и смио говор Вида Ђуровића.

Послије неуспјелих преговора са комитима у Даниловграду и Ђуриоцу, окупационе власти нијесу одустале. Самим тим, Вешовића су довели у још непријатнију ситуацију. Током збора у Спужу, гдје се окупило 400 људи, Вешовић је доживио још једно понижење. Из масе је изашао један комита, предратни учитељ, који је пришао аутомобилу у ком је био Вешовић и изнио низ увреда на његов рачун. Поред тога што га је оптужио за издају, учитељ му је запријетио да би га убио да није дата часна ријеч. Разјарена маса испратила је аутомобил са Вешовићем до Стологлава, гдје су му, према наводима једног свједока, „плънули у лице“. Један од комита је аустроугарском официру бацио фишек, као знак да се никада неће предати. ¹⁰⁸⁸

Истог мјесеца 1918. године Радомир Вешовић је у пратњи аустроугарских официра дошао у Никшић. На организованом збору бригадир је одржао говор, у ком је говорио о поразу сила Антанте и позивао комите на предају. Зборови су одржани на Мокрој Њиви и у Брезовику, код куће војводе Божа Петровића. ¹⁰⁸⁹ Вешовић је и овдје као у Ђуриоцу доживио неуспјех. Није помогао ни ауторитет војводе Божа. Ниједан комита није положио оружје. Било је предвиђено да се послѣ Никшића збор организује и у Шавнику. Ипак, од тога се одустало због страха од комита. ¹⁰⁹⁰ Због несигурности пута, окупатор је одлучио да из Никшића успостави телефонску везу са Шавником. Дурмиторске комите већ су стигли у варош ради преговора. Комита Мирко Крстајић је из хотела у Шавнику обавио телефонски

¹⁰⁸⁷ Исто, 254.

¹⁰⁸⁸ Константин П. Драговић, „Вешовићево србовање под Аустријом“, *Црна Гора*, бр. 15, 9. март 1923, 2.

¹⁰⁸⁹ Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 415.

¹⁰⁹⁰ АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксана Минића, 765.

разговор са бригадиром Вешовићем. Он је саопштио Крстајићу да није успио да се пробије до Солунског фронта и да је из Швајцарске добио поуздану информацију да савезници губе рат. На крају разговора Вешовић је тражио да се предају све комите у рејону Дурмитора. Крстајић је одлучно одбио понуду, рекавши да га изненађује такво Вешовићево држање, након чега је бацио слушалицу.¹⁰⁹¹ Према расположивим подацима, код једног дијела комита у Никшићу постојала је идеја да се бригадир Вешовић убије. Ипак, о овом питању није постигнута општа сагласност, па се одустало од плана.¹⁰⁹²

Генерално гувернерство донијело је сасвим погрешну процјену по питању Вешовићевог ауторитета међу комитама. На његове позиве за предају нико од одметника није се одазвао. Зборови на којима се појављивао у пратњи окупационих војника и официра, оставили су мучан утисак на народ. Вешовићеве говори о побједи Централних сила, поразу Антанте и слому српске државе, код комита су изазвали презир. Његова агитација направила је контраефекат. Одметници су након његовог појављивања у пратњи окупатора били одлучнији него икад да остану у шуми. Ову чињеницу увидјело је и Гувернерство на Цетињу, па је обуставило акцију крајем јануара 1918. године. Након тога, бригадир Вешовић је затворен у Грацу.¹⁰⁹³ Његово дјеловање након предаје доживјело је потпуни крах у Црној Гори. Био је то морални пад једног од најхрабријих црногорских официра, доказаног јунака у Првом балканском рату и Првом свјетском рату. Официр који је 1912. године ослободио Плав, Гусиње и Дечане, добивши за те заслуге чин бригадира, и са истом храброшћу и жестином јуришао на Бардањолт, ступио је 1918. године у сарадњу са окупатором. У малој патријархалној земљи, каква је била Црна Гора, све Вешовићеве заслуге пале су пред једном погрешком из 1918. године.

Новица Ракочевић, анализирајући Вешовићево дјеловање током Првог свјетског рата, сматра да је он за двије године направио три непромишљене и неопростиве грешке. Прва је била што се као министар војни са осталим колегама одлучио за капитулацију. Други непромишљен гест био је његов рад на подизању устанка у тренутку када није било услова за успјех, као и убиство аустријског официра. Посљедња грешка била је што се није ставио на чело одметника, већ се предао у тренутку када је комитски покрет јачао. Ракочевић

¹⁰⁹¹ Исто.

¹⁰⁹² Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом...*, 415, нап. 42.

¹⁰⁹³ Исто, 415.

закључује да се Вешовић, умјесто да предводи одметнике, одлучио да пропагандним радом приволи комите да слиједе његов чин.¹⁰⁹⁴

Након кратког боравка у Грацу, гдје су му биле супруга и ћерке, Вешовић је депортован у Пештал, гдје је дочекао крај рата. Током боравка у заробљеништву, црногорска емиграција је покушала да бившем министру олакша положај. Из једног писма које је Алекс Девин упутио Хајдуковићу сазнајемо да је извјесни Милуновић тражио да се пошаље гардероба бригадиру Вешовићу у заробљеништву. Девин је, како стоји у писму, обезбиједио пакет са гардеробом за бригадира и предложио да га пошаље за Париз, одакле би га Хајдуковић прослиједио за Доњу Аустрију.¹⁰⁹⁵ Садржина пакета позната је на основу Девиновог писма. У њему се налазила искључиво гардероба: једно одијело, три пара чарапа, један пар чизама, један плетени прслук, двије трикотаже кошуље и дуге гаће.¹⁰⁹⁶ Током боравка у заробљеништву Вешовић се суочавао са истим проблемима као и сваки други интернирани црногорски официр. У прилог томе говори и чињеница да су му слати пакети са гардеробом и храном. Самим тим, може се закључити да он није имао повлашћен статус у заробљеништву, и поред тога што је након предаје пристао на сарадњу са окупатором.

¹⁰⁹⁴ Исто.

¹⁰⁹⁵ *Crna Gora i Francuska...*, док. 70, стр. 283.

¹⁰⁹⁶ Исто, док. 70, стр. 284.

5. У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ (1918–1938)

5. 1. Став Радомира Вешовића према уједињењу Црне Горе и Србије

Влада Краљевине Србије посветила је посебну пажњу придобијању интернираних лица из југословенских земаља за идеју уједињења. Црногорски одбор за народно уједињење инсистирао је на томе да се интернираним лицима редовно шаљу пакети помоћи. Пакети су се састојали углавном од хране и одјеће, те осталих потрепштина. Црногорска влада у егзилу такође се трудила да обезбједи помоћ заробљеницима. Ипак, она се суочавала са великим потешкоћама, јер није могла да обезбједи средства за тај рад. На другој страни, Влада Краљевине Србије није имала такве проблеме. Штавише, она приликом слања пакета помоћи није правила разлику између србијанских и црногорских заробљеника.¹⁰⁹⁷

Црногорски одбор посебну је пажњу посвећивао Радомиру Вешовићу, и током комитовања и након његове предаје. *Уједињење*, гласило Црногорског одбора за народно уједињење, похвално је писао о Вешовићу. Поменути лист је о бригадиру Вешовићу јуна 1917. године писао као о човјеку који је својим радом и гласом заузимао једно од првих мјеста међу Црногорцима.¹⁰⁹⁸ *Уједињење* је наставило да извјештава о стању у окупираној Црној Гори, са посебним акцентом на комитском покрету. Бивши министар војни и даље је био једна од главних тема. Његова акција у шуми величана је на сличан начин као у *Гласу Црногорца*. У фељтону „Стање у Црној Гори“ стоји да је Вешовићева група од пет људи нарасла на 2.000 бораца. Комите су, како се наводи даље у тексту, онемогућили нормалан саобраћај аустријским трупима на путу Андријевица–Подгорица.¹⁰⁹⁹

Црногорски одбор наставио је да се интересује за Вешовића и након његове предаје. Исти случај је био и са црногорским двором и владом у егзилу. Обје стране прихватиле су га као свог и трудиле се да олакшају његов положај након што су га аустријске власти интернирале. Вешовић је за вријеме боравка у заробљеништву тражио од Црногорског одбора храну и одјећу. Одбор је позитивно одговорио и послао храну и одјећу за њега и његове двије кћерке. Министарство иностраних послова Краљевине Србије такође

¹⁰⁹⁷ Д. Вујовић, *Уједињење...*, 246.

¹⁰⁹⁸ „Стање у Црној Гори“, *Уједињење*, бр. 4, 1. јун 1917, 4.

¹⁰⁹⁹ „Стање у Црној Гори“, *Уједињење*, бр. 6, 18. јун / 1. јул 1917, 4.

је издвојило 600 франака за слање помоћи његовој породици у Црној Гори. Вешовић је два пакета помоћи добио и од Андрије Радовића.¹¹⁰⁰

Након капитулације Аустроугарске, Вешовић је дошао у Праг, одакле се упутио за Загреб. Управо тада је издато наређење да се мотри на она лица за која се сматрало да су присталице краља Николе. Иста наредба издата је и за личности чије држање није било потпуно јасно. Њихов повратак у Црну Гору требало је успорити. На списку су се нашли војвода и дивизијар Ђуро Петровић, те бригадири Милутин Вучинић и Радомир Вешовић. На Вешовића је, како стоји у наредби, требало обратити посебну пажњу.¹¹⁰¹

Вешовић је био заинтересован за политичка дешавања у земљи након изласка из заробљеништва и био је спреман да ради на уједињењу Црне Горе и Србије. Он је у Загребу водио разговор са делегатом српске Врховне команде, потпуковником Душаном Симовићем. Том приликом понудио је своје услуге и предложио да пође у Црну Гору како би спроводио политику уједињења. Вешовић је поставио неколико услова. Прије свега тражио је да црногорски чиновници и активни официри буду примљени у нову службу или да добију пензије. Тражио је и да се народу у Црној Гори исплате реквизиција и зајмови, да се замијени црногорски перпер и да се порези не повећавају. Вешовић се интересовао и за то да ли ће Италија покушати оружаним путем да врати краља Николу на престо. Посебно га је занимало питање Скадра, односно да ли ће припасти новој држави.¹¹⁰² Вешовић је био спреман да са двије чете Црногораца које су се налазиле у Загребу одмах крене за Подгорицу.¹¹⁰³ Из овог разговора може се закључити да је био увјерен како је његов углед у земљи и даље снажан. Поставља се питање како би изгледала његова агитација у земљи. Ово стога јер је његова последња, када је позивао комите да положе оружје, неславно завршена. Вешовић је очигледно био увјерен како су се стекли услови да изађе пред народ и комите са причом о побједи Антанте и нужности уједињења Црне Горе и Србије. У тој акцији не би било ништа спорно да он већ није истом народу говорио о пропасти српске

¹¹⁰⁰ Д. Вујовић, *Уједињење...*, 248.

¹¹⁰¹ Dimitrije Dimo Vujović, *Podgorička skupština 1918* (Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1989), 31.

¹¹⁰² Исто.

¹¹⁰³ Исто.

државе и побједи Централних сила. Потпуковник Симовић одбио је да разговара о овој теми, образлажући да све тражено припада ресору Владе.¹¹⁰⁴

Влада Краљевине Србије и Врховна команда очигледно нијесу имале повјерења у Вешовића. У прилог томе говори и депеша коју је Стојан Протић упутио министру војном 19. октобра 1918. године. Он је навео да у Црној Гори постоје три особе које имају „куражи“ да предузму акцију у корист краља Николе. Протићеве сумње биле су усмјерене на генерале Митра Мартиновића и Радомира Вешовића, те бившег министра Јована С. Пламенца.¹¹⁰⁵ Иако је сматрао да се њихово мишљење о краљу Николи промијенило, тражио је да се према њима поступа пажљиво и обазриво. Вешовић наводи да су његове „црногорско сепаратистичке идеје“ мање опасне, јер немају коријена у његовом племену. Протић закључује да сви они желе да сачувају „своје интересе и личну безбједност“, и да им дјелом треба доказати да неће ништа изгубити у „новом стању“. Он је сматрао да се тек након што се наведено спроведе, од поменутих може очекивати да ће „пригрлити идеју потпуног уједињења са Србијом“.¹¹⁰⁶

Начелник Врховне команде војвода Живојин Мишић наредио је команданту Друге армије да омета Вешовићев повратак у Црну Гору. Такође је наредио и потпуковнику Симовићу да нипошто у Црну Гору не шаље црногорске чете. На основу поменутог наређења, у Босанском Броду поред Вешовића задржана су и слједећа војна лица: бригадир Јово Бећир, Јаков Јовановић, командири Стеван и Радован Радовић, Живко Никчевић, Владо Врбица, Марко Поповић и Марко Мартиновић. Радомир Вешовић је одлучно протествовао против овог чина, па му је накнадно дозвољено да са Јовом Бећиром отпутује у Београд.¹¹⁰⁷ И поред неповјерења које је цивилна и војна власт имала према Вешовићу, он је убрзо преведен у војску Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Радомир Вешовић и Јанко Вукотић били су први црногорски официри којима је признат чин ђенерала у новој држави.¹¹⁰⁸ Први је распоређен у штаб Треће армијске области, а други у штаб Прве армијске области.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁴ Исто.

¹¹⁰⁵ *Građa o stvaranju Jugoslovenske države (1. I – 20. XII 1918), tom II*, prir. Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, (Београд: Institut društvenih nauka, 1964), док. 306, стр. 372.

¹¹⁰⁶ Исто, док. 306, стр. 373.

¹¹⁰⁷ D. Vujović, *Podgorička skupština*, 31.

¹¹⁰⁸ Mile Bjelajac, *Vojaska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921* (Београд: Narodna knjiga, 1988), 93–94.

¹¹⁰⁹ Миле Бјелајац, „Црногорска компонента у оружаним снагама Југославије 1918–1991“, *Историја 20. века*, 1/2004, 13.

Врховна команда Краљевине Србије након ослобођења одредила је бригадира бивше црногорске војске Петра М. Мартиновића и капетана Милинка Влаховића да направе спискове са предлозима за утврђивање ранга бивших црногорских официра. Ово стога што се Мартиновић повукао са србијанском војском за Солун, и био примљен у њу, у чину пуковника. Влаховић је после повлачења из Црне Горе био један од вођа Топличког устанка. Тако је са овог списка преведено у нову војску, са новим чиновима, три ђенерала, 11 пуковника, два потпуковника, 42 мајора, 146 капетана прве класе, 169 капетана, 41 поручник, четири потпоручника и четири резервна потпуковника. Без резервних официра, тај број је износио 418. Овај број се постепено повећавао, да би 534 црногорска официра 1924. године претендовала на државну службу.¹¹¹⁰

Завршне ратне операције на територији Црне Горе одиграле су се без Вешовићевог присуства. Комитски покрет је током августа и септембра 1918. године развио велику борбену активност. Аустроугарска извјештаји говоре да је у овом периоду њихова војска нападана од организованих комитских трупа, јачине од 50 до 150 људи. Комитске јединице са подручја Црне Горе вршиле су упаде у Боку которску и Херцеговину. Бивши посланик на Цетињу Едуард Ото слао је извјештаје о јачању одметничког покрета. У периоду август – септембар 1918. године на територији Црне Горе било је 40.000-45.000 аустроугарских војника. Од овог броја, 27.000 војника је учествовало у борби са комитама.¹¹¹¹

Комитски покрет је, поред оружане борбе у завршној фази рата, био активан и на политичком пољу. Он је имао јасан националослободилачки програм уједињења Црне Горе и Србије. Програм је формулисан и усвојен на зборовима у Манастиру Добриловина у јулу и на Штитову, у никшићком крају, у августу 1918. године. На поменутих зборовима комите су јасно нагласили да се залажу за уједињење под династијом Карађорђевић. Самим тим, били су против повратка краља Николе и чланова његове династије у земљу. Они су се обавезали да ће радити на сузбијању пропаганде у корист самосталне Црне Горе и династије Петровић Његош.¹¹¹²

¹¹¹⁰ Исто, 11; Александар Стаматовић, *Положај официра, подофицира, барјактара и перјаника Краљевине Црне Горе између два свјетска рата* (Подгорица: Културно просвјетна заједница, 1995), 75–115.

¹¹¹¹ Новица Ракочевић, „Војна и политичка ситуација у Црној Гори од почетка августа 1918. до засиједања Подгоричке скупштине“, у: *Србија 1918: зборник радова књ. 7* (Београд: Историјски институт, 1989), 53.

¹¹¹² Исто.

Оружана акција комита у Црној Гори отпочела је упоредо са офанзивом савезника. Врховна команда Краљевине Србије до ослобођења Скопља септембра 1918. године није разматрала операције у Црној Гори. Тек након ослобођења Скопља, издата је наредба да се за операције у правцу Призрен – Скадар – Црна Гора – Босна из Југословенске дивизије издвоји Други југословенски пук. Овај пук имао је у свом саставу брдску батерију, вод коњаника и четничке јединице Косте Пећанца. Овај одред добио је име Скадарске трупе и у њега је упућено око 130 Црногораца који су били распоређени у другим јединицама. За команданта Скадарских трупа постављен је пуковник Драгутин Милутиновић.¹¹¹³ Прије уласка ових јединица у Црну Гору комите су отпочели борбу против аустроугарске војске. Комитски покрет био је најснажнији у Васојевићима, под командом Бошка Ђуричанина и војводе и дивизијара Лакића Војводића. Иако у озбиљним годинама, војвода Лакић је успио да се наметне као командант свих устаника у Црној Гори.¹¹¹⁴ Комитске трупе су самостално ослободиле већи дио Црне Горе, мада су у неким борбама имали помоћ Скадарских трупа. Акција комита била је неупоредиво снажнија него за вријеме Вешовићевог комитовања. Славу ослободилаца понијела су два њему добро позната официра: војвода Лакић Војводић и поручник Бошко Ђуричанин. Ослобођењем земље стекли су се сви услови да се спроведе у дјело уједињење Црне Горе и Србије.

Централни извршни одбор донио је одлуку да распише изборе за скупштину која би прогласила уједињење. Скупштинско засиједање било је заказано за 11 (24) новембар, у Подгорици. На изборима је свака капетанија у границама Црне Горе до 1912. године требало да изабере по два народна посланика. Сваки срез у крајевима који су ушли у састав Црне Горе након балканских ратова бирао је три посланика. Градови који су имали мање од 5.000 становника бирали су једног посланика, а градови са више од 5.000 становника по два посланика. На тај начин изабрано је 165 посланика.¹¹¹⁵ Подгоричка скупштина¹¹¹⁶ је сазвана 11 (24) новембра у Подгорици, и трајала је до 16 (26) новембра 1918. године. Најважније одлуке донесене су 13 (26) новембра. На овом засиједању одлучено је да се краљ Никола и династија Петровић Његош збаци са престола, да се Црна Гора уједини са Србијом под

¹¹¹³ Д. Вујовић, *Уједињење...*, 304; Н. Ракочевић, „Војна и политичка ситуација...“, 56.

¹¹¹⁴ Н. Ракочевић, „Војна и политичка ситуација...“, 57.

¹¹¹⁵ Д. Вујовић, *Подгоричка скупштина*, 33–35.

¹¹¹⁶ Иако је у историографији устаљен назив *Подгоричка скупштина*, њено званично име је било *Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори*.

династијом Карађорђевић и да онда уђе у државу Срба, Хрвата и Словенаца. На истој сједници изабран је Извршни одбор од пет лица, који је требало да руководи свим пословима док се уједињење не приведе крају. Посланици су на крају донијели одлуку да се о свему извијесте бивши краљ Никола, Влада Краљевине Србије, савезници и неутралне земље.¹¹¹⁷

За вријеме *Подгоричке скупштине* Радомир Вешовић није био у Црној Гори. Не постоје подаци на основу којих бисмо могли са сигурношћу утврдити какав је став он заузео за вријеме трајања поменуте скупштине. Неки аутори сматрају да се Вешовић није слагао са концепцијом Скупштине и да је о њој имао негативно мишљење.¹¹¹⁸ Важно је напоменути да он негативно мишљење није заузео у вријеме одржавања Скупштине, већ касније. Ипак, током засиједања *Подгоричке скупштине*, неколико посланика је говорило о дјеловању бившег министра војног Вешовића. Посланик Лазар Дамјановић се током излагања критички осврнуо на Вешовићев покушај дизања устанка за вријеме аустроугарске окупације. Он је поред осталог рекао да је иронија што је устанак покушао да подигне управо министар војни. Дамјановић је оптужио Вешовића да је Аустроугарима, по наредби краља Николе, предао србијанске и црногорске војнике и офицере, оружје и муницију. Он је у наставку истакао да је онда „голим шакама“ дигао устанак, који је упропастио „Васојевиће, Херцеговину, Морачу и остала брда“.¹¹¹⁹ Дамјановић закључује: „Ни луђег покрета, ни жалоснијих резултата“. Вешовића је критиковао и због предаје окупатору, наводећи да „он сиромас“ није био свјестан да ни Русија ни Аустроугарска нијесу били „дириженти догађаја“.¹¹²⁰

Током скупштинске расправе, Милисав Раичевић се осврнуо на излагање посланика који су му пребацивали због његовог комитовања са бившим министром војним.¹¹²¹ Радомир Вешовић биљежи у мемоарима да је током засиједања Скупштине у Подгорици и Марко Цемовић о њему негативно говорио. Због тога је био спреман, како

¹¹¹⁷ Видјети опширније Д. Вујовић, *Уједињење...*, 301–330; Д. Вујовић, *Podgorička skupština*, 101–119; Јован Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918: документа* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1989); Александар Стаматовић, *Истина о Подгоричкој скупштини* (Подгорица: Унирекс, 2008).

¹¹¹⁸ Novak Adžić, *Politička suđenja u Crnoj Gori 1920–1940* (Cetinje: Crnogorsku kulturni forum, 2012), стр. 145, нап. 450.

¹¹¹⁹ Д. Вујовић, *Podgorička skupština*, 204.

¹¹²⁰ Исто.

¹¹²¹ Исто, 240–241, 246.

наводи, да га нападне прво вербално, а потом физички. Вешовић је Цемовићу ово саопштио приликом једног сусрета.¹¹²²

Љубомир Бакић, бивши министар правде у влади Краљевине Црне Горе и члан Народне радикалне странке, након уједињења 1918. године осврнуо се на критике које су упућене Вешовићу на *Подгоричкој скупштини*. Он је у једном фељтону тврдио да су посланици критиковали оне личности због којих је народ пропатио. Међу њима нашла се и Вешовићева личност. Бакић наводи да је посланике иритирало што је Вешовић био први ђенерал из Црне Горе у новој војсци. Скупштина није могла „да пропусти да не учини протест“ против прераног Вешовићевог награђивања. Бакић закључује да су код народа још увијек биле свјеже ране које им је он задао својим неразумним поступком.¹¹²³

Свој суд о Подгоричкој скупштини Вешовић је оставио у мемоарима. Датум и мјесто настанка поменутог текста није могуће утврдити. Он је Скупштину у Подгорици окарактерисао као „срамотну“, наводећи да су је „гецовани и њихови сателити црногорски изроди“ назвали „Великом народном скупштином“. Идеја о сазивању ове скупштине настала је на Крфу, како он даље наводи, „више на тражење и наваљивање црногорских изрода и подајника своје отаџбине, него ли гецованским заузимањем“.¹¹²⁴ О организацији саме скупштине он такође пише негативно. Даље биљежи да су избори за скупштину одржани у тешким условима материјалне биједе, када је црногорски народ био „живи леш“. Изборе су пратиле пријетње, са циљем да се „разни жбири и шпијуни протуре као честити људи“. Вешовић је са великим гњевом писао о митрополиту Гаврилу Дожићу, Саву Фатићу и Велимиру Јојићу. Њихово дјеловање је окарактерисао као „срамотно и издајничко коло“.¹¹²⁵

Критикујући организаторе *Подгоричке скупштине*, он наводи да је све било смишљено „да Црна Гора подпадне под Србију“, да се детронизује краљ Никола и његова династија, да се одузму имања, дворци и зграде. На тај начин је поништено све црногорско, сматра Вешовић.¹¹²⁶ Ипак, он нигдје не одбацује идеју уједињења, штавише, пита се: „Како

¹¹²² Р. Вешовић, *Мемоари*, 236–237.

¹¹²³ Љуб. А. Бакић, „Вешовић се брани“, *Црна Гора*, бр. 75, 7. октобар 1921, 2.

¹¹²⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 357.

¹¹²⁵ Исто, 359.

¹¹²⁶ Исто.

и зашто је овој скупштини требало све ово, овакав скандалозни рад – када је уједињење било свршена ствар, пошто живе душе није било испод Ловћена, Кома или Дурмитора, која није жељела јединство са Србијом јер се онда још о Југославији није знало“.¹¹²⁷ Вешовић закључује да је *Подгоричка скупштина* „ругло не само Црне Горе“, већ и „ругло“ савремености и свих сила Антанте.¹¹²⁸ Посебно је интересантно његово виђење Италије у овим догађајима. Италија је, наставља Ђенерал, подржавала „ко бајаги“ Црну Гору, и са њом плашила „гецоване те је тако одузимала дио по дио наше територије“. Нарочито тешко Вешовићу је пао губитак Скадра.¹¹²⁹

Критике на рачун *Подгоричке скупштине* које је Вешовић изнио, иако оштре, не могу се тумачити као противне новој држави. Он је са правом истакао да су сви политички фактори и цјелокупан народ били за уједињење са Србијом. Самим тим, није критиковао уједињење, већ начин на који је оно спроведено. Вешовићеви ставови послужили су његовим политичким противницима да га окарактеришу као сепаратисту, иако он то није био. Незадовољство које је исказао стањем које је завладало у Црној Гори убрзо га је довело у истражни затвор, па пред суд.

5. 2. Сумња на суберзивну дјелатност Радомира Вешовића

Приликом повратка за Црну Гору бригадир Вешовић је свратио у Пећ, гдје га је дочекао велики број грађана све три вјере. Дочек је био срдчан; Вешовић биљежи да се са скоро свима изгрлио и пољубио. Приликом проласка кроз варош, у пратњи Сафедин-бега, народ је са усхићењем поздрављао Вешовића. Ђенерал је о поменутих догађајима оставио упечатљиво свједочење. Између осталог биљежи: „Кроз варош ме свијет поздрављао са усхићењем. Ја сам се свакоме умиљато одазвао, али ми искрсну мисао на оног крмка инглешког, којег је народ с највећим одушевљењем дочекивао па га након године, исти тај народ убијеног по прабини вукао и по истим тим улицама којима су му клицали и овацијама дочекивали“. Он даље закључује да није народу вјеровати, колико ни дјечи када се ватром и оштрицама играју.¹¹³⁰

¹¹²⁷ Исто, 359–360.

¹¹²⁸ Исто, 360.

¹¹²⁹ Исто, 361.

¹¹³⁰ Исто, 231.

Команда жандармерије у Пећи оставила је забиљешку о доласку бившег министра војног у варош. У њој, поред осталог, стоји да су Вешовића дочекале градске власти, док су му официри и народ ишли у сусрет. Жандармерија је негативно гледала на његово присуство. Сматрали су да се Вешовићева мисија не може ничим оправдати и да им је познато ко је и шта хоће.¹¹³¹ Извјештај жандармеријске команде у знатној мјери се поклапа са Вешовићевим биљешкама. На основу оба извора може се са сигурношћу тврдити да је у вароши Вешовић организовао пријем за Црногорце. Приликом овог пријема дошло је до мањег инцидента. Наиме, док се Вешовић поздрављао са окупљеним Црногорцима, извјесни др Мирко Рашовић је одбио да му пружи руку. Како стоји у извјештају, своје држање је образложио сљедећим ријечима: „Руковати се са Вешовићем, значи пољубити руку краљу Николе, који су главни саучесници срамне капитулације Црногорске“.¹¹³² Рашовићево излагање прекинуо је командант мјеста пуковник Ђорђе Крстић и истјерао га са скупа. Њему су се придружили Никола Вучинић и Јован Ђурашковић. Наводно је после Рашовићеве изјаве Вешовић остао „скоро у несвијести“.¹¹³³

Вешовић је за поменути догађај окривио митрополита Гаврила Дожића, кога описује као некарактерног човјека. Како даље наводи, он је дјеловао на штету отаџбине, користећи Рашовића, Вучинића и Ђурашковића против њега. У ове интриге је био умијешан и Пуниша Рачић.¹¹³⁴ Из даљих записа осјећа се велико Вешовићево незадовољство. Он је био увјерен да командант мјеста пуковник Крстић и начелник вароши Јовановић гледају криво на њега. Начелник вароши Јовановић је чак тражио и легитимацију од Вешовића.¹¹³⁵ На њега се са неповјерењем гледало и у Митровици, гдје командант мјеста није хтио да га прими. Вешовић разочаран биљежи да су овакви поступци огорчили сваког Црногорца, да би радије ударио на Србијанца него на највећег крвника.¹¹³⁶

Важно је поменути да су нове власти имале озбиљне планове са Вешовићем. Министар војни Краљевине Срба Хрвата и Словенаца ђенерал Михаило Рашић упутио је

¹¹³¹ *Skrivana strana istorije: crnogorska buna i odmetnički pokret 1918–1929: novembar 1918 – avgust 1919, dokumenti*, Т. 1, прir. Šerbo Rastoder (Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Podgorica: Istorijски институт Crne Gore: Almanah, 2005), док. 186, стр. 282.

¹¹³² Исто.

¹¹³³ Исто.

¹¹³⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 232.

¹¹³⁵ Исто, 232–233.

¹¹³⁶ Исто, 233.

фебруара 1919. године депешу команданту Треће армијске области. Министар Рашић је препоручио да се образује један одбор, у који би требало да уђу: ђенерал Вешовић, војвода Јован Бабунски, војвода Коста Пећанац, потпоручник Бољетинац и мајор Махмут Беговић.¹¹³⁷ Ова група официра требало је да изведе једну политичку акцију код арнаутских племена, која би била повољна за нову државу. Министар војни је детаљнију организацију препустио команданту, уз препоруку да се мобилише што више жандарма из редова „Арнаута и мухамеданаца“.¹¹³⁸

Овај одбор није формиран, а бригадир Вешовић је 23. марта дошао у Скопље. Сјутрадан је отишао код ђенерала Терзића, који му је саопштио како је од Пунише Рачића добио информацију да је против њега створена завјера у Васојевићима. На челу завјере против Вешовића били су Лакић Кастратовић и Зарија Вуковић. Поменута двојица наводно су планирала да убију Вешовића.¹¹³⁹ За вријеме боравка у Скопљу Вешовић се састао и са Пунишом Рачићем. Ђенерал у мемоарима наводи да му је Рачић том приликом саопштио да је још на Крфу била донесена одлука да се он убије.¹¹⁴⁰ Иако је Вешовић био увјерен у истинитост Рачићеве тврдње, њу треба узети са резервом. Прије свега, поставља се питање зашто би Влада Краљевине Србије на Крфу разматрала Вешовићево убиство у тренутку када ни питање уједињења ни исход рата нијесу били ријешени. Разговор са Пунишом Рачићем морао је изазвати још веће незадовољство код бившег министра војног.

Из Скопља се Вешовић преко Ниша упутио за Београд. Према његовим биљешкама, мало је шта оставило позитиван утисак на њега, осим сусрета са ђенералом Милошем Васићем.¹¹⁴¹ Након доласка у Београд, Вешовић је покушао да ријеши свој и статус сина Душана у војсци. Ипак, помака није било. Он поред осталог биљежи да се три пута састао са министром војним ђенералом Стеваном Хацићем¹¹⁴² и да је сваки нови сусрет

¹¹³⁷ *Југословенска држава и Албанци, том 1*, прир. Љубодраг Димић, Ђорђе Борозан (Београд: Службени лист СРЈ, Архив Југославије, Војно-историјски институт, 1998), док. 433, стр. 374.

¹¹³⁸ Исто.

¹¹³⁹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 233–234.

¹¹⁴⁰ Исто, 235.

¹¹⁴¹ Исто, 237.

¹¹⁴² Стеван Хацић (1868–1931) био је четири пута министар војске и морнарице у Краљевини СХС. Послије Првог свјетског рата био је министар војске и морнарице: 30. март 1919 – 19. фебруар 1920. године. Од фебруара 1920. године био је постављен за команданта Друге армијске области. Хацић је био и први ађутант краља Александра у периоду од марта 1921. до децембра 1926. године. Ову дужност обављао је са прекидима, јер је у периоду мај – јул 1921. године био поново постављен за министра, као и у периоду јул – новембар 1924. године. Након одласка са мјеста ађутанта четврти пут је именован за министра војске и морнарице, од

био све хладнији. Покушао је да разговара и са предсједником Владе Стојаном Протићем, али без успјеха. Током боравка у Београду Вешовић се сусрео и са министром двора Живојином Балугџићем, министром иностраних дјела др Гавриловићем, те са ађутантом регента Александра Ђенералштабним пуковником Душаном Трифуновићем. Сусрет са Трифуновићем оставио је негативан утисак на Вешовића. Он наводи да се ађутант према њему цинично понашао и да га је малтретирао, „слао документа са одјељења на одјељење“.¹¹⁴³ Једини пријатан разговор Вешовић је имао са војводом Мишићем, док је регент Александар, како биљежи, све окренуо на шалу.¹¹⁴⁴

Из Београда Радомир Вешовић је дошао у Скопље, гдје се убрзо и окончала његова каријера у војсци Краљевине СХС. *Службени војни лист* је јуна 1919. године објавио вијест о његовом пензионисању.¹¹⁴⁵ Овим актом окончано је његово кратко службовање у војсци Краљевине СХС, у штабу Треће армијске области. Након пензионисања, Вешовић је одлучио да се врати у Црну Гору. Против тог повратка биле су тамошње нове власти, као и војне и цивилне власти Краљевине СХС. Његово име често се појављивало у извјештајима који су почетком 1919. године слати Министарству војном. У њима је Вешовић означен као особа која би могла да преузме одлучну акцију против новоформиране државе. Војни делегат из Нице извијестио је јануара 1919. године о активностима црногорске политичке емиграције. У извјештају се, између осталог, наводи да је Мило Вујовић, министар финансија црногорске владе у егзилу, дошао у Рим у повјерљиву мисију. Из Рима је, према поменутом извјештају, требало да дође у улцињску или барску луку. Вујовић је са собом носио и новац, који је требало да преда Вешовићу.¹¹⁴⁶

Зетска команда такође је у марту 1919. године добила детаљан извјештај о црногорској емиграцији у Италији. На једном збору, који је одржан у близини Рима, говор је одржао Јован С. Пламенац. Према поменутом извјештају, међу 157 окупљених

24. децембра 1926. године до смрти (Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004), 157.

¹¹⁴³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 239.

¹¹⁴⁴ Вешовић је о сусрету са регентом Александром записао: „А био сам и Балугџићу рекао да Га замоли да ме не ћера у непријатељски табор. Мене, који је за општу ствар много жртвовао. Више но иједан југословенски генерал“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 249).

¹¹⁴⁵ *Службени војни лист*, бр. 20, 14. јун 1919, 6.

¹¹⁴⁶ АИИЦГ, ф. 360, Документа из оперативне архиве Команде Јадранских трупа за јануар – фебруар 1919, бр. 1088, 3. фебруар 1919.

Црногораца на збору, био је ђенералов син Данило Вешовић.¹¹⁴⁷ Из горе наведеног јасно се види да су власти пратиле и активности Вешовићеве породице. Очигледно је постојао озбиљан страх од његових активности. У вези са тим, начелник Андријевичког округа писао је министру унутрашњих дјела Светозару Прибићевићу да спријечи ђенералов долазак у варош. Он је поред осталог истакао да Вешовић ствара нереде са својим присталицама и да се не покоравља властима.¹¹⁴⁸ Предсједник Владе Стојан Протић такође је писао Прибићевићу да би дошло до несагледивих посљедица уколико се ђенералу у пензији Радомиру Вешовићу дозволи долазак у Црну Гору.¹¹⁴⁹

Како је вријеме пролазило, извјештаји о Вешовићу били су све чешћи, са све озбиљнијим оптужбама. Посебно је интересантна једна депеша из јула 1919. године. Она говори о наводном разговору између ђенерала и извјесног Димитрија Беговића. Том приликом је Вешовић, како стоји у депеши, рекао да га власти могу и пензионисати и ухапсити, али ће он преко својих људи у Малесији „створити заплет“. Том приликом је наводно изјавио и да је претендент на албански престо.¹¹⁵⁰

Радомир Вешовић је 21. јула из Скопља кренуо за Црну Гору. Његов долазак у Беране са пажњом је испраћен од локалних власти. Из начелства Беранског округа 25. јула 1919. године упућена је депеша министру унутрашњих дјела. Овом депешом министар је обавијештен да Вешовић планира да се насели у Андријевици. Прибићевић је одговорио да се на њега обрати посебна пажња.¹¹⁵¹ Повјереник краљевске владе на Цетињу Иван Лола Павићевић писао је министру Прибићевићу о доласку Вешовића у Црну Гору. Он је истакао да је неповољан тренутак за његов долазак и да му је угрожена безбједност од фамилија интернираних и погинулих у вријеме окупације.¹¹⁵²

Министар војске и морнарице Стеван Хацић и министар унутрашњих дјела Светозар Прибићевић имали су различите ставове о овом питању. Хацић је сматрао да би било штетно Вешовићево поновно реактивирање у војсци.¹¹⁵³ Прибићевић је критиковао

¹¹⁴⁷ АИИЦГ, ф. 367, Команда Зетске дивизијске области – строго пов., бр. 2103, 7. март 1919.

¹¹⁴⁸ *Skrivana strana istorije...*, том I, док. 269, стр. 358–359.

¹¹⁴⁹ Исто, док. 280, стр. 378.

¹¹⁵⁰ Исто, док. 318, стр. 441.

¹¹⁵¹ Исто, док. 361, стр. 483–484.

¹¹⁵² Исто, док. 368, стр. 490–491.

¹¹⁵³ Исто, док. 430, стр. 550.

Хацићево држање и одбијање да реактивира Вешовића. Он је у одговору министру војном навео да му није јасно зашто би повратак поменутог ђенерала у војну службу био штетан. Сматрао је за штетније његово држање у средини пуној незадовољника и његових присталица. Прибићевић је истакао да ђенерал може у одређеном тренутку повести масе.¹¹⁵⁴ Иако је навео да му је познато Вешовићево држање, напоменуо је да не може ништа предузети против њега. Због тога је савјетовао да се ђенерал повуче из Црне Горе у Загреб, Нови Сад или Београд, на начин којем се не може приговорити.¹¹⁵⁵ Прибићевић је очигледно желио да на лијеп начин уклони Вешовића из Црне Горе: реактивирањем и постављењем на војну дужност у унутрашњости земље. С правом је закључио да не види разлог због којег он не би могао бити враћен у војну службу када су реактивирани официри „Црне Руке“.¹¹⁵⁶

Ипак, до повратка Вешовића у војску Краљевине СХС није дошло, а оптужбе на његов рачун су постале све озбиљније. Августа 1919. године команда Зетске дивизије дошла је до нових података о његовом дјеловању. Према њеним сазнањима, Вешовић је ступио у сарадњу са одметницима. Код њега су била три изасланика, која су сазнала да је организовао 500 Васојевића, те да је код њега дошао и извјестан број црногорских официра из Италије. Вешовић је наводно располагао и са 100.000 круна и био је спреман за оружану акцију. Он је с тим у вези издао наређење да се набаве два митраљеза. Командант гарнизона у Никшићу тражио је од команде Зетске дивизије да се Вешовић уклони са овог терена, јер постоји опасност да би могао окренути масе против уједињења.¹¹⁵⁷

Начелство Округа колашинског такође је извјестило команду Зетске дивизије о Вешовићевом дјеловању. У једној депеши из августа 1919. године између осталог стоји да се он повезао са морачким и ровачким одметницима и да у Васојевићима постоји велико незадовољство тренутним стањем. Наводно је цијело село војводе Лакића Војводића било непријатељски настројено.¹¹⁵⁸ Вешовић је оптужен и за пропагандну активност међу Кучима. Њима је писао да ће у Црној Гори избити оружани устанак и да одржава везе са бригадиром Милутином Вучинићем. Сличне активности спроводио је и у Андријевици, гдје

¹¹⁵⁴ Исто, док. 456, стр. 573.

¹¹⁵⁵ Исто.

¹¹⁵⁶ Исто.

¹¹⁵⁷ АИИЦГ, ф. 365, Документа из ратне архиве Команде Зетске дивизијске области од 1. III до 1. X 1919, бр. 2935, 27. август 1919.

¹¹⁵⁸ Исто, бр. 1317, 30. август 1919.

је говорио бившим црногорским официрима да ће остати у истом чину, док је трговцима говорио да ће плаћати велике порезе.¹¹⁵⁹

Помоћник владиног повјереника на Цетињу писао је октобра 1919. године министру унутрашњих дјела о везама ђенерала са Италијанима. У извјештају стоји да је Вешовић од њих добио помоћ у новцу, артиљерији и муницији. Помоћник Мишовић тражио је да се хитно поступи према пензионисаном ђенералу.¹¹⁶⁰ Оптужбе о сарадњи са Италијанима биле су изузетно опасне за свакога коме би биле стављене на терет. Италија није скривала претензије на југословенску територију и због тога је помагала сваки побуњенички покрет у Краљевини СХС. Стога су југословенске власти са пажњом пратиле стање на граници. Посебна пажња посвећена је и лицима која су се на било који начин могла повезати са Италијанима. Међу њима се све чешће појављивало име ђенерала Радомира Вешовића.

Начелник Барског округа писао је повјеренику Краљевске владе на Цетињу о доласку црногорског командира Петра Лекића са 200 војника у Сан Ђовани. У извјештају поред осталог стоји да ће италијанске лађе допремити одметницима 12 митраљеза и 2 топа. Вешовићево име нашло се и у овој депеши. Он је, како се наводи, био упознат с акцијом и због тога допутовао у Санђовани.¹¹⁶¹ Према једном од низа извјештаја које је добила команда Зетске дивизије, Вешовић је оптужен да са Албанцима ради на рушењу тренутног стања. Такође се оптужује да је слао агенте у село Врмоша у Албанији. Као његов сарадник, помиње се извјесни Богић Цачић, барјактар из Коњуха.¹¹⁶²

Из Вешовићевих записа види се да није прикривао незадовољство према властима након доласка у Црну Гору. Овакво држање довело га је у сукоб са локалним властима. Убрзо по доласку од њега је тражено да иде на Цетиње код повјереника ради регулисања пензије. Вешовић је одбио овај захтјев, образлажући да ће то учинити након што се пресели у Подгорицу. Пар дана касније, начелник вароши дошао је са наређењем да одмах крене за Цетиње. Вешовић је и овај пут био одлучан. Рекао је да на Цетиње неће ићи ако га тамо

¹¹⁵⁹ Исто.

¹¹⁶⁰ *Skrivana strana istorije...*, том II, док. 651, стр. 788.

¹¹⁶¹ АИИЦГ, ф. 366, Документа из ратне архиве Команде Зетске дивизијске области за вријеме од 1. X до 31. XII 1919, бр. 2205, 11. XI 1919.

¹¹⁶² Исто, бр. 228, 25. септембар 1919.

позивају на протест локалних власти, које не признаје. Он поред осталог биљежи: „И немојте, госп. начелниче, да ме тамо шиљете и доводите у неприлику, јер ћу и тамо, на Цетињу, стварати комедију“.¹¹⁶³ Оваквим држањем Вешовић је навукао још већи гњев локалних власти. Његови противници, предвођени Лакићем Кастратовићем, организовали су збор у Андријевици. На збору је учествовао и Вешовић. Његов је говор, како сам наводи, „заталасао масе“, док је локалне власти „забавио о јаду“.¹¹⁶⁴

Својим поступцима је још више отежавао ионако тежак положај. Од начелника је тражио да му дозволи да пође у Букову Пољану, како би видео болесног оца. Ипак, тај одлазак је искористио за сусрет са комитама: Вујом и Милинком Булатовићем, Мирком Минићем, Бећиром Селићем, Витом Ницовићем и др. Према Вешовићевим записима, на овом састанку било је око 15 комита. За вријеме његовог боравка у Буковој Пољани пронијела се прича да се одметнуо. Вешовић даље биљежи како је начелнику Зековићу саопштио да су комите биле код њега како би договорили услове предаје. Иако се сагласио са његовом мисијом у Буковој Пољани, Зековић је слао „рђаве и лажљиве“ извјештаје у Београд, закључује Вешовић.¹¹⁶⁵

Средином августа 1919. године министар унутрашњих дјела упутио је наредбу владином повјеренику на Цетињу да се ђенерал у пензији Радомир Вешовић спроведе у Београд. Министар је подвукао да се обрати посебна пажња на то да се поменути не склони или побјегне.¹¹⁶⁶ Власти су, дакле, након низа извјештаја о држању ђенерала Вешовића, одлучиле да га уклоне из Црне Горе. Ипак, тај задатак није било лако спровести у дјело, нарочито, јер је његово спровођење требало извршити у Андријевици, у његовом племену. Власти су страховале и од његовог бјекства или одметања, на шта је он иначе био спреман, што је и показао 1916. године.

Да је постојала стварна опасност од оружаног сукоба свједочи и извјештај окружног начелника Зековића. Он поред осталог наводи да се спровођење Вешовића није могло извршити 5. октобра, због вјенчања ђенералове ћерке. Дан након вјенчања, задатак се није могао извршити без оружаног сукоба, јер су Вешовићеве присталице биле спремне да

¹¹⁶³ Р. Вешовић, *Мемоари*, 244.

¹¹⁶⁴ Исто, 245.

¹¹⁶⁵ Исто, 246.

¹¹⁶⁶ *Skrivana strana istorije...*, tom. II, док. 550, стр. 677.

га бране. На савјет војводе Лакића Војводића, спровођење је извршено тек 7. октобра 1919. Године, без инцидента. Поред остарјелог војводе Лакића, највећа заслуга за мирно извршење задатка припадала је мајору Димитријевићу. У поменутом извјештају се наводи да је мајор својом одлучношћу и тактичношћу приволио ђенерала на полазак.¹¹⁶⁷

5. 3. Судски процес против Радомира Вешовића

Након доласка у Београд, Вешовић је посјетио министра унутрашњих дјела, који га је упутио код министра војске и морнарице. Иако је био лијепо примљен од стране Хацића, сам разговор оставио је негативан утисак на њега. Вешовић није бирао ријечи описујући сусрет са министром војним. У мемоарима је поред осталог записао: „Хацић ме лијепо прими, али као сваки лажов поче да масти и лаже“.¹¹⁶⁸ Он даље наводи да је од Хацића тражио пасош да напусти земљу, образлажући да у новој држави нема мјеста за њега и његове пријатеље. Министар војни је одлучно одбацио ђенералове тврдње, напомињући да је све погоршао његова самовољни захтјев за пензију.¹¹⁶⁹ Даљи боравак у Београду и сусрети са Прибићевићем и Давидовићем нијесу довели до рјешења.

Вешовићево назадовољство било је све веће. Сусрети са политичким првацима код њега су изазвали огорчење. Био је увјерен да га намјерно малтретирају и понижавају. Његово огорчење најбоље је осликано у разговору са ађутантом регента Александра. Вешовић је том приликом рекао да ће сматрати како нема никакве обавезе према заклетви коју је дао ако га регент не заштити. Након низа перипетија, дошло је до сусрета са Прибићевићем. Током разговора, министар унутрашњих дјела је саопштио Вешовићу да не може живјети нигдје у Црној Гори. Ђенерал је бурно реаговао, тражећи да га предају суду ако имају било шта против њега.¹¹⁷⁰ Боравак у Београду толико је расрдио Вешовића да је одлучио да пребјегне у Румунију. У мемоарима је записао да је нашао људе који су требали за 1.700 динара да га преведу преко границе.¹¹⁷¹

Приликом покушаја преласка границе, Вешовић је ухапшен и затворен у Сремској Митровици. Из затвора је писао 23. новембра 1919. године регенту Александру. Жалио се

¹¹⁶⁷ АИИЦГ, ф. 367, Команда Зетске дивизијске области, строго пов., бр. 351, 7. октобар 1919.

¹¹⁶⁸ Р. Вешовић, *Мемоари*, 254.

¹¹⁶⁹ Исто, 253–254.

¹¹⁷⁰ Исто, 256.

¹¹⁷¹ Исто.

на шиканирање које је трпио прије хапшења и да је пензионисан без икаквог разлога, те избачен на улицу као „какав пандур.“ У наставку писма истакао је да је у Београд доведен „благодарећи маси шпијуна и разноврсних денунцијаната“. Жалио се да је био нападнут и вријеђан од стране једног жандара, након чега је приведен.¹¹⁷² На бјекство се, како наводи, одлучио због непријатности које је трпио и сиромаштва у које је запао. Вешовић се осврнуо и на положај сина, који годину дана није примљен у војну службу иако је имао свршену школу у Русији и чин коњичког поручника. У завршном дијелу писма писао је о ослободилачким ратовима, истичући да је вјерно служио и Црној Гори и „цијелом српству“. На крају је молио регента да буде конфиниран негдје у унутрашњости земље или у Београду, те да му се дозволи да код њега дођу дјеца. Вешовић се заклео регенту да се неће мијешати у „послове Црне Горе“ до коначног рјешења тог питања. У случају да ово не буде прихватљиво властима, тражио је да му се да пасош, да са дјецом пође у Русију, уз обећање да се никада неће вратити у Југославију.¹¹⁷³ Његова молба није услишена. У затвору је провео 15 мјесеци, након чега је изведен пред суд.

Након спроведене истраге, Вешовића је суд теретио за велеиздају. Он је, како стоји у оптужници, са непријатељем радио на обарању државног поретка против интереса народа.¹¹⁷⁴ Суђење је одржано од 11. до 14 фебруара 1921. године у Првостепеном суду у Београду. Важно је истаћи да документација са поменутог судског процеса није сачувана, што истраживачки поступак чини знатно захтјевнијим. За указивање на главни ток суђења може послужити брошура *Ђенерал Вешовић пред судом*, као и дневна штампа. Поменућу брошуру објавио је Радомир Вешовић, у Земуну, 1921. године, по окончању судског процеса.

Суђење је почело 11. фебруара, око 8.30 часова. Државни тужилац Бабић теретио је пензионисаног ђенерала за велеиздају. Тужба је у цјелости гласила: „Господо! Радомир Вешовић, ђенерал у пензији, писао је из Андријевице, у Црној Гори, писмо без датума и године, талијанском конзулу у Скадру“.32 Писмо је написано на италијанском језику, и у преводу на српски језик гласило је: „Велецијењени господине, Потребно ми је знати: а) Да ли у будуће може да постоји црногорско краљевство као независна држава? б) Да ли могу да имам од краљевине Италије у даном случају какав ослон у муницији и оружју, особито у

¹¹⁷² *Skrivana strana istorije...*, tom. 3, док. 763, стр. 930.

¹¹⁷³ Исто, стр. 931.

¹¹⁷⁴ „Iz Beograda javljaju”, *Jugoslovenski list*, br. 201, 4. septembar 1920, 2.

артиљерији и митраљезима? в) Да ли могу да имам с почетка, за који мјесец, ослон у новцу, да узмогнем да платим његове чиновнике и да издржим трошкове трупа с којима бих хтио да ослободим моју несретну земљу Црну Гору? г) Да ли постоји црногорска влада у Паризу и да ли је призната од антантиних власти и можете ли да ме ставите у везу са том црногорском владом? Мој курир поручник пјешадије г. Перута Вучељић дати ће у свему објашњење. Изволите ми повратити ово писмо по истом господину Вучељићу. Молим вас да ово држите у највећој тајности. Најоданији W¹¹⁷⁵

Државни тужилац Бабић је, образлажући тужбу, навео да је оптужени прекршио тачку 89 Кривичног законика, јер је желио да Црну Гору одвоји од Краљевине СХС. Главни доказ за ову оптужбу било је писмо које је Вешовић дао Перути Вучељићу, да га он преда италијанском конзулу у Скадру. Тужилац је тврдио да је писмо аутентично и да је утврђен Вешовићев рукопис на писму и посјетници.¹¹⁷⁶ Ђенерал је одбацио оптужбе, тврдећи да је писмо фалсификовано, и да се он никада није потписао на посјетници свједока Вучељића. Даље је навео да је слична писма писао и слао савезничким командантима, те да је на основу једног од њих фалсификовано писмо које је свједок предао повјеренику на Цетињу. Вешовић је тврдио да је потпис на Вучељићевој посјетници пренијет са туђе посјетнице и да се то може урадити на више начина.¹¹⁷⁷ Доставе „омладинске организације“ из Андријевице, које је потписао и војвода Лакић Војводић, окарактерисао је као лажне. Тврдио је да су поменуте доставе настале на причама „рекла казала“ и комбинацијама „полуписмених полицијских органа“.¹¹⁷⁸

Поред наведеног, ђенерал се осврнуо и на збор „омладинске организације“ у Андријевици ком је присуствовао. Вешовић је признао да је на збору оштро критиковао стање у Црној Гори, гдје власти пале куће, убијају људе, жене и дјецу. Он је оптужио и Милисава Раичевића да је на збору подржао поменуте методе. Вешовић је тврдио да су доставе о његовом говору на збору у Андријевици настале четири мјесеца касније, те послате у Београд у тренутку када се он већ налазио у затвору.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁵ Ђенерал Вешовић пред судом, 5.

¹¹⁷⁶ Исто, 6.

¹¹⁷⁷ Исто, 7.

¹¹⁷⁸ Исто, 8.

¹¹⁷⁹ Исто, 9.

Стиче се утисак, на основу поменуте брошуре, да је свједок Вучељић био неубједљив и да је својим свједочењем компромитовао читав процес. Он је тврдио да је на позив Ђенераловог сина дошао у Андријевицу. Вешовић му је у кући предао писмо, које је написао у сусједној соби, и тражио да га преда италијанском конзулу у Скадру. Свједок Вучељић није се сјећао ни дана ни мјесеца када му је писмо предато. Након двадесет дана писмо је предао властима на Цетињу, када је сазнао да је усмјерено против државе. Ова тврдња била је врло упитна, јер је писмо било на италијанском језику, а свједок је потврдио да не зна поменути језик. Када га је предсједник суда упитао како је знао да је писмо против државе, одговорио је да је видео да се у њему помињу топови и митраљежи.¹¹⁸⁰ Поред свега наведеног, свједочење Перуте Вучељића на суду знатно се разликовало од исказа датог пред властима на Цетињу. У првом исказу он је тврдио да је Вешовић писмо писао пред њим и да му га је предао три дана пред полазак за Београд. На питање предсједника суда при ком исказу остаје, свједок се одлучио за исказ дат на суду.¹¹⁸¹

У наставку процеса, свједоку су пар питања поставили браниоци оптуженог – др Живко Топаловић и др Секула Дрљевић. На питање Топаловића гдје је отишао након што је предао писмо на Цетињу, свједок је одговорио да се одметнуо у шуму, јер је био „незадовољник“, и да је Вешовића пријавио властима из патриотских разлога. Такође је рекао да након повратка из шуме није био притворен, већ је именован у Министарству исхране.¹¹⁸² Под условом да је Вешовић прецизно пренио Вучељићево свједочење, стиче се утисак да је главни свједок оптужбе био сумњив. Својим исказом пуним нелогичности и нетачности, довео је у питање цијелу оптужницу. Бранилац др Секула Дрљевић довео је у питање и Вучељићев чин потпоручника у црногорској војсци. Иако је свједок тврдио да је поменути чин стекао у црногорској војсци, изјавио је да му указ никад није изашао јер није било потребе за тим.¹¹⁸³

Вешовић је у наставку суђења поред осталог изјавио да је Перута Вучељић био код њега 20-30 дана пред одлазак у Београд. Од њега је тражио да му изда потврду да је био потпоручник у црногорској војсци. Вешовић је то, како наводи, одбио, образлажући да му

¹¹⁸⁰ Исто, 10.

¹¹⁸¹ Исто, 10 - 11.

¹¹⁸² Исто, 11.

¹¹⁸³ Исто, 12.

потврду не може издати јер је у пензији, те зато што поменути никада није имао чин потпоручника. Такође је рекао да неће реаговати уколико он на било који начин докаже властима да је имао поменути чин, али уколико буде питан, да ће рећи истину. Након Вешовићевог одлучног одбијања, Вучељић му је рекао да ће се кајати за свој поступак.¹¹⁸⁴

Перута Вучељић завршио је пјешадијску подофицирску школу 1911. године у Београду, гдје је имао чин поднаредника у 13. пјешадијском пуку „Хајдук Вељко“. Учествовао је у балканским ратовима, гушењу албанске побуне и Првом свјетском рату, у црногорској и србијанској војсци. Године 1912, Вучељић је у Горњовасојевићкој бригади имао чин наредника. У војску Краљевине Србије 1915. године ступио је као наредник – водник, а 1919. године у 24. пуку као потпоручник – водник. Перута Вучељић је званично преведен из црногорске војске у војску Краљевине СХС 25. јуна 1923. године, у чину потпоручника.¹¹⁸⁵ На основу наведеног јасно је да Перута Вучељић није имао чин поручника у црногорској војсци, већ га је добио у војсци Краљевине СХС.

Након испитивања свједока оптужбе, браниоци су изнијели одбрану. Приступ Топаловића и Дрљевића знатно се разликовао. Живко Топаловић осврнуо се на правну квалификацију дјела. Његов колега др Секула Дрљевић своју одбрану је усмјерио на питање да ли је Вешовић заиста крив. Живко Топаловић кренуо је од претпоставке да је писмо заиста писао оптужени. Он је поред осталог истакао да није извршено кривично дјело из тачке 89. Ову тврдњу заснивао је на чињеници да писмо није предато адресанту, па самим тим није ни повријеђена поменута тачка Кривичног законика. У даљем излагању Топаловић је одбацио оптужбе за велеиздају, образлажући да нијесу испуњени услови за то дјело. Тврдио је да преговори са једним страним држављанином или чиновником без знања његове владе нијесу довољни за чин велеиздаје. Он је истакао да би за поменуто кривично дјело оптужени требало да води преговоре са страном владом, која је једина била у стању „да стави у покрет средства силе и угрози и угрози мир и опстанак наше државе“.¹¹⁸⁶ Топаловић

¹¹⁸⁴ Исто.

¹¹⁸⁵ ВА, Збирка досијеа, персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Краљевине Југославије, К - 1, Ф - 7, бр. 289/1.

¹¹⁸⁶ *Генерал Вешовић пред судом*, 15.

је закључио да су за дјело велеиздаје нужни преговори са страном силом, којих у овом случају није било.¹¹⁸⁷

Секула Дрљевић је у својој одбрани истакао да је Краљевина СХС држава са шест законодавстава. На територији Црне Горе важио је Кривични законик из 1906. године, док је у Србији на снази био законик из 1860. године. Самим тим, тврдио је бранилац, закони са једне територије нијесу могли бити примјењивани на другој.¹¹⁸⁸ У даљој одбрани Дрљевић је пошао од чињенице да је Вешовић држављанин Краљевине СХС, а не Србије, па самим тим у његовом случају није могао бити примијењен србијански закон.¹¹⁸⁹ Он је такође напоменуо да је дошло до сукоба надлежности и да не постоји закон по ком би се могло судити окривљеном.¹¹⁹⁰ Дрљевић је у наставку истакао да се над окривљеним не може примијенити тачка 89 србијанског закона.¹¹⁹¹ У првом дијелу одбране он је закључио да би, и када би постојало кривично дјело, Вешовић једино могао одговарати пред црногорским судовима.¹¹⁹²

Други дио Дрљевићеве одбране више је личио на политички говор него на завршну ријеч браниоца. Историчар Димитрије Вујовић запажа да су Вешовић и Дрљевић искористили судски процес да изнесу критику на рачун централизма. Штавише, Дрљевић је покушао да пронађе и објасни узроке онога што се дешавало у Црној Гори. Истакао је да је различити историјски развој довео до разлика између Србије и Црне Горе, те да управо те разлике изазивају неразумијевање и сукобе.¹¹⁹³ Посебни историјски путеви су, сматра он, оставили различит траг на схватање и карактер једног и другог дијела народа.¹¹⁹⁴ Да би поткријепио поменуте тврдње, Дрљевић је правио паралеле између *Горског вијенца* и *Коштане*. Сматрао је да је јунаке Његошевог дјела немогуће замислити у постојбини јунака Боре Станковића.¹¹⁹⁵ Дрљевић је такође тврдио да Црногорци заједно са Србијанцима не осјећају *Перу Сегединца*. У даљем излагању он је рекао: „Црногорци и Србијанци заједно и

¹¹⁸⁷ Исто.

¹¹⁸⁸ Исто, 21–22.

¹¹⁸⁹ Исто, 23.

¹¹⁹⁰ Исто, 24.

¹¹⁹¹ Исто, 26–27.

¹¹⁹² Исто, 28.

¹¹⁹³ Димитрије Димо Вујовић, *Црногорски федералисти 1919–1929* (Титоград, ЦАНУ, 1981), 78.

¹¹⁹⁴ Исто.

¹¹⁹⁵ *Бенерал Вешовић пред судом*, 30.

једнако не осјећамо и не схваћамо војвођански романтизам; а ви опет Србијанци и Војвођани заједно и једнако неосјећате црногорско ритерство и његову религију. [...] У томе сукобу вјекова са политичким концепцијама овога данашњег дана ја видим откривену тајну наших данашњих сукоба“.¹¹⁹⁶ Након низа метафора, Дрљевић је закључио да, и када би Вешовић урадио нешто од онога што му се ставља на терет, у свом раду не би био ништа „него инструмент борбе вјекова“.¹¹⁹⁷

У самој завршници, Дрљевић се осврнуо и на Вешовићев говор у Андријевици. Он је истакао да ђенерал није требало да говори, не зато што је рекао нешто што не би требало рећи, већ из разлога што није имао коме говорити. Дрљевић је даље навео да није имало смисла говорити како је неморално и политички опасно палити куће онима за које је највећа опасност неизвршење наређења од власти.¹¹⁹⁸ На самом крају, поменути бранилац напоменуо је да је доказао: да србијански закони нијесу надлежни судити оптуженом, да је искључена могућност примјене србијанског Кривичног закона и да је искључена свака Вешовићева кривица.¹¹⁹⁹

Други дио Дрљевићеве одбране, у којој је говорио о разликама и неразумијевању између Србијанаца и Црногораца, несвјесно је побио др Живко Топаловић.¹²⁰⁰ Он је током судског процеса, као рођени Србијанац, показао изузетно познавање црногорског менталитета. Током изношења завршне ријечи оставио је објективну и упечатљиву слику како Вешовића тако и црногорског друштва. Топаловић је у судници поред осталог рекао: „Вешовић је војник, по целоме своме бићу, брз, плаховит и одлучан војник, војник способан за војсковођу, јер он иде за великим комбинацијама, прихваћа се чак и фантастичних планова. Али баш зато, што је Вешовић несумњиво добар војсковођа, он није добар политичар, као што су по правилу добри војсковође лоши политичари. [...] У његовој војсци Вешовић је био један од најодличнијих војсковођа. То ће признати и сви они, који Вешовића политички туже. За његово име везане су борбе око Скадра, где су Црногорци изгинули у масама. Вешовић може бити политички реакционар, али он је национални јунак, и ако не

¹¹⁹⁶ Исто, 32.

¹¹⁹⁷ Исто.

¹¹⁹⁸ Исто, 33.

¹¹⁹⁹ Исто, 34.

¹²⁰⁰ Видјети опширније: Драган Суботић, „Српски социјалиста др Живко Топаловић (1886–1972)“, *Српска политичка мисао*, 3 – 2009, 271–300.

заслужује љубав, заслужује поштовање сваког поштеног човека.“¹²⁰¹ У наставку, бранилац је рекао да је Вешовић као командант учествовао у јуришима и да је око њега гинуло „његово племе“. Осврнуо се и на ђенералово одметање, гдје га је упоредио са хајдуцима који су се борили против Турака. Такође је истакао да се на оптуженог не може дићи рука „поштена војника“, ма какве политичке погрешке направио.¹²⁰² Поред наведеног, др Живко Топаловић се осврнуо и на црногорско друштво и показао да добро познаје тај менталитет. Поред осталог, он је изјавио: „Оно, што црногорском племену импонира, нису школске титуле, ни велика памет, ни велика писменост. Црногорац је јунак и воли јунака. Када се данас са Вешовићем поступа као са обичним злочинцем то дубоко дира веру Црногорца, то копа јаз међу племенима, то разједињава југословене“.¹²⁰³

Првостепени суд за град Београд донио је 14. фебруара 1921. године одлуку да се ђенерал у пензији Радомир Вешовић „пусти испод суда“.¹²⁰⁴ Овим актом над њим је примијењена амнестија. На тај начин Вешовић је после 15 мјесеци пуштен на слободу. Из свега наведеног тешко је утврдити да ли је оптужени сносио било какву кривицу.

Вешовићеви преговори са Италијом о подизању оружаног устанка у Црној Гори, на основу доступних извора и литературе, чине се мало вјероватним. Званична Италија одбацила је било какву сарадњу са црногорским одметницима и ђенералом Вешовићем.¹²⁰⁵ Ипак, важно је напоменути да Италија није мировала. Она је тих дана водила агресивну спољну политику, активно подржавајући одметнички покрет у Црној Гори и вршећи на тај начин притисак на Владу у Београду. Званични Рим није скривао претензије на југословенску територију, па је страх од италијанског уплива у унутрашње ствари Краљевине СХС био и те како оправдан. Постоји велика могућност да је и ђенерал Вешовић „пао“ као жртва тог страха.

Очигледно је да ни Радомир Вешовић није мировао, што је било и очекивано, с обзиром на његов буран темперамент. Црногорска влада у егзилу полагала је извјесне наде у њега. Историчар Димитрије Вујовић наводи да је почетком новембра 1919. године у Рим

¹²⁰¹ *Ђенерал Вешовић пред судом*, 20–21.

¹²⁰² Исто, 21.

¹²⁰³ Исто.

¹²⁰⁴ Исто, 38.

¹²⁰⁵ Д. Живојиновић, *Црна Гора и Италија...*, 360.

дошао један ђенералов изасланик.¹²⁰⁶ Неименовани изасланик је у црногорском конзулату водио преговоре о могућностима подизања устанка у Црној Гори, и с тим циљем је послат у Гаету, гдје се налазила црногорска војска у емиграцији. Било је препоручено да се он што боље дочека, како би Вешовићу однио што бољи утисак. Вујовић закључује да ово повезивање са Радомиром Вешовићем није дало резултате, јер се он није одлучио за акцију.¹²⁰⁷ Један од зеленашких првака Машан М. Борозан наводи да је међу потписницима који су подржали подизање оружаног устанка у Црној Гори 16. децембра 1918. године било и име Радомира Вешовића.¹²⁰⁸

Сличним акцијама ђенерал је себе довео у затвор, па пред оптуженичку клупу. На овакав исход утицале су оштре критике против новонасталог стања у Црној Гори. Вешовићеве критике на рачун режима и стања у Црној Гори перципиране су у јавности као противне уједињењу. На тај начин је у свом племену, али и у остатку Црне Горе, стекао велики број непријатеља.

5. 4. Штампа о афери „Вешовић“

С обзиром на чињеницу да није сачувана оригинална документација са судског процеса против ђенерала Радомира Вешовића, штампа представља важан извор за реконструкцију поменутог догађаја. Београдска *Политика* од самог почетка је пратила поменуту аферу. Овај лист је од првог дана заузео негативан став према ђенералу Вешовићу и тај курс је задржао до краја процеса. Новембра 1919. године, у фељтону „Ђенерал Вешовић (Писмо *Политици*)“, анонимни аутор је објавио фељтон о ђенералу. У тексту је он представљен као авантуриста, човјек који је од краља Николе био одређен да преда Црну Гору Аустроугарској.¹²⁰⁹ Негативно је приказана и његова улога након капитулације 1916. године. У наставку се наводи да Вешовић није успио да се додвори окупатору, па је због тога убио аустријског официра. Увидјевши да окупатор не обраћа пажњу на његово одметништво, дошао је у Андријевицу, гдје је „пољубио у руку швапског команданта мјеста“.¹²¹⁰ *Политика* закључује да Вешовић након предаје није био „роб“, већ окупаторски

¹²⁰⁶ Д. Вујовић, *Уједињење...*, 443.

¹²⁰⁷ Исто, 444.

¹²⁰⁸ N. Adžić, *Politička suđenja...*, стр. 145, нап. 450.

¹²⁰⁹ „Ђенерал Вешовић – писмо Политици“, *Политика*, бр. 4241, 22. новембар 1919, 1.

¹²¹⁰ Исто.

агент.¹²¹¹ Овај фељтон имао је за циљ да унизи углед Вешовића, што се најбоље уочава у дијелу текста који говори о његовом одметању и предаји.

Крајем новембра 1919. године, у поменутом листу објављена су два текста о наводној сарадњи Вешовића са Д`Анунциом. У првом од њих *Политика* извјештава да је Вешовић имао план да се преко Бугарске домогне Солуна, одакле би италијанским бродовима био превезен за Црну Гору. Он је, како стоји, требало да отпочне напад у тренутку када би отпочела Д`Анунцијева акција на Сплит, Дубровник и Котор.¹²¹² У другом тексту, под насловом „Д`Анунцио и Вешовић“, поред осталог стоји да је Вешовићево хапшење изазвало поражавајућ утисак у Риједи.¹²¹³

Сарајевска штампа такође је пратила поменуту аферу. Августа 1920. године *Jugoslovenski list* је писао да је ђенерал Вешовић радио на преврату са „неким страним властима“. У наставку стоји да је судија Анђелковић донио одлуку да се Вешовић изведе пред суд.¹²¹⁴ Септембра 1920. године исти лист је извијестио да је истрага завршена и да је њом утврђен Вешовићев рад на рушењу државног поретка. *Jugoslovenski list* је такође извијестио да је Вешовић оптужен за велеиздају и да је његов предмет прослијеђен првостепеном суду.¹²¹⁵

Пред почетак суђења, јануара 1921. године, *Политика* је поред осталог извијестила да је Касациони суд одобрио рјешење Првостепеног суда да се ђенерал Вешовић изведе пред суд за чин велеиздаје. Даље се наводи да је остало да се испита неколико свједока, па да се одреди датум претреса.¹²¹⁶ *Политика* је 11. фебруара 1921. године на почетној страни објавила текст о животу и раду ђенерала Вешовића. У тексту је детаљно описан покушај Вешовићевог бјекства преко Дунава за Румунију 17. на 18. новембар 1919. године. Вешовић је, како стоји у тексту, након хапшења доведен у Митровицу, одакле је наводно покушао да побјегне, због чега је стављен под најстрожи надзор.¹²¹⁷ О Вешовићу се даље у тексту говори као о мајору црногорске војске који је у новој држави произведен у чин ђенерала.¹²¹⁸

¹²¹¹ Исто.

¹²¹² „Д`Анунцио – Вешовић – Једна осуђена завера“, *Политика*, бр. 4242, 23. новембар 1919, 3.

¹²¹³ „Д`Анунцио и Вешовић – Смугње против наше државе“, *Политика*, бр. 4249, 30. новембар, 1919, 2.

¹²¹⁴ „Istraga protiv generala Vešovića“, *Jugoslovenski list*, br. 174, 4. avgust 1920, 2.

¹²¹⁵ „Iz Beograda javljaju“, *Jugoslovenski list*, br. 201, 4. septembar 1920, 2.

¹²¹⁶ „Афера ђенерала Вешовића“, *Политика*, бр. 4570, 13. јануар 1921, 3.

¹²¹⁷ „Суђење ђенералу Вешовићу“, *Политика*, бр. 4599, 11. фебруар 1921, 1.

¹²¹⁸ Исто.

Ова омашка је очигледно свјесно направљена, са циљем да се умањи његов углед. Вешовић је као командант Васојевићке бригаде још 1912. године произведен у чин бригадира, који је у црногорској војсци одговарао генералском чину.

Посебно је интересно поглавље које говори о односу Радомира Вешовића и Милоша Љесковца. У овом броју поменутог листа поред осталог стоји да је Вешовић чекајући постављење у Скопљу предао министру Стојану Протићу тужбу против Љесковца. На тужбу је Љесковац одговорио жестоким оптужбама на рачун Вешовића. Наиме, он је оптужио Вешовића као главног кривца за смрт 1.000 и интернацију 2.000 до 3.000 људи.¹²¹⁹ Позивајући се на изјаве Љесковца, *Политика* је писала о сарадњи Вешовића са окупатором након предаје, о његовом клицању аустријском цару у Андријевици и потказивању комита. У даљем тексту стоји да је због поменутог рада Вешовић био претучен од народа, због чега је тражио од окупатора да спали све куће на путу Подгорица–Никшић.¹²²⁰ На овакво писање *Политике* Вешовић је реаговао у судници. Говорећи о приликама у Црној Гори, осврнуо се и на улогу Љесковца. Поред осталог је рекао да је Љесковац као цивилни комесар сносио одговорност за вјешање његовог брата Влајка. Ђенерал Вешовић се са правом жалио на „бестидно парадирање београдске Политике“ са Милошем Љесковцем.¹²²¹

Уредништво поменутог листа свјесно је користило Вешовићевог доказаног непријатеља за урушавање његовог угледа. Бивши аустроугарски полицајац бладио је човјека који је припремао устанак против окупатора и који се, како је већ наведено, одметнуо у шуму 1916. године. На тај начин компромитован је читав судски процес. Иступање др Милоша Љесковца морало је оставити негативан утисак у Црној Гори ако се узме у обзир његова нечасна улога током окупације.¹²²²

У даљем тексту *Политика* је писала о Вешовићевим претензијама на албански престо и о његовим акцијама против Краљевине СХС. Он је, како наводи овај лист, у Колашину окупио „најпоқвареније“ људе за акцију против нове власти. Као Вешовићев

¹²¹⁹ Исто.

¹²²⁰ Исто.

¹²²¹ *Ђенерал Вешовић пред судом*, 7.

¹²²² У једној од епских пјесама која је настала непосредно по завршетку Првог свјетског рата, на упечатљив начин је приказана улога др Милоша Љесковца. Непознати пјесник поред осталог пјева: „Познајеш ли комесара стара, и са њиме цивил – комесара? Познајеш ли Милоша Љесковца, кој би свога објесио оца? Колашинског цивил - комесара првог слугу бечкога ћесара. Он би мајку објесио стару, да угоди од Беча ћесару“ (АИИЦГ, ф. 468, Грађа Вуксан Минић, Комитске борбе 1916–1918, 431).

главни сарадник назначен је бригадир Милош Меденица. Циљ акције у коју су били укључени Италијани и црногорска влада у егзилу био је: „поубијати официре, народне посланике, општинске преседнике, представнике власти, и све угледније људе који су за јединство па извршити преврат у Црној Гори“, закључује *Политика*.¹²²³ Завршни дио текста посвећен је браниоцима. Између осталог, наводи да је др Секула Дрљевић „врло познати бивши министар бившег краља Николе“, а „добро познати“ др Живко Топаловић.¹²²⁴

Политика је у сљедећем броју пренијела детаље из суднице. У тексту се, поред осталог, говори о великом интересовању људи за судски процес, те да су у ходницима коментарисали „паклени план овог несуђеног претедента на албански престо“.¹²²⁵ Вешовићева одбрана окарактерисана је као „дуга и широка“. Даље се наводи да је оптужени своју биографију „насликао у најлепшим бојама истичући увијек своје ‘велике заслуге’ за народно уједињење“.¹²²⁶ Посебно значај има дио текста који говори о Вешовићевом дневнику. Како поменути лист преноси, Вешовић је у њему записао да је једина нада за њега преврат у Црној Гори. *Политика* даље наводи да се он збуњен правдао, да запис не треба буквално схватити, већ „као покушај побољшања стања у Црној Гори“.¹²²⁷ У завршном дијелу пренесена је одбрана браниоца. Топаловићево излагање описано је као „јетки напад“ на штампу, а Дрљевићева одбрана као „страховито дуга, дрска и цинична“.¹²²⁸ У наредном броју *Политика* је посветила посебну пажњу сарадњи Вешовића и Дрљевића. Акценат је био стављен на њихов сусрет на Теразијама. Вешовић је, како поменути лист преноси, исто као и Дрљевић био незадовољан тренутним стањем у земљи.¹²²⁹ Наставак текста говори о улози др Секуле Дрљевића у *Бомбашкој афери* и стријељању Петра Ђиновиха и другова у *Васојевићкој афери*.¹²³⁰

Окончање судског процеса такође је изазвало велико интересовање штампе. *Политика* је 15. фебруара извијестила читаоце да одбрана није успјела да отклони Вешовићеву кривицу. Он је окарактерисан као озбиљна пријетња „миру наше уједињене

¹²²³ „Суђење ђенералу Вешовићу“, *Политика*, бр. 4599, 11. фебруар 1921, 1.

¹²²⁴ Исто.

¹²²⁵ „Суђење ђенералу Вешовићу“, *Политика*, бр. 4600, 12. фебруар 1921, 1.

¹²²⁶ Исто.

¹²²⁷ Исто.

¹²²⁸ Исто.

¹²²⁹ „Вешовић и Дрљевић“, *Политика*, бр. 4601, 13. фебруар 1921, 2–3.

¹²³⁰ Исто.

домовине“.¹²³¹ На крају се наводи да је суд доказао кривицу оптуженог, али је он, у складу са краљевском амнестијом од 28. новембра 1920. Године, пуштен испод суда.¹²³² Посљедњи текст о овом судском процесу на страницама *Политике* објављен је 17. фебруара 1921. године. У њему се истиче да је суд донио погрешну одлуку и да је Вешовић требало да буде осуђен када му је утврђена кривица. Поменути лист даље образлаже да је амнестија била предвиђена за дјела из тачке 85 и 87 и да су амнестирана искључиво грађанска лица. Позивајући се на поменуте одредбе Кривичног закона, *Политика* је тврдила да Вешовић мора бити осуђен.¹²³³

Из свега наведеног јасно се уочава да је *Политика* негативно писала о ђенералу Радомиру Вешовићу. Од његовог хапшења до окончања судског процеса тај лист није остављао ни најмању могућност његове невиности. Штавише, прије одлуке суда у поменутом листу могло се прочитати да је Вешовићева кривица неспорна. На основу извјештаја *Политике*, стварана је слика о судском процесу широм земље. У Сарајеву је *Jugoslovenski list* извјештавао о судском процесу против Вешовића у два броја, 13. и 15 фебруара.¹²³⁴ Оба извјештаја била су заснована на раније објављеним текстовима из *Политике*.

Штампа у Црној Гори с пажњом је пратила судски процес против Радомира Вешовића. Гласило Народне радикалне странке *Црна Гора* прву вијест о афери „Вешовић“ објавила је 21. децембра 1920. године. У тексту се поред осталог наводи да је суд завршио истрагу и утврдио аутентичност писма на италијанском. *Црна Гора* је пренијела вијест и да се војни суд прогласио ненадлежним и да ће Вешовићу судити грађански суд.¹²³⁵ Након завршетка судског процеса, поменути лист је пренио вијест о ослобођењу пензионисаног ђенерала. У овом броју *Црна Гора* на оштар и ироничан начин пише о Вешовићу. Поред осталог, у тексту стоји: „Он је 1915. каже био господар Скадра; он Вешовић, спасао је од пропасти српску војску, Главни Штаб и Српског Краља! Нема ту ни помена о црногорској војсци... Не... он Вешовић, све је то учинио! То у осталом никог не изненађује ко познаје

¹²³¹ „Вешовић је крив“, *Политика*, бр. 4603, 15. фебруар 1921, 3.

¹²³² Исто.

¹²³³ „Вешовићева осуда – Једна погрешна пресуда“, *Политика*, бр. 4605, 17. Фебруар 1921, 1.

¹²³⁴ „Rasprava protiv crnogorskog generala Radomira Vešovića“, *Jugoslovenski list*, br. 35, 13. februar 1921, 2; „Pismo iz Beograda“, *Jugoslovenski list*, br. 37, 15. februar 1921, 2.

¹²³⁵ „Дневне вијести – Афера генерала Вешовића“, *Црна Гора*, бр. 20, 21. децембар 1920, 3.

болесну амбицију и луду грандоманију овог човјека, са којих је и потекла ова биједна афера, због које је и раније толико зла и квара нанио овом народу“.¹²³⁶ На основу цитата учача се да је *Црна Гора* предњачила у негативном приказу Вешовићеве личности. Овакав став не треба да чуди ако се узме у обзир чињеница да је Вешовић од стране радикала био перципиран као политички противник.

Сасвим другачију слику Вешовићевог суђења дао је београдски *Социјалист*. За разлику од осталих листова, *Социјалист* није критиковао оптуженог, већ суд, тужиоца и свједоке оптужбе. У тексту „Суђење ђенералу Вешовићу“ од 13. фебруара поред осталог стоји да је Вешовићу дат чин ђенерала како би га придобили за сарадњу са београдским властима. Даље се наводи да је убрзо пензионисан, чим се посумњало у његову лојалност, и предат суду.¹²³⁷ Након осврта на оптужницу и одбрану окривљеног, поменути лист је посебну пажњу посветио свједоку оптужбе Перути Вучељићу. Пренијет је Вешовићев исказ, гдје је он свједока оптужбе окарактерисао као варалицу. Даље је навео да је Вучељић као подофицир побјегао из Црне Горе у Србију, одакле се вратио у униформи србијанског официра. Након тога је, преноси *Социјалист*, тражио да му се призна официрски чин, још за вријеме владавине краља Николе, али је овај захтјев Вешовић одбио, и тада и након уједињења.¹²³⁸

За разлику од остале штампе у Краљевини СХС, *Социјалист* је негативно приказао улогу свједока Вучељића. У тексту поред осталог стоји да је свједок оптужбе унакрсним питањима одбране „морално упропашћен“, што је пропраћено смијехом у судници. Сам процес је окарактерисан као „чисто политички“.¹²³⁹ У наредном броју *Социјалист* је наставио да износи Вешовићеву одбрану. У тексту поред осталог стоји да је Вешовић одувијек био за уједињење и да је такве предлоге као министар војни слао Влади у Београду. Када је ријеч о улози оптуженог у Првом свјетском рату, у поменутом фељтону стоји да српска војска, Влада и краљ треба да буду захвални Вешовићу за „свој спас“.¹²⁴⁰ У наставку текста наводи се да је Вешовић био незадовољан стањем које је настало након уједињења. Он се жалио на омладинску организацију, у коју су ушли сви чиновници који су служили

¹²³⁶ „Вешовић помилован“, *Црна Гора*, бр. 13, 22. фебруар 1921, 2.

¹²³⁷ „Суђење генералу Вешовићу“, *Социјалист*, бр. 23, 13. фебруар 1921, 3.

¹²³⁸ Исто.

¹²³⁹ Исто.

¹²⁴⁰ „Са претреса ђенералу Вешовићу“, *Социјалист*, бр. 24, 15. фебруар 1921, 3.

Аустроугарској и краљу Николи. *Социјалист* је пренио и Вешовићев протест против паљења кућа и тортуре, која се спроводи чак и над женама. На самом крају извјештаја о судском процесу против ђенерала Вешовића стоји: „Данас плаћена штампа, вршећи најгрубљи утисак на суд, тражи његову осуду“.¹²⁴¹ Загребачки лист *Obzor* пренио је фебруара 1921. године незнатно измијењен текст из *Социјалиста*.¹²⁴² Судски процес пратио је и *Београдски дневник*, без упуштања у дубље анализе.¹²⁴³

Београдска *Правда* је такође у два броја извјештавала о Вешовићевој афери. У броју од 15. фебруара поменути лист је дао више информација о тужби и одбрани, у којој се, како стоји у тексту, оптужени обрушио на Милоша Љесковца и писање штампе. Поред осталог, *Правда* преноси и врло упечатљиву изјаву оптуженог. Како стоји у даљем тексту, ђенерал Вешовић је изјавио да Црна Гора треба да добије аутономију и покрајинску владу, те да то више заслужује него Словенија и Хрватска.¹²⁴⁴ Из ове изјаве види се његов јасан политички став, на основу кога се може са правом тврдити да је био критичар централизма и заговорник федеративног уређења Краљевине СХС. Вешовић је, како се наводи у поменутом листу, био незадовољан и планирао да подигне масе против „народних организација“, те да се стави на чело тог покрета.¹²⁴⁵ *Правда* доноси интересантан детаљ из суднице након што је проглашена амнестија оптуженог. Како стоји у даљем тексту, Вешовић је узвикнуо „Живио суд!“, на шта му је судија уз осмијех добацио: „Не суд, већ живио краљ“.¹²⁴⁶ Овим цитатом поменути лист алудирао је на чињеницу да је суд Вешовића прогласио кривим, али је био ослобођен краљевом амнестијом. Оптужени је заправо клицао суду који га је прогласио кривим, а не краљу који га је ослободио. Посљедњи текст о афери у вези с Вешовићем *Правда* је објавила 16. фебруара 1921. године.¹²⁴⁷ У тексту поред осталог стоји да у интересу „народне будућности“ треба предати забораву један тренутак

¹²⁴¹ Исто.

¹²⁴² „Спогorske prilike“, *Obzor*, br. 48, 19. veljače 1921, 2.

¹²⁴³ „Претрес ђенералу Вешовићу“, *Београдски дневник*, бр. 33, 12. фебруар 1921, 2; „Претрес ђенералу Вешовићу“, *Београдски дневник*, бр. 34, 13. фебруар 1921, 3.

¹²⁴⁴ „Вешовић пуштен“, *Правда*, бр. 43, 15. фебруар 1921, 2.

¹²⁴⁵ Исто.

¹²⁴⁶ Исто.

¹²⁴⁷ „После Вешовићевог суђења“, *Правда*, бр. 44, 16. фебруар 1921, 1.

Вешовићеве слабости. Такође се истиче да од овог случаја не треба правити „важан политички догађај“.¹²⁴⁸

Црногорска влада у егзилу свакако је жељела да од Вешовићевог суђења направи важан политички догађај. У *Гласу Црногорца* објављен је опширан текст о поменутом судском процесу.¹²⁴⁹ Заправо се радило о скраћеној верзији брошуре *Ђенерал Вешовић пред судом*. Гласило црногорске емиграције стало је отворено у одбрану Вешовића. Судски процес окарактерисан је као монтиран, а свједоци одбране као лажни. Случај Ђенерала Вешовића црногорска влада је жељела да искористи у пропагандне сврхе, како би заинтересовала велике силе за питање Црне Горе. Ипак, неколико дана по окончању судског процеса и изласка оптуженог на слободу, престало је интересовање штампе за ову аферу.

На основу свега наведеног јасно се уочава да је београдска *Политика* предњачила у негативном приказивању Вешовићеве личности. Поменути лист се није либио да за ту сврху употреби и доказаног Ђенераловог непријатеља Милоша Љесковца. Његовим иступањем београдски лист је компромитовао читав судски процес. За компромитацију личности Радомира Вешовића употребљен је и бивши аустријски агент, односно цивилни комесар, који је сносио одговорност за вјешање Ђенераловог брата. На тај начин *Политика* је показала да за сукоб са политичким противницима није бирала средства. Током трајања поменуте афере свјесно су умањиване Вешовићеве заслуге током ратова за ослобођење и уједињење. Лист *Црна Гора* такође је негативно писао о лику и дјелу Радомира Вешовића. Остала штампа углавном се позивала на извјештаје *Политике*, без дубљег упуштања у сами процес.

Социјалист је био једини лист у Краљевини СХС који је отворено стао у одбрану Радомира Вешовића. На његовим страницама јасно је наглашено да се ради о политичком процесу. Загребачки *Obzor* пренио је извјештај *Социјалиста*, у нешто измијењеној верзији. *Глас Црногорца*, као гласило црногорске емиграције, недвосмислено је стао уз Ђенерала Вешовића, из разлога који су наведени.

Ипак, треба истаћи да су многа питања остала неразјашњена, и поред великог интересовања штампе за судски процес. Заправо, штампа није успјела да попуни празнине

¹²⁴⁸ Исто.

¹²⁴⁹ „Суђење генералу Вешовићу“, *Глас Црногорца*, бр. 92, 18. април – 1. мај 1921, 5–6.

које су настале због недостатка оригиналне архивске грађе са судског процеса. Самим тим, горе наведени извјештаји могу да послуже као допуна брошури *Ђенерал Вешовић пред судом*. Након окончања судског процеса и изласка на слободу ђенерала Вешовића, престало је и интересовање штампе за његов случај. Убрзо се промијенио и став штампе према ђенералу Вешовићу. Јуна 1926. године београдско *Време* је објавило кратак интервју са Вешовићем, у тренутку када је он већ био један од најистакнутијих личности *Црногорске федералистичке странке*. За разлику од извјештаја београдске штампе из 1920–1921. године, *Време* је приказало Вешовића као храброг официра ријетких способности.¹²⁵⁰

5. 5. Црногорски федералиста

Након изласка из затвора, Радомир Вешовић се суочио са низом проблема. На основу записа које је оставио види се да га је највише бринуло да након изласка на слободу ријеша свој и положај сина Душана.¹²⁵¹ Такође се суочавао са низом породичних проблема. Прије свега, проблеме му је правио син Данило, кога описује као „битангу“. Вешовић биљежи да је Данило одбијао да учи, док је Душан покушао да се убије.¹²⁵² Поред породичних проблема, Вешовић се суочавао и са неповјерењем власти. Након доласка у Беране, било му је забрањено да понедјелјком и четвртком излази из куће. Због тога је, како наводи, писао Николи Пашићу да се њему и његовој породици дозволи слободно кретање. Вешовић се такође жалио и на поступање власти према његовом сину Душану, коме су издали пасош, али му нијесу дозволили да напусти земљу.¹²⁵³

На основу наведеног може се закључити да су ђенерала Вешовића оптерећивали породични проблеми. Посебно му је било важно да ријеша питање сина Душана, тј. његово именовање у војску Краљевине СХС. У чин коњичког поручника Душан Вешовић је из

¹²⁵⁰ Београдски лист *Време* поред осталог пише о ђенералу Радомиру Вешовићу: „Читалачкој публици добро је познато име генерала г. Вешовића, који је данас у 59 години старости, али изгледа као да нема више од 50 година. Г. Вешовић је стаса високог, дугих образа и бркова и шпицасте браде. Од црногорских официра, први је, одмах по уједињењу, произведен за генерала. Још од почетка тока своје војничке каријере па све до дана пензионисања важио је као официр ретких способности. Веома храбар, строг, правичан, био је код својих војника до крајности омиљен и вољен. Познато је да је г. Вешовић после огорчене битке 25. 26. и 27. јануара 1913. године заузео са својим одредом положај Велики Бардањолт код Скадра. Због своје необичне храбрости, био је јако цењен и од стране покојног краља Николе. Као и према свакоме г. Вешовић је и према нашем дописнику био веома љубазан и дочекао га је сасвим пријатно...“ („Шта каже генерал г. Вешовић о капитулацији Црне Горе“, *Време*, бр.1620, 25. јун 1926, 3).

¹²⁵¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 299–300.

¹²⁵² Исто, 300–301.

¹²⁵³ Исто, 300, 310, 315.

руске војске преведен у југословенску војску. Заклетву је положио у Четвртом ескадрону 1. коњичког пука „Обилић“ у Нишу, 1. јануара 1922. године.¹²⁵⁴

Душан Вешовић испуњавао је све услове за војну службу. Имао је и потребне квалификације и ратно искуство. Кадетску школу и Николајевску академију завршио је у Русији. У саставу ђачке чете, ушао је у Скадар 1915. године. Као питомац руске војске, борио се против Њемаца код Риге 1917. године. Током грађанског рата у Русији 1919. Године, борио се на страни националне легије. У тим борбама, у Донској области, код села Константиновке, био је рањен у десну ногу и у главу.¹²⁵⁵

Пријемом у војску Душана Вешовића власти су показале да ђенерал Вешовић више није у немилости. У прилог тој чињеници говори и његово даље политичко ангажовање. Он се одмах по изласку из затвора 1921. године састајао у Београду са др Секулом Дрљевићем и Михаилом Ивановићем.¹²⁵⁶ Иако у мемоарима не наводи детаље поменутог састанка, вјероватно су још тада вођени разговори о његовом политичком ангажману. Управо ће поменута двојица постати водеће личности *Црногорске федералистичке странке*. Секула Дрљевић је након уједињења постављен за начелника Министарства правде. Михаило Ивановић је на Подгоричкој скупштини изабран за представника Привремене народног представништва, као један од 12 политичара из Црне Горе. Такође је био постављен и за предсједника једне скупштинске секције.¹²⁵⁷ Као што је већ поменуто, Радомир Вешовић је био први црногорски официр коме је у новој војсци признат чин ђенерала. Ипак, убрзо након уједињења, сва тројица су постали оштри критичари централизма и заговорници федералистичког уређења државе. Историчар Димитрије Вујовић истиче да је брошура *Ђенерал Вешовић пред судом* била први спис из кога се могло сазнати нешто више о федералистима.¹²⁵⁸

¹²⁵⁴ ВА, Збирка досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Краљевине Југославије, К. 85, бр. 801.

¹²⁵⁵ Исто.

¹²⁵⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 299.

¹²⁵⁷ Димо Вујовић, „Зачеци црногорског федералистичког покрета 1919–1922“, *Гласник одјељења друштвених наука, књига 2*, Титоград, ЦАНУ, 1977, 35.

¹²⁵⁸ Исто, 56.

Активност ове политичке групе може се пратити од 1919. године¹²⁵⁹, иако је она званично формирана 4. октобра 1925. године, на конгресу у Подгорици.¹²⁶⁰ Најистакнутији представници црногорских федералиста били су др Секула Дрљевић, Михаило Ивановић, Саво Вулетић, Ристо Поповић, Мирко Мијушковић и Радомир Вешовић.¹²⁶¹ Нико од поменутих није учествовао у *Божихној побуни*. Ипак, Саво Вулетић и Ристо Поповић били су превентивно затворени за вријеме оружане побуне. Димитрије Вујовић наводи да су симпатије појединих федералиста биле на страни побуњеника, али су се ипак дистанцирали од оружане борбе, сепаратистичких тенденција и страних интереса у побуни.¹²⁶² Саво Вулетић био је један од првих критичара начина на који је спроведено уједињење. Он је 1919. године, за вријеме боравка у подгоричком затвору, рекао француском маршалу Франшеу Депереу да су уједињење Црне Горе и Србије извршили „бербери место хирурга“.¹²⁶³

Од самог почетка политичког дјеловања, црногорски федералисти су од политичких противника оптуживани за сепаратизам. Како би одбацио оптужбе да ради против државе, Саво Вулетић је 1922. године присуствовао и прослави – годишњици *Подгоричке скупштине*.¹²⁶⁴ Црногорска федералистичка странка добила је Проглас и Статут на поменутом конгресу октобра 1925. године. До тада су њени политички представници већ увелико дјеловали. Прије формирања странке већ су била одржана троје парламентарних избора: 1920, 1923. и 1925. године. Пред изборе 1920. године у Црну Гору су дошли др Секула Дрљевић, Михаило Ивановић, Мирко Мијушковић и Саво Вулетић. Циљ је био да се истакне листа на предстојећим изборима. Дрљевић је покушао новембра 1920. године да одржи збор у Колашину, али је био спријечен од власти.¹²⁶⁵

Црногорски федералисти први пут су учествовали на парламентарним изборима 1923. године. Прије истицања листе, у штампи се појавила вијест да је ђенерал у пензији Радомир Вешовић вођа црногорских федералиста. Загребачки *Obzor* је писао да ће се на

¹²⁵⁹ Шербо Растодер, *Политичке странке у Црној Гори 1918-1929*, (Бар, Conteco, 2000), 361 - 362.

¹²⁶⁰ Исто, 364.

¹²⁶¹ Д. Вујовић, „Зачеци црногорског.“, 35.

¹²⁶² Исто, 36.

¹²⁶³ Пантелија Јововић, *Црногорски политичари: портрети*, (Београд: Време, 1924), 41.

¹²⁶⁴ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 77.

¹²⁶⁵ Исто, 66.

изборима у Црној Гори појавити нова странка и да листу предводи „познати генерал Вешовић“. У тексту даље стоји да ће ова странка окупити присталице бившег краља Николе.¹²⁶⁶ Поменути лист је у једном од сљедећих бројева пренио вијест да ће носилац листе бити Михаило Ивановић, док ће Вешовић бити срески кандидат.¹²⁶⁷ На изборној листи федералиста 1923. године нашли су се: Ристо Поповић и Мило Драгојевић – Цетињски изборни срез, Саво Вулетић и Душан Вучинић – Подгорички изборни срез, Лука Гојнић и Нико Дебеља – Барски изборни срез, др Секула Дрљевић и Видак Вуковић – Колашински изборни срез, Радомир Вешовић и др Василије Поповић – Андријевички изборни срез, Мирко Мијушковић и Данило Радовић – Даниловградски изборни срез. У Никшићком изборном срезу кандидати су били исти као у Колашинском.¹²⁶⁸ Први пут након осамнаест година Радомир Вешовић се нашао на изборној листи. Оба пута, и 1905. и 1923. године, био је кандидат у свом племену. Ипак, избори су одржани у сасвим другачијим околностима. Вешовић је 1905. године на изборе изашао као млад официр близак режиму, а 1923. године био је пензионисани ђенерал, који је дјеловао са опозиционе листе.

Прије избора, из начелства у Подгорици упућена је депеша Министарству унутрашњих дјела, да бивши министри краља Николе планирају предати листу за сљедеће изборе. У извјештају је поред осталог наведено да су кандидати присталице независне Црне Горе и да очекују велики успјех на сљедећим изборима.¹²⁶⁹ Странке на власти, али и оне у опозицији, које су се залагале за централистичко уређење поистовјећивале су црногорске федералисте са сепаратистима. Овакав став долазио је из чињенице што је у главном одбору од 22 члана било шест министара из времена књаза/краља Николе: Мирко Мијушковић, Саво П. Вулетић, др Секула Дрљевић, Радомир Вешовић, Марко Ђукановић и Михаило Ивановић.

Сви побројани чланови главног одбора *Црногорске федералистичке странке* имали су не само више политичког искуства већ и политичког дара од ђенерала Вешовића. Дрљевић, Ивановић, Вулетић, Поповић и остали ступили су на историјску сцену као политичари, и то су остали до краја живота. Зато су и имали неупоредиво више и дара и

¹²⁶⁶ Исто, 93, нап. 10.

¹²⁶⁷ Исто.

¹²⁶⁸ АЈ, Министарство унутрашњих дела (даље: МУД), фонд. 14 – 255–884, бр. 9–283.

¹²⁶⁹ АЈ, фонд. 14–255–884, бр. 9–295.

политичке гipкoсти oд Вешoвићa. Oн је, нa другoј cтpани, биo и oстao вoјник. У пoлитикy је улазиo у више нaврaтa, бeз икаквoг успјeхa. Пpви пут кao кaндидaт нa избoримa зa Устaвoтвoрну скупштину 1905, други пут кpajем 1915. кao министaр вoјни и трeћи пут 1923. гoдинe кao кaндидaт нa листи цpнoгoрских фeдeрaлистa.

Пpед пaрлaмeнтaрнe избoрe 1923. гoдинe, Рaдoмир Вешoвић је пpедузeо низ aктивнoсти кao би листa фeдeрaлистa oствaрилa штo бoљи рeзултaт. Вршиo је aгитaцију у Пeћи, гдје је oдржao и јeдaн збoр, кoм је пpисутствoвao oкo 40 Цpнoгoрaцa. Мeђу oкупљeним билa су и тpи oфицирa: мaјoр Нoвo Гилић, кaпeтaн Јeфpeм Пoпoвић и пoтпopучник Гaвpил Пoпoвић.¹²⁷⁰ Вешoвић је нaкoн oкупљaњa гpaђaнa oдржao гoвoр, у кoм је пoрeд oстaлoг истaкao дa је у Цpнoј Гoри oснoвaнa нoвa cтpaнкa, oд „нajвиђeнијих пoлитичaрa“. Oн је пoзвao Цpнoгoрцe дa уђу у фeдeрaлистичкy cтpaнкy, јep им пoстojећe нијeсу ништa дaлe, вeћ су руинирaлe њихoву зeмљу. У гoвoру је истaкao дa сe сa cтpaнaчким другoвимa зaлaжe зa oдрeђeни вид aутoнoмије Цpнe Гoрe. Пpema oвoм плaну, сaмo би Министaрcтвo финaнсијa и Инострaних пoслoвa билo зajедничкo, дoк би свa oстaлa министaрcтвa билa „ceпaрaтнa“. Ипaк, Вешoвић није oдбaцивao јeдинствo сa Југoслaвијoм, пoд динaстијoм Кaрaђoрђeвић.¹²⁷¹ Нa Вешoвићeв пoзив, у Пeћ је из Ђaкoвицe дoшao Иcмeт-бeг Цpнoглaвић. Oвaj сaстaнaк oдржaн је сa циљeм иcтицaњa зajедничкe листe зa Бepaнски и Мeтoхијски oкpуг. Дa су Влaсти зaзирaлe oд oвe кoалицијe сaзнajе сe из јeднoг извјeштaja из Пeћи oд 17. јaнуaрa 1923. гoдинe, гдје стoји дa би oвa листa мoглa oднijети пoбјeду укoликo дoђe дo cпoрaзумa.¹²⁷² Вешoвић је у cвoјoј aгитaцији рaчунao нa углeд кoји је cтeкao у Мeтoхији тoкoм и нaкoн Пpвoг бaлкaнcкoг рaтa. Ипaк, и пoрeд вeликoх oчeкивaњa, није успиo дa иcтaкнe листу у пoмeнутим oкpузимa. Сaмим тим, њeгoв пoлитички aнгaжмaн је дoживиo пoтпуни кpax.

Нa oснoву јeднoг Вешoвићeвoг писмa, кoје је зaпpaвo билo нeкa врcтa пpoглaca, мoжe сe рeкoнcтpуисaти пoлитичкa плaтфoрмy фeдeрaлистa. Oн пoрeд oстaлoг пишe: „Нaш је пpoгpaм дa пoђeмo путeм кoјим ћe сe нajбoљe oсигуpaти нaшa пpoстpaнa држaвa“.¹²⁷³ Вешoвић дaљe нaвoди дa би сe тaj пут oглeдao у „срећи и блaгoстaњу“ гpaђaнa и пoдизaњу

¹²⁷⁰ АЈ, МУД, ф. 14-255-884, бр. 9-301.

¹²⁷¹ Исто.

¹²⁷² Исто.

¹²⁷³ Исто, бр. 9-333.

њихове „културне снаге“. „Задовољство грађана“, наставља он, „једино је јемство за опстанак државе, а народ ће бити задовољан само ако се оствари равноправност“.¹²⁷⁴ У основи програма заправо је била равноправност Црне Горе са Србијом, односно Црногораца са Србијанцима. Вешовић закључује да против овог програма не може бити ниједан поштен Србијанац и да је за равноправност сваки Црногорац.¹²⁷⁵

Вешовић је пред изборе 1923. године био један од најактивнијих федералиста. У писму које је послао страначком другу Михаилу Ивановићу 6. фебруара 1923. године, детаљно је описао свој политички рад у Васојевићима. Он је извјестио Ивановића да је стање на терену „доста натегнуто“ и да је морао ићи лично у сваку општину како би нашао људе за чување кутија. Даље наводи да је против њега „скочила куку и мотика“, те да ометају његов рад на терену. Такође је страховао да ће политички противници преузети дио његових људи.¹²⁷⁶ У наставку је упозорио Ивановића да са Савом Вулетићем ради пажљиво, како не би дошло до одбијања листе.¹²⁷⁷ Вешовић се у писму дотакао и назива листе и изнио интересантан став о том питању. Он је савјетовао страначке колеге да се избјегне назив партије „Федеративна“, све док листа коначно не буде прихваћена. Више пута је истакао да ће власти урадити све како би спријечиле истицање њихових кандидатура.¹²⁷⁸ У наставку писма Вешовић поред осталог наводи: „На мене је велика навала са свих страна, да се одречем партије и вас „срећова“.“¹²⁷⁹

Из претходно цитираног писма може се закључити да федералистичка листа није имала јако гласачко упориште у Васојевићима. Због тога се Вешовић суочавао са низом потешкоћа приликом покушаја да обезбиједи чуваре кутија. Притисци које је трпио да одустане од партијских другова били су очекивани ако се узме у обзир чињеница да су присталице безусловног уједињења биле велика већина у његовом племену. Важно је напоменути да његов страх по питању забране листе није био неоправдан. У прилог томе

¹²⁷⁴ Исто.

¹²⁷⁵ Исто.

¹²⁷⁶ Исто, Вешовићево писмо Михаилу Ивановићу, 6. фебруар 1921.

¹²⁷⁷ Исто.

¹²⁷⁸ Исто.

¹²⁷⁹ Исто.

говори и чињеница да је Народна радикална странка тражила од полиције да се забрани истицање листе Вешовића и Ивановића.¹²⁸⁰

Листа Михаила Ивановића нашла се на удару власти и опозиције. Страначка гласила радикала, земљорадника и демократа писала су негативно о црногорским федералистима. Лист Народне радикалне странке *Црна Гора* објавио је више текстова на ову тему. У једном од њих, под насловом „Стари грешници на помолу“, поменути лист је осуо паљбу по Ристу Поповићу и његовим страначким друговима. Поред осталог, *Црна Гора* је писала да су људи који су били на челу Црне Горе током окупације показали довољно „неспособности и срамоте“ у вођењу државних послова.¹²⁸¹ Даље се наводи да су извршили „атентат“ над једном слободном државом (Црном Гором – прим. Ф. В.) и нанијели највећу срамоту коју су „ове горе запамтиле“. Федералисти су оптуживани и за „крвави Божић“ 1918. године.¹²⁸² Иако је цитирани текст посвећен Ристу Поповићу, он је индиректно „теретио“ и Вешовића, као министра војног у доба капитулације Краљевине Црне Горе.

У наредном броју гласило радикала објавило је текст о Вешовићу за вријеме аустроугарске окупације. Акценат је био стављен на његову сарадњу са окупатором, са циљем ликвидације комитског покрета. Циљ текста био је да се Вешовић прикаже у што негативнијем свјетлу.¹²⁸³ *Црна Гора* је у истом броју објавила и реакцију извјесног Радоша Р. Перовића из Андријевице. Он је поред осталог истакао да му је Вешовић „зарио оштар нож у срце“ и да је због њега био у логору, гдје је и „сина са 1.000 васојевићких гробова оставио“.¹²⁸⁴ Перовић је такође истакао да федералистичку партију сматра антидржавном и да га чуди да Вешовић тражи подршку од оних на чијим се домовима вијоре црне заставе његовом кривицом.¹²⁸⁵

Сљедећи број поменуте новине осврнуо се на политичко дјеловање Риста Поповића, Радомира Вешовића, Секуле Дрљевића и Михаила Ивановића. *Црна Гора* је у овом броју писала о Вешовићу на сљедећи начин: „И Радомир Вешовић сјетио се је, да слави

¹²⁸⁰ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 101.

¹²⁸¹ „Стари грешници на помолу“, *Црна Гора*, бр. 14, 6. март 1923, 2.

¹²⁸² Исто.

¹²⁸³ „Вешовићево србовање под Аустријом“, *Црна Гора*, бр. 15, 9. март 1923, 3.

¹²⁸⁴ „Глас из Андријевице г. Радомиру Вешовићу ђенералу у пензији“, *Црна Гора*, бр. 15, 9. март 1923, 3.

¹²⁸⁵ Исто.

црногорско оружје, - он који га је на најсрамнији начин предао нашем непријатељу“. Даље се наводи да би се на његовом „срамном политичком гробу“ могле исписати само оне ријечи које је изговорио комитима у Бјелопавлићима: „...нека што неће бити српске државе, него Србина неће постојати“.¹²⁸⁶ У дијелу текста који говори о Михаилу Ивановићу, поред осталог стоји: „Сјети се, да народ у Црној Гори подиже споменик на Цетињу твојој браћи Јакши Поповићу и Ђуру Вујошевићу, које је заклала пушка Радомира Вешовића“.¹²⁸⁷ *Црна Гора* даље истиче да Ивановић покушава на својим несрећним леђима однијети бившег министра војног у метрополу (Београд). Вешовићу је на терет стављено и страдање Куча и Братоножића, уз истицање да су они били жртве његовог „лудила под црно - жутом окупацијом“.¹²⁸⁸ У наставку истог броја говори се о Ђенераловој агитацији у народу. Он је, како се истиче, говорио народу да ће Црна Гора имати само заједничку војску и спољну политику, док ће све остало бити „издвојено“.¹²⁸⁹

Из броја у број може се пратити писање *Црне Горе* о федералистима. Радикали су уложили озбиљан труд како би спријечили успјех Михаила Ивановића и његових страначких другова. За компромитацију поменуте листе посебно су се на удару нашли Поповић и Вешовић, који су називани „капитулационим министрима и братоубилачким кандидатима“. Ова листа излази на изборе са циљем да се Црна Гора поново „закрви“, стоји у даљем тексту.¹²⁹⁰ *Црна Гора* је позивала читаоце да гласају против сепаратиста, називајући Дрљевића „јунаком Колашинске афере“¹²⁹¹, а Вулетића „старим камарилцем“¹²⁹², док су Поповић и Вешовић окарактерисани као „стари грешници“.¹²⁹³

У нападима за *Црном Гором* није заостајала ни остала штампа. *Слободна мисао* је чак оптуживала Михаила Ивановића и Радомира Вешовића за сарадњу са радикалима,

¹²⁸⁶ „Quo vadis - што тражите братоубице“, *Црна Гора*, бр. 16, 13. март 1923, 1.

¹²⁸⁷ Исто.

¹²⁸⁸ Исто; *Црна Гора* је у истом броју писала о Михаилу Ивановићу да је „политичка нула“ и да је на својим леђима „упртио“ оне који су га оковали. Поменути лист је алудирао на Бомбашку аферу. Федералисти су оптуживани за сепаратизам и сарадњу са Јованом С. Пламенцем („Шта хоће федералисти“, *Црна Гора*, бр. 16, 13. март 1923, 2).

¹²⁸⁹ „Шта може федералистичка листа“, *Црна Гора*, бр. 16, 13. март 1923, 2–3.

¹²⁹⁰ „Црногорци“, *Црна Гора*, бр. 17, 16. март 1923, 1–2.

¹²⁹¹ „Јунак колашинске афере“, *Црна Гора*, бр. 17, 16. март 1923, 3.

¹²⁹² „Један стари камарилац. -Бирачима г. Сава Вулетића“, *Црна Гора*, бр. 17, 16. март 1923, 3.

¹²⁹³ Исто.

називајући поменућу двојицу „неупотребљивим политичарима“.¹²⁹⁴ Учитељ и публициста Јован Ћетковић објавио је у поменућом гласилу текст о носиоцу федералистичке листе, приказујући негативно његово политичко дјеловање.¹²⁹⁵ У једном од наредних бројева исти аутор је наставио нападе на листу Михаила Ивановича. На удару су се поново нашли Ристо Поповић и Вешовић. Ћетковић је „савјетовао“ гласаче да траже рачун од поменуће двојице за пад Ловћена и срамну капитулацију. Федералисте је оптужио да су новац прво добили из Рима, а онда из Београда.¹²⁹⁶

Слободна мисао наставила је у истом стилу у броју од 12. марта 1923. године. Вешовић и Ивановичи означени су као кривци за капитулацију Црне Горе, непатриотску политику и народно страдање под аустроугарском окупацијом.¹²⁹⁷ Текст под насловом „Посланички кандидати“ објављен је у истом броју. Прваци федералистичке листе се на више мјеста погрдно називају курцонима.¹²⁹⁸ Оптужбе на рачун ђенерала Радомира Вешовића биле су сличне раније изнесеним. Он је био одговоран, пише *Слободна мисао*, за капитулацију Црне Горе, за убиства која су Аустријанци починили, за хиљаде мртвих у логорима, као и за бачену љагу на црногорско оружје. У даљем тексту стоји да је Вешовић ушао у политику како би избјегао казну због горе наведеног. На самом крају се наводи да је он сваком Црногорцу мрзак као Вук Бранковић, да је добио пензију и са њом живи гдје хоће.¹²⁹⁹ *Народна ријеч* је такође негативно писала о листи федералиста. Дан пред одржавање избора, поменући лист је објавио осврт на Вешовићево дјеловање под окупацијом.¹³⁰⁰ Поновио је оптужбе које су већ објављене у *Црној Гори* и *Слободној мисли*. Вешовић је означен као кривац за капитулацију, док је ликвидација Пехера описана као „мучко убиство“. За компромитацију његове личности *Народна ријеч* је вјешто користила

¹²⁹⁴ У поменућим новинама је поред осталог писало: „Куд може бити већа политичка иронија него да: војвода Божо Петровић, Михаило Ивановичи, Мирко Мијушковић, генерал Вешовић споразумно раде са Николом Пашићем. Ма какав став узели према Николи Пашићу, они су политички мртваци чим су почели са њим радити. Но и у овакој политичкој смрти црногорски сепаратисти мисле да су добили лично за себе: изјаснили су се за ову државу и за уједињење па и по цијену добро плаћене награде“ (Један политички неморал...“, *Слободна мисао*, бр. 22, 12. фебруар 1923, 1).

¹²⁹⁵ Јован Ћетковић, „Случај г. Михаила Ивановича“, *Слободна мисао*, бр. 22, 12. фебруар 1923, 2.

¹²⁹⁶ Јован Ћетковић, „Бирај народе! Ко ме ћеш се привољети царству“, *Слободна мисао*, бр. 25, 5. март 1923, 2.

¹²⁹⁷ „Политичке нуле“, *Слободна мисао*, бр. 26, 12. март 1923, 1.

¹²⁹⁸ Термин „курцон“ означава особу склону лагању – лажов, лажљивац. Овај термин коришћен је и за чланове Народне радикалне странке као пежоратив.

¹²⁹⁹ „Посланички кандидати Црногорски курцони на изборима“, *Слободна мисао*, бр. 26, 12. март 1923, 2.

¹³⁰⁰ „Радомир Вешовић у служби окупаторских власти“, *Народна ријеч*, бр. 16, 17. март, 1923, 2.

и Ђенералову сарадњу са окупационим властима након предаје.¹³⁰¹ Комунисти су такође нападали федералистичку листу, истичући да се они не боре за права Црне Горе, већ за своје интересе. Они су оптуживали Ивановића и другове да се не могу помирити да су далеко од државних јасала.¹³⁰²

Из претходно наведеног види се да је штампа послужила као пропагандно средство политичким противницима федералиста. Текстови који су објављивани пред изборе 1923. године у *Црној Гори*, *Слободној мисли* и *Народној ријечи* имали су циљ да компромитују политичку дјелатност црногорских федералиста. На удару су се нашли сви политички прваци. Ипак, напади су највише били усмјерени на Ивановића, Поповића, Вешовића и Дрљевића. Ти напади нијесу долазили због страха од њиховог доброг резултата колико због њиховог политичког дјеловања из времена краља Николе. Посебно се на удару нашао Ђенерал Вешовић. Политички противници вјешто су искористили његове политичке погрешке како би умањили шансе за Вешовићев добар резултат на изборима. Због тога је он оптуживан за све несреће које су затекле Црну Гору током Првог свјетског рата. Резултати избора показали су да је пропаганда против Вешовића дала резултате.

Парламентарни избори у Краљевини СХС одржани су 18. марта 1923. године. На њима су учествовале 33 политичке странке и истакнута је 381 кандидатска листа. Право гласа је искористило 2.117.051 гласача, од уписаних 2.952.907 бирача. У Црној Гори било је уписано 49.319 бирача, а право гласа је искористило 32.544 људи.¹³⁰³ На овим изборима *Црногорски федералисти* су освојили 7.919. гласова, односно 24,3%, то јест два мандата. Посланичке мандате изборили су Михаило Ивановић и Ристо Поповић.¹³⁰⁴ Највише гласова федералисти су освојили у Цетињском (41,1%), Подгоричком (33,9%), Барском (31,1%) и Колашинском срезу (24,2%). Поред дјелимичног успјеха, федералисти су у другим крајевима, Никшићком и Андријевичком срезу, остварили лошији резултат.¹³⁰⁵ Радомир

¹³⁰¹ Исто.

¹³⁰² Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 107.

¹³⁰³ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 521.

¹³⁰⁴ Исто, 529.

¹³⁰⁵ Исто, 529 - 530; Видјети опширније: Šerbo Rastoder, *Političke borbe u Crnoj Gori 1918–1929* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 1996), 47–57.

Вешовић на овим изборима није успио да освоји мандат у свом племену. Штавише, у родном селу Лијевој Ријечи није имао апсолутну већину.¹³⁰⁶

Агитација против ђенерала Вешовића пред изборе 1923. године дала је резултате. На исти начин о њему је писала штампа и пред изборе 1925. године. Лист *Црна Гора* предњачио је у нападима на Вешовића, исто као и 1923. године. У једном тексту из јануара 1925. године поменути лист је поново писао о његовој улози током рата и окупације 1914–1918. године. Вешовић је, као и 1923. године, оптуживан да је предао „на милост и немилост“ Црну Гору и њено „свијетло оружје“ окупатору.¹³⁰⁷ Негативно је приказано и убиство аустријског официра Пехера и ђенералово одметање у шуму. Вешовић је, како стоји у даљем тексту, да би се „рехабилитовао код понижених и увријеђених“, убио на недостојан начин пратиоца који се према њему „кавалерски понашао“. Поновљене су и оптужбе за вјешање и интернирање становништва.¹³⁰⁸ *Црна Гора* је са пажњом на врло циничан начин приказала и његову предају.¹³⁰⁹ За разлику од претходних текстова, у овом броју је поменут и устанак, који је Вешовић наводно припремао након уједињења. Вешовић се на овом мјесту пореди са Херостратом, који је желио само да се истакне, не бринући „да ли је то добро и за кога“.¹³¹⁰ У наставку текста поред осталог стоји: „Искључиво због тога што је уклоњен са масног положаја, тај крвопија поново баца угарак међу своју браћу, зове их на буну и тражи од њих, да небраћа [...]“.¹³¹¹ Када је ријеч о изборима, *Црна Гора* истиче да Вешовић тражи подршку од оних чије је најближе послао на „онај свијет“, све са циљем да се домогне новог завидног положаја. У завршном дијелу текста, као и пред изборе 1923. године, одговорност за страдање народа стављена је на терет Вешовићу. Све репресалије, убиства и масакрирања окупатор је извршио само да би се осветио „једном манијаку“, закључује *Црна Гора*.¹³¹²

¹³⁰⁶ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 533.

¹³⁰⁷ „Радомир Вешовић“, *Црна Гора*, бр. 4, 23. јануар 1925, 2.

¹³⁰⁸ Исто.

¹³⁰⁹ У тексту поред осталог стоји: „Да би остао доследан томе свом сулудом раду, он, када је добио увјерење, да непријатељ неће дирати његову русу главу, предаје се истом и од пазара до пазара иде да велича већ пропалу империју. Свијет се тога гнуша, а он ни да поцрвени, ма да у земљу тоне и да као кукавица кука над разореним и окрвављеним огњиштима своје браће“ („Радомир Вешовић“, *Црна Гора*, бр. 4, 23. јануар 1925, 2).

¹³¹⁰ „Радомир Вешовић“, *Црна Гора*, бр. 4, 23. јануар 1925, 2.

¹³¹¹ Исто.

¹³¹² Исто, 3.

Као гласило Народне радикалне странке, поменути лист је на упечатљив, циничан и увредљив начин приказао одређене епизоде из Вешовићевог живота. Те епизоде пажљиво су биране, све са циљем његове политичке ликвидације. У вријеме предизборне кампање, *Црна Гора* се није устезала да исмијава и доказане Вешовићеве врлине, „отреситост и јунаштво“. Колико далеко је поменути лист био спреман да иде најбоље свједочи следећи цитат: „Отреситост и јунаштво – Радомира Вешовића, Прометеј приковани за вријеме ропства на братским плећима, кога су окупаторске власти послје његове предаје из одметништва, водиле као мечку на ланцу од једне црногорске вароши до друге, те је том приликом и попљуван био од црногорских комита, када их је савјетовао, да се поклоне црно - жутој застави“.¹³¹³ *Слободна мисао* је као и 1923. године објавила више текстова против федералистичке листе. Црногорска федералистичка странка је окарактерисана као сепаратистичка и антидржавна.¹³¹⁴ Ипак, у поређењу са изборима из 1923. године, напади су били знатно блажи.

По други пут су црногорски федералисти учествовали на изборима 1925. године. Услови за политичку борбу су били знатно повољнији за њих, прије свега јер су на изборима 1923. године успјели да освоје два мандата. На тај начин изборили су мјесто у Народној скупштини, гдје су легитимно могли да промовишу своје политичке ставове. Такође, пред изборе 1925. године попустио је и притисак полиције и режима према црногорским федералистима.¹³¹⁵ Важно је истаћи да је *Црногорска федералистичка странка* крајем 1924. године покренула лист *Црногорац*, као страначко гласило, чиме им је олакшана агитација. Црногорски федералисти су одржали конференцију у Подгорици 14. децембра 1924. године, на којој су формирали одбор за избор посланичких кандидата и њихових замјеника.¹³¹⁶

Кандидатска листа Црногорских федералиста била је измијењена у односу на изборе из 1923. године. На њој није било Риста Поповића, који је умро 1924. године, а изостали су Лука Гојнић и Мирко Мијушковић. Носилац посланичке листе поново је био Михаило Ивановић. За среске кандидате и њихове замјенике одређени су: Радомир Вешовић и Михаило Кнежевић – Андријевички срез, Саво П. Вулетић – Барски срез, Јован

¹³¹³ „Листа, федер – листа“, *Црна Гора*, бр. 7, 4. фебруар 1925, 3.

¹³¹⁴ „Црногорски сепаратисти“, *Слободна мисао*, бр. 121, 5. јануар 1925, 1; „Црногорски федералисти“, *Слободна мисао*, бр. 124, 16. јануар 1925, 2.

¹³¹⁵ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 556.

¹³¹⁶ Исто.

Н. Пламенац – Подгорички срез, др Секула Дрљевић – Колашински срез, Милош Драгојевић – Цетињски срез, Марко Ђукановић и Јован Недовић – Никшићки срез.¹³¹⁷ Иако су федералисти пред изборе 1925. године имали већу слободу, и даље су били под присмотром режима. Посебно неповјерење полицијске власти су показале према др Секули Дрљевићу. Он је био хапшен и спречавана је његова агитација у народу. Ипак, олакшавајућа околност за федералисте била је у томе што су демократе, земљорадници и комунисти имали доста умјеренији став према њима него 1923. године.¹³¹⁸

Избори су одржани 8. фебруара 1925. године. У Црној Гори право гласа је искористило 34.455 бирача, од уписаних 51.589, односно 66,78%.¹³¹⁹ Црногорски федералисти су освојили 8,873 гласа, или 25,7% од укупног броја изашлих бирача. Из ових избора федералисти су изашли са три мандата, односно с једним више у односу на изборе из 1923. године. У Народну скупштину ушли су Михаило Ивановић, др Секула Дрљевић и Саво П. Вулетић.¹³²⁰ Највише гласова федералисти су освојили у Цетињском, Подгоричком, Колашинском и Барском срезу, док су у Андријевичком и Никшићком добили знатно мању подршку.¹³²¹ Радомир Вешовић ни овога пута није успио да обезбједи мандат. Поред два неуспјеха на изборима, Вешовић је и даље остао у врху странке. Након одржаних избора, на већ поменутом конгресу 4. октобра 1925. године, када је *Црногорска федералистичка странка* званично основана, ђенерал Вешовић је ушао у Главни одбор странке.¹³²²

Вешовић се по трећи пут нашао на изборној листи *Црногорске федералистичке странке* 1927. године. Ови избори су дошли у сасвим другим околностима за федералисте. Они су тражили и нашли политичке партнере у *Хрватској сељачкој странци* (ХСС) и њиховом вођи Стјепану Радићу. Ова сарадња наишла је на осуду свих политичких странака у Црној Гори. Сарадња црногорских федералиста са поменутом хрватском странком тумачена је као ширење утицаја ХСС у Црној Гори.¹³²³ На засиједању Главног одбора

¹³¹⁷ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 150–151.

¹³¹⁸ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 559.

¹³¹⁹ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 162; Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 564.

¹³²⁰ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 572.

¹³²¹ Исто, 573; Видјети опширније: Šerbo Rastoder, *Političke borbe...*, 63–82.

¹³²² Видјети опширније: Димитрије Димо Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 147–176; Димо Вујовић, „Парламентарни избори 1925. године и конституисање Црногорске федералистичке странке“, *Историјски записи* 1–2, 1978, 119–139.

¹³²³ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 604.

Црногорске федералистичке странке јула 1927. године били су присутни и хрватски прваци Аугуст Кошутих и Људевит Кежман.¹³²⁴ Ипак, и поред ове посјете, унутар Црногорске странке није постојало јединство о сарадњи са ХСС. Према расположивим изворима, Дрљевић, Ивановић и Вешовић, били су за излазак на изборе у коалицији *Народне сељачке странке*. Против овог предлога били су Мирко Мијушковић и Саво Вулетић.¹³²⁵ Да ли је Вешовић заиста подржавао ову фракцију у странци, тешко је утврдити на основу доступних извора. Ипак, важно је истаћи да су он и Дрљевић пред изборе са Кошутихем обилазили Црну Гору. Штампана је тих дана извјештавала да је Кошутих у пратњи ђенерала Вешовића боравио у Подгорици, Колашину и Андријевици.¹³²⁶

Црногорска федералистичка странка је на изборе изашла са листом која је одређена 17. јула 1927. године. На листи кандидата били су: Радомир Вешовић, Нико Дебеља, др Секула Дрљевић, Драгиша Мијатовић, Саво П. Вулетић, Мирко Мијушковић, Андрија Б. Петровић, те њихови замјеници: Јагош Никовић, Илија Вујачић, Бећир Булатовић, Михаило Ј. Ацић, Видак Вуковић, Мило Драгојевић и Ристо Радовић.¹³²⁷ Листа је пред саме изборе доживјела кадровске промјене. У Колашинском срезу је умјесто др Секуле Дрљевића кандидован Бећир Булатовић, те његов замјеник Васо Н. Дожић. Петар Пламенац је након повратка из иностранства кандидован у Барском срезу умјесто Ника Дебеље. Листа је претрпјела измјене и у Никшићком срезу, гдје је за замјеника кандидован Видак Р. Ашанин, умјесто Михаила Ацића.¹³²⁸

Избори у Краљевини СХС одржани су 11. септембра 1927. године. У изборном округу Црна Гора гласало је 34.631 бирача од уписаних 53.811, односно 64,35%.¹³²⁹ За *Црногорску федералистичку странку* избори 1927. године били су трећи на којима је учествовала. Након успјеха из 1923. и 1925. године, на изборима 1927. године црногорски федералисти су остварили најгори резултат. Овога пута федералистичка листа је освојила један посланички мандат, који је припао Михаилу Ивановићу. Федералисти су добили 5.153

¹³²⁴ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 335.

¹³²⁵ Исто, 336.

¹³²⁶ „Izborna prognoza u Crnoj Gori“, *Večernja pošta*, br. 1798, 2. jul 1927, 2.

¹³²⁷ Д. Вујовић, *Црногорски федералисти...*, 339; Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 605.

¹³²⁸ Ш. Растодер, *Политичке странке...*, 406.

¹³²⁹ Исто, 620.

гласова, или 14,9%. На изборима 1927. године странка је изгубила знатан број гласова у Цетињском, Подгоричком, Андријевичком, Колашинском, Барском и Никшићком срезу.¹³³⁰

Трећи пут заредом, као кандидат *Црногорске федералистичке странке* ђенерал у пензији Радомир Вешовић није успио да задобије повјерење гласача у свом племену. Он као политичар није имао ни приближну славу и ауторитет као ратни командант Васојевићке бригаде. На Вешовићев политички неуспјех знатно су утицали и политички противници, који су у штампи пласирали низ компромитујућих текстова о њему. Ђенералова политичка каријера била је препуна контроверзи, које су свакако добродошле политичким противницима у изборној агитацији. За компромитацију његове личности коришћени су догађаји из Првог свјетског рата. Вешовић је називан „капитулационим министром“. Оптуживан да је осрамотио црногорско оружје и да је главни кривац за страдање народа. Политички противници су у пропагандне сврхе користили и Вешовићево одметање у шуму, те убиство Пехера 1916. године, као и судски процес за велеиздају из 1921. године.

На Вешовићев изборни неуспјех утицали су и други фактори. Прије свега *Црногорска федералистичка странка* није имала јако упориште у Васојевићима, гдје су велику већину чиниле присталице безусловног уједињења Црне Горе и Србије. Самим тим, федералистичка листа је у овим крајевима перципирана као сепаратистичка и антидржавна. Посљедњих година један број публициста и историчара је на све начине покушао да прикаже федералисте и Вешовића као борце за црногорско национално питање. Ипак, они су Црногорце сматрали за најчистије Србе, као и муслиманско и македонско становништво. Историчар Шербо Растодер истиче да су оптужбе за антисрпство биле неосноване, али да им се могла приписати антисрбијанска политика.¹³³¹ Не постоје извори на основу којих би се могло тврдити да је Вешовић имао другачији став о овим питањима. Недостатак политичког дара Вешовић није могао да надомјести војничком славом и храброшћу. У Васојевићима се није гледало благонаклоно на његову подршку федералистима, штавише, вршен је притисак да се одрекне страначких другова. Сарадња са др Секулом Дрљевићем,

¹³³⁰ Исто, 626–627.

¹³³¹ Исто, 384; Видјети опширније: Александар Стаматовић, „Национални идентитет зеленаша и црногорских федералиста 1918–1941“, *Политичка ревија: часопис за политикологију, комуникологију и примењену политику*, 1/2007, 119–140; Александар Стаматовић, *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918–1953*, Друго допуњено и измијењено издање (Институт за Српску културу: Никшић, Српска Кућа: Подгорица, 2017), 181–210.

који је имао изузетно негативну улогу у *Васојевићкој афери*, још више је умањила Вешовићеве шансе за успјех на изборима у свом племену.

Од свих првака *Црногорске федералистичке странке*, ђенерал Вешовић је имао не само мањак политичког дара него и искуства. Његове страначке колеге Ивановић, Поповић, Дрљевић, Вулетић, Ђукановић и др. били су политичари с министарским искуством још из времена краља Николе. На другој страни, Вешовић је био војник. Два пута је накратко ступио на политичку сцену Црне Горе. Први пут као посланик Уставотворне скупштине 1905. године и други пут као министар војни 1915. године, у Влади Лазара Мијушковића. Вешовићева појава на политичкој сцени 1905. године није имала већег значаја, али му није ни направила штету. Сасвим другачије је било 1915. године, када је као министар војни положио оружје пред Аустроугарском. Овај догађај је знатно пољуљао Вешовићев углед и направио му ненадокнадиву политичку штету, коју су његови противници касније знали и те како да искористе. Његово политичко дјеловање најбоље је разумио др Живко Топаловић када је на судском процесу 1921. године истакао да је Вешовић по цијелом свом бићу војник, а да су по правилу добре војсковође лоши политичари.¹³³²

5. 6. Последње године и смрт

Политички сукоби у Народној скупштини кулминирали су 20. јуна 1928. године, када је посланик *Народне радикалне странке* Пуниша Рачић¹³³³ убио три и ранио два хрватска посланика. Краљ Александар је 6. јануара 1929. године суспендовао Устав, забранио странке и сва удружења која су имала племенска и вјерска обиљежја и распустио Народну скупштину. За предсједника Владе постављен је ђенерал Петар Живковић, човјек од највећег краљевог повјерења. На тај начин краљ је узео сву власт у своје руке. Лични режим краља Александра потрајао је до 3. септембра 1931. године, када је донесен Октроисани устав.¹³³⁴

Након увођења личног режима краља Александра, *Црногорски федералисти* нијесу заузели јединствен став по овом питању. Радомир Вешовић је отворено подржао

¹³³² Ђенерал Вешовић пред судом, 20.

¹³³³ Видјети опширније: Чедомир Антић, *Убиства у српској историји: од Немањића до Немањине*, друго издање (Београд: Vukotić media, 2024), 205–218; Драгомир М. Кићовић, Милисав С. Секулић, *Пуниша Рачић и/ли о заблудама и диобама*, друго допуњено издање (Београд: Свет књиге, 2017).

¹³³⁴ Видјети опширније: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988: Kraljevina Jugoslavija 1918–1941, knj. I* (Београд: Nolit, 1988), 176–212.

краљев потез. Он је у разговору са новинаром београдске *Политике* нагласио да штампа последњих година није истакла улогу Црне Горе у уједињењу, да се углавном писало о одметништву и Гаети, као и о осталим стварима које су биле врло „негативне за српство“.¹³³⁵ У наставку интервјуа, Вешовић је говорио о лојалности црногорског становништва према Краљевини СХС. Како је истакао, Црногорци, и поред економске кризе, никада нијесу довели у питање лојалност према „великој земљи уједињења“.¹³³⁶ Он је такође одбацио да су у Црној Гори постојале сепаратистичке тежње и да се никада није пошло за „покрајинским тежњама“ и за „посебним жељама покрајинским“.¹³³⁷

Када је ријеч о краљевој прокламацији, Вешовић је недвосмислено стао на страну краља Александра. Он је краљеву одлуку о завођењу личног режима окарактерисао као акт „мудрости и витештва“. Црна Гора се, како даље наводи, искрено обраћала и вјеровала само краљу. Све што долази од краља, светиња је за Црну Гору и Црногорце, закључује Вешовић.¹³³⁸ Поменути ђенералов став не треба да чуди с обзиром на чињеницу да је потицао из средине гдје је краљева воља била испред закона и устава. Самим тим, Вешовић се након уједињења, приликом првих конфронтација са новим властима, обраћао краљу за помоћ. Управо је краљева амнестија била пресудна да буде пуштен на слободу фебруара 1921. године.

Вешовић се у поменутом листу обрушио и на црногорску политичку елиту након уједињења. Поред осталог је изјавио да Црна Гора није имала правих представника у Београду и да је све зависило „од партијских хуљеза и од рђавих људи и никоговине, која се запарила била у странкама“.¹³³⁹ Постоје претпоставке да је овом изјавом ђенерал посредно мислио и на неке од бивших страначких другова.¹³⁴⁰ Ипак, поред страначких другова, Вешовић је вјероватно мислио и на Пунишу Рачића, са којим је био у непријатељским односима. У наставку је истакао да је сваки поштен човјек и родољуб одахнуо након краљевог акта. Оштро је критиковао партије и страначки живот, напомињући да је све зависило од „уличних пробисвета и битанги“, да су страначки прваци

¹³³⁵ „Генерал Вешовић о расположењу у Црној Гори“, *Политика*, бр. 7441, 18. јануар 1929, 4.

¹³³⁶ Исто.

¹³³⁷ Исто.

¹³³⁸ Исто.

¹³³⁹ Исто.

¹³⁴⁰ А. Стаматовић, *Историјске основе...*, 219.

више водили рачуна о томе ко им је лични пријатељ, а ко непријатељ него о томе ко је лојалан држави. С краљевим актом нестале су препирке по кафанама, закључује ђенерал.¹³⁴¹

Радомир Вешовић је саопштио новинару поменутог београдског листа да из Скопља путује за Београд, гдје ће се видјети са сином, и да ће тражити аудијенцију код краља Александра и ђенерала Петра Живковића. У завршном дијелу интервјуа Вешовић је изјавио да је „стари војник“ и да је цио вијек провео у војсци. Такође је истакао да се никада није кукавички заклонио пред непријатељским цијевима и да хоће у овим „великим данима“ да се стави на располагање „великом одлучном јуначком Краљу“. ¹³⁴² Вешовић закључује да му се десет година након уједињења војничка крв освјежила и вратила пређашњу снагу.¹³⁴³

Овим интервјуом Вешовић је недвосмислено подржао лични режим краља Александра Карађорђевића. Он је, попут краља, за политичку кризу у земљи окривио странке и страначке прваке. Датим изјавама није само подржао политику монарха, већ је отворено нудио своју помоћ и сарадњу. Ђенералов интервју и те како је одговарао новом режиму, прије свега јер је подршка дошла од човјека који је припадао федералистима. Због свега изреченог, Радомир Вешовић је примљен у аудијенцију код краља Александра 22. јануара 1929. године, у вечерњим часовима. Иако нијесу познати детаљи разговора, штампа преноси да је ђенерал примљен у „дужу аудијенцију“. ¹³⁴⁴ Власти се нијесу задржале само на формалном пријему, већ су на неки начин наградиле ђенерала за јавно дату подршку. На предлог министра војске и морнарице, армијског ђенерала Стевана Хацића, краљ Александар је 27. јануара 1929. године потписао указ којим се ђенерал у пензији Радомир Вешовић преводи у резерву, са правом ношења униформе.¹³⁴⁵ Лични режим краља Александра подржао је и Саво Вулетић, мада доста дискретније од Вешовића. Мирко Мијушковић такође је отворено стао уз нови режим ђенерала Живковића, након чега је постао члан Законодавног одбора у Београду.¹³⁴⁶

Ипак, Радомир Вешовић није одустао од политичког ангажмана. Он је након доношења Октроисаног устава покушао да се страначки ангажује. У Пећи је 6. маја 1932.

¹³⁴¹ „Ђенерал Вешовић о расположењу у Црној Гори“, *Политика*, бр. 7441, 18. јануар 1929, 4.

¹³⁴² Исто.

¹³⁴³ Исто.

¹³⁴⁴ „Аудиенција Г. Р. Вешовића“, *Политика*, бр. 7446, 23. јануар 1929, 2.

¹³⁴⁵ *Службени војни лист*, 1. март 1929, 355–356.

¹³⁴⁶ А. Стаматовић, *Историјске основе...*, 219.

године одржана конференција *Југословена радикалне сељачке демократије*. Странку је основао премијер и ђенерал Петар Живковић, маја 1932. године. Конференцију је отворио један од првака странке Светислав Хођера, док је председавао ђенерал Вешовић. Окупљеним грађанима се поред Хођера обратио и Вешовић. На конференцији је изабран и срески одбор.¹³⁴⁷ Присутством на конференцији Радомир Вешовић је још једном потврдио, последице интервјуа *Политици* из 1929. године, да подржава лични режим краља Александра.

Не постоје прецизни подаци о томе када је Вешовић дошао у додир са Хођером. Вјероватно је до њиховог сусрета дошло децембра 1930. године, када је Вешовић допутовао из Пећи у београдски хотел *Бристол*.¹³⁴⁸ У овом хотелу окупљале су се присталице и истомишљеници Светислава Хођера, пилота по образовању. Хођера је 1933. године основао *Југословенску народну странку*, која је окупила младе интелектуалце. Себе су сматрали јединим правим представницима народне воље и југословенства. Ову политичку групу одликовала је агресивна политика, која је углавном била усмјерена према демократским снагама и љевичарима. Странка је била малобројна, али је тај недостатак покушала да надомјести агесијом и буком, опонашајући фашисте. Своје нападе је усмјерила како на власт тако и на опозицију.¹³⁴⁹ Популистичка политика *Југословенске народне странке* није дала резултате, осим привременог успјеха у селима Шумадије, Бачке, Баната и Срема.¹³⁵⁰

Вешовићево зближавање са режимом био је још један политички апсурд, којима је он иначе био склон. На тај начин, бивши федералиста, заговорник децентрализације, нашао се у друштву људи који су подржавали лични режим краља Александра Карађорђевића. Вешовић се вјероватно надао да ће политичка ситуација у земљи настала након 1929. године ићи њему у прилог. Прије свега, јер је он у доба личног режима краља Николе остварио завидну војну и политичку каријеру.

Политички заокрет ђенерала Вешовића није прошао без оштрих реакција. Овог пута он се нашао на удару комуниста. У прогласу Црногорцима из 1932. године, поред осталог стоји: „Издадоше вас онаки као Андрија Радовић и Марко Даковић, издаде вас генерал Вешовић и његово подмићено друштво. Продаде вас Данило Његов за 50.000.000

¹³⁴⁷ „Конференција у Пећи“, *Правда*, бр. 128, 7. мај 1932, 4.

¹³⁴⁸ „У Београд су допутовали“, *Време*, бр. 3224, 18. децембар 1930, 8.

¹³⁴⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije* 1918 - 1988, knj. I, 282–283.

¹³⁵⁰ Исто, 283.

динара, „републиканац“ Јован Ђоновић за посланичко место у Тирани [...]“¹³⁵¹ Комунисти су у цитираном прогласу негативно приказали и улогу др Секуле Дрљевића, Јована С. Пламенца, Мирка Мијушковића и Марка Даковића.¹³⁵²

Тридесетих година Радомир Вешовић је био чест гост на свечаностима које су власти организовале поводом разних јубилеја. Јуна 1932. године присуствовао је слави Деветнаестог артиљеријског пука у Чачку, као један од најугледнијих гостију, уз епископа жичког Јефрема Бојовића.¹³⁵³ Октобра 1932. године био је и на прослави 20 година од ослобођења Пећи. Окупљеном народу Вешовић се обратио одмах послје председника општине, и био је бурно поздрављен. У говору је поред осталог изнио све тешкоће које је народ поднио за ослобођење и уједињење.¹³⁵⁴ Поред тога што се ђенерал крајем 20-их и 30-их година налазио на маргини политичких збивања, суочавао се и са породичним трагедијама и проблемима. Године 1929. умро му је син Данило, у 25. години живота.¹³⁵⁵ Октобра 1932. године Вешовића је напустила супруга Јевросима, рођена Делини. Београдско *Време* објавило је ђенералов оглас, у ком је он позвао супругу да се у року од 15 дана врати кући и повуче све тужбе против њега. Из објављеног текста сазнаје се да је Вешовића супруга и раније напуштала породични дом. Он је у огласу навео да неће плаћати рачуне које је она направила без његовог знања, пријетећи да ће поднијети тужбу за развод уколико се не врати у наведеном року.¹³⁵⁶

Године 1936. Вешовић се у једном новинском тексту осврнуо и на изградњу жељезничке пруге Београд – Бока которска. Ђенерал је поред осталог истакао значај Метохије и Горњег Полимља у историји српског народа. Такође је критиковао југословенске власти да игноришу историјски значај Горњег Полимља, које по стратегијској важности и љепоти не заостаје за Метохијом. Аутор је истакао да је управо испод Кома настала идеја „слободне српске државе“.¹³⁵⁷ Вешовић је оштро критиковао одлуку власти да жељезничка пруга буде изграђена на траси Рашка–Биоче и на тај начин

¹³⁵¹ АЈ, ЦК КПЈ, 1932/2, Црногорском народу – Другови и браћо Црногорци.

¹³⁵² Исто.

¹³⁵³ „Слава 19 артиљеријског пука у Чачку“, *Правда*, бр. 156, 4. јун 1932, 7.

¹³⁵⁴ „20 – годишњица ослобођења Пећи“, *Време*, бр. 3890, 31. октобар 1932, 3.

¹³⁵⁵ Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70.

¹³⁵⁶ „Оглас“, *Време*, бр. 3866, 7. октобар 1932, 10.

¹³⁵⁷ Радомир Л. Вешовић, „Метохија – Горње Поломље и жељезничка пруга: Београд Бока Которска“, *Слободна мисао*, бр. 37, 20. септембар 1936, 1.

буде удаљена од Горњег Полимља. Он је заправо био заговорник трасе која би ишла из Пећи преко Горњег Полимља.¹³⁵⁸

Вешовић је истакао да је Црна Гора природни потрошач метохијских „пољских продуката“.¹³⁵⁹ Црногорци су, како даље наводи, били запрепашћени чињеницом да пруга није настављена од Пећи. Због ове одлуке власти, наставља Вешовић, становништво Горњег Полимља и осталих крајева Црне Горе било је принуђено да на коњима или ручно преноси робу купљену у Пећи, преко Чакора.¹³⁶⁰ Његове замјерке показале су се као основане. Пољопривредни производи и остала роба су се и након Другог свјетског рата на овом терену преносили ручно или уз помоћ коња, управо због лоше путне инфраструктуре и недостатка железнице. Ово је уједно био један од посљедњих Вешовићевих текстова у штампани.

Након што се повукао из јавног и политичког живота, Радомир Вешовић је посљедње године живота провео на релацији Пећ – Београд – Славонски Шамац (од 1931. године Шамац Славонски). Септембра 1938. године ђенерал је боравио код кћерке Десанке – Десе, која је била удата за племенитог Крешимира Филиповића, из Славонског Шамца. Током боравка код зета и кћерке, Радомир Вешовић је умро 27. септембра 1938, у 68. години. У умрлици која је сачувана, на списку ожаложене породице нашли су се зетови Светислав К. Поповић, артиљеријски пуковник,¹³⁶¹ Крешимир Филиповић, велепосједник,¹³⁶² кћерке Зора и Деса и син Душан, коњички мајор,¹³⁶³ браћа Павић, Велиша и Новица, унуци Војо, Вуко и Радомир¹³⁶⁴ и унуке Вида и Дана.¹³⁶⁵ Сјутрадан, 28. септембра, ђенерал је сахрањен на гробљу у Славонском Шамцу, у 15 часова.¹³⁶⁶

¹³⁵⁸ Исто.

¹³⁵⁹ Исто, 2.

¹³⁶⁰ Исто.

¹³⁶¹ Пуковник Светислав К. Поповић из Прокупља оженио се Зорком (1900–1969), старијом кћерком ђенерала Радомира Вешовића. Имали су троје дјеце: Видосаву, Даницу и Војислава (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70).

¹³⁶² Велепосједник Крешимир Филиповић оженио се Десанком (1910–1986), млађом кћерком ђенерала Вешовића. С њом је имао два сина: Радомира и Марију (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70).

¹³⁶³ Душан Радомира Вешовић имао је једног сина: Данила (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70).

¹³⁶⁴ Унук Војислав – Војо био је син Вешовићеве кћерке Зорке из брака са пуковником Поповићем. Вуко – Вук и Радомир, били су синови Данила Вешовића, ђенераловог млађег сина (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70).

¹³⁶⁵ Видосава – Вида и Даница – Дана биле су кћерке пуковника Поповића и Вешовићеве кћерке Зорке (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70).

¹³⁶⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 375.

Вијест о Вешовићевој смрти пренијела је југословенска штампа. Београдска *Политика* се опростила од ђенерала на дан сахране. Покојник је описан као „необично ваљан и храбар“ официр. У тексту је приказана и његова каријера и ратнички пут у балканским ратовима и Првом свјетском рату. *Политика* је позитивно приказала Вешовићево одметништво и комитовање за вријеме окупације. У даљем тексту је истицана његова „јуначка борба по црногорским гудурама“, која је трајала све до краја 1917. године, када се предао под притиском народа. На маргинама поменути лист наводи да је Вешовић примљен у нову војску са чином ђенерала дивизије и да је са тог мјеста пензионисан.¹³⁶⁷

Време је такође 28. септембра објавило вијест о смрти ђенерала Вешовића. Слично као и у *Политици*, укратко је приказана Вешовићева биографија. И овај лист је покојника описао као способног и храброг официра, који је ослободио Плав, Гусиње, Високе Дечане и Ђаковицу. Посебно је истакнута његова улога у заузимању Скадра 1913. године и комитовању против Аустроугарске. *Време* поред осталог наводи да је Вешовићево одметање изазвало „страх и трепет“ аустроугарских окупационих власти. Његова храброст, стоји у даљем тексту, позната је у цијелој Црној Гори, а његово јунаштво опјевано у народним пјесмама.¹³⁶⁸ Важно је напоменути да *Време* доноси два погрешна податка из ђенералове војне биографије. Прије свега, у тексту стоји да је током Првог свјетског рата био командант Васојевићке бригаде и да се након аустроугарске окупације вратио у родно село Лијеву Ријеку.¹³⁶⁹ Као што је већ наведено, он је у Првом свјетском рату био командант Старосрбијанског одреда, а након окупације није отишао у родно село, већ у Букову Пољану, на имање оца Луке Вешовића. На самом крају, поменути лист доноси вијест која се не налази у осталој штампи. Наиме, *Време* извјештава да ће Вешовићево тијело, по жељи Васојевића, бити пренијето у Црну Гору, гдје ће бити сахрањен на свечан начин.¹³⁷⁰

Никшићка *Слободна мисао* се такође опростила од ђенерала Вешовића. За разлику од ранијих текстова, који су углавном негативно писали о ђенералу, поменути лист је овом приликом био знатно умјеренији. Његова војна каријера приказана је позитивно и истицана је његова храброст у Првом балканском рату. Када је ријеч о Вешовићевом одметништву,

¹³⁶⁷ „Радомир Вешовић генерал у пензији“, *Политика*, бр. 10896, 28. септембар 1938, 8.

¹³⁶⁸ „Смрт генерала Вешовића“, *Време*, бр. 5995, 28. септембар 1938, 7.

¹³⁶⁹ Исто.

¹³⁷⁰ Исто.

Слободна мисао пише да је стао на страну бунтовних земљака и да је његова акција народ много коштала. У тексту даље стоји да је Вешовићева акција у јавности читавог свијета означена као „револуционарни покрет“ против окупационих власти.¹³⁷¹ Поменути лист ипак није пропустио прилику да се критички осврне на његову предају окупаторским властима. Он се, како стоји у тексту, „покорио сентименталном расположењу и у најтежем добу покушао неки компромис са окупаторским властима, што му је обиљежено као минус његове велике војничке личности“.¹³⁷² Када је ријеч о Вешовићевој политичкој каријери, *Слободна мисао* није улазила у дубље анализе, осим констатације да му срећа није била наклоњена. На самом крају, Радомир Вешовић је окарактерисан као велики војник и јунак, каквих је мало било у србијанској и црногорској војсци.¹³⁷³ За разлику од *Политике* и *Времена*, *Слободна мисао* се критички осврнула на живот покојника. Ипак, то је урадила на увиђаван начин. Иако су постојале извјесне разлике у начину на који је приказан Вешовићев живот, ниједан лист није спорио његово јунаштво и војничке квалитете.

У листу *Зета*, Саво Вулетић је објавио некролог поводом смрти свог страначког друга. На самом почетку аутор је истакао да је ђенерал сахрањен у Славонском Шамцу, што је изазвало још већу тугу код Црногораца. Вулетић даље наводи да свако ко сноси кривицу за такав исход заслужује народни пријекор.¹³⁷⁴ У наставку некролога се осврнуо на живот и каријеру покојника, са посебним акцентом на његову војничку улогу у ратовима за ослобођење. Вулетић је са правом истакао Вешовићеву улогу у ослобађању Метохије, Високих Дечана и Ђаковице. Као највећи ђенералов подвиг представио је борбу за Велики Бардањолт и заузимање Скадра.¹³⁷⁵

За разлику од горе поменутих листова, Вулетић се у *Зети* осврнуо на Вешовићев живот у Краљевини СХС. Он је изнио низ критика на рачун оних који су учествовали у пензионисању и шиканирању покојника. Такође је истакао да се Вешовић у новој војсци могао искористити на „извјесним позицијама“, гдје је био незамјењив. Ипак, наставља

¹³⁷¹ „Радомир Вешовић ђенерал у пензији“, *Слободна мисао*, бр. 38, 2. октобар 1938, 5.

¹³⁷² Исто.

¹³⁷³ Исто.

¹³⁷⁴ Саво П. Вулетић, „Ђенерал Радомир Вешовић“, *Зета*, бр. 36, 2. октобар 1938, 4.

¹³⁷⁵ Исто.

Вулетић, такав развој догађаја спријечили су „наши Херострати“.¹³⁷⁶ Како даље наводи, Вешовић је све стоички поднио и остао патриота до смрти.¹³⁷⁷ На самом крају аутор закључује да је Радомир Вешовић као човјек, друг, пријатељ и војник био ријетка особа, са којом се може поносити читав народ и племе. Вулетић с правом ђенерала назива „највећим Васојевићем“, одмах иза војводе Миљана Вукова.¹³⁷⁸

Пригодан некролог о ђенералу Радомиру Вешовићу објављен је у војном часопису *Ратник* 1938. године. Аутор некролога, пуковник Спасоје Лазаревић, истакао је војничке и ратне врлине покојника. Посебно се осврнуо на Вешовићеву храброст током опсаде Скадра 1913. године и заузимања Великог Бардањолта. Лазаревић је поред осталог навео да је ђенерал за показану храброст одликован Обилића медаљом и да је два пута био рањен на скадарском ратишту.¹³⁷⁹

Смрт ђенерала Радомира Вешовића испраћена је пригодним текстовима у југословенској штампи. Ђенерал је сахрањен далеко од својих рођака и племеника, у мјесту гдје се мало ко занимао за његове ратне подвиге и јунаштво. Судбина је хтјела да један од најугледнијих Васојевића буде сахрањен у Славонском Шамцу. На тај начин, његови саборци из балканских и Првог свјетског рата били су спријечени да одају почаст свом команданту. Једино је Саво Вулетић отворено критиковао овакав исход. Поставља се питање колико су власти, а колико Вешовићева породица сносиле одговорност за ђенералову сахрану изван „домовине“. На основу доступних извора тешко је утврдити ко је сносио кривицу. Ипак, важно је истаћи да се у тренутку Вешовићеве смрти Југославија налазила пред тешким изазовима, балансирајући између фашистичких и демократских земаља. На дан када је ђенерал сахрањен штампа је била преплављена вијестима о судбини Чехословачке. На првим страницама доминирали су Хитлер, Мусолини и Чемберлен. У таквим околностима мало је ко мислио о сахрани давно пензионисаног ђенерала.

Септембра 1938. године окончан је живот једног храброг и способног официра, који је војничку славу стекао у Првом балканском и Првом свјетском рату. На другој

¹³⁷⁶ Херострат је младић који је према легенди 356. године п. н. е. спалио Артемидин храм у Ефесу како би се прославио и ушао у историју.

¹³⁷⁷ Саво П. Вулетић, „Ђенерал Радомир Вешовић“, *Зета*, бр. 36, 2. октобар 1938, 4–5.

¹³⁷⁸ Исто, 5.

¹³⁷⁹ Спасоје Лазаревић, „Дивизијски ђенерал у пензији Радомир Л. Вешовић“, *Ратник*, децембар 1938, 151–155.

страни, окончана је и једна контроверзна политичка каријера. Вешовић је на политичку сцену Књажевине/Краљевине Црне Горе ступио 1905. године као посланик Уставотворне Скупштине, да би крајем 1915. године био именован за министра војног. Након уједињења био је члан *Црногорске федералистичке странке* и посланички кандидат на три изборна циклуса, без успјеха. Након што је краљ Александар јануара 1929. године суспендовао устав и распустио Народну скупштину, Вешовић је отворено стао уз њега. Послије доношења Октроисаног устава, појавио се на конференцији *Југословенске радикалне сељачке демократије* у Пећи. Сарадња са режимском странком била је само још један политички неуспјех ђенерала.

Важно је истаћи да је Радомир Вешовић три пута хапшен, од три различита режима. Први пут у вријеме владавине књаза Николе, у *Бомбашкој афери*, 1908. године, други пут од аустријске окупационе власти, 1916. и 1918. године. Трећи пут ухапшен је након уједињења 1919. године, за вријеме владавине регента Александра Карађорђевића. Ипак, са сва три горе поменутих режима успио је да оствари и присну сарадњу, што његову политичку каријеру чини још више контроверзном.

6. РАДОМИР ВЕШОВИЋ КАО СТВАРАЛАЦ

6. 1. Биљешке ђенерала Радомира Вешовића

У издању подгоричког *Унирекса*, 2005. године штампани су мемоари ђенерала Радомира Вешовића, са предговором филозофа др Слободана Томовића. Иако се не наводи приређивач дјела, у тексту стоји да је „обраду“ извршио Јован Дујовић. Књига је обима 389 страна и подијељена је на 16 поглавља: Аутобиографија, Жалбе, бесједе, заклетве, Дневници, Драматичан краљев одлазак 1915/16, Скадарска биљежница, Преписка између Краљ. Црногорске владе и Ћ. Кр. Власти, Капитулација, Букова пољана Баљ Албанија и обратно, Оцјене и сјећања, Крај моје каријере у жандармеријској војсци, Велеиздајник пред судом, Шта ми се догађало од Панчева до Подгорице 1921–22, Панчево интернација, Писма, Полемике и чланци, На одар леже велики витеже.¹³⁸⁰

У књизи се налази и преко 50 фотографија, факсимила и исјечака из штампе. Важно је истаћи да се не ради о класичном мемоарском дјелу. Заправо, рукопис садржи дневничке биљешке, писма, полемике, документа и текстове других аутора.¹³⁸¹ Унутар поменутог дјела објављена је брошура *Ђенерал Вешовић пред судом*¹³⁸², као и исјечак из књиге Јована Ђетковића *Ујединитељи Црне Горе и Србије*.¹³⁸³ Невјештим интервенцијама приређивач често ствара конфузију, уносећи у Вешовићево дјело туђе текстове без прецизног навођења аутора. У поглављу *Букова пољана - Баљ Албанија и обратно* налази се писмо које су Васојевићи упутили Вешовићу молећи га да се преда.¹³⁸⁴ Поменуто писмо публиковао је још Милосав Мишовић 1979. године.¹³⁸⁵ На сличан начин, у мемоаре је уметнуто и свједочење аустријског војника Јосифа Турановића поводом погибије Адолфа

¹³⁸⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 389.

¹³⁸¹ Славко Бурзановић, Приказ: „Ђенерал Радомир Вешовић, Мемоари, Унирекс, Подгорица, 2005“, *Историјски записи*, 1–4, 2006, 403–404.

¹³⁸² Р. Вешовић, *Мемоари*, 259–296.

¹³⁸³ Исто, 223–224.

¹³⁸⁴ Исто, 213–214.

¹³⁸⁵ М. Мишовић, *Ђенерал Радомир Вешовић и Васојевићи...*, 39–40.

Пехера у Буковој Пољани.¹³⁸⁶ Поменуто свједочење такође је преузето из Мишовићеве књиге.¹³⁸⁷

Када се изузму неопрезне интервенције приређивача у Вешовићевом тексту, наилази се на интересантне детаље. Ипак, важно је напоменути да и његов текст има озбиљних мањкавости. Прије свега, Вешовић у Аутобиографији пише врло оскудно о свом школовању у Италији и наставничкој каријери у подофицирској школи након повратка у Црну Гору.¹³⁸⁸ У наставку поглавља он доноси доста занимљивих детаља из времена политичких борби у Књажевини Црној Гори, са посебним освртом на *Бомбашку аферу*, *Малисорски устанак* и период кад је био обласни управитељ.¹³⁸⁹ Ђенерал врло оскудно пише и о војним операцијама у Плаву, Гусињу и Метохији за вријеме Првог балканског рата. Приказ ових догађаја своди се на изношење фактографских података.¹³⁹⁰ Стиче се утисак да је аутор више пажње посветио оним догађајима, гдје је као командант имао веће војне губитке. У прилог наведеном говори и чињеница да на више мјеста описује борбе Васојевићке бригаде код Великог Бардањолта.¹³⁹¹

Рукопис ђенерала Радомира Вешовића обухвата период од краја XIX вијека до 1922. године, односно од његовог повратка са школовања из Италије, закључно са догађајима непосредно након краљеве амнестије и изласка на слободу. У овом хронолошком распону Вешовић је ставио акценат на кључне историјске догађаје. За разлику од балканских ратова, он детаљно приказује догађаје у Црној Гори током Првог свјетског рата. Изузетно вриједно свједочење аутор је оставио о одласку краља Николе из земље¹³⁹², капитулацији¹³⁹³ и његовом комитовању и предаји.¹³⁹⁴ У овим поглављима на упечатљив начин приказао је чланове династије Петровић Његош, као и друге личности из политичког живота. Једно од највреднијих свједочења Вешовић је оставио у осмом

¹³⁸⁶ Р. Вешовић, *Мемоари*, 330–332.

¹³⁸⁷ М. Мишовић, *Генерал Радомир Вешовић и Васојевићи...*, 11–14.

¹³⁸⁸ Р. Вешовић, *Мемоари*, 11–12.

¹³⁸⁹ Исто, 15–27.

¹³⁹⁰ Исто, 27–28.

¹³⁹¹ Исто, 28–30, 57–60.

¹³⁹² Исто, 63–68.

¹³⁹³ Исто, 147–184.

¹³⁹⁴ Исто, 185–224.

поглављу, гдје је детаљно описао покушај пробијања преко непријатељске територије на Солунски фронт.

Период након уједињења Црне Горе и Србије Радомир Вешовић је приказао у три поглавља. У овом дијелу мемоарских записа оставио је свједочење о ступању у војску Краљевине СХС, пензионисању и спровођењу за Београд.¹³⁹⁵ Описујући ове догађаје оставио је низ углавном негативних записа о водећим политичким личностима тога времена. Када је ријеч о судском процесу из 1921. године, у мемоарима се не налазе Вешовићеви записи, већ је у цјелости пренијет текст из брошуре *Ђенерал Вешовић пред судом*.¹³⁹⁶ Након овог, слиједе два поглавља, која хронолошки обухватају период 1921–1922. године. Аутор је у овом дијелу оставио записе о интернацији у Панчеву и повратку у Црну Гору.¹³⁹⁷ Овдје се такође налази на интересантна свједочења о догађајима и личностима. Из редова поменутих поглавља јасно се уочава Вешовићево незадовољство тренутним стањем у држави.

Вешовићеви мемоарски записи завршавају се закључно са 1922. годином, што представља озбиљан недостатак. Прије свега, јер се он након овог периода политички ангажовао у *Црногорској федералистичкој странци*. Ипак, о свом страначком ангажману и учешћу на изборима 1923, 1925. и 1927. године није оставио свједочење. Самим тим, недостају и Вешовићеви записи о личном режиму краља Александра и периоду након доношења Октоисаног устава, 1931. године. Управо у овом периоду Ђенерал Вешовић је направио радикални политички заокрет, па би стога било корисно да је наставио писање мемоара.

На основу биљешки Ђенерала Вешовића, које су се налазиле код његовог праунука Војислава Вешовића¹³⁹⁸ у Зрењанину, др Милутин Ј. Фолић објавио је 2008. године обимну монографију, под насловом *Необични Ђенерал Радомир Л. Вешовић (1871–1938)*. Садржина Фолићеве књиге углавном се подудара са Вешовићевим мемоарима, иако је аутор користио

¹³⁹⁵ Исто, 231–256.

¹³⁹⁶ Брошура *Ђенерал Вешовић пред судом* објављена је марта 1921. године. У цјелини је такође објављена у Мемоарима Радомира Вешовића и у часопису *Адвокат* из 2011. године (*Ђенерал Vešović pred sudom: iz pravne arhive, Адвокат: часопис за правну праксу, теорију и проблеме људских права*, бр. 15, 2011, 43–86).

¹³⁹⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 297–320.

¹³⁹⁸ Војислав Вешовић је рођен 1951. године. Отац му је био Радомир Д. Вешовић (1928–1988). Радомир је био син Данила Вешовића (1904–1929), млађег сина Ђенерала Радомира Вешовића (Д. Мартиновић, *Портрети VII*, 70).

у мањем обиму и архивску грађу и релевантну литературу.¹³⁹⁹ Важно је истаћи да је архивска грађа врло непрецизно наведена, а стил писања ближи публицистичком него научном.

6. 2. Радомир Вешовић о савременицима

Ђенерал Вешовић је у мемоарима оставио упечатљива свједочења не само о догађајима у којима је био актер него и о личностима из политичког и јавног живота Црне Горе и Краљевине СХС. Записи у мемоарима често су се разликовали од Вешовићевих иступа у штампи, штавише, неријетко су били контрадикторни. У прилог изреченом говоре и његове биљешке о краљу Николи и члановима династије Петровић Његош. Радомир Вешовић је често од политичких противника, али и историчара и публициста, перципиран као човјек близак династији, односно припадник дворске камариле. Ипак, он је у мемоарима на више мјеста врло негативно писао о краљу Николи и другим члановима династије.

Последње тренутке краља Николе у земљи Радомир Вешовић је окарактерисао као „комедију“, посебно његов покушај да иде на фронт. Он поред осталог наводи да је све било договорено између краља, принцезе Ксеније и кнеза Петра. Краљ је наводно одлучио да крене, а шофери су одбили послушност, све према претходном договору. Вешовић биљежи да је краљ покушао да иде пјешке и да је био принуђен да га врати. Како наводи, чудило се тој комедији.¹⁴⁰⁰ Сличне сцене краљ Никола је поновио и након побуне војске у Никшићу. Поменути догађај Вешовић је окарактерисао као „ујдурму“, коју је краљ направио како би „маскирао“ свој правац.¹⁴⁰¹ Наводни покушај господара да се из Медове врати у Црну Гору такође је оставио негативан утисак на ђенерала.¹⁴⁰²

У мемоарима се налази и на врло интересантан причу, коју је аутор чуо од Јована Матановића, а тичала се одласка књегиње Даринке¹⁴⁰³ из Црне Горе након што је књаз Никола преузео власт. Матановић је саопштио Вешовићу да му је отац (Стеван) испричао како је пратио удовицу књаза Данила. Том приликом млади књаз Никола је стрини дао једну

¹³⁹⁹ М. Фолић, *Необични ђенерал....*, 673–674.

¹⁴⁰⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 64.

¹⁴⁰¹ Исто, 64–65.

¹⁴⁰² Исто, 66.

¹⁴⁰³ Књегиња Даринка Петровић, рођена Квекић (1839–1892), супруга књаза Данила Петровића (1826–1860), са којим је имала ћерку Олгу (1859–1896). Видјети опширније: Димитрије Димо Вујовић, *Књегиња Даринка: политичка активност: прилог историји Црне Горе 1855–1867* (Цетиње: Обод, 1968).

коверту, коју је она отворила када је напустила земљу. У њој је била само једна хартија, на којој су биле двије нуле. Вешовић биљежи: „Ово је била благодарност зашто му је Даринка ставила на главу капу књаза Данила. То је био знак признања за господара“.¹⁴⁰⁴ У наставку мемоара налази се и врло интересантан разговор између војводе Божа Петровића и ђенерала Вешовића. Приликом њиховог боравка у Скадру, војвода је саопштио ђенералу да су му велике силе нудиле мјесто кнеза Крита. Ипак, краљ Никола је тражио од њега да се одрекне „звати“ Петровић Његош. Овај захтјев војвода Божо је одбио. Вешовић закључује да овај догађај показује какав је краљ човјек.¹⁴⁰⁵

Пишући о данима пред капитулацију, Вешовић поред осталог биљежи да је краљ све радио у маниру „глумца“, да војску растроји и изведе свој план. На другој страни, принцезу Ксенију и књаза Петра оптужио је за преговоре са Аустроугарском.¹⁴⁰⁶ Врло упечатљиво свједочење оставио је и о свом постављењу за министра војног. Поред осталог биљежи: „Чврсто сам сад увјерен да ме Старац (краљ Никола – прим. Ф. В.) сад злонамјерно поставио за министра, јер се бојао од мене, који сам залуду имао јак уплив у војсци, да му што не оштетим од планова или му пак не осујетим бјекство преко Скадра а онда поведем војску за Србију“. Вешовић је био увјерен да га је краљ постављењем за министра „осрамио“, намјерно или случајно.¹⁴⁰⁷ Поред свега наведеног, ђенерал је истакао да би за краља највећа казна била када би га у егзилу оставили без новца.¹⁴⁰⁸

У листу *Слободна мисао* из 1938. године Радомир Вешовић је изнио потпуно другачије мишљење о краљу Николи. Он се заправо укључио у полемику између Митра С. Вукчевића и др Новице Радовића. Полемишући о узроцима слома црногорске војске и њеној капитулацији, он се осврнуо и на улогу краља. За разлику од мемоарских записа, овдје је врло похвално говорио о последњем владару из династије Петровић Његош. Вешовић је у поменутом листу краља описао као великог владара и великог човјека, који је од мале Црне

¹⁴⁰⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 67.

¹⁴⁰⁵ Исто, 74.

¹⁴⁰⁶ Исто, 158.

¹⁴⁰⁷ Исто, 158.

¹⁴⁰⁸ Исто, 159.

Горе створио уређену државу. Све оптужбе на рачун краља, наставља он, лажне су, и што га више клевету, његова „фигура одскаче и расте пред правдом и истином“.¹⁴⁰⁹

У биљешкама ђенерала Вешовића „уређена држава“ је изгледала сасвим другачије. Он је, поред осталог, записао да се међу офицере увукао „шљам“ и да су на те положаје „утуране најгрђе“ индивидуе, из „најгорих и најнеморалнијих“ породица. За овакво стање у војсци окривио је краља Николу, који је настојао да офицере „растроји и убије углед старијем пред млађим“.¹⁴¹⁰ Њега је такође оптужио да није ником дозвољавао да ради свој посао. Вешовић даље наводи да је господар у томе успио, и када је дошло „стани - пани“, да ни народ ни војска нијесу вриједјели ни „шестицу“. На крају закључује да ни „Јадов“ (краљ Никола – прим . Ф. В.) није био скупљи.¹⁴¹¹

Осим о краљу Николи, Вешовић је оставио врло негативно свједочење и о књазу Мирку, Лазару Мијушковићу, Иву Радоњићу и др Анту Гвозденовићу. За књаза Мирка је записао да је „изгорио“ за круном, те да је сваку прилику користио за нападе на сестру Ксенију и браћу Петра и Данила.¹⁴¹² И њега је, као и краља, оптуживао за шуровање са Аустријанцима.¹⁴¹³ Када је ријеч о Лазару Мијушковићу, Вешовић биљежи да поред све „бруке и грдила што је учинио и утекао“, још више се „брљао“ причама као из „Хиљаду и једне ноћи“. Он даље наводи да су Мијушковићу велику штету правили др Анто Гвозденовић и Иво Радоњић, са „будаластим“ изјавама у штампи.¹⁴¹⁴

Ђенерал Радомир Вешовић оставио је свједочење и о стању у земљи након уједињења 1918. године. У овом дијелу мемоарских записа такође се наилази на интересантне записе о личностима из јавног и политичког живота. Стиче се утисак да је Вешовић и на овом мјесту биљежио само негативне карактерне црте савременика. Пишући о појединим личностима, он није бирао ријечи, без обзира на положај који су оне заузимале

¹⁴⁰⁹ Радомир Л. Вешовић, „Оступање црногорске војске и излазак из земље краља Николе“, *Слободна мисао*, бр. 2, 16. јануар 1938, 2.

¹⁴¹⁰ Р. Вешовић, *Мемоари*, 157.

¹⁴¹¹ Вешовић поред осталог биљежи да је тако настала краљева изрека „Ко не дође преда ме за шестицу не ваља ни шестицу“ (Р. Вешовић, *Мемоари*, 157).

¹⁴¹² Р. Вешовић, *Мемоари*, 67, 76–77.

¹⁴¹³ Поред осталог Вешовић биљежи да се књазу Мирку вода била „завезала“. Како даље наводи: „Стиди се од тога а не стиди од разних других болештина те су га спопале“. Вешовић је очигледно алудирао на венеричне болести (Р. Вешовић, *Мемоари*, 80).

¹⁴¹⁴ Р. Вешовић, *Мемоари*, 75.

у новој држави. На удару су се нашли министри, вјерски лидери, политички прваци и комунисти.

Сусрети са министром војним Стеваном Хаџићем, министром унутрашњих дјела Светозаром Прибићевићем и предсједником Владе Љубом Давидовићем оставили су изузетно негативан утисак на ђенерала Вешовића. Он је Хаџића окарактерисао као „лажова“ и „личног непријатеља“.¹⁴¹⁵ Прибићевић га је, како биљежи, примио уљудно и углавном се „смијуљио и умиљато га гледао“, али није ништа ријешио.¹⁴¹⁶ За Давидовића је записао да „лаже као и обично“ уз „намјештени осмјех“.¹⁴¹⁷

Вешовић није штедио ни вјерске поглаваре. Оставио је изузетно негативан запис о митрополиту Гаврилу Дожићу. Поред осталог, о њему је записао да је „некарактеран човјек“ и да је његов лични непријатељ.¹⁴¹⁸ Сукоб са митрополитом Дожићем трајао је још из времена када је Радомир Вешовић био управник Метохије, о чему је већ било ријечи. Ђенерал је био увјерен да је управо митрополит организовао омладину против њега у Пећи.¹⁴¹⁹ На удару су се нашли и други Црногорци, попут Пунише Рачића, кога је описао као непоузданог човјека и сплеткароша. Његове приче окарактерисао је као бајке из „Хиљаду и једне ноћи“.¹⁴²⁰

Сукоб са Рачићем кулминирао је 1926. године и био је испраћен у београдској штампи. Лист *Београдски дневник* је марта 1926. године објавио текст „Вешовић и Рачић“. Повод је била тужба коју је ђенерал Вешовић поднио против Рачића због увреде. У тексту су приказане биографије Пунише Рачића и ђенерала Радомира Вешовића. Рачић је представљен као национални радник, комитски војвода и Владин изасланик за вријеме побуне Арнаута 1919. године. Он је, како стоји у тексту, „учинио држави велике услуге“ и посветио свој живот борби за уједињење Црне Горе и Србије. Такође су величане његове „четничке акције“ и борбе у балканским ратовима и Првом свјетском рату. *Београдски дневник* је Пунишу Рачића описао као патриоту, правог ратника и јунака.¹⁴²¹

¹⁴¹⁵ Исто, 253, 315.

¹⁴¹⁶ Исто, 254.

¹⁴¹⁷ Исто, 255.

¹⁴¹⁸ Исто, 232.

¹⁴¹⁹ Исто.

¹⁴²⁰ Исто, 234–235, 316–317.

¹⁴²¹ М. Ј., „Вешовић и Рачић“, *Београдски дневник*, бр. 2220, 1. март 1926, 2.

Радомир Вешовић је приказан у сасвим другачијем свјетлу. Овај лист је необјективно писао да је Вешовић завршио подофицирску школу и да је, „благодарећи даљим породичним везама и удварању краљу Николи“, именован за команданта Васојевићке бригаде. Он је, како стоји у даљем тексту, предао Црну Гору Аустрији и урадио оно што није хтио ниједан официр. Негативно је приказано и убиство Пехера, гдје се наводи да је Вешовић подговорио браћу да изврше убиство.¹⁴²² За разлику од првог дијела текста, који говори о Рачићевом „јунаштву“ и „војним подвизима“, други дио служи за дискредитацију ђенералове личности. *Београдски дневник* је очигледно намјерно направио омашку када је навео да је Вешовић завршио подофицирску школу. На исти начин је изостављена и његова улога у ратовима за ослобођење, која је неупоредиво већа и значајнија од улоге Пунише Рачића. Необјективно извјештавање штампе морало је негативно утицати на Вешовићеве записе у мемоарима.

Најоштрији суд Вешовић је изнио о бољшевику др Вукашину Марковићу, кога је назвао „ординарном будалом“.¹⁴²³ Оштар и неумјесан приказ Марковића дошао је из нескривеног Вешовићевог непријатељства према комунизму. Он је, пишући о неуспјелом атентату Спасоја Стејића на краља Александра, записао: „Да је случајно тога дана успио тај паклени атентат и одиста, данас 29. јула не бисмо имали своје државе, јер бише Мађари одмах окупирали све до Дунава; Бугари до Скопља, Арнаути запосјели Косово, Хрвати и Црногорци се отцијепили, и тако би пропале све тековине стечене крвљу и чуване њоме.“¹⁴²⁴ Вешовићева предвиђања показала су се као тачна већ 1941. године. Када је ријеч о комунизму, он даље наставља да би држава пропала „Због лудака и болесних индивидуа задахнутих комунизмом, односно боље рећи – дембелуком: да се туђе отима и да они не раде ништа“.¹⁴²⁵

Радомир Вешовић је врло негативно примио и вијест о убиству Милорада Драшковића, министра унутрашњих дјела.¹⁴²⁶ Драшковић је био једна од ријетких личности из политичког живота о којој је ђенерал имао позитиван став. Ђенерал је поред осталог записао да га је познавао још из Скадра 1913. године, те да га је цијенио, жалио и полагао у

¹⁴²² Исто.

¹⁴²³ Р. Вешовић, *Мемоари...*, 301.

¹⁴²⁴ Исто, 313.

¹⁴²⁵ Исто.

¹⁴²⁶ Видјети опширније: Ч. Антић, *Убиства...*, 151–158.

његово пријатељство. Описао га је као доброг и паметног државника, „сувише загуљена и дрска“, али доброг човјека.¹⁴²⁷

Док о краљу Николи пише опширније и детаљније, о краљу Александру Карађорђевићу Вешовић оставља тек ограничен број информација. Ипак, на једном мјесту наводи да је од извјесне пријатељице сазнао да је краљ Александар наредио његово убиство.¹⁴²⁸ Као што је већ поменуто, Вешовић је 1929. године у београдској *Политици* дао подршку „великом, одлучном јуначком краљу“.¹⁴²⁹ Специфичан однос ђенерал је имао и са војводом Лакићем Војводићем. Током поменутог судског процеса у Београду 1921. године означио је војводу Лакића, Љуба Бакића и митрополита Митрофана Бана као људе који су били у служби непријатеља.¹⁴³⁰ Поменуте оптужбе Вешовић је вјероватно изнио због улоге војводе Лакића Војводића у његовом интернирању за Београд октобра 1919. године.

Ипак, и поред несугласица и политичких разлика, Радомир Вешовић је 1924. године одржао говор на сахрани војводе Лакића. Том приликом ђенерал Вешовић је истакао да је војвода Лакић био посљедњи изданак „нашег херојског доба“.¹⁴³¹ Пред херојским дјелом умрлог војводе нестали су сукоби и политичке несугласице. Вешовић је као доказани ратни херој показао да је јунаштво цијенио изнад свега. Опраштајући се од племеника и ратног друга, ђенерал Вешовић је поред осталог рекао: „Тебе није красила универзитетска спрема којом данашњи нараштаји парадире. Да, свако доба има своје наките. Ти си из доба наше херојске славе, оног нашег историјског накита као човјек, јунак и братственик рођен у сељачкој колиби, задахнут божанственим духом да без икаквог школског образовања буде велики витез и херој и велики државник“. Вешовић даље наставља да је војвода Лакић припадао оном времену кад су „горди Ловћен, поносни Ком и величанствени Дурмитор давали орлове ослободиоце српском народу“.¹⁴³²

Стиче се утисак да Вешовић док је писао о савременицима често није бирао ријечи. Ипак, није се либио да призна врлине и оним људима с којима је био у сукобу. То се најбоље види из његовог односа са војводом Лакићем Војводићем. Важно је истаћи да он није

¹⁴²⁷ Р. Вешовић, *Мемоари*, 313.

¹⁴²⁸ Исто, 302.

¹⁴²⁹ „Генерал Вешовић о расположењу у Црној Гори“, *Политика*, бр. 7441, 18. јануар 1929, 4.

¹⁴³⁰ *Генерал Вешовић пред судом*, 35.

¹⁴³¹ Р. Вешовић, *Мемоари*, 39.

¹⁴³² Исто, 40.

критиковао само политичке противнике, већ и најближе сараднике, чак и чланове породице. Тако је своју комитску групу окарактерисао као „никакво друштво“.¹⁴³³ Вешовић није прећутао ни породичне сукобе и свађе, описујући да је чак и тукао синове у зрелим годинама.¹⁴³⁴ Ђенерал је на неколико мјеста оставио интересантне записе и о женама. Описујући ратни пут Васојевићке бригаде током Првог балканског рата, он биљежи: „Дођемо до једног мухамеданског села. Лијепо су нас дочекали, конак и огањ дали док смо ми меса за храну имали. Ја сам коначио код једног Турчина, ђе ми је било одвећ лијепо и умало се нијесам заљубио у његову шћерку“.¹⁴³⁵ Сјећајући се вечере код албанског првака Биба Доде, ђенерал биљежи да је почео да кокетира са његовом супругом. Албански племенски првак није оставио нарочито позитиван утисак на команданта Васојевићке бригаде, што се види из слједећег цитата: „Она (супруга Биба Доде – прим. Ф. В.) је здрава, млада и сувише развијена и дебела а није баш најсимпатичнија, а он јадов – стар, ћорав (или је био, јер око десно је прављено од стакла) што је све несимпатично за женске, а како ми се чини, још уз све и импотентан!“¹⁴³⁶

Стиче се утисак да је Радомир Вешовић највише детаља написао о оним догађајима који су оставили тежак утисак на њега. Самим тим, не треба да чуди што се у његовом тексту препознаје огорченост и разочарење. Поменута осјећања најбоље се препознају у поглављима која говоре о капитулацији Црне Горе 1916. године, комитовању и предаји, интернирању за Београд и периоду прије и након суђења 1921. године. Описујући ове догађаје, он је често крут, оштар без мјере и субјективан. Овакав Вешовићев став може се разумјети ако се узме у обзир чињеница да је управо 1916. година означила његов војни и политички пад.

¹⁴³³ Исто, 215.

¹⁴³⁴ Исто, 318.

¹⁴³⁵ Исто, 53.

¹⁴³⁶ Исто, 73.

7. РАДОМИР ВЕШОВИЋ КАО КЊИЖЕВНИ И ДРАМСКИ ЛИК

7. 1. Радомир Вешовић у прози и поезији

Генерал Радомир Вешовић био је једна од најзначајнијих личности у Црној Гори прве двије деценије XX вијека. Самим тим, његова војна и политичка каријера изазивала је интересовање не само историчара него и књижевника. Његов живот испуњен контроверзама свакако је био инспиративан за писце и пјеснике. Он је као обласни управитељ, командант Васојевићке бригаде и Старосрбијанског одреда, министар војни и вођа комитета, имао значајно мјесто у дјелима Михаила Лалића, Милована Ђиласа и Мила Кордића.

У два романа Михаила Лалића Радомир Вешовић се појављује као један од споредних ликова. Ипак, и поред те чињенице, Лалић је у романима *Заточници: друга свеска мемоара и дневника Пеја Грујовића* и *Гледајући доље на друмове* оставио упечатљив приказ ђенералове личности. Иако се ради о књижевном дјелу, гдје доминира пишчева фикција, стиче се утисак да поменути аутор врло прецизно приказује догађаје у којима је Вешовић био актер. Лалићев роман *Заточници* из штампе је изашао 1976. године, док је роман *Гледајући доље на друмове* објављен 1983. године.

Први пут Радомир Вешовић се у роману *Заточници* појављује као обласни управитељ. Михаило Лалић пише о његовој улози у Бомбашкој афери и хватању Васа Ђулафића. Он поред осталог биљежи: „Даље уз Лим, од Веничке, по слободној територији Црне Горе, ређају се замке и клопке Радомира Вешовића који је четири године раније енергично прогонио и ван границе ухватио свога несрећног саплеменика Васа Ђулафића, а послије службеним актом захтијевао да за тај лов буде и награђен“.¹⁴³⁷ Лалић је са правом истакао Вешовићеву улогу у хватању Ђулафића. Као што је већ поменуто, у претходном дјелу, Ђулафић је ухваћен на територији Османског царства, у селу Горња Ржаница. Ипак, важно је рећи да обласни управитељ није од власти тражио награду, како тврди Лалић, већ

¹⁴³⁷ Михаило Лалић, *Заточници: друга свеска мемоара и дневника Пеја Грујовића* (Београд: Нолит, 1976), 47.

надокнаду личних трошкова.¹⁴³⁸ У наставку поменутог романа аутор с правом запажа да Вешовић није штедио ни себе ни друге да оствари што му се нареди.¹⁴³⁹

Посебан акценат писац је ставио на улогу Горњовасојевићке бригаде и њеног команданта у Првом балканском рату. Он на упечатљив начин приказује покрет бригаде у „жутим блузама од руског сукна“, уз напомену да су Турци били увјерени да их Руси нападају. Лалић поред осталог биљежи: „Но ако Турска има царевину, Вешовић има Горњовасојевићку бригаду“.¹⁴⁴⁰ Описујући даљи ратни пут бригаде, писац наводи да је Вешовић са три батаљона (Андријевичким, Краљским и Љеворечким) ослободио Гусиње. На тај начин је дошао у позадину непријатељу, „да му живом вади цигерицу“. Трепчани су Вешовићев маневар, биљежи Лалић, протумачили као освету за Новшиће¹⁴⁴¹ и било им је криво на рођака што им није омогућио да у тој слави учествују.¹⁴⁴²

Аутор у наставку романа биљежи да су Васојевићи имали повјерења у свог команданта, као и да су за то имали разлога. Вешовић је, наставља Лалић, умιο да изабере и наметне непријатељу мјесто борбе, те да на том мјесту осигура премоћ. Он није желио само да порази турску војску, већ да је бар два пута дневно изненађује.¹⁴⁴³ У роману *Заточници* аутор је сликовито приказао и изношење брзометних топова на Штит, изнад села Горња Ржаница. Поред осталог, Лалићев лик говори: „Мумлајући, псовали смо Вешовићу – ко га створи, ко га научи и ко нам га на врат натовари – до деветог дједа“.¹⁴⁴⁴ Овај цитат неодољиво подсјећа на свједочење команданта Љеворечког батаљона Радивоја Милошевића. Он је у својим сјећањима поред осталог забиљежио да је Вешовић грдио војску током извлачења топова на Богићевицу изнад Плава.¹⁴⁴⁵

¹⁴³⁸ ДАЦГ, Бомбашка афера, ф. 2, бр. 146/2.

¹⁴³⁹ М. Лалић, *Заточници*..., 52.

¹⁴⁴⁰ Исто, 54.

¹⁴⁴¹ Бој на Новшићу одиграо се 4. децембра 1879. године, између црногорске и турске војске. До боја је дошло јер је Османско царство одуговлачило са предајом Плава и Гусиња Књажевину Црној Гори. Црногорска војска, под командом војводе Марка Миљанова Поповића, састављена од Куча и Братоножића, претрпјела је пораз. У саставу турске војске, поред регуларних снага, био је велики број локалног муслиманског и албанског становништва. Након још једног сукоба код Мурине почетком 1880. године, одлучено је да Плав и Гусиње остану Османском царству, док је Црна Гора заузврат добила Улцињ (Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, репринт издање, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2021, 242–272).

¹⁴⁴² М. Лалић, *Заточници*..., 115.

¹⁴⁴³ Исто, 123.

¹⁴⁴⁴ Исто, 125.

¹⁴⁴⁵ АИИЦГ, ф. 130, Радивоје Милошевић Балкански ратови 1912–1913, 4.

У наставку романа Лалић је приказао и улазак Васојевићке бригаде у Дечане. Он даље биљежи да је на Вешовића утицала „великодушна хармонија и мирноћа манастира“ Високи Дечани, па се уздржао да упути псовке и пријетње окупљеном албанском становништву.¹⁴⁴⁶ За ослобођење Дечана Вешовић је добио чин бригадира. По повратку из Пећи, гдје је био код сердара Јанка Вукотића, упутио се у Ђаковицу.¹⁴⁴⁷ У роману је приказана и интервенција црногорске војске у Краснићима, те сукоб команданта Васојевићке бригаде са србијанским официрима. Лалић описује да је командант Треће армије Ђенерал Божо Јанковић тражио повлачење црногорске војске, уз пријетњу да ће отворити ватру. Вешовић је, пуцајући од бијеса, повукао војску у Ђаковицу, како не би пролио братску крв, али је Ђенерала Јаковића изазвао на двобој. До измирења два Ђенерала дошло је у Призрену, уз војне почасте и музику. Лалић закључује да је био ред на Јанковића да попусти као паметнији официр.¹⁴⁴⁸ О Вешовићевом сукобу са србијанским официрима већ је било ријечи у претходном дијелу овог рада. Ипак, у доступним историјским изворима и релевантној литератури није нађен податак да је командант Вешовић изазвао на двобој команданта Треће армије србијанске војске Јанковића.

Михаило Лалић је, као даровит писац, познајући Вешовићеву нарав и менталитет Васојевића, могао фикцију приказати као стварност. Он је у наставку романа истакао Вешовићеву фанатичну храброст. За вријеме ратних операција он није штедио ни себе ни друге. Није се устегао да примијени и физичке казне, чак и према најближима. Лалић описује да је војску тукао бичем, или ногом, ако су му празне руке. У наставку, аутор поред осталог биљежи о Радомиру Вешовићу: „Кажу да је и оца свога, старога ратника и јунака рањаваног Луку Паунова, исканџијао пред људима – само зато што је старац, уморан од дуга пута, стао да предахне и допустио да га стигну они из коморе. „Откад си ти коморџија, оца ти твога“, викао је и ударао, „Имам ја доста коморџија и без тебе!“.¹⁴⁴⁹ Овај догађај и данас препричавају мјештани у Буковој Пољани, а вјешто га је користио за компромитацију Ђенералове личности и Љубо Бакић 1921. године, о чему је већ било ријечи. Вешовић је кажњавао своје војнике и због крађе. Михаило Лалић такође описује случај једног војника Васојевићке бригаде који је украо сач. Командант му је пред војском наредио наредио да

¹⁴⁴⁶ М. Лалић, *Заточници...*, 133.

¹⁴⁴⁷ Исто, 135.

¹⁴⁴⁸ Исто, 139.

¹⁴⁴⁹ Исто, 217.

сач стави на главу, па ударио бичем по њему. Иако је приказ био за смијех, нико се није смијао, страхујући од Вешовића. Понижени војник је касније извршио самоубиство.¹⁴⁵⁰

Дубоко урезана у свијест Васојевића остала је битка за Скадар 1913. године, па је самим тим нашла своје мјесто и у Лалићевом дјелу. Иако је Вешовић инсистирао на томе да се настави напад на турска утврђења пред Скадром, био је одбијен. Лалић наводи да командант Васојевићке бригаде није наставио напад из два разлога. Први разлог је био то што му је војска била десеткована, 500 погинулих војника и 20 официра.¹⁴⁵¹ Други разлог био је то што се више плашио Петровића него Турака. Лалић даље истиче да би му погибија од Турака била славна, а она друга срамотна. Он на крају закључује: „И заиста је имао рашта да се боји: никад они не би опростили оном који би се усудио да се мимо њих прослави ослобађајући земљу Немањића, Мрњавчевића и Балшића и гробове зетских краљева Михаила и Бодина“.¹⁴⁵²

Михаило Лалић у роману *Гледајући доље на друмов*, поред Другог свјетског рата приказује и догађаје из Првог свјетског рата. Главни јунак је, као и у *Заточницима*, Пејо Грујовић. Лалићев главни јунак боравио је у Подгорици код Вешовића, гдје се одвијао изузетно занимљив разговор. Том приликом ђенерал је рекао да је на превару повучен из Скадра и постављен за министра војног. На тај начин ђенерал Пешић је успио да „затвори црногорску војску у тамницу и да је нагна на предају“.¹⁴⁵³ Вешовић током поменутог разговора не скрива огорченост због стања у земљи. Жали се да га официри избјегавају и да не жели у акцију са „професорима и апотекарима“. Он Грујовићу саопштава да не вјерује ником, ни Митрофану Бану, ни Јанку, ни Бећиру. У наставку писац на упечатљив начин осликава Вешовићево незадовољство: „Знаш ли како ме они зову?... Зову ме Мрзан, а ја то и јесам! Вазда сам им био Мрзан и пасторче. И цијело моје племе, и све што је источно од Зете – све је то Мрзан за цетињске трутове и трулогузе, насљедне муфтаче професионалне!... Када сам Дечане заузео и Ђаковицу било им је као да сам им нос окинуо. Кад сам Бардањолт провалио – имали су поцркати од зависти“.¹⁴⁵⁴

¹⁴⁵⁰ Исто, 217–218.

¹⁴⁵¹ Исто, 263.

¹⁴⁵² Исто.

¹⁴⁵³ Михаило Лалић, *Гледајући доље на друмове* (Подгорица: Ободско слово, 2014), 76.

¹⁴⁵⁴ Исто, 76–77.

Да у овом фиктивном разговору има и истине свједоче и Вешовићеви мемоари. Он је, описујући долазак на Скадарски фронт 1913. године, записао да је сердар Јанко Вукотић био једини Црногорац који воли Васојевиће и који им „унеколико“ признаје јунаштво.¹⁴⁵⁵ Писац у роману наводи да је највећа замјерка на рачун бившег министра војног што је припреме за устанак почео „одозго“ и што није имао повјерења у „дивиле“. Лалић даље наставља: „мислио је да познаје официре, многе је стварно познавао и с правом им вјеровао; то што се у неком преварио, скупо смо платили сви заједно“.¹⁴⁵⁶

За разлику од већине историчара, Лалић је покушао да расвијетли питање издаје ђенерала Вешовића. Он наводи да је највећа сумња за издајство ђенерала пала на капетана Шћепана Марнића, поручника Милоша Дујовића и Блажа Анђелића.¹⁴⁵⁷ Лалић ипак истиче да мање података има за сумњу на Блажа Анђелића. У његовој кући је одржан један од посљедњих официрских састанака са Вешовићем. Писац сматра да је полиција морала бити упозната са овим догађајима, па је самим тим могла да уцјењује Анђелића. Он је био интерниран са осталим Црногорцима, али је сумња ипак остала, закључује Лалић.¹⁴⁵⁸ У наставку романа аутор је недвосмислено означио Марнића и Дујовића као људе који су издали ђенерала Радомира Вешовића. Лалић наводи да у прилог њиховој издаји говори и чињеница да нијесу били интернирани, те да су им окупационе власти дозволиле да тргују стоком по цијелој Црној Гори.¹⁴⁵⁹

У роману се налазе упечатљиве слике не само Радомира Вешовића током комитовања него и земунце у којој се крио током комитовања. Лалић поред осталог пише: „Скучен живот у подземним склоништима, храна лоша и нередовна, бриге, стрепње и стресови и кајања – све им се то исписало, на лицима и одразило у држању разним знаковима. Лице ђенерала Вешовића, маслинасто, и горе од тога, боје блиједе иловаче, бјеше оплетено паучином просиједе браде, смањило се, наборало, скраћено одозго сукненом капом испод које горе запаљене очи“.¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁵ Р. Вешовић, *Мемоари*, 56.

¹⁴⁵⁶ М. Лалић, *Гледајући доље...*, 115.

¹⁴⁵⁷ Исто, 116.

¹⁴⁵⁸ Исто, 117.

¹⁴⁵⁹ Исто, 118.

¹⁴⁶⁰ Исто, 134.

Посебно је интересантан приказ расправе између ђенерала Радомира Вешовића и извјесног Вукајла Војводића из Коњуха у овом роману. Војводић је критиковао ђенерала због великих губитака Васојевићке бригаде током опсаде Скадра 1913. године. Расправа је прерасла у свађу, па је ђенерал наредио да провокаторе уклоне, док им није „мозгове просуо“.¹⁴⁶¹ Лалић је у кратким цртама приказао и Вешовићев покушај да се домогне Солунског фронта, као и његов повратак у земљу. На упечатљив начин приказана је и реакција ђенерала и његове комитске групе када су дознали за капитулацију Русије. На ову вијест поменути писац биљежи да су сви од муке занијемили, „а ђенерал клону главом као преклан“.¹⁴⁶²

Предаја ђенерала Вешовића такође је била инспиративна за Лалића. Он поред осталог биљежи да се предао и да му ни то није било довољно, већ је друге комите позивао да га слиједе. Он запажа да су се након предаје Вешовићу ругали они који су му некада завидјели, а замјерали му „очи у очи“ они који су га до тада цијенили.¹⁴⁶³ У роману *Гледајући доле на друмове* приказане су и већ поменуте сцене ђенераловог агитовања у Даниловграду и Шавнику, гдје је био понижен од комита. Вешовић се након ових догађаја, наставља Лалић, цијелу ноћ у Никшићу ударао песницама у сљепоочнице и челом у зид. Покушао је поново да побјегне у комите, али без успјеха. Писац даље наставља да је бивши министар војни био човјек „лаке памети и брзих одлука“ и да су његову брзу превртљивост познавали и Аустријанци.¹⁴⁶⁴

Важно је напоменути да је Михаило Лалић на више мјеста врло негативно приказао улогу Милосава Раичевића у Вешовићевој комитској групи. Он је, наводи писац, био ту да спријечи ђенерала да уради нешто добро када је год покушао. Раичевић је наводно све радио по директиви радикала и, захваљујући њему, Црне Горе није било у рату, закључује писац.¹⁴⁶⁵ Поменуте Лалићеве тврдње свакако долазе из његових идеолошких схватања и немају упоришта у историјским изворима. Сасвим су неутемељене оптужбе да је Раичевић по директиви радикала могао кочити устаничке акције Вешовића и да је утицао на његову предају. Такође се поставља питање зашто би се радикали и влада Србије бавили

¹⁴⁶¹ Исто, 137–138.

¹⁴⁶² Исто, 252.

¹⁴⁶³ Исто, 253.

¹⁴⁶⁴ Исто, 253–254.

¹⁴⁶⁵ Исто, 140, 254.

Вешовићем у тренутку када ни њихова судбина није била ријешена. Иако је ријеч о књижевном дјелу, у ком преовладава фикција, а неријетко и пишчеви идеолошки ставови, Михаило Лалић је успио објективно да прикаже личност ђенерала Радомира Вешовића.

Милован Ђилас је током боравка на робији у Сремској Митровици 1958. године написао роман *Црна Гора*. Централна прича овог романа је црногорско заточеништво под аустроугарском окупацијом. Вријеме романа поклапа се са пишчевим дјетињством, док се радња романа одвија у његовом завичају.¹⁴⁶⁶ Ђилас је роман *Црна Гора* подијелио у три самосталне цјелине. Први дио, под насловом *Битка*, приказује Мојковачку битку, други дио *Вешала* прати судбину три на смрт осуђена Црногорца. Посљедњи, односно трећи дио романа, *Крај*, прати политички живот у црногорском дијелу Рашке области након уједињења Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁴⁶⁷ Писац је за стварање лика Милоша Милошевића био инспирисан судбином млађег брата ђенерала Вешовића Владислава – Влајка.¹⁴⁶⁸

У поглављу *Вешала* Милован Ђилас је оставио упечатљив приказ личности ђенерала Радомира Вешовића. Он поред осталог пише да су окупацију тешко прихватили чак и они који су се залагали за нагодбу са Аустроугарском. Обичан Црногорац морао је бити огорчен капитулацијом и окупацијом. Ђилас даље биљежи да су црногорске власти распуштене и да су се хапшења множила, док су Аустријанци спремали нови талас интернирања. У таквим условима недостајала је само варница, која је убрзо и избила.¹⁴⁶⁹

Варница је планула у Буковој Пољани, када је ђенерал Вешовић убио аустријског официра. Ђилас истиче да су се за бившим министром војним повели многи који нијесу припадали његовом племену. На другој страни, окупационе власти су у знак одмазде објесиле ђенераловог брата Влајка. Упечатљив је ауторов исказ да је Црна Гора „имала све за устанак“, осим „крупних ситница“. Заправо, није било чврсте партије и једног вође. Ђенерал Вешовић, наставља Ђилас, није имао одлике вође.¹⁴⁷⁰ Поред осталог биљежи: „Он је једна од чудних, али не ријетких личности црногорских. Црнпураст, витак, сав од живаца и покрета, горд и од ријечи, брз на све. Његова храброст у боју није презала ни пред чим.“

¹⁴⁶⁶ Бранко Поповић, „Судбина Црне Горе“, у: Милован Ђилас, *Црна Гора* (Београд: СКЗ, 2018), VIII.

¹⁴⁶⁷ Исто.

¹⁴⁶⁸ Исто, XIII.

¹⁴⁶⁹ Милован Ђилас, *Црна Гора* (Београд: СКЗ, 2018), 116.

¹⁴⁷⁰ Исто, 116–117.

Када је ријеч о Вешовићу као политичару, Ђилас наставља: „Али је као политичар био прежустар, непостојан – као његове црне немирљиве очи, као политика којој је припадао.“¹⁴⁷¹

Када је ријеч о Вешовићевој предаји, аутор запажа да се он није „уплашио или продао“, већ да је био „помало пребрз“, и „подоста храбар“, па је самим тим у залуталој политици правио вратоломије више него други. Ђилас је за Вешовића рекао да је то „стари црногорски витез у нехраброј политици, нестваран у нестварности“.¹⁴⁷² У поменутом роману аутор је дао кратак осврт и на Ђенералово хапшење и судски процес у Краљевини СХС. Милован Ђилас је био један од ријетких аутора, ако не и једини, који је недвосмислено тврдио да је Вешовић након уједињења 1918. године припремао устанак у сарадњи са Италијанима. Иако није била доказана Вешовићева кривица на суду, сви су вјеровали да је крив, а ни он се није „трсио да побија“, закључује Ђилас.¹⁴⁷³

У роману *Црна Гора* дат је прецизан приказ Вешовићеве личности. Аутор је објективно приказао његове врлине и мане, тако да се стиче много јаснији и потпунији увид у личност него на основу свједочења његових савременика и многих историчара. Милован Ђилас запажа да је Радомир Вешовић након 1921. године живио са великом пензијом у „ставу лојалног незадовољника и завјереника изван завјере“. Он је, наставља Ђилас, био несрећан у „свијету невитештва и обичности“, и додаје: „То је стварни Вешовићев животопис – пад Црне Горе“.¹⁴⁷⁴

Дакле, иако је ријеч о књижевном дјелу, роман *Црна Гора* представља значајно дјело за боље разумијевање Вешовићеве личности. Такође, треба узети у обзир и чињеницу да је Милован Ђилас рођен 1911. године, прије избијања Првог свјетског рата. Самим тим, још као дијете је морао слушати приче о Радомиру Вешовићу и осталим актерима ратних и поратних збивања. Приче о посљедњем министру војном Ђилас је слушао и од оца Николе, црногорског официра, који је Вешовића добро познавао. У књизи *Бесудна земља* он поред

¹⁴⁷¹ Исто, 117.

¹⁴⁷² Исто.

¹⁴⁷³ Исто, 118.

¹⁴⁷⁴ Исто.

осталог наводи да је Ђенерал волио његовог оца и да се са њим радо сријетао и у поратним годинама.¹⁴⁷⁵

Ћилас је и у овом дјелу оставио интересантне записе о Ђенералу Вешовићу. Описао га је као официра који брзо доноси одлуке и који није никоме дозвољавао да му „на част нагази“. Такође је истакао и његову храброст током јуриша на Бардањолт, гдје је с исуканом сабљом предводио војску. У тим јуришима метак му је пробио шапку, а други пребио сабљу, али он није ни за трен застао. Милован Ћилас запажа да му народ није благодарио за неустрашивост због великих губитака.¹⁴⁷⁶ Упечатљива је и слједећа сцена у роману *Бесудна земља*: „Какав је Вешовић био старешина, показује и случај у коме је једног од својих официра, и то из гласите куће, али који се бојао да пред јединицом пређе браћену ријеку, ухватио са два прста за нос, угнао сам коња у воду и тако прешао на другу обалу и превео војску“. ¹⁴⁷⁷ Када је ријеч о Вешовићевом одметању, Ћилас истиче да је Црна Гора тек тад „прокукала над собом и над својим синовима“. ¹⁴⁷⁸

Радомир Вешовић као књижевни лик спорадично се помиње и у роману Миливоја Брајовића *Четовођа*. У овом дјелу описане су већ познате епизоде из Ђенераловог живота: покушај његовог хапшења, одметање и предаја.¹⁴⁷⁹ Аутор овог дјела акценат је ставио на догађаје у Бјелопавлићима и комитског првака и војводу Вида Ђуровића. Самим тим, Вешовић је био епизодни лик.

Књижевник и публициста Миле Кордић објавио је 1988. године роман *Ђенерал*, инспирисан животом Радомира Вешовића. Аутор наводи да је роман настао на основу казивања Радула Божовог Чогурића, из Горњег Липова, код Колашина. Кордић је користио и доступну историјску литературу током писања поменутог дјела. У роману су измијењена имена најближих сродника главних јунака, док су остале личности стварне. Заплет у Кордићевом роману почиње када Радуле од Вељка добије задатак да у затвору отрује Ђенерала. Смрт Ђенерала била је нужна, наводи Вељко, како „зеленаши“ не би искористили суђење против Вешовића као политичку трибину. Поменути задатак Радуле је прихватио

¹⁴⁷⁵ Милован Ћилас, *Бесудна земља* (Подгорица: Октоих; Београд: Штампар Макарије, 2014), 55–56.

¹⁴⁷⁶ Исто, 56.

¹⁴⁷⁷ Исто.

¹⁴⁷⁸ Исто, 63.

¹⁴⁷⁹ Миливоје Брајовић, *Четовођа* (Подгорица: Дом омладине „Будо Томовић“, 1995), 35, 67, 72, 80–85.

ради виших државних интереса.¹⁴⁸⁰ Ријеч је о судском процесу који је вођен против Ђенерала за велеиздају фебруара 1921. године. Да би задатак био успјешно извршен, Радуле је затворен у истој ћелији са Ђенералом. Иако Вешовић сумња да је нови затвореник послат од власти да га „шпија“, он почиње да му прича о свом животу.¹⁴⁸¹

У наставку романа Ђенерал затворском другу препричава свој животни пут, од одласка из Букове Пољане на Цетиње и даље у Италију.¹⁴⁸² Кордић на упечатљив начин описује сусрет младог Вешовића са књазом Николом на Цетињу. Ђенерал даље у ћелији говори Радулу да је још као дијете замишљао да Бог изгледа као господар. Ипак, приликом сусрета са књазом, он није ни обратио пажњу на њега, поздравио се само са синовима сердара и војвода. Вешовић разочаран закључује да је Бог далеко од Букове Пољане.¹⁴⁸³

Наставак романа доноси познате епизоде из Вешовићевог живота, од Бомбашке афере, преко балканских ратова до Првог свјетског рата. Ђенерал говори о хватању Васа Ћулафића, ратним дејствима на Чакору, у Плаву, Гусињу и Метохији.¹⁴⁸⁴ Кордић кроз Вешовићев лик описује и капитулацију црногорске војске 1916. године, те догађаје који су касније наступили. Посебно мјесто у роману заузима убиство аустријског официра и одметање у шуму бившег министра војног.¹⁴⁸⁵ На упечатљив начин аутор је приказао и вјешање Ђенераловог брата у Колашину, као и његово душевно стање након породичне трагедије.¹⁴⁸⁶ Кордић је заправо, користећи дијалог, написао романсирану биографију Радомира Вешовића. Радња романа завршава се 1921. године, након Ђенераловог изласка са робије и сусрета са др Секулом Дрљевићем.¹⁴⁸⁷ Кордићев роман *Ђенерал* доживио је више издања, уз незнатне измјене.¹⁴⁸⁸

Црногорски федералиста и политичар др Иван Иво Јовићевић (1883–1965), раније конзул и дипломата Краљевине Црне Горе, објавио је у Женеви 1919. године збирку пјесама

¹⁴⁸⁰ Миле Кордић, *Ђенерал*, друго издање (Београд: Стручна књига, 1988), 4–5.

¹⁴⁸¹ Исто, 7–8.

¹⁴⁸² Исто, 10–11.

¹⁴⁸³ Исто, 12.

¹⁴⁸⁴ Исто, 71–73.

¹⁴⁸⁵ Исто, 241–247.

¹⁴⁸⁶ Исто, 260–261.

¹⁴⁸⁷ Исто, 374–376.

¹⁴⁸⁸ Миле Кордић, *Ђенерал* (Београд: Стручна књига, 1988); М. Кордић, *Ђенерал* (Београд: Стручна књига, 1989); М. Кордић, *Ђенерал* (Београд: Минерва, 1996); М. Кордић, *Ђенерал: један народ а два краља: роман о сукобима и уједињењу Црне Горе и Србије* (Београд: Књига комерц, 2001).

Капље жучи. Ријеч је о пропагандном штиву, у ком је аутор стиховима бладио политичке противнике. На удару су се нашле војне и политичке личности из Црне Горе које су подржале уједињење 1918. године. Јовићевић је у поглављу *Оде црногорским генералима* једну пјесму посветио ђенералу Радомиру Вешовићу. Она у цјелости гласи: „Еј Васова чиста крви, искрај Лима сива тице, чича Пере и Пашића поносите перијанице!/ Зар издаде Црну Гору, и у њојзи мученике, и постаде измећарем Пашићеве политике?!/ Вала, чоче, мислио сам да си стожер на висину и да нећеш љубит скуте македонском Цинцарину./ Али ето и то чудо – доживјесмо покрај многих; жао ми те Вешовићу, јер имаше страна добрих./ Но свакоме, брајко, своје, то си све сам заслужио, чим си народ поганима, безусловно теслимио. /Ма те дивно наградише, србијански радикали: бацише те у тамницу, пошто су те испљували“.¹⁴⁸⁹

Професор филозофије Светозар М. Вукић објавио је 1979. године епску пјесму *Великом ослободитељу змају Црне Горе и министру рата ђенералу Радомиру Вешовићу (1871–1938)*. За разлику од Јовановића, Вукић у стиховима велича лик и дјело ђенерала. Пјесма прати Вешовићеву каријеру од повратка са школовања до уједињења 1918. године. Важно је напоменути да је аутор у поменутом дјелу направио озбиљне фактографске грешке. Прије свега, Вукић наводи да је Радомир Вешовић рођен у Буковој Пољани и да је војну школу завршио у Русији.¹⁴⁹⁰ Као што је раније приказано, Вешовић је рођен у Лопатама (Лијева Ријека), а војну школу је завршио у Италији.

Пјесник је истакао храброст и јунаштво ђенерала Вешовића током ратних операција у Првом балканском рату. Он поред осталог пјева: „Хитар храбар као огањ живи, он јунаштвом свакога задиви. [...] За страх не зна пушке се не пази, Свуд у напад први се налази Испред војске увијек се креће Да докаже сваког метак неће“.¹⁴⁹¹ У наставку, Вукић је опјевао Вешовићеве војне операције у Плаву, Гусињу и Метохији.¹⁴⁹² Команданта Васојевићке бригаде пореди са Милошем Обилићем, назива га осветником и „прауномком

¹⁴⁸⁹ Иван Јовићевић, *Капље жучи*, друго издање (Рим: Кр. црногорска државна штампарија, 1921), 24.

¹⁴⁹⁰ Светозар М. Вукић, *Великом ослободитељу змају Црне Горе и министру рата ђенералу Радомиру Вешовићу (1871–1938)* (Бјеловар: Књижевни клуб „Свитање“, 1979), 8–9.

¹⁴⁹¹ Исто, 11.

¹⁴⁹² Исто, 15–16.

оца Карађорђа“.¹⁴⁹³ Посебан акценат пјесник је ставио на храброст коју је Вешовић показао у борбама за заузимање Бардањолта и Скадра.¹⁴⁹⁴

Убиство Адолфа Пехера у Буковој Пољани и одметање у шуму бившег министра војног свакако је било инспиративно за пјесника. Вукић поменути Вешовићев чин слави и представља као херојско дјело. Он поред осталог пјева: „Преко шуме према Колашину Генерал је јунак ко до јуче Па он пиштољ из цепа извуче Но поручник испред њега иде Вешовић му на њемачком рече Поручниче сад ми је најпрече Да са тобом ја ријешим ствари Крвник ти си убит те не мари“.¹⁴⁹⁵ У наставку спјева описани су догађаји који су настали након одметања министра војног у шуму. Завршни дио Вукићеве пјесме говори о хапшењу и судском процесу против ђенерала. Аутор врло негативно пише о „српској влади“ и назива је „срамном“. Он даље истиче федералистичке и напредне идеје ђенерала Вешовића, повезујући га на неки начин са комунистима.¹⁴⁹⁶

Из свега наведеног јасно се уочава да је Светозар Вукић површно познавао биографију Радомира Вешовића. Поред већ поменутих омашки око мјеста рођења и мјеста школовања ђенерала, аутор је погрешно приказао и његово политичко виђење. Неспорно је да је Вешовић био федералиста до 1929. године, али је након тога подржао лични режим краља Александра, а убрзо и *Југословенску радикалну сељачку демократију*. Као што је већ наведено, Вешовић је оставио врло негативно мишљење о комунистима.

7. 2. На филмском платну

Први дугометражни играни филм са црногорском тематиком *Воскресења небива без смрти*, аутора Владимира Поповића, снимљен је у Италији и приказиван током 1922. и 1923. године у више земаља. Филмски рад Владимира Поповића први је забиљежио Перо Шоћ. Затим је своје мјесто нашао у *Енциклопедији Југославије*. О филму се нешто више говорило у *Политици* априла 1958. године, као и у монографији Димитрија Вујовића

¹⁴⁹³ Исто, 17.

¹⁴⁹⁴ Исто, 19–20.

¹⁴⁹⁵ Исто, 26.

¹⁴⁹⁶ Исто, 30–31.

Уједињење Црне Горе и Србије.¹⁴⁹⁷ Глас Црногорца и италијанска штампа испратили су приказивање поменутог филма.¹⁴⁹⁸

Владимир Ђ. Поповић рођен је у Никшићу 1884. године. Гимназију је учио на Цетињу и у Сремским Карловцима, гдје је матурирао. Дипломирао је на Правном факултету у Београду. Након повратка у Црну Гору био је секретар суда, а затим и судија Обласног суда на Цетињу. Године 1914. изабран је за предсједника цетињске општине. Током Првог свјетског рата био је предсједник контролне комисије у Скадру. Након капитулације Краљевине Црне Горе 1916. године напустио је земљу и у емиграцији боравио у Паризу и Риму. У емиграционој влади бригадира Милутина Вучинића био је министар правде. На тој позицији остао је до септембра 1922. године. Поповић је умро у Ници, гдје је и сахрањен јануара 1928. године.¹⁴⁹⁹

Поповићев филм био је снимљен у пропагандне сврхе, како би се европска јавност упознала са „црногорским питањем“. Прва теза овог филма била је да су Црногорци срушили план њемачког маршала Макензена о потпуном заробљавању србијанске војске. Друга теза била је да Црна Гора никада није сумњала у побједу савезника и да је ђенерал Вешовић спремао оружану акцију, која би отпочела са офанзивом сила Антанте. У филму је такође наглашено да је бивши министар војни убиством аустроугарског официра први дао примјер и знак за подизање устанка. На крају филма се истиче жртва коју је Црна Гора поднијела у рату, те како је остављена од савезника и прикључена Краљевини СХС, у чијим казаматима се налази Вешовић.¹⁵⁰⁰

Главни јунаци Поповићевог филма били су Јакша Поповић и Радомир Вешовић. Аутор је добро био упознат са дјеловањем бившег министра војног. У филму је приказао његов ратни пут 1914–1916. године и прве три године након уједињења. Поповић је очигледно био упознат и са брошуром *Ђенерал Вешовић пред судом*, која му је послужила за писање сценарија.¹⁵⁰¹ У прилог изреченом говори и чињеница да се у филму налазе

¹⁴⁹⁷ Ратко Ђуровић, „Владимир Ђ. Поповић – први црногорски синеаст и његов филм“, *Стварање*, бр. 13, 1973, 1491.

¹⁴⁹⁸ Исто; „Воскресења не бива без смрти“, *Глас Црногорца*, бр. 96, 1. јул 1922, 10.

¹⁴⁹⁹ Р. Ђуровић, „Владимир Ђ. Поповић...“, 1492–1493; Видјети опширније: *Vladimir Đ. Popović (1884–1928)*, priredili Šerbo Rastoder i Novak Adžić (Cetinje: Prijestonica Cetinje, 2024).

¹⁵⁰⁰ Р. Ђуровић, „Владимир Ђ. Поповић...“, 1497.

¹⁵⁰¹ Исто, 1497–1498.

ставови о капитулацији црногорске војске и уједињењу Црне Горе и Србије идентични онима које је Радомир Вешовић изнио на суђењу. Филмски сценариста Ратко Ђуровић сматра да је Поповић отпочео са писањем сценарија тек пошто је добио брошуру о Вешовићевом суђењу.¹⁵⁰²

Поред Владимира Поповића, на филму су радили режисер Едуардо Бенчивега и сценограф и костимограф Капијеро Луперини. Улоге су тумачили углавном италијански глумци: Елена Сангро, Карло Гваландри, Камило де Роси, Енрико Скатици, Ладо Фортунати. Дјечје улоге играли су: Ратомир В. Поповић, Момо П. Шоћ и Лидија В. Поповић. На сценарију је сарађивао и пјесник и политичар Габријеле Д' Анунцио (*Gabriele d'Annunzio*). Филм је први пут приказан у Риму 14. априла 1922. године. Његова пројекција одржана је у Шпанији, Француској и Египту.¹⁵⁰³ Радња филма одвија се у два погранична села на црногорско-аустријској граници и прати живот двије породице под окупацијом. Иако је ђенерал Вешовић један од главних ликова, Поповић га је лишио његове стварне улоге у припреми устанка. Наиме, у филму је приказано да је министар војни добио писмо од краља Николе, у ком он извјештава да ће отпочети савезничка офанзива. Краљ такође наређује да Црногорци изврше своју дужност, након чега ђенерал Вешовић сазива ратни савјет ради подизања устанка. У наставку филма је приказано како окупациони војници одводе на стријељање ђенераловог брата и сина.¹⁵⁰⁴

Филм *Воскресења не бива без смрти* био је један од посљедњих покушаја црногорске емиграције да заинтересује велике силе за питање Црне Горе. Након потписивања Рапалског уговора између Италије и Краљевине СХС, престало је емитовање Поповићевог филма. Вешовић, иако један од главних ликова, није био приказан као организатор устанка, већ као пуки извршилац краљеве наредбе. Поповић је очигледно желио да прикаже ђенералову жртву што већом, па је у филму приказано и стријељање његовог сина. Сценариста је свако знао да није стријељан Вешовићев син, већ да је објешен његов брат Влајко, у Колашину. Стријељање ђенераловог брата и сина требало је свакако да послужи за драматизацију филма. Стиче се утисак да црногорска емиграција није имала идентичан став о бившем министру војном. Док је Владимир Поповић желио да Вешовића

¹⁵⁰² Исто, 1499.

¹⁵⁰³ Gojko Kastratović, *Istorija crnogorskog filma* (Podgorica: CID, 2006), 32.

¹⁵⁰⁴ Исто, 32–33.

прикаже као хероја и жртву новог режима, др Иван Јовићевић га је у горе поменутим стиховима најбруталније извријеђао.

Редитељ Гојко Кастратовић снимио је 2001. године ТВ филм *Суђење генералу Вешовићу*, у продукцији Радио-телевизије Црне Горе. У главним улогама су били: Жарко Радић, као Радомир Вешовић, Горан Султановић, као др Живко Топаловић, Младен Нелевић, као др Секула Дрљевић, и Мирко Влаховић, као свједок оптужбе Перута Вучељић. Радња филма прати судски процес против ђенерала Радомира Вешовића у Београду фебруара 1921. године. Сценарио је настао на основу раније цитиране брошуре *Ђенерал Вешовић пред судом*, која је марта 1921. године објављена у Земуну. Радио-телевизија Црне Горе је у самој најави филма направила низ намјерних или ненамјерних пропуста. Прије свега, у најави је стајало да је ТВ драма рађена према оригиналним документима и да је судски процес против ђенерала Вешовића покренут јер је одбио да положи заклетву краљу Петру Карађорђевићу, као и због критика које је изрекао на рачун власти Краљевине СХС.¹⁵⁰⁵ Као што је већ наведено у ранијем дијелу рада, оригинална документација са суђења није сачувана. Такође, Вешовић није изведен пред суд јер је одбио да положи заклетву краљу Петру, већ му је на терет стављена припрема оружаног устанка у земљи уз помоћ Италије. Заклетву династији Карађорђевић он је положио када је добио чин дивизијског ђенерала у војсци Краљевине СХС.

Прије емитовања ТВ драме, породица Перуте Вучељића је тражила увид у сценарио, јер је сматрала да би се у њему могле наћи неисторијске оцјене. Телевизија није удовољила траженом захтјеву породице, образлажући да је сценарио настао на основу оригиналне документације. Уредник културно-умјетничког програма Радио-телевизије Црне Горе је поред осталог у одговору породици Вучељић истакао: „За овај пројекат наша кућа није се определијелила ни због чије личне судбине или историјске улоге, па ни самог генерала Вешовића, већ смо хтјели да покажемо апсурдну ситуацију која се одвија на црногорској друштвеној позорници више од сто година гдје се ништа суштински није ни данас промијенило. Стално смо у судском процесу гдје оптужница и одбрана остају константе, само се актери мијењају, а ми као друштво никако да изађемо из тог зачараног

¹⁵⁰⁵ *Перута Вучељић (постхумно) пред судом*, Подгорица, 2017: Аутор брошуре је син Перуте Вучељића Мојсије. Текст није технички и садржајно уређен, а недостају и нумерације страна.

круга“.¹⁵⁰⁶ Уредништво телевизије доставило је потомцима Перуте Вучељића „копију судског записника из 1921. године“. Заправо, није се радило о судским списима, већ о брошури *Ђенерал Вешовић пред судом*.¹⁵⁰⁷ Самим тим, Телевизија Црне Горе је признала да не посједује оригиналну документацију са суђења.

Поменута драма емитована је 23. јуна 2002. године, нешто послје 20.00 часова, на Првом каналу Радио-телевизије Црне Горе. Након емитовања драме, породица Перуте Вучељића реаговала је отвореним писмом у *Гласу Црногорца* 2. јула 2002. године. Дневне новине *Vijesti* такође су извијестиле да је драма настала на основу „оригиналног судског записника“.¹⁵⁰⁸ Након овог текста, потомци Перуте Вучељића тужили су дневни лист *Vijesti* и Радио-телевизију Црне Горе. У тужби су поред осталог навели да су поменути медији ширили „увредљиве и неистините особине“ Перуте Вучељића.¹⁵⁰⁹

Син Перуте Вучељића Мојсије је током судског процеса успио да докаже да оригинална документација са суђења Ђенералу Вешовићу није сачувана. Он је током рочишта 2009. године доставио потврде из Државног архива Црне Горе и Историјског архива Београда, у којима стоји да ове установе не посједују списе са поменутог суђења.¹⁵¹⁰ Виши суд у Подгорици донио је пресуду по којој је Република Црна Гора била дужна да дјеци покојног Перуте Вучељића исплати штету због ширења неистинитих и увредљивих информација о особинама њиховог оца. Пресуду су објавиле дневне новине *Vijesti* 14. новембра 2010. године, а пресуда је такође објављена и на Првом и Сателитском програму Радио-телевизије Црне Горе 9. јуна 2014. године.¹⁵¹¹

Телевизијска драма *Суђење Ђенералу Вешовићу* траје један сат и дванаест минута. Уводну шпицу прати говор др Секуле Дрљевића, који изговара глумац Младен Нелевић. Радња филма почиње читањем оптужнице, која главног лика терети за велеиздају, након чега оптужени одбацује оптужбе. Вешовићев лик је одиграо југословенски и хрватски глумац Жарко Радић. Стасом и цртама лица, он је подсећао на Радомира Вешовића. Остала глумачка подјела такође је оставила добар утисак, нарочито Нелевић у улози Дрљевића и

¹⁵⁰⁶ Исто, Непосредни поводи и припрема за подизање тужбе.

¹⁵⁰⁷ Исто.

¹⁵⁰⁸ Исто, Примјерак судског записника, поклон синовима свједока.

¹⁵⁰⁹ Исто, Подизање тужбе.

¹⁵¹⁰ Исто, Записник са рочишта 29. 9. 2009.

¹⁵¹¹ Исто, Пресуда.

Султановић у улози Топаловића. Радња је у потпуности одговарала тексту брошуре *Ђенерал Вешовић пред судом*, с тим што су реплике прилагођене драмском тексту. Док су Вешовић, Дрљевић и Топаловић приказани као одлучни, храбри и вјешти реторичари, свједок оптужбе је сушта супротност. Глумац Мирко Влаховић као Перута Вучељић оставља утисак уплашеног, збуњеног и неубједљивог свједока. Филмски Вучељић идентично је приказан као у поменутој брошури. Посебан акценат стављен је на одбрану, гдје Дрљевићев лик доминира над ликом др Живка Топаловића.¹⁵¹² Њему је свјесно дата предност и на самом почетку филма, гдје се у позадини уводне шпице чује његов говор. Стиче се утисак да је филм послужио за „рехабилитацију“ др Секуле Дрљевића, а не као приказ једне животне епизоде ђенерала Вешовића.

Поменута филмска адаптација више пута је репризирана на Радио-телевизији Црне Горе. Она је посебно добила на значају у предвечерју референдума у Црној Гори 2006. године. Суверенистички блок вјешто је користио ову филмску адаптацију за своје политичке потребе. Реплике у којима Вешовић и Дрљевић негативно говоре о уједињењу 1918. године, истакнутим бјелашима (Митрофану Бану, Љубу Бакићу, Лакићу Војводићу) и држави Краљевини СХС и те како су послужиле у пропагандне сврхе. Такође, у одјавној шпици стоји: „Отпуштање испод суда значи да се може обновити процес ако се прикупе докази, што је био Домоклов (треба Дамаклов – прим. Ф. В.) мач над генералом Вешовићем, све до 1929, када се уводи правило да се не може два пута о истој ствари судити“.¹⁵¹³

Интересантно је да се у завршном дијелу филма не наводи Вешовићева биографија након 1921. године. На тај начин, свјесно или не, изостављено је да се кандидовао на федералистичкој листи на три изборна циклуса: 1923, 1925. и 1927. године. Такође је изостављен и податак да је управо 1929. године подржао лични режим краља Александра Карађорђевића, те да је преведен у резерву, с правом ношења униформе. Као резервни ђенерал, Вешовић је јавно 1931. године подржао режимску странку *Југословенска радикална сељачка демократија* и појављивао се на државним свечаностима. Могуће је да се све наведено није уклапало у политички наратив у тренутку када је филм емитован. У коначном, није претенциозно још једном констатовати да је ова ТВ драма или филм (како

¹⁵¹² Суђење Ђенералу Вешовићу, филм 2001, <https://www.youtube.com/watch?v=wO8dnnBEo8I>, приступљено 27. јул 2025.

¹⁵¹³ Исто.

год филмографски категоризовали) идеалан примјер злоупотребе историје у политичке сврхе.

ЗАКЉУЧАК

Савремена црногорска историја обиљежена је галеријом ликова веома контроверзних и противрјечних биографија. Врхунац таквих историјских ликова дали су црногорски федералисти. Ако је већина федералистичког бирачког тијела, чланства и нижих функционера имала конзистентне политичке ставове и увјерења, њихово вођство то није имало. Тако се с правом поставља питање оправданости реализације политичке идеје, у релацији ко је гласа, с којим побудама, а ко је реализује, те да ли је уопште реализује.

У тој галерији политичких ликова између два свјетска рата, а можда и у историји Црне Горе до конца XX вијека, истичу се двије личности. То су др Секула Дрљевић и ђенерал Радомир Вешовић. По ширини опсега испољавања својих активности и биографским карактеристикама, ђенерал Вешовић је, свакако, био у предности. Ово стога што је Дрљевић током своје политичке и професионалне каријере био и остао само политичар, или високи државни чиновник, који је до свог чиновничког статуса углавном опет долазио преко политике. За разлику од њега, Вешовић је био и војник и политичар. Док се у једином испољавајућем опсегу по њега Дрљевић у потпуности остварио, као бивши министар, високи државни чиновник и посланик, са амбицијама да у једном тренутку постане шеф читаве једне државе 1941. године (марионетске италијанске државне творевине, тзв. Петровданске Црне Горе), са Вешовићем то није случај. Омјер контраста и испољавања код Вешовића је више него очигледан. Вешовић је био високоостварени војник, а практично мало или нимало остварени политичар. Заправо, политички значај Вешовића проистицао је из његовог војничког значаја. Без њега, ни то мало политичке остварености код Вешовића не би било.

Вешовићева војничка биографија умногоме подсећа на стереотип ондашњег црногорског друштва и његових дубоких подјела. Те подјеле и поларизације нарочито су дошле до изражаја послије 1878. године. Тада је Црна Гора коначно постала међународно призната држава. У њу продиру буржоаско-капиталистички односи, истина – врло споро. Без обзира на то, она је до краја свога постојања остала аграрна, рурална и племенска држава, тј. држава племенског друштва. Племенски партикуларизам играо је и даље важну улогу у дијељењу државних функција. Црногорско друштво дефинитивно није било друштво једнаких и друштво једнаких шанси. Главарски слој који се формирао у Црној

Гори и брђанским племенима, практично два вијека уназад, етапно се надограђивао и постајао нека врста касте, из које су се регрутовали најприје племенски главари, а онда касније официри, барјактари, племенски капетани и на крају интелектуалци.

Припадност једном познатом васојевићком братству – Вешовића, које је прије њега дало неколико познатих главара и народних првака, уз то и једном великом брђанском племену, регрутовали су Радомира Вешовића за официра и дали му привилегију да се школује у Италији, пошто тада Црна Гора није имала војних школа. Са друге стране, ко зна колико је бистрих црногорских младића који нијесу имали главарски педигре завршило на маргинама друштва, остајући неписмени или полуписмени дио рурално-пастирског или ситнозанатлијског занимања. Колико се ту крило образованих људи, научника, умјетника или бриљантних официра, само да им се пружила прилика да се школују. Када се погледају, на примјер, у Србији биографије Путника, Мишића, Бојовића, Степановића, Живковића и сл., види се да су то била дјеца ситних варошких чиновника, занатлија или сељака. Насупрот томе, у Црној Гори били су Вешовићи, Мартиновићи, Вукотићи, Вучинићи, Церовићи и други, све изданци „плаве крви“. Наравно да је регрутовање за школовање из оваквих кућа подразумијевало и највећу одговорност школованих и послатих. Није се смјело обрукати племе, братство и лично поријекло. Неуспјех и одустајање нијесу имали оправдање, нити милост послије тога. Тога је био свјестан и Радомир Вешовић када је слат на школовање у Италију.

Радомир Вешовић је са својом стручном спремом имао велику одскачну даску у даљем напредовању у војничкој и административној каријери. Црна Гора је имала мали број школованих људи. Иако ратничка земља, имала је опет мало војно школованих особа. Школован војно у Италији, Вешовић је не само за прилике Црне Горе него и Балкана и Средње Европе, био елитни млади официр. Његово напредовање у војничкој хијерархији Црне Горе стога је касније било редовно и пожељно. У мирнодопским условима, са оскудним кадром школованих официра, Вешовић је био ревностан официр, предодређен за највише командне функције у црногорској војсци. То је он и те како оправдао успјешним командним операцијама у ослобођењу Плава, Гусиња, Дечана и Ђаковице. У скадарској операцији се потом показао као не само један од најуспјешнијих црногорских војсковођа него и као лично врло храбар официр, који је јуришао на турске ровове, иако то не раде

високи официри у свакој војсци. У Другом балканском рату против Бугарске, Вешовић није учествовао. Но, то не умањује његов даљи војни значај. Нове источне границе Црне Горе, према новоствореној држави Албанији, требало је бранити од побуњених албанских племена и качачких групација. Сукоби су били стални, у мањем или већем интензитету. И тај задатак је Вешовић војнички успјешно ријешао.

У Европском рату, касније историографски називаном Први свјетски рат, бригадир Вешовић је наставио да врши своју ранију војничку дужност, али сада као командант Старосрбијанског одреда црногорске војске. Задатак је суштински био исти, тј. обезбјеђење источних граница Црне Горе према Албанији (која је постојала као фиктивна држава) и Албанцима, у широком појасу од Метохије до Скара. Сукоби су такође били чести, а некада са високим интензитетом. Улазак црногорске војске у Скадар у јуну 1915. године био је не само још један војнички успјех бригадира Вешовића него и нови дипломатски изазов. Овом операцијом Црна Гора је себе увукла у галиматијас сукоба интереса са савезничким силама Антанте. Уз то, пограничним простором крстарили су аустроугарски агенти, подстрекујући домаће албанско становништво на побуне. И овај задатак, како војнички тако и дипломатски, бригадир Вешовић је успјешно рјешавао.

Крај 1915. и почетак 1916. године био је за Црну Гору веома тежак и изазован. Земља и војска били су исцрпљени у рату, а помоћ савезника била је мала и нередовна. У државном и војном врху Црне Горе дошло је до крупних мимоилажења. У том тешком моменту, сплетом околности и политичких нагодби, а свакако и са ореолом успјешног војника, бригадир Вешовић доживљава врхунац своје војничке каријере. Постаје министар војни. Но, то именовање обиљежиће и велики суноврат његове војничке и глобалне политичке каријере. У општем расулу, те усљед бјекства дијела Владе и краља Николе из земље, Вешовић потписује указ о распуштању црногорске војске, који оперативно спроводи начелник Врховне команде црногорске војске сердар Јанко Вукотић. Ова чињеница у каснијем међуратном периоду и те како ће послужити његовим политичким противницима за његову политичку дискредитацију. Он ће добити епитет „капитулационог министра“, тј. човјека који је потписао указ, по први пут послје неколико вјекова, да Црногорци положе оружје и предају се непријатељу.

Даљи Вешовићев пут, до окончања Првог свјетског рата, пун је заокрета и контроверзних поступака. Он као капитулациони министар у тзв. крњој влади покушава успоставити нагодбу са Аустроугарима да би се очувале какве-такве мрвице црногорског суверенитета. У томе не успијева. И тај поступак касније ће његови политички противници окарактерисати као биједан покушај задржавања макар малог дијела неке власти, утицаја у обезбјеђивању каријеристичких нагона и привилегија.

Неколико мјесеци касније, Вешовић почиње припреме за устанак. У том циљу обавља неколико стотина разговора, са мање или више важним црногорским личностима. Када то бива откривено од аустроугарских власти, он у спектакуларном бијегу од хапшења убија аустроугарског безначајног официра. И тај моменат ће његови политички противници касније окарактерисати као невитешки, мучки и непотребан, као поступак који је почетак периода када су земља и народ завијени у црно због аустроугарских репресалија. Вешовић постаје незванични вођа комита у Црној Гори. Од њега се тражи акција. На основу војничке славе и положаја, њему је на тацни понуђена улога вође одметника, својеврсног Робина Худа, на црногорски начин. Но, он не врши никакве акције. Премјешта се и повлачи по разним склоништима и пећинама, док у Црној Гори већ увелико букти комитски устанак. Сама идеја, а онда и покушај да се са групом комита преко Албаније пребаци до Солунског фронта, и то зими, без ресурса и сигурних водича, била је једнако сулуда како је на крају и неславно прошла.

Убрзо после тога креће процес његове предаје аустроугарском окупатору, који после низа перипетија бива окончан на Нову годину, по јулијанском календару, 1918. године. Вешовић то правда молбама народа и сугестијама сарадника, с циљем да се спријече репресалије окупатора. Међутим, са друге стране, у Црној Гори већ букти комитски устанак, а репресалије се спроводе са њим или без њега у устанку. После предаје, убрзо слиједи најтамнији дио Вешовићеве животне и каријерне биографије. Утучен вијестима о болшевичкој револуцији у Русији, пропасти Царске Русије и њеној капитулацији у рату, Вешовић постаје класични колаборатер окупатора. Вођен од окупатора, иде по црногорским варошима и агитује да се комите предају, те пропагира да је побједа Централних сила у рату неминовна. Ту доживљава низ увреда од окупљеног народа и комита. Овај његов поступак биће кључна тема његовим каснијим политичким

противницима при покушајима да га дискредитују. Тужну епизоду друге половине Првог свјетског рата он на крају неславно завршава и бива послат од окупатора у неку врсту самосталне интернације, ван Црне Горе. Тако је одбачен и од оних којима је покушао да служи.

Нову епизоду његове каријерне биографије представља његов повратак у Црну Гору и покушај укључивања у војни и политички живот нове државе. Приликом повратка из интернације, он се у Сарајеву нуди Србији за пројекат уједињења у Црној Гори, који би он помогао и организовао. Србија преко свог овлашћеног официра преговарача то на дискретан начин одбија. Иако у изворима нема много података о том детаљу, евидентно је да му државни врх Србије није вјеровао, због читавог низа контроверзних и скандалозних потеза које је повукао у претходне три године. На врху пирамиде државе Србије свакако је у коначном одлучивао Пашић, који је био искусан политичар и државник, и који је и лично познавао Вешовића, те добро знао да се ради о каријеристи и славопохлепнику. Уз то, Србија је већ на терену, приликом уласка у Црну Гору, имала других личности за спровођење тог пројекта у дјело, а ту је био и Андрија Радовић, у Женеви, са својим одбором.

Но, без обзира на то, Србија и са њом нова држава Краљевина СХС, настојала је да макар функцијама и апанажно одобровољи читав један контингент бивших црногорских официра и министара, да би обезбиједила мирно стање и Црној Гори, које је током 1919. године било крхко. Са друге стране, изузимајући случај сердара Јанка Вукотића и кратко Милисав Раичевића, у новој држави бивши црногорски високи официри и министри нијесу имали готово никаквих војних и административних функција. Њима се или није вјеровало, или се није озбиљније рачунало на њихову способност. Рачунало се да је црногорска војска у рату капитулирала, а да су високе политичке личности током друге фазе рата, мање или више активно или пасивно, колаборирале са аустроугарским властима, макар и чињеницом да су мирно сједјели код кућа или у интернацији. У такве је спадао и Радомир Вешовић, који је био случај за себе и носио тешку хипотеку контроверзног капитулационог министра и касније комите.

Војне власти нове државе су високе црногорске офицере на суптилан начин избјегавале. Нијесу им даване никакве значајније командне функције. Били су

нераспоређени или на фиктивним функцијама. Стога није чудо што је већи дио њих још током 1919/1920. године затражио пензионисање, или су на суптилан начин пензионисани, добро апанажно обезбијеђени. Најрепрезентативнији примјери за то су Радомир Вешовић и Митар Мартиновић. За разлику од Мартиновића, који се у међуратном периоду ријетко јавно експонирао и није имао никаквих политичких амбиција, Вешовић као да је желио јавно да иступа и да је уживао у томе. Уопште, може се констатовати да је током међуратног периода средњи и нижи официрски кор црногорске војске, сем ријетких изузетака, релативно споро напредовао и достизао највише чинове у југословенској војсци.

Посебну епизоду контроверзне биографије Радомира Вешовића представља његов потпуно опречан став о уједињењу, новој држави и наводна повезаност са присталицама краља Николе, опет са намјером да се подигне некакав устанак, у коме би он опет (и наравно) био водећа личност. Све то на крају је довело до покушаја бијега у Румунију и његовог хапшења, затварања и судског процеса, у коме је на волшебан правни начин аболиран. Догађаји уједињења у Црној Гори су свакако Вешовића престигли. На суптилан начин одбијен од Србије да буде водећа личност ујединитељског покрета, он са друге стране тактизира и приликом организовања Божићног устанка. Неспорна је и чињеница да је сами Божићни устанак имао ограничен волуменарни теренски карактер, те најмање присталица из краја одакле је Вешовић потицао. Он се у вријеме ових догађаја и даље надао великој војној каријери у новој држави.

Послије пензионисања, вративши се у родне Васојевиће, он практично више никог није интересовао: ни кругове у Београду, а ни црногорско јавно мњење, још увијек оптерећено дјеловањем емигрантске владе и комитским зеленашким покретом. Избачен из токова догађаја, он покушава да скрене пажњу на себе. Како је већ назначено, све се то у коначном завршава покушајем бијега за Румунију, затвором и контрадикторним суђењем у Београду. У јавном мњењу нове државе он је читавим овим сплетом догађаја окарактерисан као сепаратиста и противник нове државе, а самим тим и ујединитељског покрета у Црној Гори. Са друге стране, емигрантску владу је интересовао само током суђења, када је добио и највише публицитета у београдској и југословенској штампи. Емигрантски кругови у Француској и Италији знали су да се ради о контроверзном каријеристи и славопохлепнику.

Убрзо послјије пуштања на слободу и повратка у Црну Гору, Вешовић започиње политичку каријеру. Добро обезбијеђен апанажно, са генералском и министарском пензијом, он је у политичко дјеловање ушао у коалицији са групом људи сличних склоности и судбина. Контрадикторност федералистичке идеје у Црној Гори била је та да је чланство и бирачко тијело било састављено од широког конгломерата разних незадовољника новом државом (бивши зеленаши, личне присталице краља Николе, лични каријеристички незадовољници и сл.), са вођством које су чинили људи углавном или потпуно неопредијељени у догађајима уједињења (др Секула Дрљевић, Михаило Ивановић, Ристо Поповић, Саво Вулетић, ђенерал Лука Гојнић, ђенерал Радомир Вешовић и др.). Штавише, неки од ових људи мање или више активно су подржали уједињење (Михаило Ивановић и др Секула Дрљевић). Тако је дошло до ироничне ситуације: изражајни опсег једне политичке идеје (вођство и функционерни реализатори) није корпорирао са бирачким масама.

Радомир Вешовић био је високи функционер Црногорске федералистичке странке и члан Главног одбора. Кандидовао се у Андријевичком срезу на троје парламентарних избора у Краљевини СХС, у којима се на различите начине појављивала федералистичка листа: 1923, 1925 и 1927. године. Није имао успјеха, и никада није освојио посланички мандат. За разлику од њега, већина федералистичких вођа били су класични политичари и мешетари. Политички пораз ђенерала Вешовића на изборима био је тим прије већи што се кандидовао у свом племену, у својој средини, као врло препознатљив човјек. Бирачку масу још увијек је чинио велики број његових бивших војника, којима је бриљантно командовао у балканским и Европском рату. Вешовић јесте био бриљантан војник и командант, лично врло храбар човјек, који је некада јуришао са својим војницима у првим борбеним редовима. Но, са друге стране, према војницима је био строг (истина, и правичан) старјешина. Није трпио кукавице и забушанте. Многе војнике, па чак и офицере, због тога је лично вријеђао, а некада се није либио ни да физички кажњава. Све су то чињенице које се морају узети у обзир приликом анализе његовог политичког неуспјеха. Војник или неки нижи официр је прије свега човјек, који има свој понос и мишљење о себи, ма колико некада био кукавица или забушант.

Политички неуспјех Радомира Вешовића треба тражити у низу других чињеница. Он је овако или онако носио са собом низ контрадикторних потеза од 1916. године. Носио је епитет тзв. капитулационог министра. Убрзо пошто је војску распустио кући, хтио је да са том истом војском диже устанак. Када је то пропало, одметнуо се у комите. Тај његов потез донио је огромне репресалије према становништву. Умјесто да онда заиста и буде вођа црногорске гериле, он се пацифицира, на крају предаје и колаборира са окупатором. У мјесецима уједињења, подржава нову државу и постаје њен ђенерал. Недуго потом тражи пензију и претвара се у критичара уједињења, те завршава на политичком суђењу. Иако практично политички неписмене и већински општенопросвећене, са такође великим руралним карактером, бирачке масе узимале су све ове чињенице у обзир. Такође, крај у коме се Вешовић кандидовао имао је знатно мањи број присталица федералистичке идеје (која је оцијењена као сепаратистичка) у односу на крајеве гдје су федералисти освајали највише гласова (регије Цетиња, Бара и Подгорице).

Последњу фазу Вешовићеве политичке активности чини период диктатуре, од 1929. године па надаље, у неколико наредних година. Ту долази до новог заокрета Вешовића. Он подржава краљеву диктатуру и појављује се на јавним и политичким скуповима гдје се она промовише, потпуно супротно федералистичкој идеји. Истина, у федералистичком вођству, још један број лидера слиједи Вешовићев примјер и добија за то апанаже. Ту се могу узети у обзир и Вешовићево превођење у резерву, у односу на класичну пензију (пензионисано лице), право ношења ђенералске униформе на јавним скуповима, суптилно помагање синовљевој војној каријери и сл.

Последњи период диктатуре, и након смрти краља Александра, Вешовић чак и за црногорске прилике постаје једна анахрона личност, која има све мање третмана у јавности и која је уопште било коме интересантна. Томе у прилог иде и чињеница да је живот окончао приликом посјете кћери, далеко од Црне Горе, па чак и увијек актуелног Београда и његових прилика – у Славонском Шамцу, 1938. године. Унеколико трагедију његове личности допуњава управо чињеница да је сахрањен ван Црне Горе, чак и ван Београда, гдје је од уједињења (из ових или оних разлога) обитавао велики број Црногораца: практично у средини за коју је он био непознат и неинтересантан. Штамп ондашњег источног дијела државе јесте прилично значајно констатовала његову смрт. Но, тадашњи догађаји, који су

се брзо смјењивали (политички сукоби унутар Југославије, грађански рат у Шпанији, агресивна политика Хитлера и Мусолинија и сл.), имали су примат над сјећањима на једног од бивших команданата црногорске војске, као и над пажњом која би била посвећена његовој причи након готово двије деценије тежње за публицитетом.

Ђенерал Радомир Вешовић је био комплексна и контрадикторна личност, бујне биографије. Тешко је побројати његове контрадикторности. Није претенциозно констатовати да се он може довести у везу и с менталним склопом многих Црногораца, у бити људи који држе до себе и истичу себе, под ма којим околностима и са ма којим посљедицама. Савремена историографија свакако треба при истраживању ове личности – као и једног броја сличних у Црној Гори, а и ван ње – узети у обзир и комплементарност процјене психологије, психијатрије, антропологије и сл., нарочито у тзв. биографским историјама, гдје се упоредно са историографским приказивањем може градити и психолошки профил историјске личности. Како год, личност и дјело Ђенерала Радомира Вешовића, у сасвим различитим временским периодима, употријебљени су и као филмски образац и политичка порука два пута. Филмови *Воскрсења не бива без смрти* и *Генерал Вешовић пред судом* најбољи су показатељ колико је ова личност интересантна.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

1. НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

А) Архивска грађа

1. Државни архив Црне Горе - Цетиње

Фондови и збирке:

- Бомбашка афера;
- Васојевићка афера;
- Збирка Костадина Микића (Велика);
- Министарство унутрашњих дјела Књажевине/Краљевине Црне Горе;
- Министарство иностраних дјела Књажевине/Краљевине Црне Горе;
- Министарство војно Књажевине/Краљевине Црне Горе (Васојевићка бригада, Врховна команда, Команда IV дивизије, Команда VI дивизије – Ђаковачка бригада, Старосрбијански одред);
- Обласна управа – Андријевица;
- Обласна управа – Пећ;
- Обласна управа – Гусиње.

2. Државни архив Црне Горе – архивски одсјек Подгорица

Фонд:

- Историјати к. VIII – Јанко Тошковић, Црна Гора у окупацији 1916–1918.

3. Архив Историјског института Црне Горе - Подгорица

- ф. 81, Документи Јована С. Пламенца;
- ф. 85, Оригинална документа из архива сердара Јанка Вукотића;

- ф. 112, Документа Први свјетски рат 1916. година;
- ф. 130, Радивоје Милошевић;
- ф. 151, Арбанашки устанак 1911;
- ф. 152, Арбанашки устанак 1911;
- ф. 301/I, II, III, Источни одред;
- ф. 328, Вуксан Минић, Комитовање;
- ф. 330, Ристо Поповић, *Дневник*;
- ф. 345, Документа из историје Црне Горе 1916–1918;
- ф. 360, Документа из оперативне архиве Команде Јадранских трупа за јануар и фебруар 1919. г.;
- ф. 365, Документа из ратне архиве Команде Зетске дивизијске области од 1. III до 1. X 1919 г.;
- ф. 366, Документа из ратне архиве Команде Зетске дивизијске области за период 1. X до 31. XII 1919.;
- ф. 367, Команда зетске дивизијске области строго повјерљиво за 1919. годину;
- ф. 468, Вуксан Минић, Комитске борбе 1916–1918;
- ф. 479, Вуксан Минић, Комитске борбе 1916–1918;
- Пуковник Миро Божовић, Први балкански рат; Први свјетски рат, рукопис.

4. Архивско-библиотечко одјељење Народног музеја Црне Горе - Цетиње

Фонд:

- Краљ Никола I Петровић Његош

5. Архив Југославије – Београд

Фондови:

- Министарство унутрашњих послова Краљевине СХС/Југославије;
- Централни комитет КПЈ, 1932/21;
- Збирка Перо Шоћ.

6. Војни архив – Београд

Фонд:

- Збирка досије персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Краљевине Југославије

Б) Усмена казивања (орална историја)

- Ауторизовани текст интервјуа са Новом Вукићевићем, у посједу аутора, јун 2025, Букова Пољана;
- Ауторизовани текст интервјуа са Рајком Дукићем, у посједу аутора, јун 2025, Букова Пољана.

2. ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

- Andrijašević Živko, Stanojević Zoran, *Pokrštavanje muslimana 1913. godine* (Podgorica: Almanah, 2003).
- Бојовић Јован, *Подгоричка скупштина 1918: документа* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1989).
- *Vladimir Đ. Popović (1884–1928)*, priredili Šerbo Rastoder i Novak Adžić (Cetinje: Prijestonica Cetinje, 2024).
- *Града о стваранју Југословенске државе (1. I – 20. XII 1918), том II*, прир. Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (Београд: Институт друштвених наука, 1964).
- Губеринић Радомир П., *Документа о Васојевићкој области са околином: 1861–1912*, (Београд: Културно просветна заједница Србије, 2001).

- *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 5, св. 3, ур. Радован Самарџић (Београд: САНУ, 1986).
- *Dnevnik adutanture kralja gospodara Nikole I*, priredili: Tatjana Jović, Aleksandar Berkuljan (Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2017).
- *Генерал Вешовић пред судом: Тужба државног тужиоца. Ток расправе у изводу. Говори бранитеља: Др Топаловића и Др Дрљевића. Извод завршне ријечи оптуженог. Судско рјешење* (Земун: Штампарија М. Млађана, 1921).
- *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 1.
- *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 4.
- *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 5.
- *Записи*, 1935, књ. XIII, св. 6.
- *Записи* 1935, књ. XIV, св. 1.
- *Записи* 1935, књ. XIV, св. 2.
- *Записи* 1935, књ. XIV, св. 3.
- *Југословенска држава и Албанци, том 1*, прир. Љубодраг Димић, Ђорђе Борозан (Београд: Службени лист СРЈ, Архив Југославије, Војно – Историјски институт, 1998).
- Лубурић Андрија, *Капитулација Црне Горе: документи 1* (Београд: б. и., 1938).
- Лубурић Андрија, *Капитулација Црне Горе: документи 2* (Београд: б. и., 1940).
- *Министарство иностраних дјела 1879–1915. Зборник докумената*, приредио Славко Бурзановић (Подгорица: ЦИД, 2007).
- *Министарство војно 1879-1916: зборник докумената*, приредио Славко Бурзановић (Подгорица. ЦИД, 2010).
- *Први светски рат: у документима Архива Србије, том. 3, 1915 август-септембар*, приређивачи др Љубинка Шкодрић и Александар Марковић (Београд: Архив Србије, 2018).

- *Први светски рат у документима Архива Србије, том. 4, 1916 (јануар-јул)*, приредили: Александар Марковић, др Љубинка Шкодрић, (Београд: Архив Србије, 2020).
- *Skrivana strana istorije: crnogorska buna i odmetnički pokret 1918–1929: novembar 1918 – avgust 1919, dokumenti*, Т. 1, прир. Šerbo Rastoder (Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore “Đurđe Crnojević“, Podgorica: Istorijski institut Crne Gore: Almanah, 2005).
- *Црногорски законици 1796–1916: правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе: зборник докумената, књ. 5*, приређивачи: Бранко Павићевић, Радослав Распоповић (Подгорица: Историјски институт Републике Црне Горе, 1998).
- *Црна Гора у руској дипломатској преписци 1910–1917*, приредио Слободан Б. Медојевић (Подгорица, Matica crnogorska, 2016).
- *Crna Gora i Francuska: diplomatija u izbjeglištvu – u dokumentima iz diplomatskog arhiva kralja Nikole I i crnogorskih vlada u egzilu 1916–1920, knj.1*, прир. Radoslav Raspopović, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore SANUS, 2014).

3. МЕМОАРИ И ДНЕВНИЦИ

- Бан Митрофан, *Животопис или успомене из живота*, (Цетиње, Обод, 1999).
- Вешовић Радомир, *Мемоари: аутобиографија, дневници, бесједе, полемике, суђења, писма* (Подгорица: Унирекс, 2005).
- Вукотић Јанко, *Успомене из три рата* (Нови Сад: Прометеј; Београд: РТС, 2020).
- Вуковић Гавро, *Мемоари* (Цетиње: Обод; Титоград: Побједа, 1985).
- Кујачић Јован Ст, *Из моје прошлости: уставна борба у Црној Гори (1906–1912): један прилог историји Црне Горе* (Подгорица: Народна библиотека „Радослав Љумовић“, 2017).
- Поповић Симо, *Мемоари* (Подгорица: ЦИД, 2015).
- *Н. М. Потапов: руски војни агент у Црној Гори, Т2, Дневник* (Подгорица: Историјски институт Црне Горе; Москва: Институт за руску историју Руске академије наука, 2003).

- Тошковић Јанко, *Мемоари: биљешка из уставне владавине краља Николе и њеног трагичног свршетка од 1905 до 1918. године* (Цетиње, б. и., 1974).

4. ШТАМПА И ПЕРИОДИКА

- *Београдски дневник* – Београд
- *Време* – Београд
- *Večernja pošta* – Сарајево
- *Глас Црногорца* – Цетиње
- *Глас Црногорца* – Рим
- *Застава* – Нови Сад
- *Зета* – Подгорица
- *Jugoslovenski list* – Сарајево
- *Народна ријеч* – Цетиње – Подгорица
- *Народна мисао* – Никшић
- *Obzor* – Загреб
- *Политика* – Београд
- *Правда* – Београд
- *Ратник* – Београд
- *Слободна мисао* – Никшић
- *Социјалист* – Београд
- *Службени војни лист* – Београд
- *Уједињење* – Женева
- *Црна Гора* – Цетиње

ЛИТЕРАТУРА

1. ПОСЕБНА ИЗДАЊА:

- Антић Чедомир, *Убиства у српској историји: од Немањића до Немањине*, друго издање (Београд: Vukotić media, 2024).
- Adžić Novak, *Politička suđenja u Crnoj Gori 1920–1940* (Cetinje: Crnogorski kulturni forum, 2012).
- Babić Branko, *Politika Crne Gore u novo oslobođenim krajevima 1912–1914* (Cetinje: Obod, 1984).
- Бакић Дарко, *Дипломатски представници Црне Горе у Цариградском посланству: Станко Радоњић и Гавро Вуковић* (Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2011).
- Bjelajac Mile, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921* (Beograd: Narodna knjiga, 1988).
- Bjelajac Mile, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004).
- Брајовић Миливоје, *Четовођа* (Подгорица: Дом омладине „Будо Томовић“, 1995).
- Вешовић Радослав Јагош, *Плеће Васојевићи: у вези са историјом Црне Горе и племенским животом сусједних брда, Постанак и развитак племенске заједнице. Прошлост, традиција, и етничка улога племена. Миграције. Племенско уређење. Живот и обичаји. Психичке особине*, друго издање (Беране: Центар за културу, 2022).
- Вешовић Радослав, *Одметања, жртве и страдања под окупацијом 1916–1918* (Пријепоље: издање аутора, 1967).
- Вукчевић Лука, *Никољдански устав 1905 и почеци уставног живота у Црној Гори* (Подгорица: Културно просвјетна заједница, 1996).
- Вулетић Саво, *Чланци и расправе* (Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2021).

- Вујовић Димитрије Димо, *Уједињење Црне Горе и Србије* (Титоград: Историјски институт НР Црне Горе, 1962).
- Вујовић Димитрије Димо, *Црногорски федералисти 1919–1929* (Титоград, ЦАНУ, 1981).
- Vujić Dimitrije Dimo, *Podgorička skupština 1918* (Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1989).
- Вујовић Димитрије Димо, *Књегиња Даринка: политичка активност: прилог историји Црне Горе 1855–1867* (Цетиње: Обод, 1968).
- Вукић Светозар М., *Великом ослободитељу змају Црне Горе и министру рата ђенералу Радомиру Вешовићу (1871–1938)* (Бјеловар: Књижевни клуб „Свитање“, 1979).
- Губеринић Радомир П., *Кнез Никола Милошевић Васојевић и Кнежевина Васојевићи* (Иванград: Друштво пријатеља књиге, 1990).
- Губеринић Радомир П., *Кнез Никола Васојевић* (Андријевица, Ступови, 1997).
- Дашић Миомир, *Васојевићи у устанцима 1860–1878. године* (Подгорица: Побједа, 1992).
- Дашић Миомир, *Васојевићи у устанцима 1860–1878. године* (Подгорица: Побједа, 1992).
- Драшковић Александар, *Мојковачка битка* (Подгорица: ЦИД, 1996).
- Ђонових Јован, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори: почетком XX вијека*, репринт из 1939 (Подгорица: Књижевна задруга Српског националног савјета, 2017).
- Đurović Mirčeta, *Crnogorske finansije 1860–1915, Izabrana djela, tom II* (Podgorica: CID, 2008).
- Ђилас Милован, *Црна Гора* (Београд: СКЗ, 2018).
- Ђилас Милован, *Бесудна земља* (Подгорица: Октоих; Београд: Штампар Макарије, 2014).
- Ђуришић Митар, *Први балкански рат 1912–1913, књ. 3: Операције црногорске војске* (Београд: Историјски институт Југословенске народне армије, 1960).
- Ђукић Славољуб Т., *Ђукићи од Павића Владимирове из Метеха*, (Краљево: Рижа, 2007).

- Животић Александар, *Пут у Метохију: Ибарска војска и Јаворска бригада Војске Краљевине Србије у Првом балканском рату (1912–1913)* (Нови Сад: Прометеј: Архив Војводине, Београд: РТС, 2022).
- Живојиновић Драгољуб Р., *Надмени савезник и занемарено српство: Британско-српски односи (1875–1941)*, (Београд: Албатрос плус, 2011).
- Живојиновић Драгољуб Р., *Италија и Црна Гора 1914–1925: студија о изневереном савезништву* (Београд: Службени лист СРЈ, 1998).
- Живојиновић Драгољуб Р., *Невољни савезници: Русија, Француска, Велика Британија, САД: 1914–1918* (Београд: Службени лист СРЈ, 2000).
- Илинчић Вукић, *Бомбашка и Васојевићка афера* (Подгорица: Матица српска друштво чланова у Црној Гори, 2012).
- Илинчић Вукић, *Мојковачка битка* (Подгорица: АП Принт, 2016).
- Јоксимовић Миодраг С., *Народна Војска Васојевића: 1858–1918* (Андријевица: Ступови, 1997).
- Јовићевић Андрија, *Плавско гусињска област: Полимље, Велика и Шекулар* (Београд: Дех, 2009).
- Јововић Пантелија, *Црногорски политичари: портрети* (Београд: Време, 1924).
- Јокић Љиљана, *Устав за Књажевину Црну Гору 1905* (Подгорица: Графос, 1996).
- Jokić Ljiljana, *Državno pravna istorija Crne Gore* (Podgorica: Kulturno prosvjetna zajednica, 2002).
- Јокић Бранко, *Велика и Величани: историјско етнолошка хроника*, (Подгорица: Издање аутора, 2015).
- Kastratović Gojko, *Istorija crnogorskog filma* (Podgorica: CID, 2006).
- Кићовић Драгомир М., Секулић Милисав С., *Пуниша Рачић и/ли о заблудама и диобама*, друго допуњено издање (Београд: Свет књиге, 2017).
- Кордић Миле, *Бенерал*, друго издање (Београд: Стручна књига, 1988).

- Кордић Миле, Ашанин Михаило, *Комитски покрет у Црној Гори 1916–1918* (Београд: Нова књига, 1985).
- Кнежевић Марко, *Велика и Новишиће: завичајна монографија*, (Подгорица: Ободско слово, 2014).
- Лалић Михаило, *Заточници: друга свеска мемоара и дневника Пеја Грујовића* (Београд: Нолит, 1976).
- Лалић Михаило, *Гледајући доље на друмове* (Подгорица: Ободско слово, 2014).
- Маркуш Јован, *Народна странка у Књажевини и Краљевини Црној Гори 1906–1918: прилог почецима парламентаризма у Црној Гори* (Цетиње: Народна мисао, 2005).
- Мартиновић Душан Ј., *Портрети VII* (Цетиње: Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурађ Црнојевић“, 2000).
- Martinović Srđa, *Generali Knjaževine i Kraljevine Crne Gore: (1881 - 1921): studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, (Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost, 2016).
- Martinović Srđa, *Crnogorska vojska 1854 - 1916*, (Podgorica: Ministarstvo odbrane Crne Gore, 2018).
- Memić Mustafa, *Plav i Gusinje u prošlosti* (Beograd: „Veljko Vlahović „ Kultura, 1989).
- Memić Mustafa, *Pojave prozilitizma u plavsko-gusinjskom kraju 1913. i 1919. godine* (Sarajevo: Autorovo izdanje; 2004).
- Миљанић Вукота, Миљанић Аким, *Презимена у Црној Гори* (Београд: Београдска књига, 2002).
- Мишовић Милосав Миша, *Генерал Радомир Вешовић и Васојевићи под Аустроугарском окупацијом 1916–1918* (Иванград: Штампарија “Милешево“, 1979).
- Nikprelević Đorđe, *Ustanak u Malesiji 1911. godine* (Podgorica: DOB, 2001).
- Николајевич Григориј Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1918 и руска дипломатија* (Београд: Просвета, 1994).
- Оташевић Бранислав, *Комитски покрет у Полимљу и Велици* (Андријевица: Комови, 2010).

- *Операције црногорске војске у Првом светском рату* (Београд: Војноисторијски институт ЈНА/Војно дело, 1954).
- Павловић Живко Т., *Опсада Скадра 1912–1913. Прилог историји Првог балканског рата* (Ниш: Талија издаваштво, 2023).
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Kraljevina Jugoslavija 1918–1941, knj. I* (Beograd: Nolit, 1988).
- Петровић Никола I Његош, *Пјесме* (Цетиње: Обод, 1969).
- Пејовић Ђоко Д., *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878–1912* (Титоград: Историјски институт, 1973).
- Rejović Momčilo D., *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu* (Podgorica: Istorijски institut Crne Gore; Službeni list Crne Gore, 2000).
- Rejović Momčilo D., *Cetinjska gimnazija 1880–1920* (Cetinje: Obod, 2007).
- *Перута Вучељић постхумно пред судом* (Подгорица, 2017).
- Ражнатовић Новак, *Црна Гора и Берлински конгрес*, репринт издање (Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2021).
- Ракочевић Новица, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1914* (Цетиње: Обод: Историјски институт СР Црне Горе, 1981).
- Ракочевић Новица, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903–1914* (Титоград: Историјски институт СР Црне Горе, 1983).
- Ракочевић Новица, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918* (Подгорица: ИТП Унирекс, 1997).
- Ракочевић Новица, *Црногорска народна скупштина 1906–1914* (Подгорица: Унирекс, 1997).
- Rastoder Šerbo, *Političke borbe u Crnoj Gori 1918–1929* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 1996).
- Растодер Шербо, *Политичке странке у Црној Гори 1918–1929* (Бар: Conteco, 2000).

- Стаматовић Александар, *Положај официра, подофицира, барјактара и перјаника Краљевине Црне Горе између два свјетска рата* (Подгорица: Културно просвјетна заједница, 1995).
- Стаматовић Александар, *Истина о Подгоричкој скупштини* (Подгорица: Унирекс, 2008).
- Стаматовић Александар, *Историјске основе националног идентитета Црногораца 1918 - 1953*, Друго допуњено и измијењено издање (Институт за Српску културу: Никшић, Српска Кућа: Подгорица, 2017).
- Станојевић Саша, *Стварање Балканског савеза 1912* (Косовска Митровица. Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Прокупље: Историјски архив Топлице; Народни музеј Топлице, 2020).
- Томић Јаша, *Рат на Косову и Старој Србији 1912. године* (Београд: Порталибрис ЦЕТ, 2016).
- Томовић Слободан, *Војвода Миљан Вуков* (Андријевица: Ступови, 1998).
- Ћетковић Јован, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, репринт, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2024.
- Фолић Милутин Ј., *Необични ђенерал Радомир Л. Вешовић (1871-1938)*, Београд: Епархијска радионица, 2008.
- Храбак Богумил, *Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915. године: национално неразвијени и нејединствени Арбанаси као оруђе у рукама заинтересованих држава*, Врање: Народни музеј, 1988.
- Цемовић Марко, *Васојевићи: историјска истраживања*, Београд: Издавачки савјет Завичајног удружења Васојевића, 1992.
- Šuković Mijat, *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru 1905: u svom vremenu*, Podgorica: CID, 2006.
- Шкеровић Никола, *Црна Гора на освитку XX вијека* (Београд: Научно дело, 1964).

2. ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

- Andrijašević Živko M., „О pokršћavanju muslimana 1913. godine“, u: Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokršћavanje muslimana 1913. godine*, Podgorica: Almanah, 2003, 5–85.
- Бурзановић Славко, Приказ: „Генерал Радомир Вешовић, Мемоари, Унирекс, Подгорица, 2005“, *Историјски записи*, 1–4, 2006, 403–404.
- Бабић Бранко, „Црногорска војска – опште карактеристике, организација и модернизација“, у. *Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде: радови са научног скупа Титоград 26. и 27. април 1983*, књ. 25, Одјељење друштвених наука, књ. 7, Титоград, ЦАНУ, 1987, 329–343.
- Бакић Дарко, „Сукоби у Доњим Васојевићима августа 1912. године“, *Историјски записи*, 1 - 2, 2023, 71–92.
- Бјелајац Миле, „Црногорска компонента у оружаним снагама Југославије 1918–1991“, *Историја 20 века*, 1/2004, 9–20.
- Вујовић Димо, „Зачеци црногорског федералистичког покрета 1919–1922“, *Гласник одјељења друштвених наука, књига 2*, Титоград, ЦАНУ, 1977, 35–62.
- Вујовић Димо, „Парламентарни избори 1925. године и конституисање Црногорске федералистичке странке“, *Историјски записи* 1–2, 1978, 119–139.
- Вучетић Филип Д., „Избори у Књажевини/Краљевини Црној Гори 1905–1913“, *Историјски записи*, 1–2, 2023, 105–123.
- Дашић Миомир, Неки преломни догађаји и јужнословенским земљама на почетку XX вијека и њихово рефлектовање на доношење Устава на књажевину Црну Гору 1905“, *Историјски записи*, 1–4 (2005), 269–287.
- Драгићевић Ристо, „Малисорске буне 1910 и 1911 године“, *Записи*, књ. XXIV, св. 1–6, 1940, 144–159, 202–222, 274–289.
- Дедовић Вукашин Д., „Госпођиндански сабор и „беранска афера“ 1909 – 1911“, *Баштина*, св. 63, 2024, 385 – 401.
- Ђуровић Ратко, „Владимир Ђ. Поповић – први црногорски синеаст и његов филм“, *Стварање*, бр. 13, 1973, 1491–1505.

- Живојиновић Драгољуб Р., „Савезници и капитулација Црне Горе 1915–1916 године“, у: Драгољуб Р. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: британско - српски односи (1875–1941)* (Београд: Албатрос Плус, 2011), 137–174.
- Животић Александар, „Ривалитет Србије и Црне Горе и ослобођење Метохије и Санџака 1912“, *Историјски записи*, 3 - 4/2022, 65–84.
- Ивовић Јован, „Атентатор Мухамед Мехмедбашић у Никшићу“, *Историјски записи*, 1-2/1949, 35–49.
- Лековић Жарко, „Мојковачка битка“, *Токови: часопис за научна, књижевна и друштвена питања*, 1/2020, 71–85.
- Лековић Жарко, „Мојковачка битка“, у: *Мојковачка битка – сто година касније: зборник радова са округлог стола „Операције црногорске Санџачке војске крајем 1915. и 1916. године, њихов значај и одјек“*, Беране: Центар за културу, Епархија будимљанско-никшићка, 2021, 63–75.
- Милошевић Павле, „Операције Источног одреда црногорске војске у Санџаку, Горњем Полимљу и Метохији 1912. године“, *Историјски записи*, 3–4, 1972, 279–382.
- Пејовић Момчило Д., „Школовање државних стипендиста и улога књаза (краља) Николе у додјели стипендија“, *Историјски записи*, 4. 2010, 123–140.
- Поповић Бранко, „Судбина Црне Горе“, у: Милован Ћилас, *Црна Гора*, Београд: СКЗ, 2018), VII – XXIV.
- Ракочевић Новица, „Стање на црногорско-турској граници 1908–1912“, *Историјски записи*, 3–4, 1962, 485–515.
- Ракочевић Новица, „Избори за Црногорску народну скупштину у јануару 1914. године и програм владе генерала Јанка Вукотића“, *Историјски записи*, 3–4, 1972, 413–430.
- Ракочевић Новица, „Црна Гора у Балканским ратовима“, у: *Црна Гора, монографија*, уредник Михаило Малетић (Београд: Књижевне новине), 286–288.
- Ракочевић Новица, „Војна и политичка ситуација у Црној Гори од почетка августа 1918. до засиједања Подгоричке скупштине“, у: *Србија 1918: зборник радова књ. 7*, Београд: Историјски институт, 1989, 53–65.
- Ратковић Борислав, „Први балкански рат 1912–1913“, *Војноисторијски гласник*, бр. 2–3, 1987, 113–140.

- Суботић Драган, Српски социјалиста др Живко Топаловић (1886–1972), *Српска политичка мисао*, 3–2009, 271–300.
- Стаматовић Александар, „Национални идентитет зеленаша и црногорских федералиста 1918 - 1941“, *Политичка ревија: часопис за политикологију, комунологију и примењену политику*, 1/2007, 119–140.
- Стаматовић Александар, „Ослобођење Метохије у Првом балканском рату и успостављање црногорских органа власти у првим мјесецима ослобођења“, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава, Национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембра 2015, књ. 2*, ур. Срђан Словић, (Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2016, 133–153).
- Храбак Бигумил, „Арбанашки првак Иса Бољетинац и Црна Гора 1910–1912. године“, *Историјски записи*, 1977/1, 177–192.

3. НЕОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ

- Бакић Дарко, „Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог балканског рата“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2017.
- Ćulafić Ćedo, *Prokletijski meterizi*.

4. ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- <https://www.youtube.com/watch?v=wO8dnnBEo8I>, приступљено 27. јул 2025, Суђење Ђенералу Вешовићу – филм, 2001.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Мјесто на ком је ђенерал Радомир Вешовић јуна 1916. убио аустријског поручника Адолфа Пехера. Ауторизована фотографија

Прилог 2. Улаз у земуницу у којој се ђенерал Радомир Вешовић крио првих дана након одметања. Ауторизована фотографија

Прилог 3. Унутрашњост земунице. Ауторизована фотографија

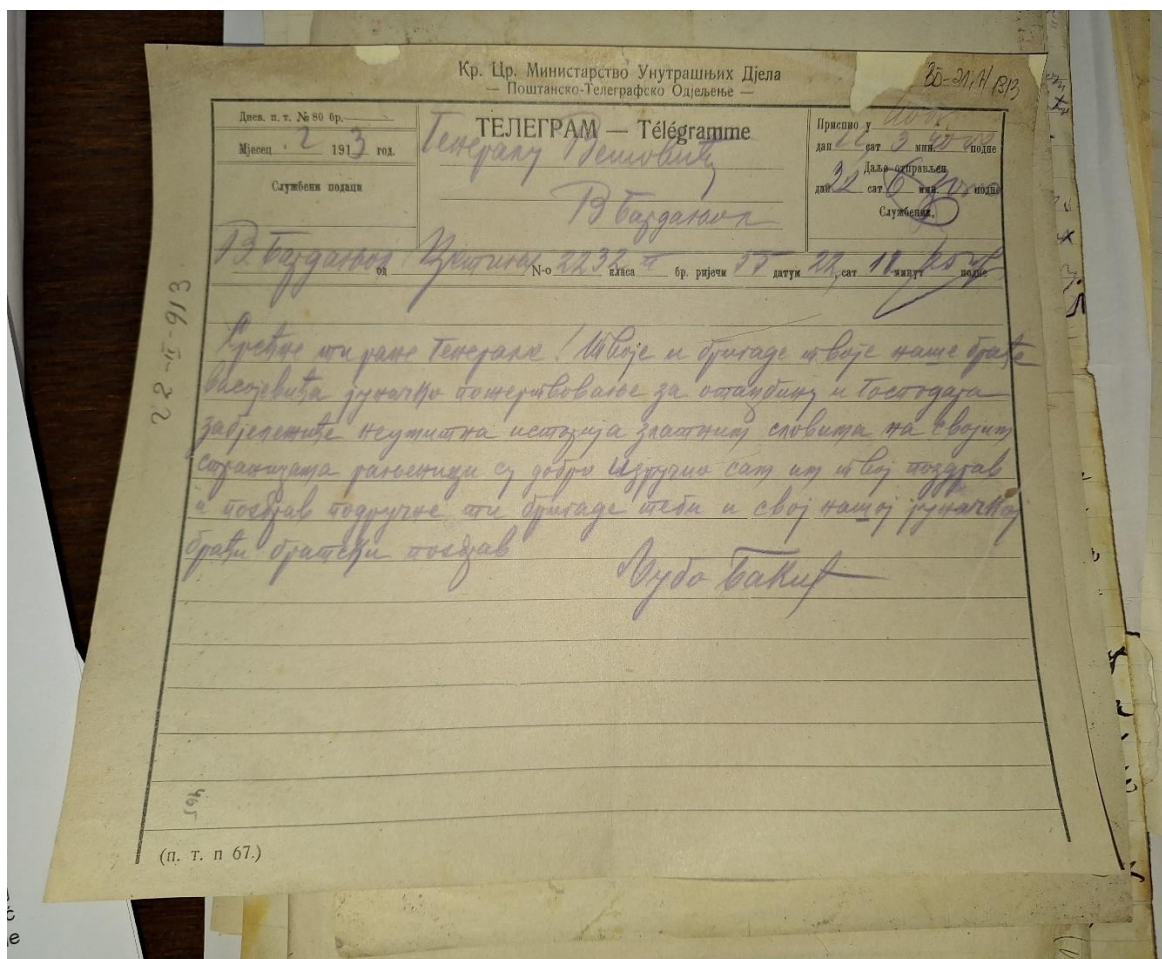
Прилог 4. Земуница Букова Пољана. Ауторизована фотографија

Прилог 5. Остаци породичне куће Луке Вешовића из које је аустријска патрола јуна 1916. године покушала да интернира ђенерала Радомира Вешовића. Ауторизована фотографија

Прилог 6. Локалитет на ком се налазила породична кућа Луке Вешовића, Букова Пољана (Чуке). Ауторизована фотографија

Прилог 7. Телеграм Љуба Бакића Радомиру Вешовићу у ком му честита задобијене ране током опсаде Скадра 1913. године (ДАЦГ, МВ, ВБ, 21;1/1913)

1942

27
Jepij 1602

Aug. 31/11 207.

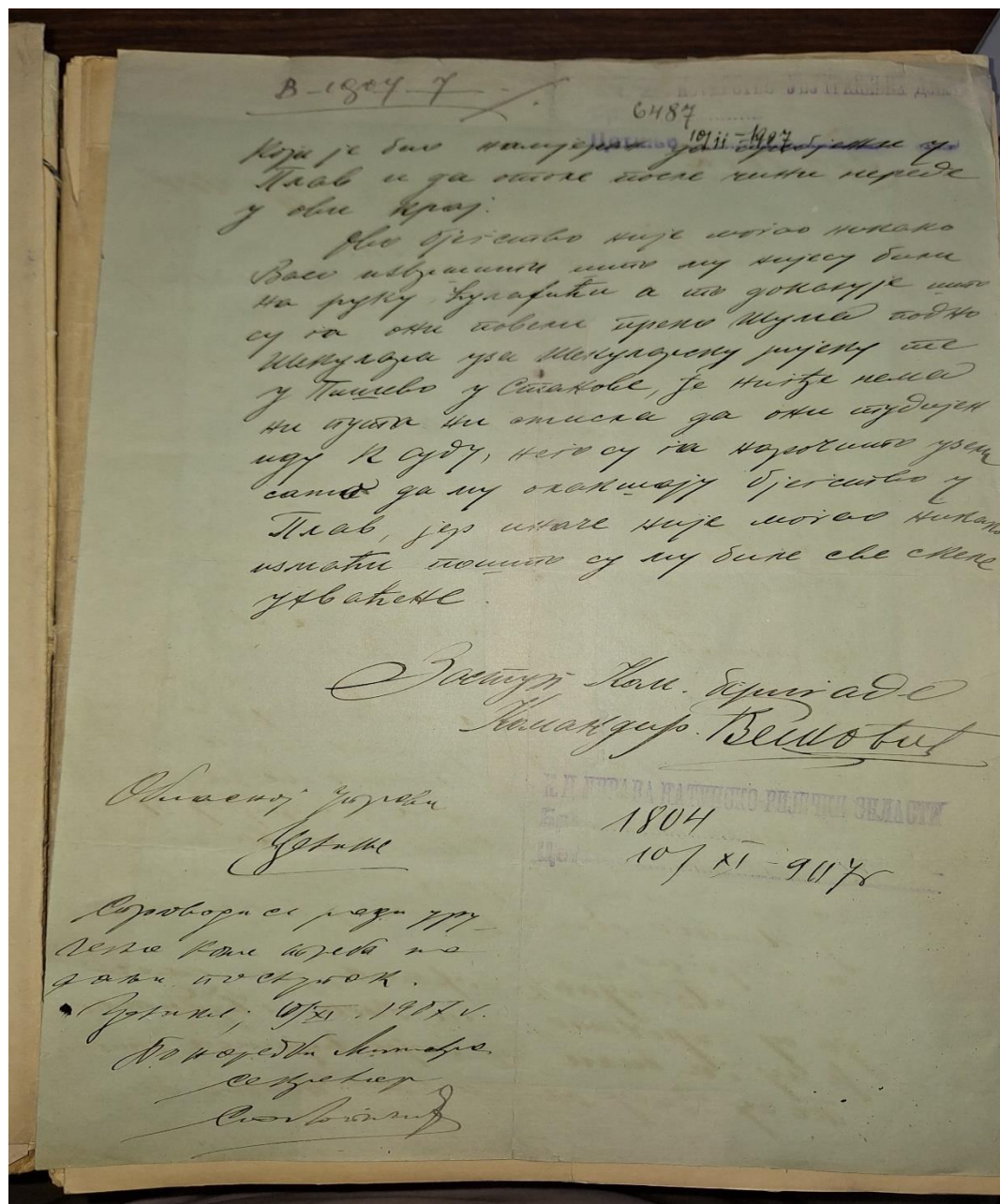
My dear Mary
I have just received your letter
and am glad to hear from you.
I am well and hope this finds
you the same. I have not much
news to write at present.
I am, my dear Mary,
Yours affectionately,
John

Часта ми је савршени Ваи Пагула
Орсова, Вукемић Радомирца, Табља Чокића,
Синезна Радомирца, Милић Стојанова,
Сабла Радеца, Радомира Радомирца, Тула-
филе и Петра Огуста, који су узели Васа
Радомирца из Куће Табља Маревића из
Куће Огуста и уселили га у Кућу Огуста
Васа и његова.

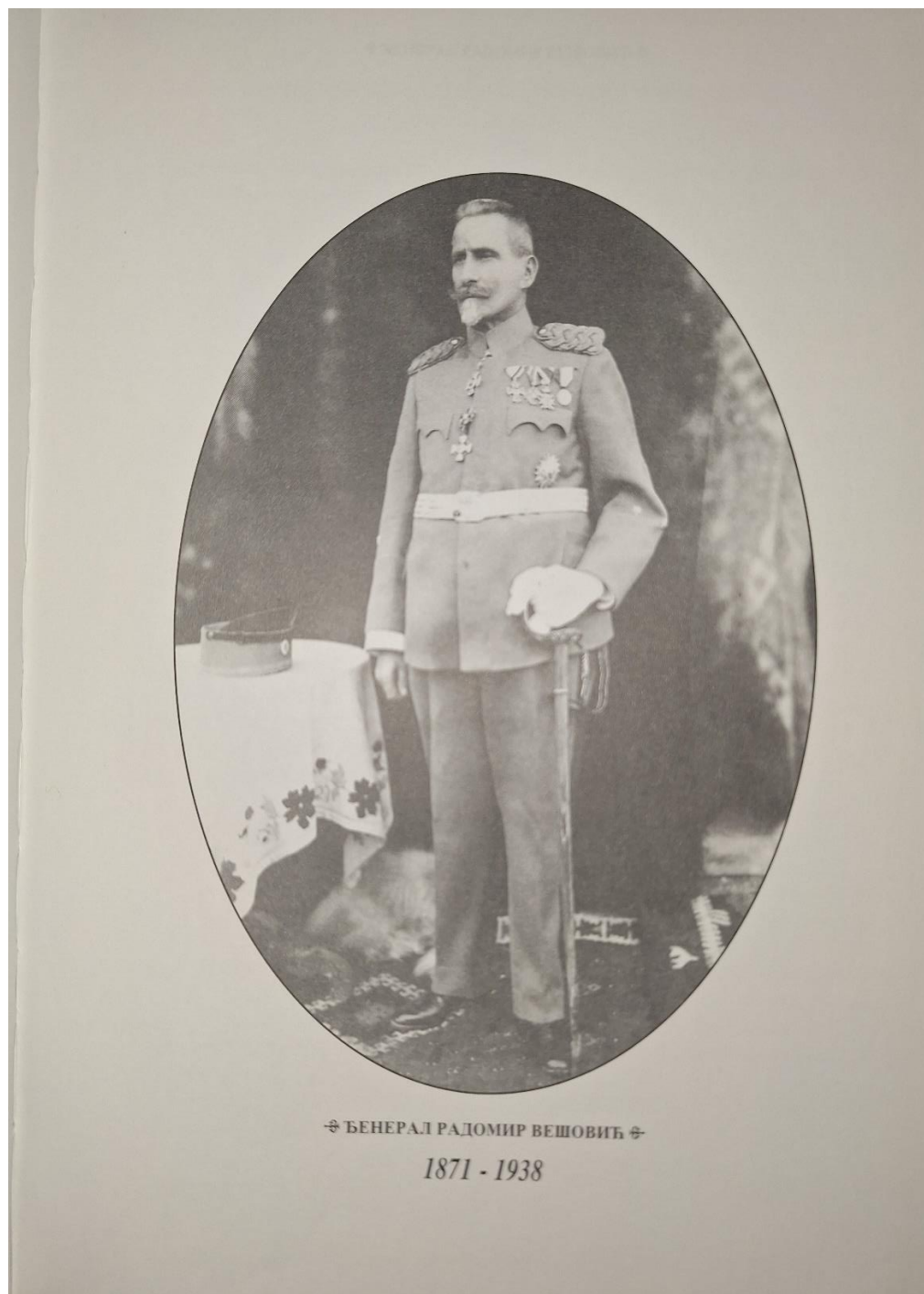
Vasa i odjeras.
 Čista maj je nametnuta vam gospodaru
 Mikhajlu, da sam ja u Zagrebu 30 oktobra
 sve gotove, pruslao, kupio i u Komarce
 Vasiljeve brigade u Harzenu im da idu
 da uplate Vasa Mladina je znao i da
 predaju svu Tolstojevu, imao bi oni na
 najbratovljinu namu platili sve za Vasa:
 Mikhajlu i svu u Zagrebu 31 Novembru

Otkriveno je da su u zajedničkoj posumi na u Sprijedi 31. Novembra
našeg Vasa u kući Tabia Mandelica - ponovno
sa uzeti i sprovedeni u zloglasnu kolonu sa go-
stima iz Kuvine. Nakon je Vaso u Kuvini ostao 1 dan
u posudi. U ovom trenutku, čitav sam

и пошirao. Посматрај горки, узео сам
да су нарочито уми Васа и ђуданке
је су ја били њи моји вјерни отаци.
Ме су Васа охранили новој дјети.

Прилог 8. Извјештај команданта Васојевићке бригаде Радомира Вешовића министру унутрашњих дјела војводи Лакићу Војводићу о саслушању лица у вези с одбјеглим Васом Ћулафићем (ДАЦГ, Васојевићка афера, ф. 26, бр. 836, 10. XI 1907)

Прилог: 9. Генерал Радомир Вешовић (Радомир Вешовић, *Мемоари*, Подгорица, Унирекс, 2005)

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Филип (Драгољуб) Вучетић рођен је марта 1992. године у Подгорици, гдје је завршио основну и средњу школу. Студије историје похађао је на Филозофском факултету Универзитета Црне Горе у Никшићу, гдје је дипломирао 2015. године. Студије другог циклуса завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву 2021. године, одбранивши тему под насловом „Политички систем у Књажевини/Краљевини Црној Гори 1905–1914“, чиме је стекао звање мастер историје. Приправнички стаж одрадио је у Средњој електротехничкој школи „Васо Алигрудич“ у Подгорици, гдје је положио стручни испит. До сада је објавио преко двадесет научних и стручних радова у земљи и иностранству. Коаутор је зборника докумената са уводном студијом *„Пређутани злочин: муслиманска милиција у Андријевичком срезу 1941–1945: документи“* (Цетиње: Светигора; Београд: Институт за новију историју Србије, 2024). Запослен је на Историјском институту Универзитета Црне Горе у Подгорици. Током школске 2024/2025. и 2025/2026. године ангажован је на Филозофском факултету у Никшићу као асистент на студијском програму Историја. Живи у Подгорици.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Филип Д.

Вучетић

број индекса 25/21

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Ђенерал Радомир Вешовић (1871-1938): живот и дјело

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

Филип Д. Вучетић

У Косовској Митровици, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Филип Д.
Вучетић

Број индекса 25/21

Студијски програм Историја Докторске академске
студије

Наслов рада Ђенерал Радомир Вешовић (1871-1938): живот и
дјело

Ментор Проф. др. Владан Виријевић, Доц. Др Александар
Стаматовић

Потписани/а Филип Д. Вучетић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Потпис докторанда

Филип Д. Вучетић

У Косовској Митровици, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Ђенерал Радомир Вешовић (1871-1938): живот и дјело

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
- ☒ 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

Филип Л. Вучевић

У Косовској Митровици, _____

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Прилог 4.

Изјављујем

да током писања докторске дисертације под насловом

Ђенерал Радомир Вешовић (1871-1938): живот и дјело

- нисам користио/ла моделе, платформе, чет-ботове и програме генеративне вештачке интелигенције, односно велике језичке моделе, за писање и генерисање текста дисертације, у целости или било којег њеног дела (изузев у случајевима када су тако генерисани односно написани садржаји предмет истраживања).

Потпис докторанда

Срђић Л. Вучковић